BUCJJREŞTI / ROMÂNIA 2007
e-m îi editura tritonic.ro tel. /fax.: + 40.21.242.73.77
ww jurnalism.ro ww k. tritonic.ro w.

Col
Cod

cţia: BIBLIOTECA DE ISTORIE
donator: ION BULEI

Deşi fierea OP a Bibliotecii Naţionale a României
ANTON, MIOARA
Propagandă şi război: 1941 – 1944 / Mioara Anton.
— Bucureşti: Tritonic.
2001
l iibliogr.
Ilibn 978 – 973 – 733 – 129 – 8
1
94 (48)”! 941/l 944”.
Redactor: OCTAV BOGDAN
Coptelta: ALEXANDRA BARDAN
Ilustraţia copertei: Mihai Antonescu în timpul unui discurs ţinut la Fundaţiile
Red fie, Bucureşti, 9 februarie 1943 (fotografie realizată de Willly Pragher şi puşi la dispoziţia noastră de Staatsareniv Freiburg, WI34 Nr. 33543E)
Tehnoredactor: OFELIACOŞMAN

Cor
Bur
Tip.

landa nr. T 296 / martie 2007
de tipar: martie 2007

t în România

Mioara Anton
PROPAGANDA
şi
RĂZBOI
CAMPANIA DIN EST
1941 – 1944
TRITONIC
Bucureşti

Mioara Anton este doctor în istorie, cercetător ştiinţific în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga". Preocupările sale s-au axat asupra istoriei celui de-al doilea război mondial, a regimului comunist din
România şi a relaţiilor internaţionale din timpul războiului rece. Cartea de faţă reia subiectul tezei sale de doctorat susţinută la Facultatea de
Istorie, Filosofie şi Geografie, Universitatea Craiova.
Studii: *Armata şi propaganda* (*iunie 1941 decembrie 1942*), în „Revista
Istorică", nr. 5 – 6/2002; *Propagandă şi informaţii pe frontul de Est* (*1943
1944*), în Buletinul Arhivelor Militare Române, „Document", nr. 2/2002;
La Roumanie en guerre (*1941 – 1944*). *Etat d'esprit et propagande officielle*, în „Review of Military HIS – tory", 2003; *Between Contestation and
Conformism*. *The Romanian-Soviet Relations in the early Sixties* în
„Historical Yearbook", nr. 2/2005; *Majoritari şi minoritari*. *PMR şi problema evreiască* în „Studii şi Materiale de Istorie Contemporană", vol.
5/2006; *Despre ruşi şi rusofobie în România anilor '40* în Arhivele
Totalitarismului", nr. 1 – 2/2006.

Lucrări: *Instaurarea regimului Ceauşescu. Continuitate şi ruptură în relaţiile româno-sovietice* (în colaborare) (2003); *Intelectuali români în arhivele comunismului* (în colaborare) (2006).

f

SUMAR

„IfIU >.}» <!)

Introducere 7

Capitolul I. Revoluţia unui secol: propaganda 17

I. A. Consideraţii teoretice 17

I. B. Studii de caz: Germania, Marea Britanie, Uniunea Sovietică... 25

1. Propaganda celui de-al Treilea Reich 25
2. „Patria în pericol!” Uniunea Sovietică 37
3. Examenul democraţiilor. Marea Britanie şi SUA 51

Capitolul II. „Aventura” unui minister 62

II. A. Precursorii 62

II. B... Războiul” reorganizărilor 67

II. C. Normativele şi cenzura 79

II. D. Mijloacele şi fondurile propagandei 85

1. Presa şi tipăriturile 85
2. Radioul: 90
3. Cinematograful 96
4. Fonduri 98

II. E. Biroul Păcii 101

Capitolul III. România în război: stare de spirit şi propagandă oficială 111

III. A. Motivaţiile III

III. B. Măsuri de supraveghere şi control 127

III. C. Curente şi atitudini 132

1. Partidele istorice. Între salvarea interesului naţional şi realitatea dezastrului 132
2. Un „curent subversiv”: mişcarea comunistă 144
3. Legiunea, Reichul şi Mareşalul 153

III. D. 1. Sub semnul Reichului. Grupul Etnic German 163

III. D. 2. Între nesupunere şi compromis. Minoritatea maghiară. 171
III. D. 3. Minoritatea evreiască 176
Capitolul IV. Armata şi propaganda 184
IV. A. „Ostaşi va ordon...” 184

IV. B. Războiul înainte... de război...”: ... 191
l. Propaganda pentru Basarabia... 191
2. Propaganda pentru armată. Dincolo de Nistru... 199
IV. C. Sfârşitul unei epopei: Stalingradul... 214
IV. D. Retragerea... 234
Capitolul V. Dincolo de graniţe: propaganda drepturilor naţionale... 239
V. A. Dificultăţile momentului... 239
V. B. Structuri importante, dar neoperabile... 244
V. C. Românii din afara graniţelor... 255
V. D. Acţiunea românească la: ... 263
l. Berlin... 263
2. Roma... 272
3. Vichy-Paris... 277
4. Helsinki... 282
5. Sofia... 285
6. Berna... 288
Capitolul VI. Confruntări decisive în România. Spionaj şi propagandă... 293
V. A. Provocarea diplomaţiilor... 293
V. B. Aici, Radio BBC... 295
V. C. Propaganda germană... 312
V. D. Vine Armata Roşie!... 325
Concluzii... 345
...– <1V i
Note... /...A. 349
n; H
Bibliografie...)... ” ... 445
t»

t’ V
«(O

INTRODUCERE

Abordarea unui subiect axat pe problematica celui de-al doilea război mondial, într-o vreme în care interesul istoricilor este precumpănitor pentru istoria comunismului şi a relaţiilor internaţionale din perioada războiului rece şi post-război rece, poate să pară la prima vedere un demers care nu îşi găseşte corespondentul în tendinţele timpului. Dar din punctul de vedere al analizei istorice un subiect – şi în special cel de-al doilea război mondial – nu poate fi nicicând epuizat. Un eveniment care a schimbat în totalitate ordinea lumii şi cursul ţărilor din centrul şi sud-estul Europei trebuie să stea în permanenţă în atenţia cercetării istorice. Este foarte adevărat că înţelegerea unui fapt istoric nu presupune epuizarea surselor, dar în cazul celui de-al doilea război mondial restricţiile documentare, dictate de raţiuni politice, împinge tot mai departe cunoaşterea în profunzime a unor decizii de importanţă majoră. Demersul nostru se situează din această perspectivă pe linia recuperării unei părţi din istoria războiului, mai puţin abordată înainte de 1989, şi în totalitate abandonată după această dată.

Interesul istoricilor străini pentru această perioadă şi implicit pentru România a avut ca rezultat analize şi sinteze care au deschis noi perspective pentru înţelegerea acestei părţi de istorie extrem de dureroasă prin finalitatea ei. În marea lor majoritate, analizele referitoare la guvernarea Ion Antonescu s-au axat pe problematica participării la război (campania din Est), activitatea opoziţiei, relaţiile româno-germane (aspecte militare şi economice), încercările de ieşire din război şi încheierea armistiţiului cu Naţiunile

Unite, implicit cu Uniunea Sovietică, – actul de la 23 august, politicile sociale. După 1989, numărul lucrărilor consacrate celui de-al doilea război mondial s-a aflat într-o creştere semnificativă. Ediţii de documente, memorialistică, sinteze şi analize eliberate, mai mult sau mai puţin de constrângerile vremii, reprezintă o dovadă a

SIPROPAGANDĂ ŞI RĂZBOI

Interesului manifestat de istorici pentru această perioadă. Ne propunem, aşadar, să investigăm o parte a istoriei celui de-al doilea război mondial pentru care preocupările în istoriografia românească sunt limitate, am putea spune, fără riscul de a ne înşela, chiar marginale. Propaganda de război a României se situează astfel într-o zonă insuficient cercetată1.

Războiul din Răsărit a fost însoţit de ample campanii, fiind vizate deopotrivă spaţiul intern, frontul şi mediile internaţionale.

După dezastrul de la Stalingrad, notele discursului dur, deşi se menţin ca şi clişee, ele sunt nuanţate. România nu mai participă la război pentru a învinge şi a distruge iudeo-bolşevismul, ci pentru a apăra civilizaţia europeană de pericolul comunist. Este foarte greu de aflat în ce măsură românul simplu, mai puţin obişnuit cu nuanţele formulărilor oficiale, a înţeles că sensul misiunii sale a fost schimbat, de vreme ce sacrificiile s-au păstrat în aceleaşi proporţii. Guvernul înţelegea totodată că populaţia nu mai susţinea un război care nu mai era al ei (în special după trecerea Nistrului), iar sensul „campaniilor lămuritoare" trebuie interpretate în contextul strategiilor pe care oficialii civili sau militari le-au proiectat pentru influenţarea opiniei publice.

Succesele sau eşecurile propagandei se cuantifică în ataşamentul populaţiei faţă de actele guvernului. Războiul, prin natura sa, nu poate fi un act popular sau care să întrunească acceptul pe termen lung al populaţiei. Pentru cazul românesc, entuziasmul a fost unul general în primele luni ale Campaniei din Est. Odată cu trecerea Nistrului au apărut şi primele semne ale îngrijorării publice (nu ne referim numai la activitatea opoziţiei sau a extremelor politice, comunistă şi legionară). Reacţiile populaţiei au fost atent supravegheate, mai ales în momentele critice (cazul bombardamentelor aeriene anglo-americane sau pătrunderea trupelor sovietice pe teritoriul românesc).

Aşa cum vom vedea, misiunea pe care şi-a asumat-o Mihai

Antonescu atât ca ministru al Propagandei (ulterior, deşi portofoliul a fost preluat de Alexandru Marcu, în realitate toate

programele erau gândite şi direcţionate de M. Antonescu), cât şi ca îndrumător al Afacerilor Străine s-a dovedit a fi una extrem de dificilă. Dacă în primul caz a fost nevoit să înfiinţeze structuri şi să imagineze programe racordate la realitatea timpului, în cel de-al

doilea caz, el a încercat să salveze, dincolo de exagerările sale propagandistice, construcţia statului român.

Prin consecinţele sale, primul război mondial a deschis o adevărată cutie Pandorei. Mutaţiile produse la nivelul mentalului colectiv au schimbat fundamental ordinea vechii lumi. Revoluţiile au antrenat mase impresionante, iar propaganda a fost calea prin care s-a descris mulţimilor imaginea unei noi lumi. Atât regimul naţional-socialist, cât şi cel bolşevic au mobilizat masele pentru îndeplinirea idealurilor societăţii perfecte2. Regimurile totalitare s-au legitimat şi şi-au fundamentat programele prin propagandă.

„Imperiul de o mie de ani” anunţat de Hitler nu a făcut altceva decât să alimenteze speranţele unei naţiuni îngenuncheate la

Conferinţa Păcii. Criza economică, şomajul, confuzia care au urmat marelui război au favorizat ascensiunea lui Hitler şi au convins masele asupra misiunii sale istorice: salvarea Germaniei. Utopia totalitară s-a hrănit prin propagandă. Spre deosebire de Italia fascistă sau de Spania franchistă, Germania lui Hitler a fost singura ţară care a reuşit ca prin propagandă să declanşeze un nou război mondial şi să se ridice împotriva ordinii stabilite la Paris.

Contribuţia propagandei regimului naţional-socialist la modificările teritoriale care au precedat cel de-al doilea război mondial nu poate fi neglijată. De asemenea, dincolo de conciliatorismul manifestat de cancelariile europene faţă de politica contestatară a lui Hitler, succesele războiului fulger nu pot fi imaginate în afara propagandei.

De cealaltă parte, Uniunea Sovietică beneficia de aceeaşi tradiţie instituţională. Ezitările propagandei sovietice de la începutul Operaţiunii Barbarossa pot fi explicate din două considerente:

pe de o parte, atacul german a găsit autorităţile sovietice în

aceeaşi stare de surprindere ca şi în plan militar, iar pe de altă parte, natura regimului. Guvernul de la Kremlin se afla într-o dublă dilemă: trebuia ca într-o perioadă foarte scurtă de timp să-şi adapteze temele la realitatea războiului şi să încerce, fără să renunţe la valorile sale fundamentale, să încheie pactul cu societatea.

Formula „Patria în pericol!” a salvat de la distrugere atât Rusia, cât şi regimul lui Stalin.

Deşi a conştientizat destul de târziu importanţa propagandei.

Marea Britanie s-a transformat în scurtă vreme în simbolul rezistenţei împotriva dominaţiei germane pe continentul european.

Propaganda britanică s-a auzit în toată perioada războiului, în

10 l PROPAGANDĂ ŞI RĂZBOI: „ciuda tuturor interdicţiilor, atât în ţările ocupate, cât şi în cele aliate

Reichului. Deşi obiectivele celor trei aliaţi erau diferite, în special cele ale Moscovei şi Londrei, scopul comun, afirmat şi întărit în timpul Conferinţei de la Casablanca, a fost înfrângerea Germaniei şi eliminarea nazismului din Europa. Tema capitulării necondiţionate a reprezentat una dintre secvenţele finale ale războiului psihologic. Dar capitularea era sinonimă cu prelungirea rezistenţei.

„Netezirea drumului către reabilitare”, formula propusă de

W. Churchill, presupunea ca fiecare ţară care se afla de cealaltă parte a baricadei să-şi reevalueze şansele şi să-şi limiteze cât mai mult pierderile prin ieşirea din război. Acesta a fost unul dintre îndemnurile constante ale BBC către România: găsirea unei soluţii pentru ieşirea din război (fie de către opoziţie, fie de către guvern)

şi încheierea armistiţiului cu statele Naţiunilor Unite.

Intrarea României în război, la 22 iunie 1941, a presupus (dincolo de aspectele militare şi diplomatice) adaptarea din mers la realităţile vremii. De remarcat că primele programe au fost elaborate în primele luni ale anului 1941. Importanţa propagandei în economia desfăşurării războiului a fost înţeleasă în egală măsură atât de către civili, cât şi de către militari. Propuneri pentru organizarea sau îmbunătăţirea propagandei au venit din mediile cele mai diverse: ziarişti, sociologi, scriitori, diplomaţi, militari3. Mihai

Antonescu a pornit de la convingerea că existenţa unor structuri specializate putea duce la rezultate pozitive, însă dificultăţile majore cu care s-a confruntat au fost: lipsa unei tradiţii în domeniu, propaganda românească purtând adeseori semnul improvizaţiei, a absenţei unui personal specializat şi insuficienţa fondurilor.

Strategiile imaginate de Mihai Antonescu presupuneau fonduri pe care statul român, aflat în plină ofensivă împotriva Rusiei Sovietice, nu avea cum să le acopere. Dar în ciuda acestor obstacole, Ministerul Propagandei a funcţionat ca unica structură care a coordonat întregul proces atât pentru spaţiul intern (inclusiv frontul), cât şi pentru mediile internaţionale. Ministerul şi-a subordonat toate celelalte structuri ale statului implicate în elaborarea programelor de propagandă: Marele Stat Major, SSI-ul, Ministerul Afacerilor

Străine, Internele, Educaţia şi învăţământul. Mijloacele de informare în masă au fost controlate de către autoritatea centrală prin două canale: acordarea de subvenţii (cazul ziarului „Curentul”, de unde şi relativa libertate de care dispunea Pamfil Şeicaru în

comparaţie cu alţi colegi de breaslă) sau cenzurarea şi, în cel mai rău caz, suspendarea. Toate tipăriturile erau avizate de către minister. De asemenea, radioul şi cinematograful au fost folosite pentru susţinerea cauzei războiului (amintim propaganda pentru împrumutul reîntregirii, pentru eliberarea celor două provincii, pentru căderea Odessei etc.). Chiar dacă normativele limitau libertatea presei, totuşi, ziarele timpului conţineau informaţii referitoare la evoluţia fronturilor, a evenimentelor internaţionale, precum şi ştiri cotidiene, în februarie 1941, Ion Antonescu sublinia că „în statul actual, toate mijloacele de răspândire a ideilor şi ştirilor sunt controlate şi dirijate. Aceasta nu înseamnă sugrumarea libertăţii de gândire, ci îndrumarea ei în folosul exclusiv al naţiunii şi al statului. [...] Presa e colaboratoare zilnică a guvernului. Ea tălmăceşte ideile călăuzitoare în cadrul statului şi în scopul întăririi lui.

Rolul cenzurii e acela de a pune de acord cuvântul scris sau rostit cu directivele oficiale. Când va exista o desăvârşită armonie între

presă şi stat, cenzura va deveni inutilă... A trecut vremea ziarului de speculă, a zvonului, a intrigii şi a senzaţionalului. [...] Rolul presei este acela de a înflăcăra inimile pentru credinţa strămoşească, pentru iubirea patriei şi a tronului, pentru ideile constructive ale conducătorului4. Cele două Românii – cea a războiului şi cea cotidiană – păreau cu toate acestea să existe în dimensiuni diferite.

Una dintre cele mai importante structuri, înfiinţate pe fondul tensiunilor româno-ungare şi a ambiguităţii germane în chestiunea transilvană, a fost Biroul Păcii. Mihai Antonescu propunea ca problemele româneşti să fie cunoscute în mediile internaţionale prin intense campanii. August 1944 i-a răpit şansa de a vedea cum anume s-a concretizat activitatea Biroului Păcii. Trebuie să precizăm că toate materialele documentare realizate între 1942-mijlocul anului 1943 au fost, ulterior, folosite pentru susţinerea cauzei româneşti la Conferinţa Păcii din 1946. Efortul guvernului Ion Antonescu în această direcţie a fost impresionant. Transilvania a fost una dintre temele principale ale discursului public, dar şi a acţiunilor subterane. Campaniile radiofonice negre îndreptate împotriva Ungariei au tensionat şi au determinat nu de puţine ori intervenţia germană pentru reglementarea raporturilor dintre România şi

Ungaria.

Nu putem spune în ce măsură războiul a fost sau nu unul popular sau dacă el a fost susţinut numai de către elitele politice sau militare. Implicarea în război a avut fără îndoială un impact

major asupra populaţiei. Sfârşitul anilor '30 însemna şi sfârşitul

României Mari. Criza pe care o traversase ţara se apropia de sfârşit, iar generalul Ion Antonescu întrunea în conştiinţa publică simbolul unei Românii care nu-şi pierduse speranţa şi care putea să renască. Colaborarea cu Germania a fost privită însă cu rezerve, dar aceste rezerve ne sunt cunoscute doar la nivelul elitei politice şi

culturale. Pentru un spaţiu ataşat democraţiilor occidentale, apropierea de Germania nu putea fi decât periculoasă. Mircea

Eliade consemna în memoriile sale că „mareşalul nu era prea popular, iar Mihaia Antonescu era detestat; în cel mai bun caz nu era luat în serios, în ceea ce priveşte războiul din răsărit, cred că puţini români erau conştienţi de consecinţele dezastruoase ale unei înfrângeri” 5. Actul de la 22 iunie 1941, prezentat ca un „război sfânt”, însemna nu numai calea pentru recuperarea celor două provincii cedate fără luptă în vara anului 1940, dar şi ştergerea unei umilinţe naţionale, înaintarea rapidă a trupelor aliate şi revenirea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord la România au hrănit speranţele pentru o campanie de scurtă durată. Fapt sesizabil atât la nivel militar, cât şi politic. Mihail Sebastian nota în jurnalul său, în iulie 1941, că toţi cunoscuţii săi erau convinşi că războiul se va termina foarte repede: „Lovinescu i-a spus zilele trecute lui

Eugen Ionescu că nimeni nu mai poate fi azi anglofil. Ruşii trebuie învinşi, iar germanii trebuie să rămână învingători. Altfel vom fi conduşi de «evrei şi pantofari». [...] Georgică Fotescu mă strigă pe stradă pentru ca să-mi spună (textual) că «până la l septembrie nemţii termină cu plăcinta asta mare, care e Rusia, şi pe urmă propun pacea, pe care englezii nu o mai pot refuza» ”6.

În privinţa propagandei interne planurile lui Mihai Antonescu s-au desfăşurat pe două coordonate: lunile care au precedat planul

Barbarossa (aprilie-iunie) şi operaţiunile propriu-zise de recuperare a celor două provincii. Decizia de a continua operaţiunile militare i-a luat prin surprindere pe strategii propagandei. Planurile se opreau la Nistru, urmând ca toate fondurile şi energiile să fie folosite pentru cauza transilvană (prin „asaltul” asupra mediilor internaţionale) şi reconstrucţia internă, prin campanii de susţinere a politicii guvernului Ion Antonescu. Contestarea a apărut odată cu trecerea Nistrului. Liderii celor două partide istorice au purtat o intensă corespondenţă cu mareşalul Antonescu şi au insistat ca

România să-şi retragă forţele de pe front pentru îndeplinirea

obiectivelor sale naţionale. Propaganda oficială a urmărit neutralizarea tendinţelor extreme: legionarii şi comuniştii. Atitudinea germană în problema legionară a reprezentat o sursă de tensiune între oficialii români şi cei germani. Menţinerea legionarilor în

Germania, precum şi evadarea lui Horia Sima, în decembrie 1942, au fost interpretate ca semne ale neîncrederii în guvernul de la

Bucureşti. Varianta unui guvern legionar a fost vehiculată în prima parte a anului 1944, când relaţiile dintre România şi Germania, pe fondul prăbuşirii frontului de est, erau foarte tensionate. De cealaltă parte, activitatea comunistă, atent monitorizată, a reprezentat pentru autorităţi o permanentă sursă de „agitare" a opiniei publice, în special a categoriilor defavorizate. Dacă pentru perioada de început, activitatea comunistă a fost paralizată de arestări şi lupte intestine (cazul Petre Gheorghe-Ştefan Foriş), în a doua parte a războiului, pe fondul apropierii trupelor sovietice, se constată o revigorare a stângii.

Grupurile minoritare au reprezentat o altă sursă de influenţare a propagandei oficiale. Guvernul Antonescu a proiectat o politică inegală atât din considerente interne, dar mai ales externe. Coordonatele politicii antisemite ale guvernului Ion Antonescu suscită şi la această dată numeroase dezbateri. Am încercat să descifrăm raţionamentele discursului dur antisemit, caracteristic perioadei de început a războiului. Nu avem pretenţia de a fi dat un răspuns definitiv, cercetarea noastră având un caracter limitat7.

Propaganda pentru armată a constituit o dimensiune importantă a strategiei guvernului Ion Antonescu. Pregătirea morală a soldaţilor şi ofiţerilor pentru susţinerea unei campanii de amploarea celei începută în vara lui 1941 s-a realizat într-o perioadă extrem de scurtă. Consecinţele absenţei programelor educative s-au resimţit încă din primele momente ale războiului din Răsărit. Şi în acest caz, convingerea generală a fost că războiul va fi de scurtă durată. Trecerea Nistrului a presupus elaborarea unor programe care să convingă trupele de necesitatea sacrificiului. Factorii militari au încercat să-şi mobilizeze forţele pentru cultivarea încrederii în victorie şi în scopurile prezenţei dincolo de graniţele naturale ale României. Motivele defetismului au fost multiple, ele având cauze situate atât

într-o realitate imediată, cât şi într-o tradiţie instituţională: relaţia fracturată dintre ofiţeri şi soldaţi, pe fondul abundenţei pedepselor fizice; lipsa echipamentelor moderne;

relaţiile defectuoase cu aliaţii germani, mai ales după înfrângerea de la Stalingrad; epuizarea morală pe fondul pierderilor; propaganda sovietică, britanică etc. Literatura destinată frontului a fost tipărită într-o cantitate impresionantă. Dar, realitatea zguduitoare a frontului a determinat ca propaganda să nu aibă rezultate, iar contestaţia nu a putut fi ignorată.

Unul dintre obiectivele urmărite constat de către Mihai Antonescu a fost propaganda externă. Coordonatele strategiei sale au cuprins:

neutralizarea propagandei ungare, care spre deosebire de România dispunea de experienţă instituţională, şi prezentarea în mediile internaţionale a motivaţiilor Campaniei din Răsărit. Planurile sale au convers către mobilizarea emigraţiei atât de pe continent, cât şi din SUA, dar ele au eşuat din cauza imposibilităţii acesteia de a se uni pentru susţinerea cauzei naţionale. Mijloacele instituţionale – oficiile diplomatice – au reprezentat un al doilea canal folosit de Mihai Antonescu pentru influenţarea spaţiului public extern, de la ţările neutre (cazul Elveţiei, Spaniei, Portugaliei.

Turciei) la membrele Pactului Tripartit (Italia, Germania, Bulgaria). Propaganda externă a României a urmărit crearea unei atmosfere favorabile în perspectiva conferinţei de pace. Problema transilvană a „sufocat” temele propagandei externe, mai ales în ţările neutre. Şi în acest caz, efortul a fost unul de recuperare, în vreme ce Mihai Antonescu insista pentru prezentarea cauzei româneşti, oficiile diplomatice erau paralizate de lipsa materialului de propagandă, cazul celui de la Milano, care dispunea de broşuri editate în 1938. Calitatea materialului nu s-a ridicat la înălţimea momentului. În opinia noastră,

în domeniul propagandei externe, strategiile proiectate de Mihai Antonescu s-au sjtuat la nivel de experiment. Era imposibil de atins în numai câţiva ani performanţele unei Ungarii, care excelase în domeniul propagandei subversive timp de 20 de ani. Ezitările guvernului Ion Antonescu de a amâna ieşirea din război au făcut să se piardă capitalul de încredere pe care România îl deţinea în anumite capitale.

Ultima parte a lucrării este rezervată propagandei asupra

României, studiile de caz oprindu-se asupra Marii Britanii.

Germaniei, Uniunii Sovietice şi Ungariei. Acţiunea celor patru state asupra României trebuie interpretate dintr-o dublă perspectivă:

propagandă şi spionaj, încercările Marii Britanii de a organiza o mişcare de rezistenţă în România, după modelul iugoslav, grec sau

francez au eşuat. Menţinerea legăturilor cu Iuliu Maniu confirmă interesul britanic pentru zona balcanică[8]. Dar eşecul operaţiunii

„Autonomous" din decembrie 1943 a schimbat în totalitate cursul evenimentelor, presiunile sovietice asupra Londrei având ca rezultat sferele de influenţă. Orice tentativă de negociere pe marginea ieşirii din război şi a încheierii armistiţiului trebuia să întrunească din acel moment acordul puterii sovietice.

Mobilizarea germană pentru spaţiul românesc este evidenţiată prin existenţa a numeroase servicii de spionaj şi propagandă.

Grupul Etnic German a jucat un rol important în susţinerea şi promovarea intereselor germane. Demersul nostru s-a bazat în exclusivitate pe cercetarea arhivelor româneşti. Cu siguranţă că informaţiile din arhivele germane, britanice şi ruseşti pot să creeze o imagine mult mai exactă asupra planurilor şi strategiilor germane, dar şi sovietice în privinţa României în timpul celui de-al doilea război mondial. Propaganda sovietică a contestat războiul şi a avertizat asupra consecinţelor actului de agresiune al României. După intrarea trupelor Armatei Roşii pe teritoriul românesc, propaganda sovietică a încercat să înlăture temerile populaţiei referitoare la consecinţele unei ocupaţii sovietice. Menţinerea aparatului administrativ, precum şi

sancţiunile aplicate celor care comiteau abuzuri s-au înscris pe linia încercării de a capta bunăvoinţa unei populaţii educate într-un profund spirit anticomunist şi antirusesc.

Discursul guvernului de la Bucureşti a pendulat pe parcursul campaniei din Răsărit între entuziasm şi dezastru. Patriotismul, ca temă fundamentală a discursului propagandistic, nu a putut suplini lipsa unei tradiţii instituţionale şi mai ales prăbuşirea frontului. Retrospectiv, propaganda României pare mai degrabă o încercare disperată de a recupera şi construi într-o perioadă în care toate energiile erau canalizate într-o singură direcţie: susţinerea războiului.

CAPITOLUL I – „ ””.

REVOLUŢIA UNUI SECOL: PROPAGANDA

I. A. Consideraţii teoretice

Secolul trecut a fost, în mod indiscutabil, unul al revoluţiei.

Inaugurarea „societăţii de masă” aşa cum bine caracteriza Ortega y Gasset9 lumea de după primul război mondial – avea să schimbe radical rolul şi locul individului în gestionarea problemelor cetăţii.

Un război (primul mondial) şi o revoluţie (cea bolşevică) au fost suficiente pentru ca fenomenul să se dezvolte şi să ia amploare.

De origine latină, termenul propaganda a fost folosit pentru prima dată, în 1622, de Papa Grigore al XV-lea, care a constituit Sacra

Congregazione de Propaganda Fide (Sfânta Congregaţie pentru

Propagarea Credinţei) în a cărei componenţă intrau o serie de cardinali care aveau misiunea de a răspândi în lume credinţa catolică.

La scurtă vreme de la terminarea primului război mondial.

Nicolae Iorga constata, într-o conferinţă ţinută la Institutul Social

Român, că deşi propaganda ajunsese una dintre „spaimele lumii moderne” se impunea totuşi înţelegerea în profunzime a acestui fenomen care avea să răstoarne multe din valorile lumii vechi10, începutul de secol a stat aşadar sub semnul victoriei aparente a maselor. Regimurile totalitare au beneficiat din plin de mutaţiile

produse în spaţiul social. Prin teroare şi propagandă se construiau valorile unui pretins viitor, total diferit de trecutul decadent. Atât extrema stângă, cât şi cea dreaptă şi-au fundamentat programele vehiculând iluzia societăţii perfecte, iar retorica războinică s-a situat în centrul discursului revoluţionar. Din perspectiva regimurilor totalitare, războiul se poartă întotdeauna pe două fronturi:

Intern şi extern. Societatea perfectă – în varianta ei leninist-stalinistă sau naţional-socialistă – putea funcţiona numai dacă

Inamicii existenţi, potenţiali, adeseori imaginari, erau anihilaţi.

Propaganda a jucat un rol esenţial, iar adevărul şi minciuna devev ne-au părţi ale unor acţiuni cu profunde motivaţii emoţionale11 – cu repere de referinţă în tradiţie – sau raţionale, obiectivul acestora din urmă fiind interesul şi eficacitatea12. Nu ne propunem în cele ce urmează să insistăm asupra modului în care regimurile totalitare din perioada interbelică s-au legitimat prin propagandă, o asemenea abordare depăşind cadrul analizei noastre. Dar nu putem să nu constatăm că succesul Germaniei din primele momente ale războiului s-a datorat, fără îndoială, unei experienţe instituţionale. Partidul Naţional-Socialist şi-a construit ascensiunea prin promisiunea de a reda gloria unei Germanii îngenuncheate de marile puteri la Conferinţa Păcii13. Succesul a fost însă strict conjunctural: aspiraţiile grupării naţionaliste au venit în întâmpinarea nevoii de schimbare resimţită de cea mai mare parte a societăţii germane. Au fost speculate atât aşteptările şi deziluziile, cât şi traumele războiului. Propaganda celui de-al treilea Reich a mizat pe puterea simbolurilor şi a miturilor14, fiind consolidată credinţa că exista un nou început pentru Germania, în fapt o renaştere naţională, pentru a cărei construcţie nu trebuia precupeţit niciun efort.

Timpul istoric al propagandei cunoaşte două dimensiuni: un trecut mitic, glorios prin care naţiunea îşi defineşte identitatea sa istorică şi un viitor ce presupune aceeaşi încărcătură eroică. Discursul propagandistic se construieşte în jurul lui *atunci* (trecut sau viitor), *acum* fiind dimensiunea prin care se anulează prezentul.

Propaganda îşi are originea într-o mitologie a eliberării şi a mântuirii. Ea utilizează un limbaj alegoric, bogat în imagini, cu formule simple şi imperative15. Unul dintre teoreticienii fenomenului, H.D. Lasswell, sublinia în lucrarea sa de referinţă, publicată la sfârşitul anilor ’20, că „nu bombele sau pâinea, ci cuvintele, imaginile, cântecele, parăzile şi alte mijloace similare sunt procedeele tipice de a face propagandă. Nu scopul, ci metodele diferenţiază propaganda [...]. Propaganda se bazează pe simboluri care vizează manipularea atitudinilor colective” 16. Fără să prevadă declanşarea unei noi conflagraţii mondiale, în opinia lui H.D. Lasswel victoria în războaie depindea de folosirea inteligentă a cuvintelor.

Definiţiile conceptului de propagandă pornesc de la un principiu comun: folosirea deliberată a informaţiei în scopuri politice şi militare în vederea ralierii opiniei publice sau a anumitor grupări

unui scop dorit. Altfel spus, un proces prin intermediul căruia are loc un transfer de mesaje de la un centru de iniţiativă (indivizi, grupuri sociale, organizaţii, partide politice, guvern) către o masă de indivizi, grupuri, clase sociale, antrenând modificări în sfera opiniilor, atitudinilor, acţiunilor sociale şi politice, fiind furnizate criterii de apreciere, modele de gândire şi de comportament17. Din punct de vedere tehnic, propaganda este susţinută prin radio, cinematograf, presa de mare tiraj, afişe de diferite dimensiuni, manifeste, fluturase, fotografii, desene satirice, portrete ale conducătorilor (în general toate procedeele de reproducere grafică) 18.

Unul dintre analiştii germani ai vremii, Wilhelm von Kries, inspirat din experienţa celui de-al Treilea Reich, definea, propaganda ca „o răspândire de axiome şi principii [...], ca formularea unei păreri de dorit, utilizându-se toate mijloacele de expresie prin care se poate ajunge la opinia publică, cum sunt presa, broşurile sau manifestele, amvonul, filmul, radiofuziunea şi, în sfârşit, zvonul şoptit din gură în gură” 19. Din perspectiva autorului, succesul era garantat numai dacă propaganda se apropia cât mai mult de adevăr, se adresa oamenilor de rând şi evita să aibă un caracter oficial. Informaţiile false s-ar fi întors

împotriva propagandei, opinia publică fiind tentată să caute şi alte surse care scăpau controlului oficial. Printre primii care au analizat raportul dintre mase şi propagandă au fost Gustave le Bonn – *învăţămintele psihologice din războiul european20 şi* Serge Tehakhotine – Le *viol des foules par la propaganda politique.*

Gustave le Bon scria în primii ani interbelici că războiul devenise „o luptă de puteri psihologice" cu efecte neaşteptate pentru ordinea lumii europene21. O „putere imaterială" cu forţe nebănuite guvernată de legi psihologice urma să stea la baza motorului noii lumi. Autorul observa că spre deosebire de războaiele anterioare, informaţia oficială a fost gestionată cu o mai mare grijă, o astfel de atitudine având în opinia sa o dublă semnificaţie: 1. trecerea sub tăcere a aspectelor incomode şi 2. alterarea adevărului pentru influenţarea opiniei publice" 22. Lucrarea sociologului francez este poate una dintre primele încercări de descifrare a resorturilor psihologice care stau la baza unui conflict. Publicată, aşa cum am precizat, la puţin timp după sfârşitul primului război, când cercetările de psihologie socială se situau practic în faza lor de debut, lucrarea

20 l PROPAGANDA ŞI RĂZBOI

are meritul de a stabili principiile de bază ale propagandei de război: dezinformarea, intoxicarea, manipularea, persuasiunea.

Cel de-al doilea autor menţionat, S. Tehakhotine argumenta că nucleul propagandei politice are la bază utilizarea judicioasă:

a simbolurilor psihologice23. Lucrarea a constituit subiectul a numeroase dezbateri în mediile occidentale, tocmai prin formulele inedite pe care autorul le-a folosit pentru a-şi susţine argumentaţia.

Chiar dacă ideile sale nu au fost întru totul acceptate, fiind formulate o serie de rezerve, lucrarea a deschis drumul spre abordarea unui nou tip de analiză a propagandei. Având la bază ideile lui S.

Tehakhotine, un alt teoretician, Vladimir Volkoff, într-o lucrare devenită celebră – *Dezinformarea, armă de război* – a stabilit un set de reguli care condiţionează atât succesul propagandei, cât şi pe cel contrapropagandei. În ordinea importanţei lor acestea sunt:

1. diferenţierea grupurilor de indivizi care trebuie influenţaţi;

2. stabilirea scopurilor; 3. crearea de organisme care să îndeplinească aceste scopuri; 4. definitivarea formelor de acţiune propagandistică; 5. stabilirea unui plan de campanie; 6. crearea unui centru de comandă; 7. controlul permanent al rezultatelor obţinute24.

Şi deşi au existat dificultăţi în a stabili regulile după care se ghidează propaganda, un alt analist, Jean-Marie Domenach, a identificat cinci principii de funcţionare: simplificarea, prin utilizarea simbolurilor (diabolizarea inamicului); deformarea şi caricaturizarea; repetiţia temelor principale; aservirea presei şi aparenţa de autenticitate; unanimitatea25, în fapt, esenţa propagandei se reduce la „cine spune cui, cum, de ce şi care sunt efectele?" 26.

Întotdeauna, propagandei i se opune contrapropaganda, destinaţia acesteia din urmă constând în combaterea tezelor adversarului. Potrivit lui Vladimir Volkoff, contrapropaganda se construieşte pornind de la: a. identificarea temelor adversarului şi clasarea acestora în ordinea importanţei; b. atacarea punctelor slabe; c. nu trebuie niciodată atacat frontul propagandei adverse atunci când este puternic; pentru a combate o opinie, trebuie plecat chiar de la aceasta şi găsit un teren comun; d. atacarea şi desconsiderarea adversarului; e. evidenţierea contradicţiei dintre propagandă şi faptele adversarului; f. ridiculizarea adversarului; g. dezvăluirea

„Climatului de forţă" 27. v.

REVOLUŢIA UNUI SECOL: PROPAGANDA l 21

Construirea programelor propagandei a presupus cunoaşterea şi experimentarea unor tehnici persuasive, de manipulare şi de influenţare a opiniei publice. Importante au fost în acest caz instrumentele folosite şi ne referim, dincolo de controlul exercitat de instituţia statului asupra informaţiei, la „formatorii de opinie".

sau la „agenţii de influenţă". Misiunea lor era de a influenţa comportamentul opiniei publice şi de a crea atitudinile dorite de autoritatea centrală28. Elitele culturale au deţinut un rol foarte important în difuzarea mesajului, ele reprezentând legătura dintre autorităţi şi mase. Scopul unei astfel de „alianţe" neconvenţionale a constat în mobilizarea maselor. Autorităţile au deţinut în timpul unui

conflict, prin instrumentele pe care le-au avut la dispoziţie, „monopolul cunoaşterii". Controlul gândirii, al comportamentelor, al emoţiilor s-a realizat la nivel de masă. Guvernele au fost preocupate în permanenţă de controlul mijloacelor de comunicare şi de informare, context în care cenzura a devenit centrul „sistemului de manipulare" 29.

Propaganda poate fi clasificată în funcţie de sursa emitentă în trei categorii: albă, gri, neagră. În cazul propagandei albe, deschisă, originea sursei nu este ascunsă, ea fiind detectabilă la nivelul mijloacelor de informare în masă cum ar fi radioul, presa, comunicatele oficiale. Ea vizează pe adversar, trupele proprii, precum şi pe cei care ezită să se ralieze scopurilor autorităţii centrale. Pentru propaganda gri sursele de informare nu sunt numite, fiind menţinută o anumită ambiguitate în ceea ce priveşte originea informaţiei. Ea este supusă în permanenţă controlului oficial. Propaganda neagră este una dintre cele mai spectaculoase forme, iar britanicii au fost cei care au excelat în acest domeniu. Una dintre cele mai complete definiţii a fost dată de unul dintre oficialii britanici Reginald Leeper, însărcinat cu organizarea şi desfăşurarea propagandei negre. Conform acestuia „propaganda neagră acoperă toate acele forme de propagandă care nu sunt identificate ca aparţinând guvernului Majestăţii Sale şi care are aerul unei apariţii spontane, fără să pară că este de inspiraţie sau că are vreo legătură cu oficialitatea britanică… Există o linie de demarcaţie foarte clară între metodele propagandei albe şi ale celei negre. Prima este britanică şi vorbeşte în numele unei surse autorizate… În timp ce propaganda neagră pare că este fixată în interiorul ţării de care este interesată. Tratează orice chestiune

din punctul de vedere al populaţiei ţării respective. Este desemnată să acţioneze ca şi cum ar fi parte a unei organizaţii secrete care operează în interior" 30. Principalul canal de difuzare al propagandei negre a fost radioul, confuzia fiind cu atât mai mare pentru autorităţile statelor inamice, cu cât existau dificultăţi de a determina poziţia geografică a staţiei. Un al doilea canal l-a reprezentat materiale tipărite: manifeste, ziare, broşuri, care erau

trecute în teritoriul inamic, iniţial, prin ţările neutre, iar mai apoi, aruncate în timpul raidurilor aeriene. Un al treilea canal l-a reprezentat răspândirea calculată a zvonurilor cu scopul de a produce frică şi panică printre trupele inamice şi civili (printre cele mai cunoscute:

pierderile germane în submarine au fost mai mari decât au recunoscut autorităţile; tifosul a fost adus în Germania din Polonia;

defecţiunile la Messerschmidts au fost cauzate de sabotajele din fabrici; anumiţi înlocuitori folosiţi la confecţionare îmbrăcămintei au produs boli de piele) 31.

Propaganda neagră înşală aşadar asupra originilor sale şi determină minciunile să devină plauzibile. În aparenţă, ea este folosită de anumite grupări disidente, care transmit de la o staţie de radio „secretă" din ţara lor (sau este situată în imediata apropiere a graniţei). În realitate, este acţiunea unui serviciu de informaţii dintr-o altă ţară, de regulă inamică32. Scopul era de a crea confuzie şi de a destabiliza spaţiul advers33, în opinia lui

Antony Cave Brown „negru" nu însemna ceva secret sau neoficial, ci era semnalul că minţile germane erau dispuse să accepte şi alte informaţii în afara celor oficiale34. Diferenţa dintre cele două tehnici constă în folosirea informaţiei. Propaganda neagră creează realităţi fictive. Ea inventează faptele, stimulează zvonurile şi comportamenele alarmiste, creează confuzie35. Controlul „propagandei negre" a reprezentat subiectul disputei dintre serviciile britanice36, iar din toamna anului 1941, „Political Warfare Executive" (PWE.

Direcţia Războiului Politic) a devenit structura oficială desemnată cu organizarea şi difuzarea propagandei negre. PWE a emis directivele săptămânale regionale necesare pentru elaborarea atât a propagandei negre, cât şi a celei albe. Dar au existat o serie de dispute administrative, de această dată între PW ŞI S02, proiectat iniţial pentru acţiuni subversive. Ulterior, denumirea i-a fost schimbată în SOE (Biroul de Informaţii Speciale), iar atribuţiile i-au fost lărgite, fiind însărcinat cu organizarea de sabotaje în teritoriile

Inamice, precum şi asigurarea de sprijin material organizaţiilor de rezistenţă din ţările inamice sau ocupate de inamic37, în 1942, aceste operaţiuni au revenit sub coordonarea PWE.

Pentru ţările-satelit, propaganda neagră a urmărit în principal formarea unor potenţiale grupări de rezistenţă38. Succesul emisiunilor BBC s-a datorat aplicării principiului conform căruia „minciunile care aveau scopul de a induce în eroare puteau fi transmise în aşa fel încât să fie sigur că nu puteau fi păcăliţi şi aliaţii în acelaşi timp” 39. Cea mai bună tactică a fost publicitarea scopurilor şi nu ascunderea lor. Directivele permanente au subliniat că principiul fundamental care trebuia respectat era să nu se provoace ostilitatea audienţei. Ofensele directe împotriva forţelor armate inamice au fost evitate pe tot parcursul războiului.

Relaţia război/propagandă a stat la baza acumulării unei forţe impresionante, fapt ce i-a determinat pe analiştii fenomenului să o claseze ca a patra dimensiune în economia desfăşurării unui conflict total40. Efectele războiului psihologic au depăşit în anumite cazuri consecinţele invenţiilor din domeniul armelor: „Bătăliile cele mai importante nu se dau pe câmpul de luptă între soldaţi, ci pe câmpul inteligenţei, între minţile cele mai ascuţite, iar cei care posedă ştiinţa şi arta influenţării conştiinţelor, atitudinilor, convingerilor şi stărilor de spirit vor fi învingători” 41. De asemenea, Joseph Goebbels, ministrul Propagandei în cel de-al Treilea

Reich, stabilea că „propaganda nu are nimic comun cu adevărul”, iar dacă „o minciună repetată de o mie de ori rămâne o minciună, o minciună repetată de un milion de ori devine adevăr” 42. Contribuţia lui Goebbels la dezvoltarea ştiinţelor sociale a fost comparată de Hugh Trevor-Roper cu efectele descoperirii bombei atomice. Şi într-un caz şi într-altul, ea putea fi deplânsă, dar nicidecum nesocotită43. Geniul lui Goebbels s-a evidenţiat mai ales în timpul momentelor de criză ale războiului. Aserţiunile lui Goebbles au fost întărite, ulterior, şi de Winston Churchill care afirma că „în război adevărul trebuie să fie însoţit întotdeauna de o gardă de minciuni” 44, în timpul anilor de triumfai Germaniei, *blitz propaganda* a avut un succes răsunător, în interiorul Germaniei, orice urmă de scepticism

asupra scopurilor guvernului a fost înlăturată.

Victoriile rapide, căderea Franţei, atacul asupra Marii Britanii au convins opinia publică că maşina de război germană era

, invincibilă. Impactul asupra ţărilor neutre a fost de asemenea foarte profund...

În literatura de specialitate există încă numeroase dezbateri referitoare la raportul dintre propagandă şi războiul psihologic D.

Întrebarea care apare în mod constant fiind aceea cine cui se subordonează? în cazul unui conflict mondial, propaganda este ţie parte a războiului psihologic, fie acesta din urmă se constituie într-una dintre variantele speciale ale propagandei. Analizele recente situează, atât propaganda, cât şi războiul psihologic ca fund părţi ale aceleiaşi ţinte: supunerea adversarului unei presiuni psihologice, precum şi influenţarea/atragerea grupurilor dizidente46 Kăzboiul psihologic nu comportă o latură morală, „limbajul ostilităţilor şi al rivalităţilor fiind un cod neindicat a se cerceta din punct de vedere moral” 47. Rezultatele sale sunt pozitive numai atunci când sunt combinate cu acţiunile diplomatice şi militare.

Obiectivele războiului psihologic trebuie limitate astfel încât să fie difuzate informaţii adevărate despre înfrângeri sau pierderi, înainte ca partea adversă să le poată folosi.

Cum anume serveşte războiul psihologic scopurilor generale sau speciale ale unei confruntări militare? Caracterul unui război este determinat de obiectivele politice care derivă din situaţia existentă.

Propaganda aliaţilor a început să se organizeze abia după declanşarea ofensivei germane şi a fost orientată către o audienţă variata:

spaţiul intern; aliaţi; neutri, inamici. Stabilirea tipologiei audienţei devine extrem de importantă în condiţiile lui „cine, cum, de ce şi cui?” Invariabil, orice propagandă vorbeşte despre victorie, dar maniera în care procedează propagandiştii variază în funcţie de audienţa căreia i se adresează. Pentru spaţiul intern, propaganda vizează fie câştigarea diferitelor categorii sociale pentru susţinerea cauzei războiului, fie mobilizarea întregii naţiuni în faţa unui pericol

extern. Pentru cazul aliat scopul a fost unul singur: menţinerea unităţii membrilor coaliţiei. Pentru spaţiul advers, scenariile au fost adaptate în funcţie de interesele fiecărei ţări.

Factorii de decizie au fost direct implicaţi în gestionarea războiului psihologic. Din perspectiva rezultatului, al doilea război mondial a pus în evidenţă corelaţia existentă între războiul secret şi cel psihologic: înşelarea sau intoxicarea inamicului, slăbirea moralului, provocarea de dezordini în spatele frontului, încurajarea grupurilor de rezistenţă etc. Pregătirea morală a combatanţilor a

Influenţat fără îndoială rezultatul unei confruntări militare. Propaganda – cu cele trei forme ale sale –, dezinformarea, persuasiunea, manipularea, intoxicarea, zvonurile, subversiunea au reprezentat „arsenalul" războiului psihologic. Observaţia care se impune este aceea că pentru promovarea uneia sau a alteia dintre dimensiuni, tehnicile folosite au fost de cele mai multe ori aceleaşi, graniţa dintre ele fiind foarte greu de delimitat. Deşi sunt fenomene de sine stătătoare, finalitatea dorită este una singură: subminarea moralului adversarului, încurajarea rezistenţei interioare, sabotarea ocupantului etc48. Pentru aceasta, încă din momentul începerii războiului fiecare beligerant şi-a creat departamente speciale desemnate să discrediteze inamicul, să persuadeze neutrii şi populaţia locală şi să justifice cauza implicării în război.

I. B. Studii de caz: Germania, Marea Britanie.

Uniunea Sovietică

I. *Propaganda celui de-al Treilea Reich*

Exemplul german este relevant pentru succesul propagandei, deoarece timp de 20 de ani se experimentase în plan intern, iar războiul oferea ocazia de a-şi extinde audienţa şi în plan extern.

Cuvintele au fost transformate în adevărate arme şi au suplimentat forţa de lovire a Wehrmachtului. Folosind radioul,

suplimentat de film, scopurile şi planurile germane s-au făcut auzite atât în vestul, cât şi în estul Europei. Potrivit surselor oficiale germane în primul an de război, mobilizarea propagandei a fost impresionantă. *Reichspropagandaleitung* a tipărit mai mult de două milioane de broşuri, peste şapte milioane de postere, 60 de milioane de ziare, afişe de perete şi manifeste49. O nouă Europă, o nouă ordine, o nouă rasă, iată numai câteva dintre fundamentele propagandei germane.

Succesul german a fost favorizat şi de greşeala tactică a aliaţilor din primele momente ale războiului: se vorbea de o înfrângere rapidă a Germaniei în timp ce aceasta continua să cucerească noi teritorii50.

Directivele pentru propaganda internă indicau: demontarea temelor mincinoase ale propagandei adverse; economie printr-o bună nutriţie; rolul femeilor în război; ajutorarea etnicilor germani

Hin Fstcampanii educaţionale pentru comercianţi şi consumatori;

Îe asemen Teampanii pentru înţelegerea corectă a temelor şi sccă Propagandei inamice; campanii împotriva zvonurilor acordarea de sprijin Crucii Roşii Germane; campanii pentru aducerea în ţara a soldaţilor căzuţi; propaganda celor 12 principii ale menţinerii purităţi! germane; mobilizarea pentru strângerea matălor pentru trupe; asistenţă pentru campania de primăvara

1Q40/194151 – în timpul campaniei de primăvară, propaganda germana-a con entrat temele asupra scopurilor aliaţilor faţă de Ret. Lidă

Hart afirma că „presa şi politicienii simţilor n ofereau lui Goebbd suficiente exemple menite să consolideze imaginea Lupului Aliat e±se pregătea să devoreze mielul german”. Radioul german a oâosăfomatiile furnizate de comandamentul militar pentru a semăna panica şi confuzia în zonele de luptă şi pentru a încuraja pe refugiţi să blocheze drumurile către vest. Primele staţii de p opagandă neagră au fost prezentate ca actmm a e unor curente de opoziţie din Franţa şi Marea Britanie. Prima dintre ele, *New*

British Broadcasting Station (NBBS) a operat în perioada „razo

Sd ciudat”, 1939 – 1940, emisiunile fund legate e pregătoej operaţiunii „Leul de mare”. NBBS a fost echivalentul „Vocii Păci instalată în Franţa. Ambele staţii au urmări subminarea moralului ascultătorilor din cele două ţări. Alte trei staţii au fost orienta” e către Anglia: „Workers Challenge”; „Christian Peace Mouvement.

ocea Mei”. Temele constante au fost: prăbuşirea imperiului britanicpresupuse activităţi de sabotare a industriei; activitatea clanei a V-a”. Totodată, Churchill şi alţi Meri britanici erau

prezentaţi ca membri ai unei enorme conspiraţii evreieşti

Propaganda germană nu a oferit niciun indiciu referitor la posibilitatea unui atac asupra Uniunii Sovietice. Marea Britanie umplea orizontul german. Odată declanşat atacul împotriva. Rus

Sovietice, Goebbels a explicat că raţiunile ™ui astfel de gest porneau de la o serie de considerente precum: 1. trădarea Moscovei a determinat intervenţia Germaniei; 2. imposibilitatea ca naţional-socialismul să convietmască cu bolşevismul; 3. războiul a fost declanşat ca urmare a provocărilor plutocratici evreieşti; 4. Germania s-a angajat împreună cu aliaţii săi în „cruciada europeană sintagmă folosită pentru prima dată de Goebbels la una din conferinţele din 30 iunie 194155. Din perspectiva temelor propa

gândei germane-uniunea Sovietică devenise inamicul absolut care trebuia distrus. În primele luni ale Campaniei din Est, propaganda s-a concentrat asupra explicării scopurilor războiului împotriva unui fost aliat al Reichului, fiind folosit termenul de „ofensivă preventivă”: „Germania a atacat Uniunea Sovietică pentru a preveni un atac împotriva Europei, pentru a o apăra de o eventuală invazie rusească. [...] Pactul din 1939 nu a fost altceva decât un simplu mijloc prin care Sovietele voiau să cucerească vestul în numele revoluţiei universale” 56. Se credea că forţa Reichului avea să ducă la distrugerea rapidă a Sovietelor. Publicarea pierderilor ruseşti a întărit această convingere. Cruciada germană era un act necesar, iar finalitatea sa era reînvierea ideii de Europa.

În prima etapă a războiului, propaganda Reichului nu a

abandonat linia rasistă57. Fotografiile hidoase ale prizonierilor sovietici erau puse alături de cele ale soldaţilor germani. Rasa ariană oferea proba superiorităţii sale şi din punct vedere fizic. Atât soldaţii, cât şi populaţia civilă au fost sufocaţi cu pamflete şi periodice care demonstrau caracterul subuman al popoarelor slave. Fotografiile accentuau şi mai mult această caracteristică. „Ruşii, nota Goebbles în jurnalul său, nu sunt oameni ci o adunătură de animale”. În acelaşi registru, Franz Halder, prezent pe frontul de Est, consemna la 6 iulie 1941 că „moralul trupelor este foarte bun; sunt stăpâniţi cu toţii de un sentiment de superioritate faţă de inamic” 58, însă la sfârşitul lui 1941, în cercurile oficiale şi-a făcut loc convingerea că războiul din Est era o luptă în care „superioritatea este de partea oamenilor primitivi, care suportă totul chiar şi asprimea climei. Noi suntem prea fragili şi vom sucomba” 59. Pe fondul unor asemenea convingeri, brutalitatea s-a transformat din excepţie în normă. De remarcat că propaganda românească pentru Frontul de Est a preluat şi ea tema inferiorităţii şi a barbariei slave60.

Imaginile cu soldaţii sovietici accentuau cruzimea, sălbăticia şi înapoierea populaţiei slave. Impactul unor asemenea fotografii a fost extrem de puternic. Condiţiile din Uniunea Sovietică erau deplorabile pentru standardele germane, ele fiind transformate într-un important capital de propagandă. La câteva luni de la invadarea Uniunii Sovietice a fost publicată o broşură intitulată

Soldaţii germani în Uniunea Sovietică. *Scrisori din Est* unde erau zugrăvite condiţiile pe care trupele germane le-au găsit în momentul intrării pe teritoriul sovietic. Scrisorile soldaţilor germani

m-m

au produs o puternică impresie asupra opiniei publice, iar broşura s-a bucurat de un real succes. Cei care manifestau rezerve faţă de regimul naţional-socialist au înţeles, odată cu publicarea acestei lucrări, că regimul lui Hitler era preferabil celui bolşevic61.

Publicarea scrisorilor era explicată ca urmare a nevoii opiniei

publice germane de a şti care erau realităţile din Uniunea Sovietică.

Se argumenta că aceasta reprezenta una dintre cele mai bune căi de a intra în contact cu o realitate distorsionată de propaganda sovietică. Succesul unui asemenea demers s-a datorat fără îndoială caracterului inedit şi aparent neoficial. În primul capitol se sublima că soldaţii germani erau martorii incontestabili ai „paradisului muncitorilor”. Ei nu puteau să se înşele asupra realităţii sau să o deformeze, deoarece nu erau turişti care călătoreau după un traseu prestabilit „Ei mârşăluiesc metru cu metru prin această ţară. Ei luptă pentru fiecare sat şi pentru fiecare oraş şi văd cu propriii lor ochi cum arată poporul care, timp de aproape 25 de ani, a fost obiectul dominaţiei bolşevice. Acum soldaţii germani scriu către cei dragi de acasă. Ei scriu despre experienţa avută în urmă cu o oră [...]” 62. Scrisorile erau cu atât mai valoroase deoarece demonstrau necesitatea unui război pentru înlăturarea atrocităţilor bolşevice şi pentru construirea unei noi lumi libere în varianta ei naţional-socialistă.

Războiul ideologic a căpătat dimensiunea unei cruciade împotriva bolşevismului, fiind tema centrală a propagandei germane între 1941 – 1945. Ea s-a alăturat de altfel celei privind apărarea

Europei. Germania avea o misiune de îndeplinit, fiind responsabilă în faţa istoriei63. Apărarea ordinii europene, cruciada antibolşevică, cruciada pentru apărarea civilizaţiei germane, pentru apărarea

Occidentului, toate aceste formule erau folosite în toate buletinele informative, conferinţe publice, articole de ziare, filme documentare etc. Europa sub hegemonie germană era acoperită de ideea religioasă a cruciadei64. Hitler a sperat să transforme războiul său de cucerire într-o cruciadă împotriva bolşevismului, dar acţiunea sa nu a făcut decât să arunce şi mai mult confuzia asupra raţiunilor acţiunilor sale60.

Discursul rasist a fost privit cu rezerve de Alfred Rosenberg, care a cerut o abordare mai nuanţată a temelor referitoare la populaţia din Rusia Sovietică. Prezenţa militară germană pe teritoriul sovietic presupunea atragerea minorităţilor naţionale, precum şi a populaţi

ei în ansamblul său, pentru cauza Reichului împotriva Uniunii

Sovietice. Acestea trebuiau încurajate să-şi afirme propria identitate opusă ideii de Mama Rusie. Eşecul germanilor pe frontul de

Est s-a datorat în mare măsură faptului că nu s-a răspuns aşteptărilor minorităţilor şi ţăranilor supuşi colectivizării66. Dacă pentru o parte din aceste minorităţi, cum ar fi cea ucraineană, trupele germane au apărut ca eliberatoare, pentru restul populaţiei este greu de apreciat care i-a fost reacţia. Fără îndoială că efectele colectivizării reprezentau unul câintre punctele slabe ale regimului lui Stalin, iar ele puteau fi folosite în avantajul prezenţei germane, însă greşeala a fost de ordin tactic, în ciuda eforturilor târzii67, oportunitatea odată pierdută nu a mai putut fi niciodată recuperată: impresia lăsată de trupele germane – animate de a distruge nu numai sistemul bolşevic, dar şi pe cei care trăiseră în cadrul lui –, cât şi al formaţiunilor SS a fost dezastruoasă, iar consecinţele s-au văzut curând.

În ceea ce priveşte „marea masă slavă”, armata a preferat, de asemenea, nuanţarea temelor în efortul de a submina loialitatea acesteia faţă de Kremlin. La sfârşitul lui 1941, Goebbels a înţeles potenţialul distructiv şi consecinţele discursului dur. Dar nu se putea renunţa dintr-odată la temele antisemite prin care Reichul legitimase cauza războiului. Evreii bolşevici deveneau noua ţintă a propagandei germane pentru teritoriile din Est. În capitolul patru al *Scrisorilor soldaţilor germani*, consacrat în totalitate chestiunii evreieşti, se sublinia că Uniunea Sovietică a reprezentat paradisul pentru un singur grup de interese: cel iudaic: „[…] Evreii au fost mereu prezenţi în administraţia statului bolşevic. Ei au fost principalii beneficiari ai dictaturii roşii. Exceptând dorinţa lor nelimitată pentru bani, comportamentul lor murdar şi perversa lor sete de răzbunare, soldaţii noştri au întâlnit evrei organizatori sadici ai crimelor de masă şi atrocităţilor. Multe detalii ale acestor crime au fost eliminate”, deoarece ele nu puteau fi tipărite în Germania” 68.

S-a încercat să se argumenteze că evreii erau la originea tuturor atrocităţilor comise de regimul bolşevic. Dar a fost prea târziu

Pentru ca această nuanţare să producă rezultate palpabile.

Germanii se aflau pe teritoriul Uniunii Sovietice, iar colaborarea cu Populaţia locală era departe de a îndeplini coordonatele celei mai bune înţelegeri. Istoricii celui de-al doilea război mondial sunt

unanimi în a recunoaşte că una dintre greşelile fundamentale ale Germaniei pe Frontul de Est a fost subaprecierea rezistenţei ruseşti în toate formele sale. Colonelul Kintzel, şef al Frontului de Est, recunoştea în aprilie 1942, că se subestimase „valoarea armatei sovietice", deoarece serviciile germane nu reuşiseră să obţină la timp informaţii despre valoarea reală a armatei şi potenţialului de război sovietic69. Se subestimase capacitatea de luptă şi rezistenţă a soldatului sovietic care „chiar încercuit a rezistat fără aprovizionare, nimicindu-şi camarazii morţi, fiind în cele din urmă capabil să atace şi să scape din încercuire" 70.

După eşecul marii ofensive din iunie 1941, a început să prindă contur ideea de a folosi colaboratori ruşi pentru a obţine încrederea populaţiei. Oficialii nazişti de la Goebbels la Himmler au fost tot mai mult convinşi de necesitatea găsirii unei căi prin care să atragă deopotrivă atât populaţia rusă, cât şi minorităţile. Prizonierii de război şi voluntarii deveneau actorii principali ai planurilor germane. La sfârşitul anului 1941, numărul acestora se ridica la 200.000, fiind ataşaţi armatei germane. Din rândurile lor erau selecţionaţi pentru spionaj, dar mai ales pentru lupta împotriva partizanilor, în 1942, aceşti soldaţi au fost încadraţi în *Osttruppen*.

Înfiinţarea acestor corpuri a fost speculată propagandistic. La sfârşitul anului 1942, concluzia uneia dintre întrunirile înalţilor comandanţi germani a fost sintetizată în doar două fraze: „Gravitatea situaţiei determină în mod imperativ cooperarea cu populaţia locală. Rusia poate fi înfrântă numai de către ruşi" 71. Reichul a anunţat crearea unei armate ruseşti de eliberare, precum şi a

unui guvern în exil. La Berlin a fost înfiinţat un departament pentru selecţionarea şi pregătirea viitorilor propagandişti. Candidatul pentru rolul de „de Gaulle al Rusiei” a fost găsit în persoana generalului Andrei Vlasov, căzut prizonier la Leningrad în 194272.

Vlasov s-a adresat ofiţerilor superiori sovietici, cerându-le să-l abandoneze pe Stalin şi să se încheie o pace separată cu Germania.

Manifestele conţinând acest apel au fost difuzate în număr mare în liniile ruseşti, Vlasov era prezentat ca şef al unui guvern de eliberare constituit la Smolensk, iar *Osttruppen* ca armată de eliberare. Prin manifestul de la Smolensk se promitea instaurarea unui guvern democratic şi parlamentar. Dar continuarea, cât mai ales valorificarea experimentului nu a fost agreata de către oficialii militari ai Reichului. Atât Hitler, cât şi anturajul său au respins

Ideea de a extinde proiectul între 1943 şi 1944, Andrei Vlasov a fost păstrat într-o suburbie a Berlinului şi a fost folosit doar ocazional pentru propagandă. În acelaşi timp, *Osttruppen*, a căror loialitate faţă de Hitler era mai mult decât îndoielnică, au fost transferate, în a doua parte a anului 1943, pe frontul de Vest pentru a fi folosite în apărarea de coastă şi pentru a lupta împotriva grupărilor de rezistenţă locale. Dar cum Germania pierdea tot mai mult teren, liderii germani au încercat să resusciteze, fără succes, experimentul Vlasov73. În a doua parte a anului 1944, a fost organizat, la Praga, un Congres pentru Eliberarea Poporului Rus, unde s-a anunţat proiectul de constituire a unei federaţii a statelor ruseşti. Armata de Eliberare cuprindea în jur de l 500 de oameni, dar din nou cele două părţi au fost despărţite de scopuri şi motivaţii profund diferite: Vlasov dorea garanţii pentru viitorul Rusiei74, în timp ce Hitler voia să folosească trupele de mercenari atât pentru front, cât şi în scopuri propagandistice. SSI-ul informa pentru aceeaşi perioadă că „armata eliberatoare rusă, cu toate popoarele din URSS trebuie să lupte împotriva lui Stalin şi a bandei lui pentru încheierea unei păci onorabile cu Germania” 75.

În a doua parte a războiului, Goebbels s-a confruntat cu o serie de probleme fundamental diferite de cele din perioada de triumf.

Chiar dacă propaganda se aflase în spatele succeselor militare, după Stalingrad misiunea lui Goebbels a devenit tot mai dificilă.

Tot ceea ce putea să se mai întâmple ţinea de domeniul miracolului, iar Goebbels a sperat până la sfârşit în acest miracol76.

Propaganda s-a axat pe două direcţii: sublinierea faptului că între aliaţi existau puternice disensiuni, ceea ce făcea improbabilă victoria împotriva Germanei; menţinerea moralului german şi păstrarea unităţii dintre armata dispersată pe atâtea fronturi şi opinia publică internă. În numeroase sale discursuri pronunţate la radio cât şi în articolele publicate în săptămânalul „Das Reich”.

Goebbels a insistat asupra „unităţii palpabile a poporului german” 77. Lozinca anului 1942 a fost „Totul pentru victorie, numai victoria este importantă”. Albert Speer, arhitectul lui Hitler, ulterior, ministrul înarmării în cel de-al Treilea Reich, consemna în memoriile sale că „în timp ce Churchill nu oferea poporului său decât «sânge, muncă, lacrimi şi sudoare» 78, noi în toate fazele şi crizele războiului nu am avut dreptul decât la unul şi acelaşi cuvânt de ordine pe care Hitler îl repeta până la monotonie: «Suntem siguri

de victoria finală» ”79. Semnele neliniştii cu privire la rezultatul războiului au început să apară încă de la sfârşitul lui 1941, în condiţiile în care linia frontului se stabilizase, iar germanii se confruntau pentru prima dată cu rezistenţa sovietică şi cu iarna rusească.

Potrivit propagandei, războiul continua deoarece sovieticii, în ciuda tuturor aşteptărilor, rezistau. Prin urmare, propaganda s-a repliat pe teme care, pe de o parte, insistau asupra finalului victorios, iar pe de altă parte, sugerau necesitatea de a continua războiul împotriva unui inamic care se încăpăţâna să reziste. Dificultăţile erau explicate din perspectiva iernii ruseşti şi a pregătirii ofensivei victorioase de primăvară80, în varianta propagandei, iarna devenise un aliat al Reichului. Nu exista nicio îndoială, victoria era sigură.

Goebbels nota în jurnalul său în septembrie 1942, că germanii erau pregătiţi mai bine ca niciodată pentru ceea ce putea fi mai rău. Ministrul Propagandei a exploatat „lupta eroică în zăpadă şi gheaţă", creând o nouă noţiune: roboţii războiului.

De cealaltă parte, propaganda sovietică după Stalingrad a devenit mult mai articulată. Temele lansate de sovietici, lipsite acum de orice încărcătură ideologică, s-au axat pe dificultăţile cu care se confrunta Germania, atât pe front, cât şi în plan intern. Propaganda sovietică îndemna la autoconservare naţională şi recomanda soldaţilor germani să se predea înainte de a fi prea târziu. Fără îndoială că rezultatele unei astfel de propagande se puteau verifica mult mai uşor pe front, decât în interiorul Germaniei, unde Goebbels avea să contracareze cu foarte multă abilitate toate aceste teme.

Un locotenent german transmitea celorde acasă că „Stalingradul nu mai este de multă vreme un oraş. În timpul zilei este un ca nor enorm care arde, în timp ce clădirile fumegă. Când noaptea vine, câinii se aruncă în Volga şi înoată cu disperare pentru a ajunge către celălalt mal. Nopţile în Stalingrad sunt o teroare pentru ei. Animalele se simt ca în iad [...] numai oamenii pot îndura" 81. Efectele psihologice ale capitulării de la Stalingrad au fost extrem de puternice, atât în cadrul armatei, prin predarea mareşalului von Paulus, c. Ăt şi asupra populaţiei civile82.

Bătălia pentru minţile şi inimile poporului german a devenit principalul obiectivul al lui Goebbles. Acesta putea fi îndeplinit numai dacă nu se vorbea despre pace. Pacea era pace, iar războiul era război. Cele două nu puteau fi amestecate. La 15 octombrie

1944, într-un discurs public, el a subliniat că într-un război poţi

vorbi despre orice în afară de pace. Victoria putea fi obţinută pe câmpul de bătălie doar dacă ea era prezentă în inimile germanilor.

Inevitabilele dificultăţi ale unui război atât de lung nu puteau fi ignorate. Dar, în acelaşi timp, germanii trebuia convinşi că ele puteau fi depăşite, iar victoria se afla foarte aproape deoarece

Reichul dispunea de arme care depăşeau cu mult forţa celor

inamice. Fiecare german trebuia să repete pentru sine, în fiecare zi, că victoria era mai presus de dificultăţile cotidiene şi că sacrificiul celor de pe front nu putea fi comparat cu lipsa unor articole de primă necesitate: „Tot ceea ce serveşte cauzei victoriei este important pentru efortul general de război. Se va lupta până când inamicul va fi învins” 83.

La sfârşitul anului 1942, Goebbels a înlocuit tema victoriei cu necesitatea de a continua lupta pentru salvarea Germaniei. Victoriile sovietice erau folosite ca avantaj; informaţiile că ruşii înaintau erau admise pentru a înspăimânta pe cei care, tentaţi să abandoneze/trădeze Reichul, puteau deveni victimele cruzimii sovietice.

Cuvântul de ordine pentru momentele excepţionale era unul singur:

unitatea. Poporul german nu putea să se lase strivit de barbaria rusă. Strategia lui Goebbels s-a bazat pe frică, emoţii şi ură. Potrivit ministrului Propagandei, între ferocitatea jusă şi rapacitatea anglo-americanilor nu exista nicio diferenţă, în opinia ministrului

Propagandei, Stalingradul era un „Dunkerque al Germaniei”, el fiind convins, în lumina evoluţiei operaţiunilor militare, că războiul nu putea fi câştigat numai prin entuziasm. Măsurile propuse de

Goebbels vizau întărirea coeziunii dintre liderii nazişti şi marea masă a populaţiei. Ministrul Propagandei a înţeles că opulenţa elitei naziste putea duce la o ruptură iremediabilă şi cu consecinţe dezastruoase: „În orice caz, nu numai că populaţia pare ferm hotărâtă să nu se dea în lături de la cele mai mari sacrificii, dar este absolut necesar, totodată, să se introducă restricţii severe dacă se doreşte restabilirea încrederii în conducătorii ţării” 84. Discursul lui Goebbels din 18 februarie 1943 poate fi interpretat ca un „SOS

politic” pe care el a încercat să-l adreseze Occidentului: pericolul din Răsărit ameninţa nu numai Germania, ci întreaga Europă.

Context în care misiunea istorică a Germaniei nu trebuia să eşueze:

„Tot ceea ce am făcut şi am construit până acum păleşte în faţa giganticei misiuni a armatei şi a poporului german deopotrivă” 85.

Tezele care motivau lupta germanilor împotriva bolşevismului erau:

dacă Germania nu se putea opune bolşevismului în Est, Reichul ar fi căzut sub ocupaţie sovietică şi întreaga Europă i-ar fi urmat;

armata şi poporul german, precum şi aliaţii săi, luptau pentru salvarea continentului de această ameninţare. Pericolul motivează forţa: „Noi trebuie să acţionăm decisiv înainte de a fi prea târziu” 86.

Dar semnele îngrijorării şi-au făcut tot mai mult loc după Stalingrad. Ele au fost accentuate şi de decizia lui Hitler de a evita apariţiile publice, rămânând la cartierul său general şi vorbind în public doar de două ori. Goebbels a înţeles care erau consecinţele negative ale unei astfel de atitudini. Într-o conversaţie particulară cu Speer, ministrul Propagandei afirma că dacă Hitler ar fi avut aceleaşi apariţii publice precum cele ale lui Churchill, cu siguranţă că el, Goebbels, ar fi făcut minuni.

Tema „capitulării necondiţionate” i-a oferit lui Goebbels un important suport pentru relansarea propagandei Reichului. Formulată de preşedintele american, în cadrul conferinţei de presă din 24 ianuarie 1943, după încheierea lucrărilor de la Casablanca

(14 – 24 ianuarie 1943), se anunţa că pacea va veni numai în momentul în care se va distruge în totalitate puterea de război a ţărilor

Axei: „Eliminarea puterii de război a Germaniei, Japoniei şi Italiei înseamnă capitularea necondiţionată a Germaniei, Japoniei şi

Italiei. […] Aceasta nu înseamnă distrugerea a Germaniei.

Japoniei şi Italiei, dar presupune distrugerea acelei filosofii din aceste ţări bazată pe cucerire şi subjugarea altor popoare” 87.

Termenul a fost privit cu rezerve de către partea britanică, care considera că aceasta ar putea determina Germania să lupte până la capăt, ceea ce ar fi dus la prelungirea războiului. Propagandiştii germani au preluat tema pentru a convinge opinia publică să sprijine

în continuare efortul de război. Capitularea necondiţionată a fost interpretată ca fiind o greşeală tactică a aliaţilor, iar Goebbels a profitat de ea din plin.

Însă moralul germanilor a fost serios afectat în ultimii ani războiului, în special după februarie 1943. Succesele războiului fulger erau anulate de realitatea dureroasă a finalului. Numeroasele promisiuni ale propagandei erau valabile pentru un război de scurtă durata, dar ele s-au dovedit dezastruoase pentru unul de lungă durată. Nici Goebbles nu a scăpat de pedeapsa adevărului general valabil că propagandiştii nu pot câştiga bătăliile atunci când soldaţii pierd războiul. Potrivit unui raport al

Sicherheitsdienst, după înfrângerea din Tunisia, întrebările care preocupau populaţia erau: cât va mai continua războiul, care va fi finalitatea şi dacă mai putea fi el câştigat88. Răspunsul nu putea fi însă găsit în ziare sau în emisiunile radiofonice. Propaganda era contrazisă de realitate, iar populaţia a încercat să afle răspunsurile care se aflau în spatele „adevărurilor oficiale". BBC-ul a devenit una dintre sursele de informaţie extrem de căutate în spaţiul german. Potrivit unui raport al Gestapoului, în 1943, numărul ascultătorilor germani se ridica la aproape un milion89.

Goebbels a încercat să insufle încrederea în victorie, chiar şi atunci când era evident că nu se mai putea face nimic, în contextul

În care existau îndoieli faţă de puterea militară a Germaniei, de visul unei noi ordini europene, Goebbels a reînviat mitul lui

Frederic cel Mare, care în aceleaşi condiţii ca şi Führerul a fost părăsit de aliaţi, dar a câştigat războiul cu ajutorul providenţei.

Un om trimis de providenţă, un geniu militar de talia lui Hitler nu putea fi salvat în aceleaşi condiţii? Germanii au fost îndemnaţi să creadă în destinul excepţional al conducătorului lor90. Propaganda a devenit alternativă războiului fulger. Care erau însă suporturile unităţii armatei germane. Exceptând atentatul eşuat împotriva lui Hitler din iulie 1944, observatorii externi erau unanimi în a recunoaşte că în ciuda înfrângerilor, armata germană continuă să rămână fidelă

scopurilor Reichului. Potrivit unei analize a PW, realizată în iunie 1944, punctele forte erau reprezentate de: obişnuinţa disciplinei (supunerea faţă de autoritate rămânea unul dintre cei mai importanţi factori ai rezistenţei morale germane); camaraderia; mândria profesională (sursă de putere şi de prestigiu); interesele materiale; frica de bolşevism

(anglo-americanii nu puteau rezista colosului bolşevic, prin urmare Germania trebuia să se apere singură). Totodată, înaltul Comandament german a lansat în mod deliberat ideea că retragerea din Est venea în sprijinul unei victorii defensive în Vest, ceea ce însemna o pace de compromis atât în Est, cât şi în Vest. Prin urmare, o Germanie victorioasă91, în privinţa punctelor slabe erau indicate: inconsistenţa mitului invincibilităţii, posibilităţile tehnice, acurateţea ştirilor92. Către sfârşitul războiului, lozincile naziste indicau două realităţi: „Bucură-te de război, pacea va fi înfricoşătoare!”, ceea ce însemna că germanii trebuiau să lupte pentru a evita un nou 1918; „Victoria sau Siberia!”, ceea ce echivala cu

Iminenta ocupaţie sovietică şi cu trimiterea în lagărele din Uniunea

Sovietică. Se spera că „noile arme sofisticate” puteau să salveze

Germana de la un dezastru93.

Succesele războiului fulger au creat fără îndoială sentimentul că Germania nu putea fi înfrântă. *Blitzkriegul* şi *blitz propaganda* au reprezentat combinaţia ideală pentru îndeplinirea visului german. Goebbels a devenit însă victima *blitz propaganda*. La aproape trei ani de la izbucnirea războiului, nimic din ceea ce li se promisese germanilor nu se îndeplinise: un conflict de scurtă durată, colapsul rezistenţei britanice, dezintegrarea armatei şi a sistemului sovietic94. Divergenţele existente între diferitele servicii au slăbit în mod considerabil propaganda germană95. Nu a existat o graniţă clară între atribuţiile lui Goebbels şi cele ale şefului Presei, Otto Dietrich.

Acestor rivalităţi li s-au adăugat şi cele din interiorul armatei;

propaganda de război a Wehrmachtului era coordonată de un

departament special sub a cărui autoritate intrau trupele din zona frontului, în timp ce ministerului lui Goebbels îi revenea frontul intern. După invazia URSS-ului, un nou minister pentru teritoriile cucerite, condus de Alfred Kosenberg, a preluat cea mai mare parte a activităţilor de propagandă din teritoriile din est. Goebbles nu a reuşit în ciuda insistenţelor să preia controlul tuturor acestor servicii. Propaganda Wehrmachtului i-a fost încredinţată mult prea târziu96, când realitatea nu mai putea fi ascunsă opiniei publice.

Pe fondul acestor erori, propaganda britanică a obţinut un considerabil avantaj. Excesiva încredere în *blitz propaganda*, exagerările şi contradicţiile au dus la scăderea încrederii opiniei publice germane în şansele de a obţine victoria. Dacă în primii ani de război.

Goebbles l-a ridiculizat pe Churchill că nu vrea să recunoască înfrângerea, trei ani mai târziu, ministrul german a fost nevoit să lupte atât împotriva evidenţelor, cât şi să ofere noi argumente că

Germania putea să câştige războiul, în mod firesc, s-a pus întrebarea dacă toţi germanii au fost adepţi ai ideologiei naziste. Atât istoricii, cât şi sociologii vorbesc de „conştiinţa divizată” a germanilor din cel de-al Treilea Reich. Opinia publică a fost fragmentată, pe de o parte cei care au manifestat o rezistenţă pasivă – mai greu de detectat la nivel oficial, fenomen prezent în toate societăţile totalitare –, iar pe de altă parte cei care au fost animaţi de credinţa în Fvihrer. Din perspectivă sociologică, între 1933 şi 1945, germanul

obişnuit avea o personalitate dedublată, fiind deopotrivă atras atât de ordine şi siguranţă, cât şi de simbolurile unei puteri care îl aservea.

2. „Patria în pericol!” Uniunea Sovietică

Una dintre principalele consecinţe ale invaziei germane din

22 iunie 1941 a fost adaptarea propagandei Kremlinului la realităţile nou create: statele occidentale deveneau din potenţiale inamice potenţiale aliate97, iar Germania, care fusese prezentată ca unul dintre cei mai importanţi parteneri ai Uniunii Sovietice, era acum

agresorul împotriva căruia trebuia să se ridice întreaga naţiune. Ofensele anterioare ale propagandei sovietice împotriva statelor occidentale trebuiau uitate. Prin intermediul Agitpropului şi Cominternului, Rusia Sovietică deţinuse una dintre cele mai bune maşini de propagandă din Europa. La puţin timp după invazia

Rusiei, britanicii au propus o colaborare pentru coordonarea eforturilor de propagandă, dar demersul lor nu s-a bucurat de succes.

Suspiciunea şi neîncrederea au dominat, de altfel, relaţiile dintre

Marea Britanie şi Uniunea Sovietică. La mijlocul lui octombrie

1942, un mic articol din „Pravda” punea în discuţie prezenţa lui

Rudolf Hess în Marea Britanie. Se sugera că Hess era unul dintre

„Plenipotenţiarii germani aflaţi în misiune în Anglia”, iar păstrarea lui reprezenta o garanţie pentru începerea unor negocieri secrete în vederea încheierii unei păci separate. Reacţiile britanice au fost categorice, Anthony Eden înaintând o notă de protest ambasadorului sovietic la Londra, Ivan Maisky, în care sublinia că asemenea declaraţii puteau cauza bunelor relaţii existente între guvernul Majestăţii Sale şi propriul popor98. Intrarea Statelor Unite în război, după atacul japonez de la Pearl Harbor, din 6/7 decembrie

1941, a confirmat o dată în plus nevoia unei colaborări cu anglo-americanii99.

Liderii de la Kremlin au fost la începutul războiului prizonierii propriei lor ideologii. Discursul propagandistic al Moscovei nu se putea imagina în afara limitelor ideologice, încercarea de a diviza

Pe soldaţii germani de guvernul de la Berlin s-a soldat cu un eşec total. Pentru o armată aflată în plină victorie astfel de îndemnuri flu-şi puteau atinge scopul. Materialele de propagandă sovietice.

ngreunate de frazeologia dificilă a formulelor marxist-leniniste, fiu au sensibilizat presupusa conştiinţă de clasă a trupelor germane.

În această etapă a războiului, efectele propagandei sovietice asupra trupelor germane au fost nesemnificative. Propaganda sovietică nu a reuşit să-şi mobilizeze nici măcar propriile trupe.

Numărul mare de prizonieri pare să confirme această ipoteză. Confuzia față de intențiile germane a fost cultivată chiar de către regim, în plan propagandistic, Germania a alunecat de la țară agresoare, alături de celelalte plutocrații, la statutul de țară prietenă100. Propaganda sovietică subliniase în repetate rânduri legăturile dintre Uniunea

Sovietică și Germania, presei fiindu-i interzisă orice critică la adresa regimului nazist. Brusc, la 22 iunie 1941, Germania apărea în postura de eliberatoare a poporului rus de regimul bolșevic101.

Condițiile din Rusia Sovietică ofereau un potențial propagandistic imens, pe care însă, așa cum am arătat, germanii nu au înțeles să-l exploateze în totalitatea lui. A fost evident că brutalitatea germană o putea întrece chiar și pe cea a NKVD-ului. Erorile comise în această parte a Campaniei din Răsărit nu le-au permis germanilor valorificarea acestui avantaj și întoarcerea rezultatului în favoarea lor.

În plan intern schimbările au fost mult mai drastice. În primele luni de război, autoritățile sovietice, vizibil afectate de atacul german, au avut dificultăți în a gestiona propria lor nesiguranță102.

Șocul atacului l-ar fi determinat pe Stalin să afirme că „tot ceea ce a creat Lenin am pierdut noi pentru totdeauna". Prima apariție publică a liderului de la Kremlin s-a produs abia la 11 zile de la începerea războiului, la 3 iulie 1941, pentru ca în octombrie, forțat de pericolul unei invazii, să fie pe punctul de a părăsi Moscova:

„Tovarăși! Cetățeni! Frați și surori! Ostași ai Armatei și Flotei noastre! Vouă mă adresez, prietenii mei! [...] O mare primejdie amenință patria noastră. Cum s-a putut întâmpla ca glorioasa noastră Armată Roșie să cedeze trupelor fasciste un șir de orașe și de regiuni ale noastre? Oare trupele fasciste germane sunt într-adevăr trupe invincibile, după cum trâmbițează fără încetare propagandiștii fasciști?" 103. El a explicat că rațiuni pacifiste au stat

la baza semnării Pactului Ribbentrop-Molotov, dar că Germania se făcea vinovată de „felonie", motiv pentru care Stalin a cerut

alăturarea la o „luptă pe viață și pe moarte împotriva invadatorilor scelerați".

Există și la această dată numeroase semne de întrebare asupra atitudinii lui Stalin după momentul 22 iunie 1941. Atât reacțiile

târzii, cât şi comportamentul din primele luni ale conflictului fac să se creadă că liderul de la Kremlin nu a înţeles motivele atacului lui Hitler. Stalin se încrezuse în Hitler104, iar semnarea Pactului

Ribbentrop-Molotov a reprezentat o garanţie împotriva unei posibile agresiuni. Un atac din partea Germaniei părea inimaginabil.

Şi totuşi acesta s-a produs. Potrivit lui Molotov, liderul de la

Kremlin, pe fondul zvonurilor referitoare la o posibilă agresiune, ar fi afirmat la mijlocul lui iunie 1941 că „numai un nebun ar putea să ne atace”. Şi totuşi când aceasta s-a produs, Stalin a fost convins că era o provocare şi nu o invazie, în opinia lui Jukov, Stalin supraestimase măsura în care Hitler era ocupat în Occident, considerând o absurditate un atac împotriva Uniunii Sovietice: „Stalin a crezut poveştilor lui Hitler. El era convins că dacă nu ne vom lăsa provocaţi, dacă nu vom face vreun pas greşit, Hitler nu va îndrăzni să rupă pactul şi să ne atace. Majoritatea colaboratorilor săi apropiaţi, precum Beria, Kaganovici şi Malenkov, au sprijinit punctul său de vedere” 105.

Stalin era convins că în mai puţin de o săptămână înaintarea germană va fi ţinută pe loc, context în care el ar fi putut să apară într-o postură victorioasă. Hruşciov a fost unul dintre martorii confuziei lui Stalin din primele momente ale războiului cu Germania.

El era convins că Stalin era dominat de o teamă profundă: „Am văzut ce fel de erou era. L-am văzut când a fost paralizat de frica faţă de Hitkr, la fel cum un iepure tremură în faţa unui boa constrictor” 106, în prima parte a războiului, semnătura lui Stalin nu apare pe niciunul din documentele oficiale, în opinia lui Hruşciov aceasta nu putea fi un accident, ci parte a unei strategii deliberate, calculate, menite să-i conserve puterea. Memorialistul consemna, totodată, faptul că deşi au existat cereri ale muncitorilor de a se înrola în lupta împotriva invadatorilor, acest lucru nu a fost posibil din cauza lipsei de armament107.

Patria s-a situat în centrul discursului lui Stalin. El a cerut poporului sovietic să abandoneze „atitudinea blajină şi de nepăsare” şi

să-i lichideze pe spioni, diversionişti, paraşutiştii germani, să organizeze spatele frontului şi să se mobilizeze pentru susţinerea Armatei Roşii: „Acesta nu este un război oarecare, între două armate. Acesta este, totodată, marele război al întregului popor sovietic, împotriva trupelor fasciste germane. Scopul acestui război

Pentru Apărarea Patriei [...] este nu numai lichidarea primejdiei

care ameninţă ţara noastră, dar şi ajutorarea tuturor popoarelor

Europei care gem sub jugul fascismului german” 108. De remarcat că el nu a făcut nicio aluzie la doctrina prin care îşi legitimase regimul. Stalin a cerut populaţiei să-şi apere propria libertate, propria onoare şi propria ţară. El le-a reamintit ruşilor cum strămoşii s-au luptat împotriva Kaiserului şi a lui Napoleon, însă potrivit ambasadorului sovietic la Londra, Ivan Maisky, prestaţia lui Stalin a fost departe de a produce un entuziasm prea mare în rândul ascultătorilor. Cu toate acestea, discursul din 3 iulie 1941 a fost apreciat, ulterior, chiar şi în timpul campaniilor antistaliniste declanşate în timpul lui Hruşciov, ca unul de referinţă.

Panica şi starea de nesiguranţă s-au transmis în întreaga ţară.

La scurtă vreme după invazie, toate radiourile particulare au fost confiscate pentru a împiedica ascultarea emisiunilor străine. Buletinele informative erau difuzate numai prin intermediul aparatelor controlate de autorităţi, înaintarea germană era o realitate pe care

Moscova a încercat să o ascundă109. Căderea Smolenskului, de exemplu, a fost anunţată abia la o lună de la producerea evenimentului. Credibilitatea surselor sovietice a fost pusă la grea încercare. La mijlocul lunii octombrie 1941, populaţia din Uniunea

Sovietică era convinsă că toate şansele erau pierdute. Comunicatele oficiale nu puteau să mai convingă. Alexandr Zinoviev consemna în memoriile sale că primele luni de război au stat sub semnul confuziei şi al dezordinii110, iar sistemul bolşevic risca să se transforme într-o ficţiune. Zvonul că soldaţii Armatei Roşii se predau în număr tot mai mare trupelor germane s-a transformat, treptat,

într-o certitudine111.

În opinia istoricilor, atitudinea lui Stalin s-a datorat convingerii că sistemul se putea întoarce împotriva sa. Hruşciov consemna că în momentul în care membrii Politbiroului au mers să-i propună să preia conducerea armatei, convingerea lui Stalin a fost că ei au venit să-l aresteze. Frica ascunsă, explică în opinia lui Adamulam, multe din reacţiile pe care acesta le-a avut la începutul războiului:

„El s-a temut de marea invazie, dar prima lui frică a fost faţă de reacţiile propriului popor. Sistemul părea că se dezintegrează” 112.

După aproape două decenii de teroare, populaţia putea abandona experienţa leninism-stalinismului în schimbul propriei libertăţi113.

Baza populară a regimului era extrem de fragilă. Dar este foarte greu de apreciat ce anume credea populaţia Rusiei Sovietice în

momentul iunie 1941. Aparatul poliţienesc era atât de puternic încât orice opoziţie ar fi părut un act de nebunie. Regimul instituise prin teroare un *statu-quo*, iar populaţia îl acceptase din apatie.

La 15 decembrie 1941, Vîşiński declara în cadrul unei „copioase libaţii cu votca” ambasadorului polonez, prezent la Moscova, că el îi preferă pe polonezi deoarece aceştia erau veseli şi iubitori. Temându-se de o provocare oficialul polonez l-a asigurat pe Vîşiński că era convins că şi poporul sovietic ştia să se bucure şi să iubească.

Răspunsul celui din urmă oferă imaginea raportului dintre conducători şi conduşi: „Nu aveţi dreptate. Nu-i cunoaşteţi pe ruşi. Vă asigur că ruşii sunt nişte oameni trişti, apatici, trândavi, plictisitori, murdari fără iniţiativă, ostili oricărei forme de progres cultural

[...]. Nimic nu poate să scoată acest popor din inerţia sa. El poate fi ridicat la un alt nivel numai de Stalin. Numai prin forţă şi impunere. Şi tocmai de aceea sunt unul dintre cei mai fervenţi aderenţi ai lui Stalin şi apărător al sistemului său” 114.

NKVD-ul a devenit cheia salvării sistemului bolşevic din agonia în care îl aruncase atacul german. La numai câteva zile după invazie, NKVD-ul a preluat atât controlul Moscovei, cât şi al întregii ţări.

Funcţionarii de partid au reprezentat „arma” pe care Stalin a folosit-o împotriva propriilor cetăţeni. La 16 iulie 1941, a fost introdus sistemul comisarilor politici, partidul obţinând astfel controlul asupra structurilor armatei. O nouă epurare s-a declanşat ca urmare a neîncrederii lui Stalin. În privinţa prezenţei membrilor de partid în cadrul Armatei Roşii, mareşalul Golikov considera că numărul acestora nu era foarte mare. El aprecia că activau aproximativ 5 387 de activişti, ceea ce reprezenta 5% din efective115, rolul acestora fiind, în opinia sa, unul educativ. Prin promovarea lozincilor „Moarte invadatorilor germani! sau „Totul pentru front, totul pentru victorie!”, prezenţa membrilor de partid în toate structurile armatei avea un scop bine determinat: cultivarea încrederii în propriile forţe, a eroismului şi a dorinţei de a lupta. Potrivit memorialistului, după o scurtă perioadă, celulele de partid au fost organizate în toate structurile armatei. Dar către sfârşitul lui 1941, politica NKVD în interiorul armatei a fost reevaluată în direcţia relaxării controlului şi abuzurilor, tocmai

Pentru a spori capacitatea combativă a armatei116. Lozinca „Zdrobiţi mamicul!” dădea soldaţilor un nou imbold. Crearea SMERŞ a pus

* & evidenţă o dată în plus dorinţa liderilor de la Kremlin de a izola

şi mai mult teritoriul sovietic. Deşi cuvintele de ordine au fost

„Moarte spionilor”, activitatea unităţilor a fost direcţionată pentru a preîntâmpina – prin metode extrem de violente – orice tentativă de dezertare. SMERŞ a fost îndreptată mai mult împotriva propriilor soldaţi decât a spionilor117, în septembrie 1941, un ordin secret sublinia că era preferabil ca soldaţii să se sinucidă, decât să se predea. Teroarea instaurată de NKVD a readus în prim-plan puterea regimului sovietic. Tribunalele instaurate ad-hoc, execuţiile şi deportările au reamintit celor care aveau îndoieli că regimul şi-a menţinut puterea. Războiul lui Stalin se purta pe două fronturi:

cel intern, prin teroarea dezlănţuită de NKVD şi cel împotriva lui Hitler118.

Salvarea lui Stalin, dar şi *a* sistemului, a venit tocmai din frica populaţiei de a se răzvrăti. Anii de teroare îşi dovedeau eficienţa în momentele de criză. Prizonierii de război declarau în timpul interogatoriilor că „li se părea un miracol dacă reuşeau să supravieţuiască de la o zi la alta, nu numai în război, dar în special acasă” 119. Frica – de NKVD, de agenţii provocatori, de represalii

— Devenise o stare de spirit cotidiană. Dar salvarea pentru regim a venit dintr-o direcţie total neaşteptată: supravieţuirea, în ciuda tuturor persecuţiilor, a sentimentul religios. Fapt care avea să fie în avantajul lui Stalin. Implicarea bisericii în campaniile propagandistice pentru salvarea Maicii Rusii i-au adus lui Stalin popularitatea pe care la începutul războiului nici nu îndrăznea să o viseze. Alan Bullock observa că „în timp ce încrederea lui Hitler în propriile sale forţe atingea apogeul în 1941, Stalin se afla mai mult ca niciodată în cariera sa foarte aproape de a-şi pierde statutul de lider absolut” 120. Potrivit biografului celor doi dictatori, atitudinea lui Stalin trebuie pusă în strânsă conexiune cu acţiunile germane dintre decembrie 1940 şi iunie 1941, care au determinat ca sovieticii să aibă o reacţie inadecvată unei situaţii de criză.

Care au fost însă sursele revenirii şi recuperării sovietice? Fără îndoială că una dintre cele mai uzitate metode ale bolşevicilor a fost teroarea: acordarea de puteri nelimitate trupelor NKVD a înlăturat orice posibilitate de apariţie a unei potenţiale revolte împotriva regimului. Atât armata, cât şi populaţia civilă s-au aflat sub controlul direct al reţelelor NKVD. Oricine devenea un poten

„Ţial trădător. Minoritarii, în special germanii, au devenit subiectul unei represiuni fără precedent. Potrivit lui Pavel Sudoplatov

„Misiunile speciale au devenit principala unitate răspunzătoare cu operaţiunile de spionaj împotriva Germaniei şi a sateliţilor ei, organizând acţiuni de gherilă, stabilind reţele clandestine în teritoriile ocupate de nemţi, organizând operaţiuni secrete în Uniunea Sovietică pentru a-l păcăli pe inamic şi răspândind zvonuri dezinformatoare” 121, în aprilie 1942, comandamentul german punea uimitoare

revenire a Armatei Roşii pe seama unei intense propagande care schimbase, spre deosebire de războiul finlandez, mentalitatea şi moralul ostaşului sovietic: „Această propagandă bazată pe ideea că forţele Axei urmăresc distrugerea patriei socialiste şi realizările acesteia în domeniul industriei şi agriculturii a fost atât de puternică încât a determinat chiar ca o parte dintre foştii ofiţeri ţarişti, emigraţi în alte ţări, să se înroleze şi să lupte în rândurile armatei sovietice" 122.

Strategia liderilor sovietici de subminare a moralului invadatorilor a avut la bază două componente principale: propaganda răzbunării şi atacurile surpriză ale partizanilor. Stalin ceruse în discursul din 3 iulie 1941, populaţiei civile să se implice, oriunde era posibil, în organizarea grupurilor de partizani şi a acţiunilor de sabotaj împotriva inamicului123. Instituţia comisarilor politici a fost restaurată, iar o parte a celor mai importanţi lideri ai partidului a fost trimisă la unităţile de pe front. Generalii care au scăpat marii epurări, cum ar fi Rokossovsky sau Gorbatov, au fost reabilitaţi şi trimişi să lupte pentru „ţară şi pentru Stalin". Reţelele aparatului poliţienesc au fost unificate şi puse sub coordonarea lui

Beria124. Propaganda a subliniat încă din primele momente ale invaziei că Stalin, în ciuda faptului că refuza apariţiile publice, îşi consuma energiile pentru salvarea poporului. Confuzia şi dezordinea care au urmat primelor zile ale războiului riscau să se transforme într-un haos şi într-o catastrofă naţională dacă nu exista geniul lui Stalin. În toamna lui 1941, guvernul sovietic a înfiinţat primele tabere de antrenament pentru luptătorii de gherilă.

Misiunile acestora aveau o miză dublă: sabotajele în liniile inamice şi activitatea politică în teritoriul ocupat de inamic în vederea stimulării rezistenţei, în vara lui 1942, numărul partizanilor a crescut la 150.000; un an mai târziu se atingea pragul de 200.000

şi a fost probabil vârful perioadei125. Grupele de partizani cuprindeau în jur de două trei sute de oameni şi acţionau în spatele liniilor germane. Fără îndoială că mişcarea de partizani a fost rezultatul

unui profund sentiment patriotic. Ideea de Mama Rusie s-a plasat deasupra oricăror motivaţii de ordin ideologic, iar aceasta a constituit motorul luptei împotriva trupelor germane, în componenţa grupelor de partizani intrau ţărani, prizonieri de război, civili refugiaţi de represiunea germană sau voluntari. Pentru guvernul sovietic, mişcarea de partizani a avut o dublă utilitate: împiedicau înaintarea trupelor germane, întreţinând un permanent sentiment de insecuritate în spatele liniilor adverse, şi reaminteau locuitorilor din teritoriile ocupate că regimul sovietic continua să existe şi că autoritatea acestuia va fi curând reinstaurată. Unităţile de partizani aveau rolul de a menţine prin teroare şi propagandă loialitatea faţă de regim.

Din toamna lui 1941, Kremlinul a fost nevoit să-şi reevalueze temele: cele ideologice, clasice, au fost înlocuite cu cele patriotice.

Termenul antifascist a început să fie asociat celui de patriotism126.

Stalin a îndemnat, în discursul din seara zilei de 6 noiembrie 1941, rostit la a 24-a aniversare a revoluţiei bolşevice, la o fanatică apărare a Sfintei Rusii: „Aceşti oameni lipsiţi de conştiinţă şi de cinste, aceşti oameni cu morala lor de fiare, au neruşinarea să îndemne la nimicirea marii naţiuni ruse, naţia lui Plehanov şi Lenin, a lui

Belińskі şi Cernîşevs ki, a lui Puşkin şi Tolstoi [...]. Cotropitorii germani vor un război de exterminare împotriva popoarelor URSS.

Ei bine, dacă nemţii vor război de exterminare, îl vor avea! De acum înainte sarcina noastră, sarcina popoarelor URSS, sarcina ostaşilor, comandanţilor şi instructorilor politici ai armatei noastre şi ai flotei noastre va consta în a extermina până la unul pe toţi nemţii care au pătruns pe teritoriul patriei noastre ca ocupanţi. Nicio cruţare faţă de ocupanţii germani! Moarte ocupanţilor germani!”127.

Poporul a fost motivat emoţional să se apere în faţa agresiunii germane. Dar dincolo de îndemnul la luptă discursul pune în evidenţă îndoiala lui Stalin faţă de mobilizarea opiniei publice interne. Puterea emoţională a sentimentului naţional nu putea fi ignorată, însă propagandiştii sovietici s-au confruntat cu o serie de probleme atunci când au încercat să stimuleze loialitatea ucrainenilor sau a altor

minorităţi. Filmele şi ziarele au reînviat gloria trecutului rusesc, construit prin contribuţia maselor curajoase, care au salvat Rusia de inamicii străini. Literatura, pictura, teatrul, cinematograful au reînviat tradiţia marilor conducători de la Alexandru Nevski la Petru cel Mare. „Pravda" şi Agenţia

TASS (*Telegrafnoye Agentstvo Sovyetskogo Soyouza*) au reprezentat cele mai importante elemente ale maşinii de propagandă sovietice.

În timpul războiului „Pravda" a publicat comunicate ale Biroului

Sovietic de Informaţii, informaţii despre evenimentele interne şi internaţionale, articole despre eroismul soldaţilor sovietici şi ale grupelor de partizani, despre faptele eroice ale muncitorilor şi ţăranilor, despre patriotismul poporului sovietic128, într-un discurs difuzat în martie 1942 se sublima că „populaţia din spatele frontului este izvorul de forţă al armatei noastre. La noi, frontul şi patria trăiesc într-un singur gând, acela de a nimici duşmanul.

Datorită forţei patriotismului sovietic, muncitorii noştri nu părăsesc zile în şir atelierele pentru a termina materialele cerute de pe front" 129.

Dar, aşa cum precizam, unul dintre cele mai importante aspecte a fost cel religios. Mitropolitul Serghei, într-un emoţionant discurs, şi-a îndemnat credincioşii să se mobilizeze pentru apărarea Sfintei

Ruşii. Bisericile au fost redeschise treptat, seminariile au fost reînfiinţate, serviciile religioase au fost din nou oficiate, iar revistele antireligioase au fost suprimate pentru a se face „economie de hârtie" 130. Stalin a realizat care era potenţialul unor asemenea măsuri, iar numirea mitropolitului Serghei ca patriarh al Moscovei, confirmă făptuită liderul de la Kremlin a înţeles importanţa factorului religios, în decembrie 1942, se publica telegrama de felicitare a mitropolitului Serghei către Stalin: „Fie ca faptele poporului întreg, cu domnia voastră în frunte, să fie încununate prin victoria împotriva forţelor inamice" 131. Buletinele informative ale MStM român subliniau că „pentru trezirea spiritului naţional se publică diferite apeluri ale

mitropoliţilor ruşi, prin care credincioşii sunt chemaţi să apere Sfânta Rusie" 132.

Tema comună care a câştigat teren a fost brutalitatea germană. Toate producţiile de propagandă au insistat asupra acestui subiect. Afişe, postere, manifeste, emisiuni radiofonice au subliniat barbarismul armatei germane, devastările, execuţiile, torturile. Dar aşa cum observa şi Soljeniţîn salvarea teritoriului naţional nu a dus şi la obţinerea libertăţii luptătorilor, ci dimpotrivă: „Între cei doi sângeroşi duşmani, poporul nostru l-a ales pe cel care vorbea ruseşte" 133. Convinşi că luptau pentru propria supravieţuire, ruşii au acceptat toate privaţiunile războiului. Odată trecut şocul invaziei, populaţia civilă s-a mobilizat în susţinerea efortului de război.

Implicarea civililor a fost cu atât mai evidentă în susţinerea grupurilor de partizani constituite pe teritoriul sovietic134.

În decembrie 1941, forţele sovietice şi-au recăpătat încrederea.

Frontul s-a stabilizat, iar rezistenţa trupelor sovietice a întrecut orice imaginaţie. Motivaţiile au fost diferite. Ele puteau fi de ordin istoric, dar puteau avea şi cauze situate în realitatea imediată. O

existenţă militară oferea fără îndoială un grad sporit de libertate, dar şi beneficii. Soldaţii, în ciuda privaţiunilor, erau mai bineam brăcaţi şi mai bine hrăniţi. Activitatea NKVD-ului, a SMERŞ-ului, a ofiţerilor politici care au exercitat un control nelimitat asupra armatei, bravura din timpul operaţiunilor, promovările, decorările şi camaraderia manifestată de oameni care împart un pericol comun induc un sentiment eroic. Reînvierea patriotismului a fost răspunsul Rusiei la ameninţarea germană. Stalin a exploatat greşelile Germaniei şi a recunoscut, în mai 1942, că „atrocităţile, jafurile violente comise de germanii fascişti invadatori împotriva populaţiei paşnice şi a prizonierilor de război sovietici au vindecat pe soldaţii noştri de această dorinţă [de a dezerta, n.n.]. Trupele noastre

au devenit mult mai crude şi nemiloase. Ei au învăţat să-i urască pe invadatorii germani. Ei au învăţat că este imposibil ca inamicul să fie înfrânt fără ca ei să înveţe să-l urască cu fiecare fibră a sufletului său” 135. Acelaşi Alexandr Zinoviev nota ca pe tot parcursul războiului el nu a fost niciodată convins de propagandă că se sacrifica „pentru patrie şi pentru Stalin”. În opinia sa, raţiunile luptei ţineau de curaj şi de afirmarea propriei voinţe136. În privinţa reacţiei societăţii sovietice, A. Zinoviev argumenta că

„Aceasta produce în permanenţă o alterare deliberată a realităţii prin transformarea minciunilor flagrante în adevăruri incontestabile. Elevii detaşamentelor noastre posedă toate defectele posibile pentru un soldat: denunţător, fricos, beţiv” 137.

În opinia lui Erich von Manstein una dintre sursele eşecului german pe frontul de est a constat în subaprecierea capacităţii de rezistenţă a armatei sovietice: „Ar fi trebuit ca simultan cu operaţiunea militară să fie declanşată o operaţiune politică în scopul de a determina prăbuşirea Uniunii Sovietice din interior” 138. El a contestat ordinul OKW ca toţi comisarii politici odată capturaţi să fie împuşcaţi. Măsura care fără îndoială că s-ar fi întors împotriva trupelor germane de pe Frontul de Est139. În opinia generalului german, cruzimea comisarilor nu scuza încălcarea legilor

Internaţionale ale războiului. Rapoartele trimise Marelui Cartier

General insistau asupra rezistenţei îndârjite a poziţiilor sovietice.

Franz Halder nota în *Jurnalul* său că „ruşii luptă până la ultimul om. [...]. Trupele [germane, n.n.] sunt uimite de stilul de luptă al soldaţilor ruşi, care opun rezistenţă pentru fiecare petic de pământ” 140.

Este însă greu de stabilit dacă rezistenţa rusească de la sfârşitul lui 1941 a fost rezultatul unui puternic sentiment patriotic motivat de scopul victoriei. Au existat mai mulţi factori care au determinat această revoluţie a atitudinii opiniei publice de la pasivitate şi colaborare cu forţele germane la sprijinirea puterii sovietice.

Propaganda abilă a dus la trezirea sentimentului patriotic, la creşterea resentimentelor faţă de atrocităţile germane, la care s-au adăugat şi primele succese ale rezistenţei, urmate de victoriile succesive. Fără îndoială că o importantă contribuţie morală a avut-o alianţa cu puterile vestice. Ruşilor li s-a reamintit constant că Uniunea Sovietică nu era singură în lupta sa şi că obiectivul Naţiunilor

Unite era de a înfrânge fascismul şi de a instaura triumful principiilor libertăţii în spiritul Carthei Atlanticului141. Odată cu stabilizarea frontului şi cunoaşterea proporţiilor violenţei germane, nu a fost deloc surprinzător că o mare parte a soldaţilor sovietici a înţeles că scopul lor era înfrângerea invadatorilor. Mobilizarea emoţională nu trebuie neapărat legată de ataşamentul faţă de regim. Lupta ruşilor poate fi comparată cu cea a germanilor din

1944 – 1945. În ambele cazuri, singura şansă de supravieţuire era lupta şi sacrificiul suprem.

Insistenţele pentru deschiderea celui de-al doilea front pun în evidenţă şi o altă realitate a politicii interne sovietice: dorinţa lui

Stalin de a readuce sub controlul său regiunile aflate sub ocupaţie germană în ideea de a preîntâmpina organizarea unei rezistenţe împotriva regimului. De remarcat că după 1942, în declaraţiile publice, Stalin a insistat asupra necesităţii distrugerii regimului hitlerist şi nu a Germaniei. Distincţia dintre germanul onest şi nazistul rău trebuie văzută în contextul evenimentelor din iarna lui 1942. Zvonurile unei păci separate au insistat asupra unei noi posibile înţelegeri între Stalin şi Hitler. Înfrângerea germană de la Stalingrad, de la începutul lui 1943, a fost unul dintre momentele de cotitură ale războiului atât din punct de vedere psihologic, cât

Şi militar. La sfârşitul lui 1943 două treimi din teritoriul ocupat de germani era eliberat, iar ruşii se apropiau de graniţele estice

ale vecinilor săi. Primăvara lui 1943 a marcat sfârşitul unei perioade de confuzie şi îndoială şi a definitivat renaşterea Uniunii

Sovietice. Motivele ideologice, absente în primii ani de război, şi-au reluat locul între temele predilecte ale propagandei: „În anii

războiului de Apărare a Patriei, partidul şi-a arătat capacitatea de inspirator şi organizator al luptei întregului popor împotriva cotropitorilor fascişti. [...] în timpul războiului, partidul a prins rădăcini mai adânci în popor, s-a legat şi mai strâns de masele ale oamenilor muncii" 142. La începutul anului 1943, starea de spirit în rândurile

Armatei Roşii se caracteriza prin: patriotism şi încrederea în propriile forţe; neîncrederea faţă de aliaţi şi capacităţile acestora de a ajuta Uniunea Sovietică; combinarea reuşitelor armatei cu cele ale partizanilor143.

Începând din mai 1943, propagandiştii sovietici au utilizat pe scară largă Comitetul Naţional al Germaniei Libere, o organizaţie a comuniştilor germani şi a prizonierilor de război finanţată de către sovietici. Dar primul dintre scopuri, acela de a încuraja dezertările soldaţilor germani, nu a fost atins. Nu există suficiente dovezi că Moscova a încercat să folosească Comitetul pentru instaurarea unui regim comunist în Germania144. Existenţa unui curent antinazist a culminat cu încercarea eşuată de asasinare a lui Hitler, din 20 iulie 1944. Încercare care dacă reuşea putea să conducă la încheierea unei păci separate cu puterile occidentale. Fără îndoială că Uniunea Sovietică, prin serviciile sale, deţinea informaţii referitoare la starea de spirit din Germania. Zvonurile referitoare la posibilitatea încheierii unei păci separate pot fi chiar rezultatul unei dezinformări puse în aplicare de chiar Uniunea Sovietică, în ideea de a bloca eventualele tentative de a trata cu puterile occidentale145. O a doua organizaţie a fost înfiinţată în septembrie

1943 – Liga Ofiţerilor Germani – fiind incluşi înalţi ofiţeri germani căzuţi prizonieri pe teritoriul sovietic, conducerea fiindu-i încredinţată generalului Zeidlitz. La sfârşitul războiului activau în cadrul Uniunii 52 de generali şi 4.000 de ofiţeri. Prin cele două organisme, Moscova încerca să demonstreze că nu se asociază formulei intransigente a capitulării necondiţionate, ci oferea germanilor un viitor mai bun, dar din perspectivă comunistă146.

Mult mai eficiente s-au dovedit campaniile *black* propaganda.

Manifestele presupuse a fi din surse oficiale naziste au fost

aruncate asupra liniilor germane. Propaganda către Wehrmacht a fost

Încredinţată unui serviciu special, ataşat Armatei Roşii, ulterior devenită Secţia a VII-a şi a vizat atât unităţile combatante, cât şi populaţia civilă147, însă pentru perioada de început, rezultatele

Secţiei a VII-a nu au fost spectaculoase148, deoarece s-au ignorat o serie de factori precum: influenţa ideologiei fasciste asupra soldaţilor germani; armata aflată în plin succes; credinţa în Führer.

Activitatea Secţiei a VII-a a urmărit două sfere: raţională, ceea ce presupunea schimbarea mentalităţii inamicului şi emoţională, prin inocularea fricii, spaimei, confuziei şi panicii. Temele generale s-au concentrat asupra adevărului despre război, naturii agresive a ideologiei fasciste, a situaţiei sociale din Germania şi a suferinţelor cauzate de război, în privinţa frontului, propaganda s-a axat asupra situaţiei reale a războiului, a pierderilor masive şi a incapacităţii germanilor de a rezista. Scopul acestei propagande a fost să influenţeze comportamentul trupelor de a renunţa la luptă şi de a se preda149. Sursele de informare ale Secţiei a VII-a au fost rapoartele serviciilor de propagandă, documentele capturate de la prizonieri (scrisori, jurnale), interogatoriile, informaţiile de presă, buletinele de radio. Toate eforturile au fost îndreptate către atingerea unui singur scop: distrugerea hitlerismului: „Luptaţi până ucideţi fiara fascistă!”

Care a fost însă raportul dintre interesul naţional/comunist şi revoluţia mondială în evaluarea scopurilor războiului. La început, revoluţia mondială a fost una dintre puţinele preocupări ale liderilor de la Kremlin, atenţia lor fiind îndreptată către salvarea propriei lor construcţii. O schimbare semnificativă în această direcţie a intervenit după Stalingrad. În iunie 1941, principalul scop al luptei era înfrângerea invadatorilor, factorul ideologic având o importanţă secundară. Totuşi, ideea dizolvării Cominternului pare să fi fost agreată de Stalin, încă din aprilie 1941150, care conform lui Dimitrov, ar fi propus crearea de partide comuniste independente care să lupte pentru preluarea puterii în ţările unde ele activau. Atunci când scopurile urmărite ar fi fost îndeplinite, unitatea internaţională se

putea restabili.

Dizolvarea Cominternului, la 15 mai 1943, a părut la prima vedere un pas paradoxal. Comuniştii din întreaga lume. puteau colabora la lupta împotriva lui Hitler şi pentru a construi o nouă lume, fără ca Moscova să controleze mişcarea. Motivele reale au

°st însă diferite faţă de ceea ce au anunţat liderii de la Kremlin.

Dizolvarea Cominternului a fost un pas strategic pentru întărirea partidelor comuniste şi pentru pregătirea lor în manevrele de preluare a puterii după finalizarea războiului. Eduard Mark consideră că politica externă sovietică în această perioadă este legată de activitatea Cominternului şi a structurilor care i-au succedat, în intervalul a doua jumătate a anului 1943 – 1945, politica externă sovietică poate fi evaluată din perspectiva a şase parametri: 1. desfiinţarea-Cominternului nu a dus la ruperea legăturilor cu partidele comuniste; 2. directivele Kremlinului în vreme de război au vizat reluarea vechii strategii de front popular din anii ’30; 3. pentru estul Europei intenţia a fost de a revigora micile partide comuniste şi de a crea coaliţii care să le susţină accederea la putere

(metodele folosite: spargerea unităţii opoziţiei locale; atragerea maselor prin promisiunea realizării unor reforme; minimalizarea obiecţiilor statelor occidentale); 4. consolidarea regimurilor cu ajutorul Armatei Roşii şi a „specialiştilor” NKVD; 5. Stalin a dorit atât continuarea revoluţiei comuniste în Europa, cât şi menţinerea alianţei cu statele occidentale, strategia frontului popular fiind folosită tocmai pentru a evita o ruptură cu partenerii săi vestici;

6. programul lui Stalin s-a conturat în preajma războiului, dar nu a fost construit ca un răspuns defensiv la presiunile Vestului faţă de intenţiile Uniunii Sovietice asupra Estului Europei151. Politica externă sovietică continua să fie proiectată având la bază principiile internaţionalismului comunist. Realităţile de la sfârşitul războiului

confirmă acest fapt. Modul în care Stalin a ghidat politica externă a blocat atât planurile americane, cât mai ales pe cele britanice. Ceea ce nu s-a sesizat sau s-a observat într-o mai mică măsură a fost că ordinea internaţională se construia în jurul ideii de securitate a Uniunii Sovietice. Cererile lui Stalin, de recunoaştere a anexiunilor teritoriale, pun în evidenţă faptul că liderul de la Kremlin nu făcea nicio diferenţă între Germania şi aliaţii săi vestici152. Politica externă a Uniunii Sovietice s-a construit pornind de la trei principii: orice stat este şi va fi un potenţial agresor;

securitatea URSS nu trebuie riscată prin declanşarea unei revoluţii mondiale; divizarea potenţialilor adversari şi constituirea glacisului strategic153. Scopurile aliaţilor au fost diferite. În vreme ce anglo-americanii plănuiau cursul războiului şi erau încrezători în victorie, pentru Stalin războiul a avut un alt înţeles, iar motivaţiile sale nu puteau fi aceleaşi cu ale liderilor anglo-americani: războiul

naţional s-a transformat într-un război pentru menţinerea sistemului comunist şi pentru prezervarea puterii sale absolute154.

Sfârşitul războiului a confirmat statutul de lider absolut situat în fruntea unei naţiuni ruse eroice. Discursul lui Stalin din 24 mai

1945 este unul dintre cele mai grăitoare exemple ale modului în care el a reuşit să îmbine sentimentul naţional cu valorile sistemului sovietic. Mulţumirile lui Stalin s-au îndreptat în special către acea parte a poporului rus care îşi câştigase în timpul războiului, prin puterea sacrificiului, recunoaşterea generală printre popoarele

Uniunii Sovietice. Spre deosebire de Vîşiński, Stalin a definit poporul rus ca fiind înzestrat cu o minte limpede, răbdare şi un caracter puternic. Toate acestea l-au condus către victoria finală155

şi obţinerea unui prestigiu pe deplin meritat. Marele popor rus era învingătorul acestui război şi lui i se cuvenea întreaga recunoştinţă.

3. Examenul democraţiilor. Marea Britanie şi SUA

Spre deosebire de Germania şi Uniunea Sovietică atât Marea

Britanie, cât şi SUA au luat în calcul importanţa factorului

psihologic abia în momentul începerii războiului. Puterile vestice au improvizat propria lor versiune a războiului psihologic abia din

1939 (criza cehoslovacă i-a determinat pe britanici să înţeleagă importanţa înfiinţării unei structuri de propagandă). Una dintre probleme a fost neîncrederea şi scepticismul faţă de utilitatea şi, mai ales, moralitatea unei astfel de tehnici. Pentru cea mai mare parte a liderilor vestici, propaganda reprezenta o metodă dezagreabilă, iar ideea ca guvernul să folosească informaţiile în astfel de scopuri a părut la început respingătoare. Pentru cazul britanic, primii ani au stat sub semnul dezvoltării continue a structurilor de propagandă. De asemenea, succesele obţinute de Goebbels în

Germania au reprezentat un foarte bun exemplu. Totodată, planurile germane de invadare a Marii Britanii, precum şi campaniile propagandistice declanşate împotriva, acesteia impuneau organizarea unor servicii şi departamente speciale care să respingă atacurile germane şi să dezvolte propria strategie. Un prim pas a fost înfiinţarea, în 1939, a unui Minister al Informaţiilor, un „centru

Pentru distribuirea tuturor informaţiilor referitoare la război”.

Responsabilitatea propagandei către inamic fiind încredinţată mai

ntâi Foreign Office 06. Ulterior, s-a înfiinţat un departament

special, însă problemele s-au complicat odată cu preluarea de către

Hugh Dalton a conducerii Ministerului pentru Operaţiunile Speciale, care a optat pentru două soluţii: Operaţiuni Speciale l (SOI)

destinat propagandei subversive şi Operaţiuni Speciale 2 (S02)

pentru activităţile subversive. BBC-ul a intrat sub autoritatea

Ministerului Informaţiilor. Dar în perioada iulie 1940-iulie 1941, cele două servicii de propagandă şi-au consacrat timpul luptându-se mai mult între ele decât cu inamicul 157.

Pentru început, propaganda a fost direcţionată către susţinerea frontului intern şi mai puţin către exterior. Gradual s-a perfectat un sistem de coordonare, chiar dacă o serie de conflicte au persistat pe parcursul întregului război. Cabinetul de război britanic a decis, la 27 martie 1940, că era necesară dezvoltarea şi intensificarea activităţilor de propagandă împotriva Germaniei, în ţările neutre şi în mod special în Balcani[158]. După căderea Franţei, strategia britanică de a determina Germania să abandoneze lupta a fost reevaluată din perspectiva combinării a trei factori: presiuni economice; bombardamente; subversiune şi propagandă[159].

Deşi începuturile au fost timide, ulterior, britanicii au depăşit propriile aşteptări. Două dintre broşurile de propagandă britanice

— *Bătălia pentru Marea Britanie* şi *Bătălia pentru Atlantic* –, au produs admiraţia lui Goebbels, care le-a calificat ca un exemplu de „propagandă magnifică" [160]. Ce anume a stârnit admiraţia ministrului german? Aparenta obiectivitate, lipsa emoţiilor, a exagerărilor jurnalistice, evitarea verdictelor, înainte ca rezultatele să fie cunoscute, în opinia lui M.L.G. Balfour, opinia publică britanică nu s-a temut de perspectiva unei cuceriri germane, dar începând din toamna lui 1941, autorităţile au întâmpinat dificultăţi în a arăta că existau soluţii pentru evitarea înfrângerii şi obţinerea victoriei. Dar, într-o perioadă scurtă, Marea Britanie a reuşit să devină una dintre principalele concurente ale Germaniei. W. Churchill consemna în memoriile sale că „mă îndoiesc că vreunul dintre dictatori a avut atâta putere efectivă asupra naţiunii lui aşa cum a avut Cabinetul de război britanic" [161].

După mai multe variante de organizare, care s-au dovedit neviabile, propaganda britanică a fost pusă sub controlul unui comitet al miniştrilor numit Political Warfare Executive, în care intrau

Anthony Eden, Hugh Dalton (responsabil pentru Ministerul Operaţiunilor Speciale) şi Brendan Bracken, ministru al Informaţiilor.

Principala atribuţie a PWE a constat în coordonarea operaţiunilor de propagandă către inamic şi ţările ocupate. Ulterior, din cauza neînţelegerilor, lui Dalton i s-a încredinţat o altă funcţie.

Unul dintre oficialii britanici implicaţi în organizarea propagandei sublinia că dificultăţile începutului s-au datorat existenţei prea multor servicii care încercau să facă acelaşi lucru162. Dar în ciuda acestui handicap, PWE, aflat sub conducerea unui diplomat de carieră.

R.H. Bruce Lockhart, a reuşit să contrabalanseze operaţiunile lui

Goebbels. Lockhart a insistat ca eficienţa propagandei britanice să fie direct proporţională cu acurateţea sa. Într-un război de lungă durată, el considera că rostirea adevărului poate duce la înlăturarea scepticismului audienţei atât de acasă, cât şi de pe continent. BBC-ul a contribuit în mod semnificativ la susţinerea acestei politici, prin difuzarea de informaţii bine documentate. Programele sale – sobre, moderate – au evitat tentaţia exagerărilor. BBC-ul a jucat un rol major în încurajarea organizării mişcării de rezistenţă în Danemarca, Franţa, Iugoslavia, Grecia. Surse franceze afirmau că „dacă noi avem rezistenţă în Franţa, aceasta se datorează BBC-ului.

Influenţa sa extraordinară, este, probabil, una dintre cele mari din istoria Franţei” 163.

Propaganda aliaţilor a fost întotdeauna legată de deciziile politice ale momentului şi de evoluţia operaţiunilor militare. Raporturile dintre PW ŞI BBC au convers către susţinerea comună a războiului, în opinia PWE, campaniile BBC erau parte a planului general de organizare a rezistenţei în Europa. Context în care.

BBC-ul a dispus de informaţii bine documentate referitoare la condiţiile generale din Europa. Aceasta cu atât mai mult cu cât propaganda devenea un suport pentru acele state pe care guvernul britanic dorea să le atragă de partea sa. Importante nu erau faptele, ci interpretarea lor: „Bătălia pentru distrugerea credibilităţii inamicului a reprezentat parte a campaniei noastre de a stabili propria noastră credibilitate” 164. Un jurnalist german scria, în mai 1944, că „există o singură cale prin care britanicii, în ciuda gândirii lor politice limitate, se situează deasupra noastră: ei ştiu că informaţiile pot fi o armă şi sunt experţi în această strategie” 160.

La mijlocul anului 1941, oficialii britanici erau convinşi că „într-un război total, propaganda este mai mult decât o armă militară, iar din perspectiva viitoarelor operaţiuni strategice ea reprezintă un

puternic sprijin pentru operaţiunile militare, fiind, totodată, şi un puternic factor de întărire a moralului intern” 166.

Odată cu intrarea Statelor Unite în război a devenit evidentă necesitatea elaborării unui plan privind desfăşurarea războiului psihologic, adăugându-se posibilităţi multiple, precum şi personal calificat167, încercările de a se uni eforturile cu Rusia Sovietică s-au soldat cu un eşec din cauza suspiciunii reciproce. Insistenţele lui

Stalin – cererile referitoare la recunoaşterea anexiunilor teritoriale şi deschiderea celui de-al doilea front – nu puteau să nu ridice semne întrebare cu privire la intenţiile sale în Europa. Nazismul putea fi înlocuit cu o nouă ameninţare: cea bolşevică. Temerea oficialilor britanici a devenit evidentă în *Planul pentru exploatarea ofensivei RAF în propaganda către Germania* emis la 28 iulie 1941.

Considerentele pentru intensificarea propagandei împotriva

Reichului au pornit de la convingerea că „o raţiune secundară pentru declanşarea ofensivei propagandistice către Germania este rezistenţa încăpăţânată a armatelor ruseşti şi avalanşa propagandistică a guvernului sovietic către Germania. Dacă îşi permit să monopolizeze atenţia ascultătorilor germani şi să inducă o atitudine prorusă în mintea potenţialilor opozanţi, atunci rezultatul pe termen lung va fi în detrimentul intereselor britanice, în timp ce dorim să facem tot ceea ce ne stă în puteri pentru a sprijini

Rusia în rezistenţa sa, noi trebuie să luăm în considerare posibilitatea creşterii presiunii noastre asupra Germaniei, folosind propaganda şi alte servicii auxiliare de luptă” 168.

În cazul SUA, jo organizaţie a OSS a fost trimisă la Londra în toamna lui 1941. În mai 1942, un reprezentant al PWE a mers la

Washington pentru a examina căile de cooperare dintre cele două state în problema războiului psihologic. În comparaţie cu Churchill, preşedintele Roosevelt s-a arătat mult mai interesat de

această cooperare, iar misiunea PWE s-a soldat cu un succes. S-a căzut de acord asupra zonelor şi responsabilităţilor fiecărui serviciu.

Misiunile „negre” ale PWE urmau să fie elaborate în colaborare cu OSS, în timp ce propaganda albă urma să fie organizată în colaborare cu OWI (Oficiul Informaţiilor de Război) 169. Printr-un nou acord semnat în septembrie 1942, SOE recunoştea dreptul

PWE de a desfăşura misiuni independente peste graniţă. Ca urmare, la începutul lui octombrie 1942, Paul Vellacont era numit

”...

reprezentat al PWE la Cairo, fiind însărcinat cu organizarea războiului psihologic şi a misiunilor secrete de propagandă.

Un rol important în dezvoltarea strategiei de propagandă americană l-a jucat Elmer Davis, cel care a lansat şi principiul „strategiei adevărului” 170: războiul era o luptă între bine şi rău, între naţiunile aliate care apărau libertatea şi puterile Axei care apărau sclavia171. În cazul american o astfel de strategie a fost favorizată de puterea militară şi industrială, precum şi cursul războiului favorabil aliaţilor, ceea ce determina ca ştirile referitoare la război să fie în marea lor majoritate pozitive.

Începând din octombrie 1942, concomitent cu demararea planurilor pentru declanşarea „Operaţiunii Torţa” 172, generalul Dwight

Eisenhower şi alţi lideri militari care agreau metodele războiului psihologic au propus unificarea activităţii departamenteloramerican e – OW ŞI OSS – cu a celor britanice (PWE, Ministerul

Informaţiilor), la care se adăugau şi serviciile maritime de spionaj britanice şi americane. Eisenhower astabilit că Departamentul pentru Războiul Psihologic (PWB) al înaltului Cartier al forţelor aliate se va alătura operaţiunilor britanice şi americane din Nordul

Africii. Operaţiunile PWB au fost coordonate atât de la Londra, cât şi de la Washington. Pentru „Operaţiunea Torţa”, versiunea finală a Directivelor Generale pentru propaganda radio, proclamaţii, manifeste

şi alte materiale tipărite prevedea: a) operaţiunea era americană, dar beneficia de sprijinul deplin al guvernului britanic; forţele britanice au fost menţionate numai atunci când au fost amintite în comunicatele oficiale sau în directivele speciale;

b) s-a subliniat că aliaţii nu au niciun interes teritorial în Africa de Nord şi că trupele vor părăsi aceste teritorii de îndată ce îşi vor îndeplini obiectivele militare; c) scopul operaţiunii era să determine ca planurile germane de a invada teritoriile franceze din

Africa de Nord să eşueze; d) în eventualitatea prăbuşirii flotei franceze, ruşinea va aparţine lui Hitler şi regimului de la Vichy;

e) să se acţioneze cu precauţie pentru a preveni izbucnirea unor acţiuni premature în ţările ocupate, chiar dacă linia indirectă a fost să se încurajeze sabotajele şi f) faptul că operaţiunea putea să acopere o iminentă debarcare a navelor vestice, trebuia evitat, chiar dacă popoarele din ţările ocupate, la fel ca şi Germania, puteau crede aceasta[173]. Odată cu alăturarea americană la operaţiunile militare din Nordul Africii, apoi din Mediterana şi.

ulterior, din Franţa, propaganda neagră britanică a devenit parte integrantă a planurilor militare ale aliaţilor vestici[174]. Operaţiunilor din Africa de Nord i-au urmat cele din Sicilia, Italia, precum şi cele de pe teatrul mediteranean. La sfârşitul lunii decembrie

1942, au fost discutate şi aprobate planurile războiului psihologic pentru Italia şi pentru aliaţii balcanici ai Germaniei: nu s-au făcut niciun fel de promisiuni, mai mult decât atât Italia a fost avertizată să-l abandoneze pe Mussolini şi să se dezică de guvernul fascist[175].

PWB a reprezentat un model pentru Divizia Războiului Psihologic (PWD sau PWD/SHAEF), stabilită, în 1943, de Eisenhower la Cartierul General al Forţelor Expediţionare Aliate (SHAEF) din

Londra, în timpul pregătirii operaţiunilor pentru debarcarea din

Normandia, din iunie 1944. PWD a avut un rol important în realizarea şi distribuirea propagandei albe pe teatrul nord-vestului european până la sfârşitul războiului. Principala atribuţie a departamentului a constat în pregătirea manifestelor şi a altor materiale tipărite pentru subminarea moralului germanilor şi încurajarea dezertărilor. Implicarea serviciilor americane şi britanice în operaţiunile secrete ale celui de-al doilea război mondial a fost uriaşă176.

Arăterior, declanşării „Operaţiunii Torţa", în cazul britanic, activitatea PWE a fost direcţionată pentru elaborarea unor planuri pentru Germania, Italia, Franţa şi Balcani, bazate pe patru principii: 1. influenţarea şi tensionarea maşinii militare şi administrative germane prin asaltul asupra moralului trupelor de ocupaţie; 2. moralul scăzut al italienilor sugera faptul că Germania putea forţa ocuparea ţării; 3. diminuarea presiunilor URSS care încerca scoaterea Finlandei din război; 4. perturbarea căilor de comunicaţii germane din Balcani, ceea ce va determina ca un atac german asupra Turciei să fie mai puţin tentant1 7. În privinţa

Germaniei, strategiile PWE, din februarie 1942, urmăreau: creşterea confuziei şi adâncirea prăpastiei dintre guvernaţi şi guvernanţi; stimularea defetismului în rândul populaţiei: atacuri asupra moralului germanilor de pe submarine. Pentru Balcani, obiectivele au fost acelaşi: încercarea de a determina statele din zonă să se întoarcă împotriva Germaniei şi Italiei. Pentru Bulgaria, România şi Ungaria, scopul PWE a fost să le convingă să-şi retragă forţele de pe frontul rusesc şi să le folosească împotriva Germaniei178.

Decizia de la Casablanca, din ianuarie 1943,! avut serioase repercusiuni asupra cursului războiului psihologic, întreaga pro

pagandă a fost reevaluată în funcţie de formula „capitulării necondiţionate". PWE a realizat un plan de acţiune intitulat *Scopurile*

militare ale PWE în 1943 care cuprindea: a) intensificarea presiunii asupra flancurilor mediteranean şi de sud ale Axei, pentru diminuarea presiunii germane pe Frontul de Est; b) acţiuni pentru a determina Turcia să se alăture de partea aliaţilor179; c) bombardarea Germaniei; d) reunirea tuturor forţelor pentru pregătirea invaziei şi e) declanşarea ofensivei generale împotriva Germaniei pe fondul crizei de încredere între aliaţii Reichului180. PWE a contribuit la dezvoltarea acestei strategii prin: a) încercarea de a face imposibilă continuarea războiului pentru Italia (exploatarea situaţiei interne şi a crizei de încredere germano-italiană); b) demoralizarea forţelor germane din Nord-Vestul Europei; c) susţinerea moralului în ţările ocupate; d) atacuri asupra moralului german, arătând slăbirea generală a maşinii de război181; intensificarea războiului psihologic împotriva fiecărei secţiuni a războiului

(muncitorii străini182 din Reich); e) continuarea campaniei în

Balcani cu scopul de a determina ţările din zonă să-şi retragă forţele din Rusia; f) o campanie specială împotriva transporturilor de petrol germane, prin încurajarea sabotajelor183.

În vara lui 1943, relaţiile dintre sovietici şi aliaţi au ajuns în punctul lor cel mai scăzut184. Capitularea Italiei nu a fost exploatată pe măsura importanţei sale, statele satelite nefiind încurajate să se desprindă de Germania180. După capitularea Italiei, pentru a elimina toate problemele care apăruseră în timpul „Operaţiunii

Husky”, a fost format un nou comitet pentru coordonarea războiului psihologic, cu reprezentanţe egale la Londra, Washington şi New

Delhi, desemnat să elaboreze directive pentru Europa, Pacific şi

Asia de sud-est. Pentru această etapă, principalele teme ale războiului psihologic au fost: victoria sigură a Aliaţilor; acordurile

Aliaţilor şi strategia de înfrângere a Germaniei; evitarea oricărei menţiuni referitoare la o dată sigură pentru victorie186.

La 11 martie 1944, SHAEF emitea memorandumul nr. 8 în care se sublinia că în cadrul războiului psihologic intrau trei tipuri de propagandă: 1. strategică, direcţionată către inamic şi ţările ocupate de inamic, cu rolul de a submina capacitatea de rezistenţă şi de a încuraja

eventualele grupări de opoziţie. Activităţile propagandei strategice includeau: emisiunile radio; difuzarea de manifeste;

agenţi secreţi; răspândirea de zvonuri; 2. tactică, direcţionată către

armatele din zonele de luptă şi către populaţia din spatele liniilor de luptă Ea presupunea culegerea de informaţii, folosirea unitaţilor mobile de radio, monitorizarea informaţiilor; distribuirea de manifeste tactice; 3. de consolidare, orientată către populaţia civilă în vederea creierii unei opinii favorabile scopurilor Naţiunilor

Unite Propaganda de consolidare includea strângerea de informaţii prin metode specifice PWI, exploatarea şi controlul presei, staţiilor de radio sau cinema locale, distribuirea literaturii de propaganda, menţinerea legăturilor cu PW187.

În aprilie 1944, SHAEF a emis directivele pentru aplicarea planului comun anglo-american de desfăşurare a războiului psihologic în strânsă legătură cu pregătirea „Operaţiunii Overlord.

Scopul acestui plan a fost să determine „poporul şi forţele armate germane să refuze continuarea războiului”. Pentru atingerea acestui obiectiv era necesar: a) să determine atât poporul german, cât şi forţele lor armate să înţeleagă certitudinea înfrângerii, şi prin urmare să-i determine să facă presiuni asupra liderilor politici şi militari pentru a pune capăt războiului; b) să determine sateliţii germani să realizeze certitudinea înfrângerii şi oportunitatea predării înainte ca ei să fie prinşi într-un nouă confruntare;

c) populaţia din ţările ocupate din vestul Europei să dezvolte planurile de rezistenţă astfel încât să precipite declanşarea unei crize; d) ţările neutre să sprijine cauza Aliaţilor189. După debarcarea din Normandia, zonele de activitate ale PWE au fost împărţite după cum urmează: regiuni eliberate; zone de luptă; zone ocupate şi Germania şi sateliţii.

Între 1940 – 1945 au funcţionat 45 de staţii de propagandă negre, iar limbile în care s-a transmis au fost germana, franceza, italiana, româna, norvegiana, daneza, ceha, slovaca, sârbo-croata,

slovena, bulgara, ungara, polona, flamanda, olandeza 190. La începutul existentei lor aceste staţii nu au avut o audienţă prea mare. Un document intern al PWE, din decembrie 1942, indica că „trebuie recunoscut faptul că publicul ascultător al acestor staţii este cu mult mai mic decât cel al programelor BBC, dar importante sunt zvonurile pe care le răspândim rapid astăzi în Europa, o audienţă largă nefiind necesară” 191.

O activitate remarcabilă a desfăşurat Sefton Delmer, care a revoluţionat tehnicile propagandei negre. Activitatea sa a fost orientată către Germania (fiind de altfel un bun cunoscător al spaţiului german), astfel că la sfârşitul războiului audienţa pe care el a

reuşit să o obţină a depăşit-o chiar şi pe cea a BBC-ului. Una dintre primele staţii, orientate către spaţiul german, s-a intitulat *Gusuw Siegfried Eins* şi a fost lansată la 23 mai 1941, emiţând timp de doi ani şi jumătate 192. Emisiunile s-au axat pe corupţia regimului nazist, faptele fiind îmbinate adeseori cu ficţiunea. O altă stat le a fost orientată către trupele germane, prima dintre ele fiind lansată în mai 1942 (*Wehrmachtsender Nord*), copiind programele şi muzica staţiei germane oficiale. În martie 1943, autorităţile navale britanice au lansat o nouă staţie, *Kurzwellensender Atlantik*, desemnată să submineze moralul echipajelor de pe submarinele germane. O altă staţie a fost deschisă în noiembrie 1943 şi a primit numele de *Soldatensender Calais*, redenumită ulterior *Soldatensender West* şi a continuat să emită până în ultimele zile ale războiului, în mai 1945. Staţia, îndreptată iniţial către forţele armate germane, pretindea că aparţine unei mişcări clandestine germane. Foarte mulţi dintre ascultători ştiau că operatorii ei; \u britanici. *Soldatensender Calais* şi-a construit o importantă audienţă prin difuzarea de programe muzicale, combinate cu rapoarte detaliate asupra bombardamentelor britanice în Germania. Sefton

Delmer a fost cel care a iniţiat toate programele, beneficiind de ample cunoştinţe referitoare la clasa politică şi psihologia poporului german. Delmer şi-a format o echipă în care se regăseau prizonieri germani, italieni, slavi sau alte naţionalităţi balcani.

Misiunea lui Delmer a fost să creeze conflicte în zonele ocupata şi să submineze moralul germanilor. În fiecare seară, de la orele 6, începea să emită pe aceeaşi lungime de undă cu Radio Munche: n.

Încă de la început o voce anunţa: „Aici sunt soldaţii Radio Calnis

[...]. Vă prezentăm muzică şi ştiri despre camarazii aflaţi în Vest” 93.

Dar în ciuda eforturilor germane de a-i pedepsi pe ascultătorii clandestini ai posturilor britanice, audienţa din Germania şi din ţările ocupate a crescut în mod considerabil. Goebbels nota în jurnalul său, la 23 noiembrie 1943, că era evident că postul îşi avea sursa pe teritoriul britanic şi că folosea aceeaşi lungime de un dă cu cea a radioului german în scopuri de propagandă: „Staţia re o evidentă misiune de propagandă”. De asemenea, un ziar intitulat

„Nachrichten für die Truppe”, realizat de PWE, era aruncat în teritoriul german de piloţii aliaţi.

Scopurile propagandei subversive britanice au fost: subminarea loialităţii germanilor faţă de autorităţi; întoarcerea aliaţilor: i-a sateliţilor împotriva Germaniei; stimularea rezistenţei din ţările

ocupate. Scopul principal a fost aşadar să perturbe şiăsă submineze puterea sistemului impus de Hitler în Europa 194. În cazul sateliţilor, propaganda britanică, în special cea neagră, a urmărit să construiască şi să sprijine potenţiale grupări anti-germane cum a fost exemplul Partidului Naţional-Tărănesc în România sau a celui Social-Democrat din Ungaria. Propaganda britanică a insistat, în special în emisiunile negre, asupra înţelegerilor care vor surveni în Europa după încheierea războiului. Dar, strategia britanică nu a fost întru totul împărtăşită de ceilalţi doi aliaţi.

Preşedintele Roosevelt propunea evitarea oricărui angajament până la înfrângerea completă a lui Hitler, în concordanţă cu respectarea principiilor Chartei Atlanticului. Iar, Stalin dorea o înţelegere cu aliaţii vestici în privinţa graniţelor sovietice postbelice ca o garanţie pentru asigurarea securităţii statului sovietic. Chestiunile legate de modificările de frontieră au fost prin urmare eliminate din

temele propagandei britanice, o situaţie aparte având cei doi sateliţi ai Germaniei, Ungaria şi România 190.

Formula capitulării necondiţionate a creat divergenţe între aliaţi, fiind susţinută în principal de către partea americană. Temele mari ale propagandei capitulării necondiţionate au urmărit:

1. stimularea opiniei publice americane pentru susţinerea războiului; 2. transmiterea către ţările ocupate că eliberarea lor nu putea fi condiţionată, dar că victoria aliată putea fi obţinută prin cooperarea deplină; 3. reasigurarea membrilor alianţei că nu se va încheia o pace separată; 4. iminenţa deschiderii celui de-al doilea front: 5. influenţarea poporului german pentru a se preda. Dar propaganda axată pe tema capitulării condiţionate nu a întrunit acceptul tuturor partenerilor din alianţă. Două au fost criticile aduse: pe de o parte, capitularea presupunea punerea sub ocupaţie, iar popoarele statelor inamice ar fi avut nevoie de asigurări, care să le garanteze păstrarea simbolurilor definitorii pentru evoluţia lor politică şi istorică; pe de altă parte, o astfel de temă ar fi dus la prelungirea războiului, oferind propagandei inamice suficiente motive pentru a susţine moralul propriului popor. Goebbles a preluat de altfel formula capitulării necondiţionate şi a transfer – mat-o în formula „sclaviei totale" 196, în opinia lui Daniel Lerner

„Capitularea necondiţionată nu a făcut altceva decât să dividă inamicul în germanii buni, ostili regimului, şi germanii răi, fideli regimului. Nu a existat nicio încurajare deschisă pentru o eventuală mişcare de opoziţie [...]. Capitularea necondiţionată a adus

mai mult deservicii propagandei aliate. Germanii au fost sceptici în a se încrede în promisiunile anglo-saxonilor, fapt întărit de

Goebbels care a reamintit în fiecare zi consecinţele celor 14 puncte" 197.

Războiul psihologic al aliaţilor s-a bazat pe două teme: inevitabila victorie şi integritatea lumii democratice în contrast cu corupţia liderilor nazişti. Germanilor le-a fost prezentată ca alternativă la capitularea necondiţionată, mila şi justiţia, sau continuarea

rezistenţei ceea ce ar fi echivalat cu distrugerea totală: „O Germanie impregnată de nazism în mod paradoxal a fost mai mult înclinată să creadă într-un inamic care nu-i promitea nimic decât în propriul regim” 198.

În martie 1943, britanicii au propus atât Uniunii Sovietice, cât şi SUA elaborarea unui program comun de acţiune, prin care sateliţii, în special Ungaria, să fie încurajaţi să întoarcă armele împotriva Germaniei. Churchill – ca alternativă la tema rigidă a

„Capitulării necondiţionate” – a propus o altă formulă menită să o înlocuiască pe cea lansată de preşedintele american la

Casablanca: „Netezirea drumului spre reabilitare” 199. Unul dintre scopurile principale ale predării necondiţionate a fost afirmarea încrederii în victoria finală a aliaţilor. Pe de altă parte, Rusia

Sovietică putea fi prezentată într-o altă lumină: ea contribuia la victoria împotriva unui inamic comun şi avea un rol eliberator200.

De remarcat că SUA şi-au clarificat responsabilităţile militare în

Balcani abia în septembrie 1944. Se preconiza trimiterea de agenţi secreţi şi de informaţii în România, Bulgaria şi Ungaria numai atunci când condiţiile o vor permite, misiunea lor fiind doar de observare. Rapoartele OSS motivau că această situaţie se datora existenţei un număr limitat de specialişti în problemele Balcanilor.

În teritoriul ocupat sau aflat sub influenţă germană, anglo-americanii au avut două tipuri de audienţă: cea tradiţională, încrezătoare în scopurile finale ale alianţei, şi cea ostilă, care a respins, chiar şi atunci, când era de domeniul evidenţei ideea că războiul alături de germani era pierdut. Propaganda aliată a avut în vedere evitarea unor formule care să conducă la un rezultat nedorit:

ostilitatea şi suspiciunea, iar popularitatea ei trebuie legată, în special pentru zona Balcanilor, de speranţele statelor din această zonă de a se evita o prezenţă sovietică.

CAPITOLUL II

„AVENTURA” UNUI MINISTER

II. A. Precursorii

România Mare avea nevoie după 1918 – în condiţiile în care la

graniţele sale se aflau trei state revizioniste – de înfiinţarea unor structuri care să promoveze şi să susţină cauza naţională şi, implicit, respectarea ordinii versaillese[201]. Deşi SSI a avertizat în permanenţă asupra necesităţii organizării unor servicii de propagandă, guvernele interbelice nu au fost preocupate de acest capitol[202], în lumina documentelor consultate, putem afirma că înfiinţarea unui minister atât de important a reprezentat o adevărată aventură prin hăţişul legilor şi al dispoziţiilor ministeriale.

Realitate care s-a prelungit şi în perioada războiului, când Ministerul Propagandei s-a aflat într-o permanentă reorganizare. Mihai Antonescu considera că instituţia pe care o conducea, dar mai ales funcţionarii care o deserveau, nu se ridicau la înălţimea momentului. În opinia sa viitorul statului depindea de „chestiunea propagandei" şi cerea o adaptare rapidă la realităţile epocii[203].

Moştenirea şi prelungirea practicilor perioadei interbelice l-au nemulţumit profund pe ministrul Propagandei, care îşi dorea o instituţie dinamică, capabilă să concureze, prin rezultate, cu structurile similare ale altor state. Însă importanţa propagandei a fost cu greu înţeleasă. Funcţionarii statului român reuşeau în cele mai multe dintre cazuri să aducă, prin atitudinea lor, deservicii imaginii statului român. Nicolae Iorga atrăgea atenţia că „o să ne întâlnim cândva cu rezultatele acestei propagande şi o să ne muşcăm mâinile până la sânge pentru că facem economii acolo unde nu trebuie" [204]. Semnale de alarmă au fost trase şi de SSI care a întocmit numeroase rapoarte referitoare la propaganda şi spionajul desfăşurate de Ungaria atât în străinătate, cât şi pe teritoriul

românesc. Într-o amplă sinteză intitulată „Iredenta ungară", organismele SSI subliniau că cercurile maghiare „au intensificat campania de «documentare» a opiniei publice, prin albume, cărţi, broşuri, hărţi şi cărţi poştale ilustrate" [205]. Concluzia celor peste 80 de pagini era că impactul unor astfel acţiuni asupra opiniei

publice internaţionale – cu precădere în acele ţări care reprezentau garantul ordinii statuate la Paris (Marea Britanie, Franţa, Italia)

— Era deosebit de puternic şi situa, în mod evident, România în dezavantaj: „Ungaria a organizat prin intensitate, temperament şi proporţii, una din cele mai formidabile campanii revizioniste ce a cunoscut vreodată istoria politică, în toate statele din Apusul

Europei, devenind astfel un factor tulburător al situaţiei politice actuale” 206.

Dar dezavantajele nu izvorau numai din proasta înţelegere a importanţei propagandei în contextul creat după primul război mondial, ci şi din dezinteresul pe care marile puteri (exceptându-l pe cel economic) îl manifestau faţă de acest spaţiu. Ivor Porter, numit lector la Universitatea din Bucureşti, în 1939, constata rezultatele acestei politici, când sub presiunea evenimentelor, guvernul britanic a încercat să limiteze influenţa germană în Europa de Est.

În opinia viitorului membru al echipei „Autonomous” chiar dacă raţiunile guvernului britanic erau explicabile, ele nu se dovedeau a fi şi profitabile: „Unui guvern atât de mercantil ca cel al domnului

Chamberlain i s-ar fi părut o absurditate să cheltuiască bani cu propaganda într-o ţară ca România, în care studenţii cereau cu insistenţă să ne înveţe limba, guvernele doreau să-şi lărgească legăturile comerciale cu noi şi unde aveam mai mulţi prieteni decât în orice ţară europeană, cu excepţia poate a Greciei” 207. Guvernul britanic a încercat să recupereze timpul pierdut începând din 1939.

Programul Secţiei române din cadrul Ministerului Informaţiilor britanic prevedea încurajarea şi sprijinirea corespondenţilor români pentru a scrie articole favorabile Londrei; trimiterea în

România a cât mai multe ziare şi reviste britanice; aprovizionarea

Legaţiei din Bucureşti cu fotografii şi materiale de propagandă;

Încurajarea schimburilor academice208.

Trebuie precizat că, până în 1926, structurile de propagandă

Se reduceau doar la existenţa unor servicii de presă, care activau ui cadrul unor ministere precum Internele, Industriei şi Comerţului

(care edita singura publicaţie destinată propagandei pentru

străinătate, revista „Correspondance Économique”), Ministerul de Război, Ministerul Cultelor şi Artelor etc.209 Informaţiile externe (economice, comerciale, bursiere) erau receptate de Societatea Orient Radio (RADOR), înfiinţată, în 1921, şi reorganizată, în 1924.

Din 1926, prin Jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 3 788, din 17 decembrie, s-a dispus reunirea serviciilor de presă existente pe lângă toate ministerele într-o singură structură, Direcţia Generală a Presei şi Propagandei, controlată direct de Preşedinţia Consiliului de Miniştri. În şedinţa de constituire, Alexandru Averescu, la acea dată preşedinte al Consiliului de Miniştri, argumenta decizia de unificare prin „importanţa ce presa a luat în ultimul timp pentru educarea şi luminarea opiniei publice şi rolul preponderent ce dânsa e chemată să joace în dezvoltarea normală şi progresivă a statului

[...] ”21°. Tot atunci, Al. Averescu stabilea că noul organism „va centraliza toate informaţiile din ţară şi le va răspândi în străinătate, după cum va îngriji ca ştirile în presa şi publicaţiile străine să parvie tuturor minorităţilor de la noi” 211. În opinia preşedintelui Consiliului de Miniştri, crearea direcţiei răspundea unei necesităţi, reale „resimţită mai ales în timpul din urmă, când lipsa de informaţii rapide şi exacte asupra ţării noastre au permis răspândirea ştirilor celor mai fanteziste” 212. Noua instituţie urma să reglementeze raporturile dintre stat şi presă (în condiţiile în care nu exista o lege a presei), să elaboreze buletine informative, să controleze ataşaţii de presă din străinătate şi difuzarea informaţiilor de către presă.

În acel moment cel mai performant serviciu de presă îl deţinea Ministerul de Război, care alcătuia, zilnic, un „buletin informativ al celor scrise în ziare” 213. Marele Stat Major dispunea de un departament de presă care era folosit, în special, pentru furnizarea de date Serviciului de Contrainformaţii. Dar cu toate acestea, activitatea

celui mai bine organizat serviciu de propagandă se reducea „la a face tăieturi, mai ales, din presa română”. Erau folosite şi ştirile din presa străină, ministerul dispunând, la acea dată, de câteva abonamente, dar de cele mai multe ori se apela la rezumatele de presă ale Ministerului de Externe.

La 10 iunie 1927, tot printr-un Jurnal al Consiliului de Miniştri (nr, l 481) noul guvern liberal proceda la o reorganizare a instituţiei, prin trecerea în subordinea Ministerului de Externe. Activitatea specifică a acestui minister, dată de legăturile permanente

cu mediile internaţionale, au stat, probabil, la baza deciziei de subordonare Externelor. În art. l al decretului de reorganizare se preciza că „se înfiinţează, pe ziua de 7 iunie 1927, Direcţiunea Presei şi Informaţiilor în Administraţia Centrală a Ministerului Afacerilor Străine”, funcţionarii existenţi menţinându-şi aceleaşi atribuţii (art. 2). Activitatea noii structuri nu era schimbată, ea urmând să funcţioneze în baza principiilor enunţate în decembrie 1926. Singura modificare, privea doar pe cel desemnat să conducă noul departament, fiind recomandat unul „dintre funcţionarii superiori care aparţineau carierelor diplomatice”, prin urmare un bun cunoscător al realităţilor internaţionale214. Potrivit noului statut, direcţia gestiona toate fondurile de propagandă. La conducerea ei era numit, în mai 1928, Eugen Filotti, diplomat de carieră, de numele căruia se leagă unele dintre cele mai de seamă realizări în domeniul propagandei externe215. După numai doi ani, în 1929, prin Decretul regal nr. 2 710 din 29 iulie, Direcţia Presei şi Informaţiilor trecea din nou sub coordonarea PCM. În noua structură intrau trei servicii: presă, propagandă şi informaţii.

Atribuţiile erau aceleaşi, în februarie 1930, îi era adăugat şi un birou de propagandă feminină.

Între cele două organisme, Ministerul de Interne şi PCM pare să existe o adevărată competiţie pentru controlul direcţiei. Prin Jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 6 852 din noiembrie 1931, era înfiinţat Subsecretariatul de Stat al presei şi informaţiilor, care de

la l ianuarie 1932, trecea la Externe. Nicolae Iorga, ca prim-ministru, a avizat schimbarea, motivând că Direcţia putea da rezultate mult mai bune dacă era înglobat în structurile

Ministerului Afacerilor Străine. Numai în 1933, direcţia a trecut de două ori de la un minister la altul. Decizia luată de Alexandru

Vaida-Voevod de a aparţine PCM a fost anulată de guvernul Iuliu

Maniu după numai o lună. Ea a rămas în subordinea Externelor

Până în 1938. La l aprilie 1933, a intervenit o unică schimbare, renunţarea la rangul de Subsecretariat de Stat şi revenirea la denumirea de Direcţie a presei şi informaţiilor. Ea avea următoarea structură: administraţia centrală formată din serviciul presei, serviciul propagandei şi serviciul informaţii cu două secţiuni.

Minoritară şi secretariatul, şi serviciul extern care includea ataşaţii

„E presă, în număr de 17, acreditaţi în 15 ţări. Activitatea ultimului serviciu era axată numai pe propaganda externă: editarea de

publicaţii în diferite limbi, difuzarea de material documentar, fotografic, cinematografic şi muzical, organizarea de expoziţii, programe radio, teatru, concerte, conferinţe despre România, cursuri de limbă şi cultură română; participări la congrese internaţionale, schimburi de ziarişti etc. Totodată, erau stabilite şi primele obligaţii care reveneau cenzurii. Erau supuse controlului atât publicaţiile interne, cât şi cele străine care intrau în ţară.

La sfârşitul anului 1937, primul ministru Octavian Goga propunea reorganizarea serviciilor de informaţii şi propagandă. Context în care Oficiul Naţional de Turism (ONT), Societatea de

Difuzare Radiotelefonică şi Serviciul cinematografic treceau de la

Ministerul de Interne la PCM. Măsura era argumentată prin nevoia de „a se da acestor instituţii o îndrumare unitară şi o nouă impulsiune pentru ca ele să aducă cât mai multe foloase ţării” 216. Instaurarea dictaturii regale a dus la noi modificări. Patriarhul Miron

Cristea propunea crearea unei direcţii generale subordonată

PCM.

Prin urmare, la l aprilie 1938, se înfiinţa Direcţia Generală a Presei şi Propagandei, care controla Direcţia presei şi informaţiilor din

MAS, Oficiul Naţional de Turism, Societatea Română de Radiodifuziune, Serviciul Cinematografic, Societatea Orient Radio (Agenţia de presă RADOR). La 3 mai 1938, Direcţia generală a presei şi propagandei trecea în structurile Ministerului de Interne217, măsura fiind motivată de faptul că majoritatea deciziilor, inclusiv controlul radioului, intrau în atribuţiile ministerului în cauză. La

31 august 1938, printr-un act normativ se stabilea centralizarea tuturor instituţiilor însărcinate cu propaganda într-un Subsecretariat de Stat al presei şi informaţiilor.

La sfârşitul anilor ’30, România s-a confruntat cu o situaţie nedorită, dar asupra căreia N. Iorga avertizase la vremea cuvenită: o opinie publică internaţională mult mai bine informată asupra „nedreptăţii” de la Trianon decât asupra drepturilor istorice ale românilor. Analizele SSI nu erau deloc încurajatoare. Pe fondul campaniei declanşate de lordul Rothermere, un raport, de la sfârşitul anilor ’30, sublinia că „ungurii stabiliţi în America, desfă

— şoară o intensă activitate pentru a determina prin campanii de presă, întruniri, ziare şi broşuri, un curent favorabil revizionismului. Se exploatează îndeosebi faptul că SUA nu au ratificat nici

până astăzi Tratatul de la Trianon, fapt care constituie o dovadă peremtorie a nedreptăţii Ungariei [...] ”218. R.G. Waldek, jurnalistă

de origine americană, sosită la Bucureşti, în vara lui 1940, consemna la rândul ei că „[...] România era înconjurată de duşmani.

Căci în ultimii de douăzeci de ani, Ungaria, Bulgaria şi Rusia nu renunţaseră niciodată la pretenţiile lor [...]. Cel mai rău era cu ungurii, ale căror pretenţii asupra Transilvaniei, susţinute cu dibăcie, ajunseseră să câştige lumea întreagă de partea lor” 219.

Crizele politice, instabilitatea guvernelor au contribuit în mare măsură la diminuarea avantajelor pe care România le-a obţinut în

1919. Măsurile reparatorii au venit prea târziu. Rapoartele

Subsecretariatului de Stat pentru presă şi propagandă insistau asupra „operei” de informare în plan extern, printr-un program metodic, rezumat doar la constituirea de colecţii de cărţi în limbi de circulaţie (italiana, germana, franceza şi engleza). În acelaşi program intra şi cointeresarea unor publicaţii internaţionale care urmau să găzduiască articole şi reportaje despre România, precum şi organizarea de conferinţe, expoziţii de fotografie, spectacole[220].

Dar aceste campanii fie au venit prea târziu, fie nu şi-au atins scopul. Reprezentanţii români din capitalele europene transmiteau că România era cunoscută foarte puţin, iar ceea ce se ştia nu întrunea cele mai bune referinţe.

II. B. „Războiul” reorganizărilor

La 3 octombrie 1939, era adoptată legea prin care se înfiinţa

Ministerul Propagandei, fiind preluate atribuţiile şi personalul

Subsecretariatului de Stat al presei şi informaţiilor din cadrul

Ministerului de Interne. Structurile noului departament cuprindeau un secretariat general şi opt direcţii, dintre care „şase cu caracter tehnic de specialitate”, iar două cu caracter administrativ.

Cele şase direcţii tehnice erau: 1. Direcţia presei cu atribuţii în domeniul presei interne şi externe, fiind în permanent contact cu direcţiile marilor cotidiene precum şi cu ataşaţii de presă străini;

2. Direcţia studii şi documentare desemnată să „procure tot

Materialul documentar despre ţara noastră, material ce priveşte trecutul istoric al ţării, evoluţia statului românesc, realizările în timp pe toate tărâmurile: politic, social, artistic, economic, militar, administrativ etc.”; 3. Direcţia propagandei[221] cu două

„Irouri: intern şi extern, atribuţiile celui din urmă fiind organizarea

de manifestări culturale, expoziţii, conferinţe, călătorii de studii şi informare în străinătate; 4. Direcţia turismului care avea rolul de a „pune în valoare turismul românesc” prin excursii pentru călătorii străini în cele mai frumoase zone ale ţării. În atribuţiile aceleiaşi

direcţii intrau şi organizarea de expoziţii în marile capitale, în scopul atragerii a cât mai mulţi turişti; 5. Direcţia cinematografică pentru producerea filmelor de propagandă (artistice, documentare, jurnale). Avea prevăzut şi un serviciu special pentru controlul activităţii cinematografice; 6. Direcţia publicităţii destinată să repartizeze publicitatea de stat sau a instituţiilor legate prin interese comune cu statul, tuturor ziarelor din Capitală şi provincie” 222. Cele două direcţii administrative erau Direcţia personalului şi Direcţia Contabilităţii. Alte două servicii importante intrau în structurile Ministerului Propagandei:

1. Serviciul Ospitalităţii care primea ziariştii şi personalităţile străine, trimise sau venite din proprie iniţiativă; 2. Serviciul radio-ascultare prin intermediul căruia ministerul primea, zilnic, rapoarte asupra emisiunilor posturilor străine. De asemenea, ministerului i se subordona Societatea de Radiofuziune, precum şi

Agenţia RADOR223. Pe parcursul existenţei sale conducerea ministerului a avut mai mulţi titulari: Alexandru Radian

(28 septembrie-23 noiembrie 1939), ad-interim Grigore Gafencu

(24 – 30 noiembrie 1939), Alexandru Radian (30 noiembrie 1939

4 martie 1940), C.C. Giurescu (4 martie-11 mai 1940), Teofil

Sidorovici (28 iunie-4 iulie 1940), Nichifor Crainic (4 iulie

14 septembrie 1940; l aprilie-27 mai 1941) 224, Alexandru Constant

(19 septembrie 1940 – 27 ianuarie 1941), ad-interim Mihai Antonescu (27 mai-5 decembrie 1941), Alexandru Marcu (5 decembrie

1941 – 23 august 1944) 225.

Abdicarea lui Carol al II-lea şi instaurarea guvernării naţional-legionare au generat noi mutaţii în structura ministerului. La

20 septembrie 1940, prin decret-lege, Ministerul Propagandei

Naţionale era desfiinţat. Se revenea la formula Subsecretariatului de Stat al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri pentru Presă şi

Propagandă, condus de Alexandru Constant, iar după rebeliunea

din ianuarie 1941, de vicepreşedintele Consiliului de Miniştri.

Mihai Antonescu. În componenţa subsecretariatului intrau:

Direcţia generală a propagandei; Direcţia de studii şi documentare:

Direcţia cinematografică; ON şi Direcţia contabilităţii; Direcţia

personalului; Serviciul central al cenzurii; Centrul de radioascultare al statului şi Societatea Română de Radiodifuziune.

Interesant este în acest context demersul lui Ernest Bernea din 27 noiembrie 1940. În referatul înaintat pentru reorganizarea

Subsecretariatului de stat al presei şi propagandei el insista asupra unor probleme de fond ale propagandei: înţelegerea fenomenului, precum şi a implicaţiilor acestuia în contextul începutului deceniului cinci. Din perspectiva lui Ernest Bernea, propaganda îndeplinea trei funcţii sociale: 1. „Act de antropologie culturală"; 2. „Act de creaţie"; 3. „Act premergător marilor înfăptuiri politice şi militare" 226, în opinia sa, pentru România era preferabilă o „atitudine activă" care să provoace evenimentele şi –, nu să le suporte" aşa cum se întâmplase în chestiunea maghiară. În şedinţele Consiliului de

Miniştri din perioada guvernării naţional-legionare, Minai Antonescu a insistat pentru organizarea presei şi pentru declanşarea unor campanii de educare a opiniei publice, conform obiectivelor interne şi externe ale guvernului: „Presa va primi dispoziţii asupra atitudinii ei: ce probleme trebuie să atace şi când. Toată presa să fie de acord; toate jurnalele atacă în acelaşi timp aceeaşi problemă. Aşa se procedează şi în Germania. O presă dirijată, cu alte cuvinte şi la noi [...]" 227. La 30 aprilie 1941, prin Decret lege Subsecretariatul de Stat era desfiinţat, locul său fiind luat de Ministerul Propagandei Naţionale228.

În ajunul războiului, guvernul de la Bucureşti şi-a proiectat programele pe două direcţii majore: teritoriile cedate şi spaţiul intern. Organizarea propagandei pentru Basarabia presupunea nu numai alocarea de importante fonduri, dar şi abandonarea unor practici

administrative falimentare. Se cerea aplicarea de „metode noi cu totul deosebite faţă de ceea ce s-a făcut până acum din partea autorităţii de stat” 229. Situaţia era cu atât mai dificilă cu cât propaganda sovietică obţinuse într-un singur an în Basarabia, cât nu se reuşise în 22 ani de administraţie românească. Intrarea în normalitate presupunea îndeplinirea a patru obiective imediate:

asigurarea ordinii şi siguranţei publice; aprovizionarea populaţiei;

strângerea şi adăpostirea recoltei; refacerea căilor şi a mijloacelor de comunicaţie. Costurile campaniei pentru eliberarea celor două

Provincii se ridicau la suma de 18 165, 3 milioane lei230. Pentru acţiunile culturale era prevăzut un fond de 220 de milioane (inclusă fund şi administrarea Transnistriei), din care erau deja folosite

75 de milioane. S-a hotărât elaborarea şi aplicarea unui program minimal ale cărui coordonate erau: „Înzestrarea culturala a provinciilor alipite” prin înfiinţarea de biblioteci şi cămine culturale;

Iniţierea unor programe pentru românii din Timoc şi din Ardealu cedat prin subvenţionarea unui ziar; înfiinţarea unui săptămânal precum şi a unor publicaţii ocazionale destinate să suplinească nevoia de informaţie a populaţiei, „limpezirea sau ilustrarea anumitor idei sau intenţii de stat” 232, prin tipărirea de albume şi reviste ilustrate axate pe realitatea războiului, utilizarea pamfletelor şi a manifestelor moralizatoare. Atenţia acordată teritoriului basarabean se poate explica din cel puţin două considerente: pe de o parte, autorităţile doreau să şteargă greşelile unei administraţii abuzive şi autoritare, iar pe de altă parte, teritoriul dobândise o importanţă majoră în contextul operaţiunilor mi Mare.

Situaţia complexă a Basarabiei din punct de vedere etnic, religios dar şi social a impus de la bun început monitorizarea atentă a tuturor curentelor care puteau destabiliza regiunea. La începutul anului 1942, SSI-ul semnala că „elementul slav din sudul

Basarabiei a fost recrutat şi educat în spiritul bolşevic,

dându-i-se instrucţiuni în vederea eventualităţii unei lupte în spatele frontului” 234... „,.

Fondurile pentru îndeplinirea fie şi parţială a celor două obiective nu erau, în opinia ministrului Propagandei, suficiente.

Pe de altă parte, realităţile basarabene puneau la grea încercare eforturile noii administraţii: „[...] Ca să pun în evidenţă distrugerile săvârşite de ruşi, să arăt o serie întreagă de imagini despre distrugerile lăsate în urma evacuărilor ruseşti, şi aşa mai departe, am trimis reporteri speciali de la ziare şi pentru că niciodată n-am primit să plătesc o centimă presei de când sunt ministru al Propagandei a trebuit totuşi să dau acestor oameni cheltuielile lor de deplasare; nu puteam să-i trimit în Basarabia să-mi facă reportagn şi fotografii fără să le dau bani, să le cer să facă încă o jertfă personală, deşi era făcută în serviciul Statului [...]

O altă direcţie prioritară a programului propagandistic a fost

Ardealul cedat. Iniţial s-a încercat o adaptare la realităţile existente

(relaţiile româno-maghiare în cadrul Axei reglementate prin intermediul unui armistiţiu de presă şi propagandă), fund indicate pentru perioada de început a Campaniei din Răsărit tipărirea de cărţi care să „menţină trează conştiinţa românească atât pentru

populaţia rurală, cât şi pentru tineretul şcolar universitar din centrele orăşeneşti” 236. Era indicată o posibilă cale de acţiune prin finanţarea unei instituţii care nu se afla sub controlul autorităţilor maghiare şi prin intermediul căreia puteau fi editate lucrări în limba română, în special carte religioasă (*Vieţile Sfinţilor*, rugăciuni, sfaturi practice pentru ţărani), în acelaşi plan intra şi tipărirea lucrărilor clasicilor români, permişi de legislaţia maghiară în vigoare la acea dată: „După nevoile de acolo şi îndrumările noastre de aici se va începe tipărirea câtorva din aceste cărţi, care, în prealabil, ar fi bine să fie hotărâte de minister de comun acord cu o persoană de cultură din Ardealul cedat” 237. Raţiunile acestor campanii au constat în stoparea procesului de deznaţionalizare la care erau supuşi românii din

teritoriile cedate. Din perspectiva lui

Mihai Antonescu, Timocul şi Ardealul cedat erau regiuni-cheie deoarece „ungurii cheltuiau anual miliarde nu milioane pentru propagandă” 238. Acesta era motivul pentru care la sfârşitul lunii martie 1942, fondurile pentru cele două provincii erau suplimentate cu încă 5.000.000 de lei, în realitate o sumă mult prea mică pentru planurile atât de îndrăzneţe ale Ministerului Propagandei. Nu erau prevăzute acţiuni similare pentru Cadrilater, considerându-se – în urma schimbului de populaţie, din august-septembrie 1940 – că problema românilor de la sud de Dunăre nu era una stringentă.

De altfel, România a încercat să detensioneze relaţiile cu Bulgaria în încercarea de a obţine o mai mare libertate de mişcare în raport cu Ungaria, încheierea unui armistiţiu de presă nu însemna renunţarea la propaganda pentru teritoriile cedate. Mihai Antonescu imagina activităţile pentru aceste teritorii dintr-o dublă perspectivă, informaţională şi documentară: „1. să se transmită informaţiile la timp şi, dacă se poate, chiar imediat după ce se produce un eveniment şi 2. să se desfăşoare o propagandă mai activă în toate domeniile ce interesează teritoriul cedat, căci dreptatea este de partea noastră” 239, în componenţa primelor redacţii provizorii ale ziarelor destinate Basarabiei şi Bucovinei240 intrau ziariştii din Ministerul Propagandei şi gazetarii refugiaţi din

Bucovina şi Basarabia241. Pentru teritoriile recucerite s-au pus în circulaţie periodicele „Bucovina” (Cernăuţi), „Basarabia” (Chişinău)

Şi „Transnistria” care apărea la Tiraspol. Printre cei care erau

Detaşaţi la aceste gazete amintim pe Eugen Jebeleanu, Dragoş vrânceanu, Cicerone Teodorescu, Horia Ursu, Septimiu Bucur.

Aristide Bărcănescu, precum şi o parte din gazetarii Marelui

Cartier General – Ştefan Voitec, Păstorel Teodoreanu, Tudor

Muşatescu, Mac Constantinescu. În noiembrie 1941, creditele suplimentare pentru Basarabia şi Bucovina se ridicau de 221 de milioane, bani folosiţi pentru tipărirea şi distribuirea presei speciale242. Unul dintre cele mai cunoscute ziare din epocă a fost

„Cuvântul generalului către săteni” tipărit, în două ediţii, în tiraje impresionante: prima sub formă de afiş, era expediată pe adresa primăriilor – câte 10 exemplare în fiecare localitate – pentru a fi expusă în locuri special amenajate; cea de-a doua, patru pagini sub formă de gazetă, era trimisă direct pe numele celor mai înstăriţi gospodari ai satelor, în fiecare sat era instalată o cutie pentru plângeri, prin care orice nemulţumire putea fi transmisă Conducătorului statului243. Prima ediţie din „Cuvântul generalului…”

s-a tipărit într-un tiraj de 60.000 de exemplare, numărul total ridicându-se până la l august 1942 la 4 757 650. În decembrie 1941, s-a editat un almanah al „Cuvântului Mareşalului…” într-un prim tiraj de 90.000 de exemplare244.

Înfiinţarea unor structuri care să dirijeze şi să controleze propaganda nu rezolvase toate problemele legate de obţinerea unor rezultate pozitive. Mihai Antonescu sublinia, în şedinţa Consiliului de Miniştri, din 26 august 1941, că lipsa fondurilor, precum şi insuficienţa personalului constituiau impedimente serioase în organizarea unei propagande eficiente: „Pentru anumite activităţi internaţionale, Ministerul Propagandei este obligat adesea să utilizeze funcţionari, agenţi şi servicii care trebuie plătiţi, în afară de disponibilităţile bugetare, care nu sunt suficiente” 240. Mihai

Antonescu a înţeles că o bună propagandă depindea de doi factori:

calitatea propagandiştilor (era importantă atragerea „formatorilor de opinie” – scriitorii246, artiştii, comentatorii, preoţii, savanţii, prin urmare oricine a cărui opinie inspira încredere) şi mărimea fondurilor afectate acesteia. Mihai Antonescu se vedea copleşit de o situaţie extrem de complexă: dezorganizarea şi confuzia care continuau să stăruie la nivelul structurilor din cadrul ministerului; personal slab pregătit sau dezinteresat; prea multe departamente care îşi dublau activitatea şi ale căror rezultate nu erau pe măsura fondurilor cheltuite.

După rebeliunea legionară, destinele propagandei au trecut pentru câteva luni în mâinile lui Mihai Antonescu. Deşi din iunie

1941, la conducerea ministerului s-a aflat Alexandru Marcu, practic

Minai Antonescu a fost cel care a organizat toate activităţile de propagandă. Alegerea lui Alexandru Marcu era una strategică. Bun cunoscător al spaţiului italian, legăturile sale puteau fi folosite pentru cauza României247. Odată cu intrarea în război, cadrul legislativ a fost menţinut în cea mai mare parte, operându-se cu o serie de modificări sau de adăugiri, dar care nu au schimbat radical scopurile ministerului. La 21 noiembrie 1941, se sublinia că bugetul Direcţiei Propagandei era pus în slujba războiului pentru asigurarea unităţii naţionale şi a reconstrucţiei româneşti248. Motiv pentru care propaganda urma să se axeze pe: importanţa statului

(în fapt a guvernării Ion Antonescu), garant al securităţii; construirea unei „mistici” a regelui şi a lui Ion Antonescu; popularizarea armatei şi a războiului sfânt; culturalizarea satelor şi dezintoxicarea provinciilor realipite; menţinerea ordinii interne;

formarea unităţii sufleteşti a tuturor românilor; cultivarea spiritului revizionist şi insuflarea încrederii în propriile forţe249.

În plan extern, misiunea propagandei era extrem de complexă, iar Mihai Antonescu a încercat să construiască o imagine pozitivă.

În acest sens el recomanda tuturor oficiilor diplomatice să atragă opinia publică externă pentru cauza României; să insiste asupra rolului României în regiunea Balcanică; să intensifice schimburile culturale, ştiinţifice şi politice; să promoveze valorile culturale româneşti; să iniţieze schimburi cu marile universităţi şi, nu în ultimul rând, să mobilizeze pe românii din afara graniţelor200. Un program ambiţios, gândit în egală măsură pentru a recupera şi a construi. Dar intenţiile ministrului s-au lovit de două mari obstacole, care îl vor obliga să-şi reevalueze strategiile de propagandă:

Insuficienţa fondurilor (chiar dacă acestea au fost suplimentate pentru fiecare exerciţiu bugetar201) şi lipsa profesionalismului. Din această perspectivă, rezultatele propagandei româneşti, adeseori purtând semnul improvizaţiei, s-au aflat foarte departe de atingerea scopurilor propuse. Acesta a fost motivul pentru care la câteva luni de

la declanşarea războiului, Mihai Antonescu a iniţiat reorganizarea structurilor externe ale Ministerului Propagandei.

În realitate, reorganizarea a constat într-un plan minimal de măsuri prin care serviciile din exterior să devină funcţionale. Pe lângă

O mai bună informare între directorii din minister, se prevedeau

Codificări esenţiale la nivelul aparatului: „Nu e nevoie de

funcţionari administrativi, ci de oameni cu mobilitate cerebrală, cu simţul răspunderii, creaţiei, iniţiativei. Cine nu corespunde va fi folosit în altă parte” 252.

În cadrul unei conferinţe cu directorii din cadrul Ministerul

Propagandei, din 13 septembrie 1941, Minai Antonescu prezenta coordonatele planului de acţiune în domeniul propagandei, în opinia sa reprezenta o greşeală „funestă” faptul că Ministerul

Propagandei fusese gândit ca o structură fantomă care „are mai mult firmă, decât funcţie efectivă” 253: „Sunt state care şi-au creat drepturile prin propagandă. Toată prezenţa în istoria contemporană a Ungariei este o operă de propagandă” 254. Din această perspectivă.

Mihai Antonescu propunea sub titlul de „operă negativă” declanşarea unor campanii negre la adresa Ungariei, în paralel, cu reconstruirea imaginii statului român în exterior. Tipărirea şi

„Aruncarea” în mediile internaţionale a unor broşuri despre România era doar o primă etapă a unui plan de anvergură. El sublinia că nu avea nevoie de „studii savante”, ci numai de „câteva capete deştepte, care după indicaţiile date de noi să aibă destulă cultură şi destulă impulsiune, pentru ca să pună în 20 – 40 de pagini maxim, temeiurile unei probleme şi nu un aspect ştiinţific” 205, în opinia ministrului, broşurile deveneau cheia imaginii României în străinătate: „Ele sunt primul contact al străinului cu frumuseţile şi bogăţiile ţării noastre şi cu poporul român. Ele dau. În acelaşi timp o imagine sintetică asupra originii, istoriei şi drepturilor noastre alcătuind astfel primul nucleu propagandistic menit să pregătească terenul publicaţiilor ulterioare, care de altfel nu ar găsi înţelegerea cuvenită”

206. Ion Lugoşianu era criticat deoarece îşi luase angajamentul de a edita sub egida Ministerului de Externe peste 400 de lucrări de propagandă. După doi ani rezultatul era nul: „Repet, nu avem timp de studii savante şi de proiecte vaste. Pentru că dacă aşteptăm să pierdem din nou teritorii şi iar să le recâştigăm, pentru ca să scoatem în sfârşit o lucrare savantă de propagandă. Aceasta poate să servească istoriei de mâine, dar nu diplomaţiei de astăzi, îmi trebuie o acţiune de propagandă care să-mi sprijine acţiunea diplomatică” 207.

Tot în această perioadă erau redefinite atribuţiile Direcţiei presei. Presa externă trebuia să: a) îndrume, coordoneze şi să supravegheze serviciile române de pe lângă legaţiile şi consulatele din străinătate; b) să menţină legăturile cu corespondenţii străini

acreditaţi în România; c) să redacteze un buletin zilnic al ştirile publicate în presa străină. Presa internă urmă: a) să îndrume presa din Capitală şi din provincie prin normative zilnice; b) să centralizeze şi să transmită ziarelor toate comunicatele, înştiinţările, avizele care proveneau de la diferite departamente şi instituţii de stat; c) să coordoneze şi controleze activitatea corespondenţilor din străinătate ai cotidienelor şi agenţiilor române;

d) să alcătuiască un buletin zilnic al articolelor publicate de presa română din provincie şi de peste hotare, precum şi de presa minoritară. Alte departamente redactau referate care tratau probleme ale politicii interne şi externe, realizau articole pentru susţinerea unor campanii de presă în sprijinul intereselor superioare de stat, pregăteau articole de propagandă pentru presa străină, prin intermediul serviciilor române258.

În raportul asupra activităţii Direcţiei presei din perioada

6 septembrie 1940 – 15 august 1941 se sublima că „războiul sfânt al României a fost pentru presa românească nu o temă de exploatat, ci însăşi raţiunea ei de a exista [...]. El a provocat cea mai mare campanie de presă a anului, edificând opinia publică asupra pericolului comunismului agresiv şi educându-i încrederea şi conduita

— Înţelegerea şi cinstirea jertfei; acomodarea la economia de

război şi stârpirea speculei; mărirea activităţii diferitelor compartimente ale vieţii noastre publice; reactualizarea problemei ţărăneşti; răsplătirea vredniciei româneşti; armata ţării, misiunea sa în istoria neamului, organizarea şiănecesitatea ei; împrumutul reîntregirii şi refacerii naţionale” 259, în opinia Direcţiei campania „războiului sfânt” crease o „solidaritate perfectă în jurul Tronului şi a Conducătorului” 260.

Mihai Antonescu a imaginat propaganda ca rezultat al colaborării dintre toate instituţiile statului. Dar, chiar dacă exista o structură specială (minister sau subsecretariat de stat), obiectivele propuse depăşeau capacitatea instituţiei de a răspunde provocărilor războiului, în opinia primului ministru rezultatele în planul propagandei depindeau de două ministere-cheie: Propaganda şi

Externele. Aceasta a fost unul din motivele convocării la 16 ianuarie

1942 a Consiliului de Miniştri unde s-a discutat reorganizarea şi reevaluarea activităţii celor două instituţii, încă de la început.

Mihai Antonescu s-a arătat profund nemulţumit de funcţionarea lor. El a acuzat imobilismul structurilor – „organe vagi de

Informaţie, fără personalitate, fără iniţiativă” – al funcţionarilor, insuficienţi, şi neprofesionişti, refuzul acestora de a colabora cu alte instituţii ale statului. Totodată, erau denunţate improvizaţia şi lipsa de iniţiativă. O propagandă eficientă presupunea creativitate, gândirea acţiunilor şi a strategiilor. Confundarea misiunii de propagandă cu atribuţiile unui simplu funcţionar dusese la rezultate care puteau fi deplânse, dar nicidecum apreciate261. Conform noilor dispoziţii, activităţile de propagandă aţâţ interne, cât şi externe urmau să fie avizate de către Ministerul

Propagandei. Văzut ca un „minister de creaţie”, viitorii funcţionari urmau să fie recrutaţi din mediile universitare, de presă

sau diplomatice262. Fondurile erau suplimentate, fiind supuse unui regim special. Asupra acestor probleme s-a revenit după numai o săptămână – printre participanţi numărându-se M. Antonescu.

Alexandru Marcu, col. Dinulescu din partea Marelui Cartier General, prof. I.G. Vântu –, când s-a stabilit planul comun de acţiune pentru propaganda externă263. Mihai Antonescu propunea detașarea funcţionarilor MPN pe lângă fiecare reprezentanţă diplomatică a României.

La doi ani de la venirea la putere a mareşalului Antonescu era prezentat PCM „Raportul asupra realizărilor Ministerului

Propagandei de la 6 septembrie 1940 – 1 august 1942”. Încă de la început se sublinia că rolul ministerului a fost să propage aţâţ în ţară, cât şi în afară, „ideile şi interesele statului şi ale neamului românesc, de a informa exact guvernul de mişcările de opinie publică, de a pregăti opinia publică românească şi străină pentru manifestările imediate şi îndepărtate ale activităţii statului şi guvernului şi de a exercita printr-un control potrivit educarea marilor mase populare, pentru nevoile permanenţe ale neamului” 264.

Activitatea se desfăşurase pornind de la trei principii: centralizare, ordonare şi dirijare. Conform reorganizărilor de la începutul anului

1942, în schema de organizare a MPN intrau 16 direcţii şi servicii care acopereau tqaţe domeniile de exprimare a propagandei – scris, sunet, imagine, în ordinea importanţei acestea erau: 1. Cabinetul ministrului subsecretar de Stat şi Cabinetul secretarului general;

2. Direcţia Presei; 3. Serviciul Gazetelor Ministerului Propagandei;

4. Direcţia Studii şi documentare; 5. Direcţia Cenzurii Centrale a

Presei; 6. Agenţia Telegrafică RADOR; *1*. Centrul de radioascultare al statului; 8. Societatea Română de Radiodifuziune; 9. Direcţia

Propagandei; 10. Direcţia Cinematografică; 11. Oficiul Naţional Cinematografic; 12. Serviciul Expoziţiilor; 13. Oficiul Naţional de

Turism; 14. Direcţia Personalului; 15. Direcţia Contabilităţii;

16. Serviciul Contenciosului. Pentru o mai bună funcţionare a

Direcţiei Presei, s-a dispus, încă din iunie 1941, o sistematizare a serviciilor şi birourilor existente, fiind înfiinţate trei departamente: Centrala Direcţiei Presei, Serviciul de Presă din străinătate şi Serviciile de Presă din provincie.

O altă structură importantă a ministerului a fost Direcţia Presei în atribuţiile ei intrând informarea presei străine, a celei române, dirijarea, îndrumarea şi orientarea opiniei publice pentru cunoaşterea deciziilor politice ale guvernului: „Scopul urmărit este ca [...]

presa română să se încadreze complet, funcţionând ca un adevărat instrument naţional, iar propaganda defavorabilă din presa străină şi română să dispară cu desăvârşire [...]. În marele război al nervilor rolul presei este precumpănitor [subl. ns.] ”265. Direcţia Presei avea rolul de a dezvolta „la maximum, la toţi românii, după indicaţiile guvernului, voinţa de a învinge şi de a reuşi atât pe frontul militar, cât şi pe cel intern şi aceasta prin crearea unei atitudini unitare în presa românească faţă de toate problemele ţării” 266. Context în care ziariştii aveau una dintre cele mai importante misiuni: de a „demasca şi dărâma idoli falşi şi de a crea mituri” 267. Personalul Direcţiei Presei era format din funcţionari de carieră, scriitori, dar foarte puţini ziarişti. Printre ei amintim pe Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu, Radu Boureanu.

Pericle Martinescu, Vlaicu Bârnea. Alexandru Baciu, secretar de redacţie la Direcţia Presei între 1942 – 1944, consemna că personalul era unul variat „în general se aciuiau aici toţi cei care voiau să scape de năpasta frontului” 268. Potrivit acestuia odată cu înaintarea frontului, activitatea Direcţiei s-a desfăşurat „într-un spirit de lehamite”: „Nu e de mirare deci că Direcţia Presei nu mai avea însemnătate nici măcar pentru cunoaşterea unor informaţii utile gazetarului, ce ştia cu uşurinţă să discearnă adevărul de minciună” 269.

Activitatea celorlalte departamente s-a axat pe strângerea şi răspândirea informaţiilor; sintetizarea, redactarea de articole

Pentru presa internă şi externă. Biroul Călătoriilor organizase excursii pentru ziariştii străini şi români, iar Agenţia RADOR şi

Societatea Română de Radiofuziune au difuzat „într-o formă potrivită” numeroase buletine şi telegrame transmise din străinătate2
0.

78 l PROPAGANDĂ ŞI RĂZBOI

Serviciul Presei Române din străinătate a monitorizat publicaţiile româneşti din SUA, URSS, Bulgaria şi Grecia şi a sintetizat informaţiile din presa străină referitoare la România, prin editarea unui buletin zilnic al presei externe. Legătura directă cu exteriorul era asigurată de Biroul telefonatelor care avea reprezentanţe la Berlin, Budapesta, Berna, Bratislava, Istanbul şi Sofia.

Erau transmise zilnic principalele ştiri despre România. Grupate în dosare speciale, erau remise apoi factorilor de decizie. Activitatea serviciilor de presă din străinătate se desfăşurase pe lângă reprezentanţele diplomatice ale României. La nivelul anului 1942, existau 15 servicii de presă – Berlin, Viena, Roma, Madrid.

Lisabona, Vichy, Berna, Stockhplm, Helsinki, Zagreb, Bratislava.

Atena, Sofia, Ankara, Budapesta. Autorităţile de la Bucureşti doreau să fie informate asupra curentelor şi opiniilor din presa străină. Buletinele realizate de diferitele servicii din minister erau folosite atât pentru informare, cât şi pentru propagandă. Prin articolele trimise presei române şi celei străine, prin contactele directe cu ziariştii străini se dorea neutralizarea propagandei nefavorabile. Articolele despre România şi-au găsit locul în numere şi pagini speciale din revistele şi ziarele germane, italiene, spaniole, franceze, elveţiene, croate, slovace şi bulgare. În prima parte a războiului, temele s-au concentrat asupra raţiunilor participării la campania din Est, „opera de redresare întreprinsă în Basarabia.

Bucovina şi Transnistria”, importanţa Mareşalului Ion Antonescu şi a colaboratorilor săi şi punctul de vedere românesc în diferite probleme internaţionale”. Accentul era pus nu pe propaganda pură, agresivă, care risca să aibă ca rezultat scăderea interesului opiniei publice, ci mai mult pe informare. În cazul românesc, propaganda a avut de cele mai multe ori un caracter informativ, simple ştiri de presă, analize integrate în masa comună a ştirilor referitoare la

război şi la actorii implicaţi în lupte.

Pentru o mai bună informare a mediilor internaţionale se preconiza realizarea unui buletin informativ, unde erau expuse punctele de vedere româneşti „în mod cât mai potrivit, pentru a influenţa opinia publică şi factorii răspunzători din ţara respectivă” 271.

Totodată, se dorea perfectarea unor înţelegeri cu diferite publicaţii din străinătate, de preferinţă cele cunoscute şi apreciate prin obiectivitate, unde se puteau publica la schimb diferite articole.

Existau însă numeroase probleme tehnice de desfăşurare a

propagandei, iar pentru înlăturarea lor ministerul a prevăzut întocmirea unor îndreptare, ghiduri, de descriere a metodelor şi normelor de desfăşurare a propagandei prin intermediul presei.

Un prim pas l-au reprezentat buletinele zilnice ale presei române în limbile germană, italiană şi franceză, care erau puse la dispoziţia corespondenţilor de presă străini. Ministerul Propagandei dorea o evidenţă a tuturor persoanelor influente din mediile politice sau economice „potrivnice” sau ataşate cauzei româneşti, în vederea influenţării lor.

Un an mai târziu, într-un alt raport de activitate, se sublinia că propaganda naţională „informase exact guvernul asupra mişcărilor opiniei publice” 272, pregătise populaţia pentru înţelegerea scopurilor guvernului, explicase în exterior raţiunile politicii româneşti. Propaganda se preocupase în principal de „controlul potrivit” al surselor de informare astfel încât masele să înţeleagă care erau „nevoile permanente ale neamului” 273, în atenţia propagandei au stat următoarele teme: războiul sfânt („propaganda naţională şi-a mobilizat toate forţele pentru susţinerea cauzei şi luptei noastre sfinte consolidând în permanenţă atât frontul militar, cât şi frontul intern” 274); drepturile neamului şi realizările guvernului275.

Mihai Antonescu a reuşit să atingă unul dintre obiectivele pe care le anunţase la debutul Campaniei din Răsărit: mobilizarea instituţiilor statului pentru susţinerea propagandei. Conform unui nou

plan elaborat la 23 martie 1943, era subliniată obligativitatea fiecărei structuri de a colabora pe baza „unui normativ de acţiune unitară”, fiind indicate Ministerul de Interne, Fundaţia „Regele

Mihai”, Oficiul „Muncă şi Lumină”, Subsecretariatul de Stat al

Educaţiei Extraşcolare, Asociaţia „Astra”, Liga Culturală şi Marele

Stat Major276. În indicaţiile date Direcţiei Presei pentru a doua jumătate a anului 1943, se insista pentru declanşarea unor campanii de propagandă, pentru combaterea zvonurilor, prin difuzarea de broşuri, afişe, lozinci, filme, organizarea de conferinţe277.

II. C. Normativele şi cenzura

Presei şi radiodifuziunii, agenţiei române de presă li se trasau zilnic normative referitoare la problemele interne şi externe care trebuiau comentate şi analizate. Totodată, erau indicate şi

subiectele a căror abordare era strict interzisă, încălcarea normativelor atrăgea după sine pedepse, care mergeau de la cenzurarea articolelor, suspendarea ziarelor sau internarea în lagăr a ziariştilor găsiţi vinovaţi. Prin normative se dorea închegarea în plan intern a unităţii morale, sociale şi economice, iar în cel extern sublinierea entuziasmului alinierii României la Axă. În cadrul

Serviciului Presei Româneşti din Centrala Direcţiei Presei exista un Birou al Normativelor care, în cadrul conferinţelor zilnice cu reprezentanţii ziarelor, „îndruma” abordarea evenimentelor din ţară şi din străinătate. Pentru provincie normativele erau transmise prin intermediul Agenţiei RADOR218.

Normativele zilnice erau redactate în funcţie de evoluţia situatei interne şi internaţionale, răspunzând intereselor de moment sau de perspectivă ale regimului: „Opinia publică trebuie pregătită printr-o propagandă care trebuie să fie susţinută de toate jurnalele [...]. Noi avem o presă dirijată într-un stat dirijat. Deci această presă să termine dezmăţul din trecut [...] descrieri de crime care excită sentimentele bestiale ale oamenilor... procesele senzaţionale

...excitarea opiniei publice... În problemele interne, nicio

violenţă.

O presă decentă ca presa engleză... Problemele în legătură cu graniţele noastre, cu drepturile noastre, cu aspiraţiile poporului român, trebuie tratate de presa noastră nu abandonate" 279, în normativul din 27 iunie 1941, se indica să „nu se vorbească despre viitoarea organizare a URSS", să nu fie „comentată problema Ucrainei" şi, de asemenea, să nu fie folosiţi termeni precum „Armată Roşie" sau

„Aviaţia Armatei Roşii", ci „aviaţia sovietică" sau „armata sovietică" 280. La 29 iulie 1941, se recomanda comentarea pe larg a

„Dezrobirii" Basarabiei şi Bucovinei281. La 31 iulie, presa nu trebuia să abordeze problemele legate de „recolta din Basarabia şi să nu spună că graniţa de la răsărit e Nistru; să se revină asupra motivelor acestui război; apărarea civilizaţiei; să se scoată în evidenţă că SUA caută să acapareze statele Americii de Sud" 282. La 5 august, se insista asupra „ororilor şi îndeosebi a dezastrelor comise de bolşevici în Basarabia şi Bucovina pentru a trezi interes şi compătimire în public şi a stimula spiritul de solidaritate cetăţenească" 283.

Tot acum se adresau „îndemnuri agricultorilor pentru a executa muncile câmpului", iar la capitolul extern se solicitau articole pentru „statele amice", Slovacia, Croaţia, Finlanda284.

AVENTURA UNUI MINISTER l 81

Una dintre cele mai importante campanii de propagandă internă a fost cea a împrumutului reîntregirii. La l august 1941 se stabilea că propaganda subscrierii va fi realizată de către Ministerul de Finanţe, fiecare ziar fiind obligat să înfiinţeze o rubrică specială intitulată „împrumutul reîntregirii" 285. Urmau să fie cooptate Oficiul Naţional Cinematografic, precum şi Radiodifuziunea286.

O săptămână mai târziu, la 6 august, se stabilea planul campaniei, împrumutul urma să fie popularizat prin: afişe (imagini din războiul pentru eliberarea Basarabiei); broşuri; articole de ziare

(care urmau să apară din 10 august); timbre şi cărţi poştale; înfiinţarea de comitete locale; manifeste287, între 10 şi 15 august 1941

urmau să fie publicate fotografii cu imagini ale distrugerilor

bolşevice. După 15 august, fotografiile trebuiau să prezinte copii şi bătrâni săraci care subscriau. Toate aceste imagini erau însoţite de comentarii „adecvate”. Oficiul Cinematografic urma să realizeze un film documentar despre Basarabia şi Bucovina sub stăpânire sovietică. Orice sală de cinematograf era obligată să-şi înceapă programul cu un jurnal referitor la campania de subscriere288.

Campania era subvenţionată, ziarele fiind plătite de Ministerul de Finanţe. Sumele erau considerate „rezonabile” astfel încât directorii ziarelor să susţină campania, Adar şi politica guvernului, prin publicarea de articole favorabile: „În acest fel, ziarele s-ar strădui să publice material cât mai util şi mai mult, iar Ministerul de

Finanţe ar putea avea un criteriu în acordarea sumelor. Un alt criteriu l-ar mai constitui tirajul real al ziarelor” 289, în mediul rural, campania trebuia popularizată prin intermediul conferinţelor. De asemenea, se recomanda preoţilor să se implice în promovarea împrumutului. Un ultim exemplu, la 14 august, se indica „în mod stăruitor” ziariştilor să scrie articole referitoare la împrumutul refacerii, iar în planul politicii externe se comentau garanţiile

Angliei şi Rusiei faţă de Turcia, iar preşedintele american, Roosevelt, nu trebuia atacat290.

Campaniile radiofonice s-au adresat în special ţăranilor: „Cum a subscris Ion? / Cum nu ştii carte şi ai subscris Ioane? / Cum de-ai

Ştiut a iscăli? Cum ai făcut? / Cu inima! / C-am dat împrumut/ Şi împrumutul ăsta-i sfânt Ştefane” 291; „Ban rotund. Ţară rotunda/

Banu-i rotund dacă-l dăm cu rost/ La împrumutul ţării o-m izbândi/

Să împingem liftele păgâne şi/ Rotundă va fi ţara cum a fost”;

«Glasul martirilor/ Ca să se ridice fraţii de sub jug/ Ostaşii noştri

mers-au până la Bug/ Puţin ne cer şi nouă azi martirii/ Să

mergem la împrumutul reîntregirii" 292.

Deşi vorbim de o presă dirijată comentariile referitoare la evenimentele internaţionale şi la problemele frontului ocupau spaţii mari. Populaţia era informată asupra principalelor evenimente din ţară – decizii ale guvernului, vizite ale unor personalităţi străine, comunicate oficiale, apariţii editoriale, lansarea de noi filme –, precum şi din străinătate – decizii ale conferinţelor internaţionale, evoluţia operaţiunilor militare pe diferite fronturi, declaraţii ale liderilor politici, comentarii etc. Ivor Porter considera că „pentru o presă dintr-o ţară satelită a Germaniei, ziarele româneşti cuprindeau surprinzător de multă informaţie. Eezultatele războiului erau comentate pe larg. Părţi întregi din comentariile de presă şi comunicatele oficiale britanice erau citate cuvânt cu cuvânt" 293.

În octombrie 1942, normativele pentru presă indicau: accentuarea încrederii absolute în victoria germană şi în ordinea euro

peana; comentarii asupra declaraţiilor britanice referitoare la pierderile din război; insistenţele sovietice pentru deschiderea celui de-al doilea front şi tergiversările aliaţilor anglo-americani; lămuriri asupra modalităţilor de aprovizionare a trupelor germane din

teritoriile ocupate, comparaţii cu metodele britanice; funcţionarea administraţiei româneşti din teritoriile ocupate294.

La aniversarea a trei ani de la declanşarea campaniei împotriva Rusiei Sovietice, se indica presei să explice raţiunile prezenţei

României pe frontul de est, prin accentuarea caracterului de apărare al războiului: „România reprezintă la Gurile Dunării şi în

Carpaţi statul care apără civilizaţia europeană [...]. Nu suntem mare putere cu răspunderi mondiale, de aceea am şi plătit toate crizele europene cu teritorii şi cu sânge" 295. Ziariştii aveau obligaţia

să prezinte „măsurat" caracterul civilizator al războiului: „Războiul acesta este coaliţia urii ignoranţilor cu laşitatea înţelepţilor, înţelepţii să-şi facă datoria" 296.

În componenţa Serviciului Central al Cenzurii Presei, subordonat PCM, intrau şase direcţii: adjuntura şi secretariatul general; serviciul de autorizaţii, anchete şi cercetări; direcţia presei externe; direcţia presei interne; biroul de control – Capitală şi

provincie; registratura generală şi personalul de serviciu297. Serviciul a fost reorganizat după rebeliunea din ianuarie 1941, pentru început, activitatea fiind susţinută de secretariatul general şi de

registratură. La 17 martie 1941, reintra în funcţiune Serviciul de autorizaţii, anchete şi cercetări, care a realizat o primă evidenţă a tuturor publicaţiilor din ţară298, în primele luni de activitate, serviciul operase 26 suspendări de ziare, suprimase 79 şi acordase

77 de avertismente299. Serviciului Central i-a fost adăugat şi un corp al cenzorilor, care între 1941 şi 1942, a cenzurat 22 de publicaţii cotidiene, trei bisăptămânale, trei trisăptămânale, 92 săptămânale, nouă trilunare, 55 bilunare, 139 lunare, 25 trisemestriale.

68 periodice, patru semestriale şi două anuale300. Pentru aceeaşi perioadă, Serviciul de lectori aprobase l 949 de lucrări, cenzurase

80, acceptase publicarea a 79 verificate şi suspendase 22 deoarece

„Puteau contraveni normativelor”, fiind „incompatibile cu spiritul şi directivele date de Ion Antonescu, în special de la izbucnirea războiului” 301. Activitatea Biroului de control a fost impresionantă, funcţionarii acestuia citind toate publicaţiile care apăreau atât în

Capitală, cât şi în provincie302. Adjutantura şi secretariatul general au ţinut evidenţa întregului serviciu şi au întocmit „45 de dosare ale arhivei secrete” 303. Activitatea serviciilor de cenzură a fost dublată de existenţa unei structuri similare germane, instituită de Comandamentul militar german din Bucureşti, cu rolul de a

„Asigura o unitate de vederi” în privinţa colaborării armate româno-germane304.

Problemele presei externe intrau în atribuţiile cenzurii militare. Aceasta urmărea zilnic publicaţii periodice sau cotidiene străine care intrau pe teritoriul românesc305, după cum urmează:

a) 55 de publicaţii în limba franceză repartizate astfel – în Franţa.

15 cotidiene şi 20 periodice; Elveţia, şapte cotidiene şi şase

periodice; Turcia, trei cotidiene şi un periodic; Siria, un cotidian; Bulgaria, un periodic şi Ungaria, un periodic; b) 104 publicaţii în limba germană; c) 29 publicaţii în limba italiană; d) 322 publicaţii în limba maghiară; e) 35 publicaţii în limba greacă; f) 11 publicaţii în limba turcă; g) 87 publicaţii în limba engleză; h) 19 publicaţii în limba rusă; i) 21 publicaţii în limba ucraineană; j) 78 în limba slovacă306.

Pentru 1942, atenţia se canalizase asupra presei elveţiene, propagandei maghiare sau asupra unor „chestiuni de ordin superior" (nu erau numite) 307.

Prin cenzură erau oprite atât articolele cu accente critice la adresa autorităţii centrale, precum şi alte materiale care tratau

Probleme ale situaţiei internaţionale, care nu concordau cu punctul

de vedere oficial308. Dar, directorii de ziare acuzau abuzurile nejustificate ale funcţionarilor de la cenzură. Într-un memoriu adresat mareşalului Ion Antonescu, Stelian Popescu semnala, în octombrie

1941, că funcţionarii Direcţiei Presei exercitau în fiecare noapte presiuni asupra ziarului „Universul". Ziaristul cataloga aceasta ca fiind „un abuz neîngăduit" deoarece „în loc să trimită materialul pe care vor să mi-l impună să se publice, la ore convenabile şi posibile de satisfăcut, trimit aproape regulat, în fiecare noapte, pagini întregi de publicat după orele 2 şi chiar 3 noaptea, numai ca să satisfacă dorinţa de reclamă a unora, neţinând seama nicidecum de puterea de muncă a celor ce trebuie să execute acele ordine, care ar putea foarte bine exercitate la timp sau amânate a doua zi" 309. Rezoluţia Mareşalului Antonescu a exclus orice posibilă înţelegere a situaţiei ziarului, Stelian Popescu fiind acuzat că este „pătimaş" şi că încearcă să facă presiuni asupra conducerii statului: „Eu nu mă las intimidat. Eu nu am tâlhării şi tâlhari de apărat şi de acoperit. Dl. Stelian Popescu mă confundă. Nu mă intimidez. Să i se răspundă de la Propagandă ceea ce se va crede.

Cine face pe Catonele neamului românesc, trebuie să fie cu adevărat Catone” 310. Dar conflictul dintre conducerea ziarului şi autorităţile statului s-a prelungit, Stelian Popescu considerând închiderea ziarului mult mai profitabilă, decât funcţionarea lui în funcţie de capriciile cenzurii. La 23 martie 1942, potrivit SSI, Stelian Popescu afirma că „decât să lăudăm în fiecare zi, pe toate paginile, pe

Mareşal, mai bine închidem gazeta şi aşteptăm un an-doi până terminăm povestea asta. [...] Sau închidem ziarul. Sau să concediem cea mai mare parte din personalul redacţional şi tehnic, pentru motive de economie, şi pentru ca oamenii rămaşi pe drumuri să se ducă şi să se descurce singuri cu Mareşalul şi cu Ică” 311. Insis

„Tentele lui I. Lugoşianu l-au convins pe Stelian Popescu să nu des

< fiinţeze redacţia „Universului”. Interesant este faptul că George

Duca lega ascensiunea lui I. Lugoşianu în diplomaţie ca urmare

a relaţiilor pe care socrul său le avea cu forurile guvernamentale.

Trebuie menţionat că mareşalul Antonescu a criticat adeseori

excesele cenzurii, subliniind că „noi vrem să avem o presă liberă.

! care însă să nu întrebuinţeze trivialităţi şi să nu atace ordinea de stat. În fiecare zi văd articole cenzurate, care pot să apară în ziare” 31

La 28 august 1942, ediţiilor „Evenimentului Zilei” şi „Porunca

Vremii” le era interzisă apariţia deoarece „conţineau accente critice

la adresa administraţiei şi autorităţilor” 313. Potrivit oficiului de cenzură „în presă n-ar trebui să apară decât semnalări precise de fapte incorecte, contra cărora autorităţile ar putea să ia măsuri de îndreptare” 314. Redacţiile celor două cotidiene se făceau vinovate de „publicarea unor articole lipsite de precizie” care au produs o „stare de confuzie în opinia publică” 310. La 20 septembrie 1943, era emis un

nou set de reguli referitoare la obligaţiile cenzurii.

Serviciul trebuia, potrivit noilor reglementări, să controleze toate publicaţiile care intrau sau ieşeau din ţară şi de asemenea să vegheze asupra conţinutului textelor. Până la 15 aprilie 1943, era interzisă apariţia a 25 de ziare, din cauza articolelor care nu corespundeau punctului de vedere oficial.

II. D. Mijloacele şi fondurile propagandei

7. *Presa şi tipăriturile*

Propaganda de război a utilizat la maximum toate mijloacele de informare în masă existente în epocă: presa, radioul şi cinematograful. Unul dintre cele mai importante mijloace de propagandă a fost presă scrisă, precum şi alte categorii de tipărituri:

afişe, manifeste, fluturaşi, timbre, broşuri. O întreagă literatură a fost dedicată frontului, aliaţilor, neutrilor, teritoriilor eliberate şi conducătorilor ţării: regelui Mihai, mareşalului Ion Antonescu.

Mihai Antonescu. Chiar dacă epoca anunţa triumful imaginii asupra cuvântului scris, totuşi pentru spaţiul românesc, presa a rămas principalul mijloc de informare.

Care au fost însă strategiile Ministerului Propagandei şi în ce măsură puteau fi ele realizabile? În atenţia ministerului au stat patru mari direcţii: spaţiul intern, teritoriile cedate, mediile internaţionale, iar după 22 iunie 1941, frontul şi teritoriile aflate sub administraţie românească. Pentru fiecare direcţie, Mihai

Antonescu a imaginat programe îndrăzneţe menite să suplinească

lipsa de preocupare în domeniu a guvernelor interbelice. Însă

Calităţile războiului l-au convins pe Mihai Antonescu că pentru

deplinirea programului său era nevoie de cel puţin două elemente

°arte importante: timp şi mijloace financiare. >.

Tabloul general al presei româneşti a fost unul variat. La numărul mare al cotidienelor deja existente s-au adăugat şi cele apărute din ordinul Ministerului Propagandei316. În perioada

interbelică numărul publicaţiilor a fost într-o creştere continuă.

Dacă în 1919 existau 754 de periodice, în 1925, numărul lor a crescut la 1440, ajungând, în 1935 la 2 351. Acesta este considerat, de altfel, anul de vârf al apariţiilor de periodice. După această dată, numărul lor a scăzut: 2 295 în 1936, l 656 în 1939, l 483 în 1940

şi cifră surprinzătoare, 970 în 1941. În ceea ce priveşte tirajul, în

1934 se estimau 3 248 405 de exemplare, iar la nivelul întregii ţări la 4, 5 milioane, revenind în medie un exemplar la patru locuitori, în repartiţia teritorială Bucureştiul deţinea primul loc, capitala găzduind de altfel cele mai importante ziare: „Adevărul" (cu un tiraj de 50.000 de exemplare, în 1934); „Curentul" (cu 40.000 de exemplare); „Dimineaţa" (100.000); „Monitorul Oficial" (50.000);

„Porunca Vremii" (60.000); „Universul" (200.000) 317. Chiar dacă tabloul general al publicaţiilor indica o presă activă, preocupată să informeze populaţia, a existat un decalaj evident între centru şi oraşele din provincie, ceea ce a dus în mod inevitabil la creşterea importanţei Capitalei în raport cu celelalte centre culturale ale ţării.

Horia Stanca a descris starea presei din provincie şi deserviciul involuntar adus eforturilor de integrare după 1918: „Marile ziare din Bucureşti, oricât de bine scrise, erau simple organe locale, cu dispute minore, niciunul cu o mai mare deschidere spre nevoile provinciei. Singur «Universul» [...] avea la Cluj, prin anii '30, un reprezentant, cunoscător al problemelor unei provincii confruntate cu tradiţiile străvechi ale naţionalităţilor conlocuitoare, care şi le afişaseră cu ostentaţie. Intenţia oficialităţilor de la Bucureşti de a plasa în oraşele ardelene şi bănăţene pe unii intelectuali, care să creeze în jurul lor o atmosferă, să adune în jurul lor un tineret avid de cultură românească, a eşuat mai curând decât ar fi apucat să sădească vreo sămânţă viabilă acolo. Cezar Petrescu şi Gib

Mihăescu, trimişi la Cluj, Camil Petrescu la Timişoara, Stamatiad la Arad au fugit după doi trei-ani la Bucureşti" 318.

În perioada războiului, apăreau, la Bucureşti, 19 de cotidiene

(„Timpul", „Universul", „Curentul", „Evenimentul", „Unirea".

„Acţiunea", „Ordinea", „Porunca Vremii", „Seara", „Capitala",

„Informaţia”, „Ar gus”, „Bukarester Tageblatt”, „Viaţa”, „Gazeta Sporturilor”, „Universul Sport”, „Luceafărul”, „Buletin Informativ

Mercurial”) 319. Cele mai importante ziare, precum „Timpul”, „Universul”, „Curentul”, „Evenimentul” şi-au păstrat un tiraj relativ asemănător celui din perioada interbelică. Tot în Capitală erau tipărite 141 de publicaţii lunare, şase bimestriale, 28 trimestriale.

58 periodice, trei semestriale şi două anuale. Pentru provincie existau în aceeaşi perioadă în jur de 35 de-cotidiene, tirajele lor situându-se la 2000 – 3.000 de exemplare320, într-una dintre statisticile realizate, în 1942, de Direcţia Contabilităţii se preciza că

Ministerul Propagandei edita 11 ziare dintre care patru săptămânale, cinci cotidiene, două trisăptămânale, un bisăptămânal, urmând să se finanţeze apariţia unui alt săptămânal şi a unei reviste ilustrate321. De precizat că mare parte dintre ele erau destinate „înzestrării culturale a provinciilor realipite” 322. Publicaţiile editate în alte limbi, numărau 23 în Capitală (şapte în limba germană, patru în limba maghiară, două poloneze, două greceşti, patru armeneşti, două evreieşti şi două ucrainene) şi 77 în provincie, cele mai multe în limba maghiară şi germană323. Numărul total al publicaţiilor se ridica la l 071324.

În privinţa subiectelor abordate, multitudinea de ziare atât cele din Capitală, cât şi cele din provincie, nu a ieşit din tiparul normativelor indicate de Ministerul Propagandei. O analiză a presei creează imaginea a doua Românii profund diferite: o Românie implicată în război (cunoscută prin paginile dedicate problemelor frontului, operaţiunilor militare, faptelor eroice, colaborării româno-germane) şi o Românie cotidiană care îşi păstra obiceiurile

(evenimente mondene, drame sentimentale, sfaturi gospodăreşti), al cărei ritm era întrerupt doar de alarmele aeriene, tot mai numeroase între 1943 – 1944. Războiul a năvălit în această a doua

Românie prin legile şi avertismentele referitoare la discreţie sau prin dispariţia celor plecaţi pe Frontul de Răsărit. Era şi cazul ziarului „Timpul” care la 23 noiembrie 1943 lansa o campanie împotriva

răspândirii zvonurilor sub titlul *Inamicul public nr. 1*.

Zvonul: „Zvonul nu se poate spulbera de îndată, din cauză că nu avem uneori informaţii momentane şi precise [...]. Nu fi prost, nu mai pleca urechea la gura zvoniştilor, că mergi apoi la ocnă, să tai drob de sare” 32°. Mihai Antonescu îşi exprima într-una din

Şedinţele Consiliului de Miniştri mulţumirea faţă de modul în care

Presa s-a pus în slujba idealurilor naţionale., precum şi faţă de colaborarea foarte bună cu directorii de ziare, în opinia lui într-un

stat autoritar presa era pusă în slujba naţiunii, iar starea de război nu îngăduia ziarelor să aibă propria lor politică: „Cred că sunt anumite obligaţii care trebuie respectate de ziare, pentru că, datorită regimului generalului Antonescu, aceste ziare beneficiază de situaţia lor patrimonială” 326.

O categorie aparte de publicaţii a fost dedicată exclusiv frontului şi războiului sfânt. Potrivit indicaţiilor Ministerului Propagandei, propaganda trebuia să ilustreze în primul rând „realitatea războiului [*subl. ns*], precum şi toate activităţile statului cu ajutorul imaginilor” 327. Dintre publicaţiile editate în epocă amintim: *Războiul sfânt*; *Sfintele noastre drepturi*; *Ziua umilinţei*; *Basarabia se răzbunăm*; *Armata noastră-Eomănii. Originea şi trecutul*;

Pentru Basarabia şi *Bucovina, îndrumări date administraţiei de dezrobitoare, Cuvânt* şi *faptă, Către Români. Chemări – Cuvântări*

— *Documente. La o răscruce a istoriei* (1941); Pro *Germania* (1941);

Îndemnuri româneşti329 (1941); *Pro Italia* (1942); *Armata noastră, mândria noastră*... Cuvântare *(1942*), Războiul pentru *eli*berarea

Bucovinei şi Basarabiei330 (autor general R. Rosetti, 1941);

Basarabia dezrobită. Drepturi istorice. Nelegiuiri bolşevice, înfăptuiri româneşti (1942).

Pentru spaţiul intern, în afara presei centrale, campaniile de propagandă au fost susţinute de Consiliul de Patronaj, aflat sub directa

coordonare a Mariei Antonescu[331] şi Veturiei Goga, Oficiul „Muncă şi Lumină” [332], precum şi diverse asociaţii culturale coordonate de Ministerul Propagandei. Din decembrie 1941, era înfiinţată o nouă structură: „Biroul Spectacolelor pentru răniţi” menit să încurajeze şi să menţină moralul celor întorşi de pe front şi aflaţi în refacere[333].

Oficiul „Muncă şi Lumină” se adresa în exclusivitate mediilor muncitoreşti. Conferinţele, spectacolele, proiecţiile de film reprezentau, în opinia autorităţilor, principalele căi de educaţie patriotică şi culturală a unor mase adeseori tentate de curentele populist-extremiste (Mişcarea Legionară şi Partidul Comunist).

În marile fabrici existau astfel de oficii, numărul lor ridicându-se în septembrie 1942 la 462. Potrivit directivelor centrale, Oficiul „Muncă şi Lumină” trebuia să canalizeze „avântul muncitorilor pentru statul român şi credinţa nestrămutată în Neam, Rege şi Conducător”. Programele adresate muncitorilor aveau două coordonate: 25% patriotică şi 75% educativă. Către sfârşitul anului

1943, oficiul a primit misiunea de a „lămuri masele” asupra scopurilor luptei din răsărit. „Oameni de încredere” plasaţi în fabrici (intelectuali, rezervişti) aveau misiunea să „pacifice şi să lămurească muncitorii”, explicând măsurile guvernului pentru îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă: creşterea salariilor, distribuirea de încălţăminte şi de îmbrăcăminte[334]. Dar conform unei informări a Secţiei Propagandă a MStM, toate aceste măsuri nu dăduseră rezultate, deoarece programul propagandistic nu fusese îndeplinit de „persoane competente şi bine pregătite”. De asemenea, materialul propagandistic (broşuri, reviste, ziare) era insuficient în raport cu numărul muncitorilor, existând cazuri când marile fabrici nu primeau materiale[335] de propagandă şi nici de contrapropagandă

(afişe, fotografii, planşe, filme, de asemenea inexistente): „Programul şezătorilor sau serbărilor muncitoreşti se prezintă slab şi solicită concursul trupelor teatrelor particulare ai căror actori sunt scutiţi de la mobilizare” [336].

Caracteristic pentru orice tip de propagandă este organizarea timpului liber al populaţiei: conferinţe, caravane cinematografice, spectacole, expoziţii, toate aveau rolul de a capta cât mai mult atenţia opiniei publice. Pot fi amintite, în acest context, eforturile

Marelui Stat Major/Biroul 2 pentru organizarea de spectacole speciale destinate spitalelor de răniţi din Capitală şi din provincie, în cuprinsul programului erau prevăzute: numere cu caracter naţional-patriotic, versuri şi cântece patriotice, dansuri naţionale, numere distractive – dialoguri şi cuplete comice, scamatorii, acrobaţii, dansuri clasice şi moderne, cântece vesele. În analiza activităţii pe 1942 se arăta că secţia a organizat în medie, la fiecare trei săptămâni, câte un spectacol, la 11 spitale din Capitală, folosind ca personal masculin câţiva artişti mobilizaţi de Batalionul de

Propagandă, iar ca personal feminin, numai artistele care îşi ofereau serviciile benevol. Pentru provincie se cerea ca prin Subsecretariatul de Stat al propagandei, teatrele naţionale din

Bucureşti, Iaşi, Craiova şi Timişoara să organizeze echipe volante care să susţină spectacole la diferite spitale de răniţi. Cererea era motivată de faptul că teatrele din Capitală nu puseseră la dispoziţie nicio echipă de actori, iar administraţiile spitalelor nu acordau atenţia cuvenită organizării spectacolelor. Orchestrele şi tarafele de lăutari ezitau să susţină asemenea spectacole, iar Marele Stat

Major nu mobilizase nici măcar o singură persoană din echipele

propuse de MPN. Se cerea implicarea mai activă a Direcţiei

Generale a Teatrelor în elaborarea programelor şi organizarea echipelor[337].

2. Radioul

Propaganda radiofonică a ocupat de asemenea un loc central în efortul de susţinere a cauzei războiului. Importanţa radioului poate fi văzută dintr-o dublă perspectivă: educarea şi convingerea populaţiei asupra scopurilor politicii autorităţii centrale, precum şi demontarea temelor propagandei statelor adverse (în special cea britanică, iar după Stalingrad şi a celei sovietice). Serviciul de presă de la Washington informa, în 1941, că activitatea sistematică a postului de radio britanic avea drept scop scurtcircuitarea relaţiilor dintre ţările aliate Axei pe frontul de răsărit, precum şi crearea unui sentiment de îndoială faţă de perspectivele războiului:

„Zilnic BBC caută să lărgească abisul dintre aceşti parteneri incomozi. Românii sunt întrebaţi: «De ce vă sacrificaţi vieţile în războiul Germaniei şi al Ungariei? Ce preferaţi? Transnistria sau

Transilvania?». Campania a reuşit în aşa măsură că după ştiri recente şi demne de încredere, românii îşi aranjează ocupaţiile astfel încât să nu piardă programele de difuzare ale BBC. O altă dovadă este că Radio România acuză mereu BBC că minte” 338.

Constantin Argetoianu, prezent în momentul declanşării Campaniei din Răsărit, la moşia sa de la Breasta, consemna în memoriile sale rezervele radioului naţional în a comenta şi a difuza informaţii despre mersul operaţiunilor, subliniind că refuza să asculte Londra şi Moscova pentru că spuneau minciuni şi îl enervau339. Războiul nervilor şi-a găsit un vast teren de manifestare prin intermediul campaniilor radiofonice, în momentul căderii

Odessei, posturile de radio ungare afirmau că armata ungară „a luat parte la o mare victorie în vecinătatea Odessei”. Replica românească nu s-a lăsat aşteptată. Radio România a transmis că

„Ungurii nu se găseau nici la 100 de minute de Odessa” 340.

La nivelul anului 1939, existau 310.000 abonaţi radiofonici.

— Dintre care 73 574 se aflau în Bucureşti, în ţară, situaţia se prezenta astfel: Timişoara 10 031, Cluj 8.849, Braşov 6 777, Arad

6 602, Cernăuţi 6 051, Ploieşti 6 027, Oradea 5 942, Galaţi 4 492.

Sibiu 4 475341. Fiind un mijloc de informare relativ nou, costul de

achiziţionare era destul de ridicat. Mediul rural era din această perspectivă dezavantajat. Foarte multe sate nu posedau nici măcar un singur aparat de recepţie. La l decembrie 1940, România se plasa pe ultimul loc în rândul ţărilor cu reţele radiofonice342. S-a decis construirea unui „receptor popular" la preţuri mai scăzute şi care putea fi achiziţionat de un număr mai mare de doritori.

Măsura avea ca scop acoperirea unui spaţiu cât mai larg: „Întreg teritoriu naţional dintre Nistru şi Tisa se va acoperi cu unde româneşti, propaganda naţională urmând să pătrundă în toate ungherele ţării, «până în cel mai sărac bordei»". Numărul de abonaţi a crescut cu aproape 80.000 pe an. Lunile care au precedat războiul au fost consacrate pregătirii „eroice" a soldaţilor care aşteptau momentul de începere a luptei. La 9 aprilie 1941, în cadrul „Orei ostaşului", crainicul, într-un mesaj emoţionant, îndemna: „Să trăieşti, să munceşti, să lupţi şi să mori pentru binele semenilor tăi, pentru ţara ta, pentru neamul tău, iată adevăratul scop pentru care Dumnezeu a dat omului vieţuire pe pământ. Ce pildă de jertfă mai înălţătoare poate fi alta decât a ostaşului al cărui sânge se varsă ca el să moară pentru binele patriei lui?" 343

În perioada guvernării Antonescu, posturile de radio au fost orientate pe trei direcţii: Iaşi pentru acoperirea graniţei de est şi pentru propaganda în spaţiul sovietic; Bucureşti pentru teritoriul naţional şi pentru Timişoara, care înlocuia Clujul cedat Ungariei, pentru acoperirea graniţei de vest a ţării şi pentru propaganda în

Ungaria344. Propaganda pentru front a fost susţinută de Radio

Moldova care a emis pentru prima oară la 2 noiembrie 1941 şi avea programate emisiuni în limba rusă şi română. El se adresa exclusiv trupelor române trimise să lupte pe teritoriul sovietic, precum şi locuitorilor din zonele respective. Emisiunile în limba rusă se transmiteau de două ori pe zi şi încercau să convingă populaţia rusă că războiul din răsărit nu viza exterminarea ei, ci distrugerea regimului bolşevic. Postul era recepţionat chiar şi dincolo de Bug.

În opinia lui Ion Antonescu, postul era important pentru Basarabia, unde existau difuzoare, ceea ce permitea o informare mult

mai rapidă: „Ruşii fixaseră difuzoare pe străzi. Lucrul acesta trebuie să-l facem şi noi, nu numai în Basarabia, dar chiar şi în Vechiul

Regat” 345.

De asemenea, autorităţile au utilizat un post TFF, preluat de la înaltul Comandament polonez, în octombrie 1939, care a ajuns

În administrarea Regimentului l Transmisiuni, fiind folosit, din ianuarie 1941, pentru emisiuni de bruiaj. Ulterior, a fost preluat de Secţia a II-a a MStM, pentru emisiuni de propagandă şi contrapropagandă sub denumirea de „Radio Ardeal” în limba română şi Radio Secuiesc în limba maghiară (cu emisiuni distincte ca limbă şi programe) 346. Ardealul a reprezentat subiectul acestor emisiuni. Odată cu încheierea armistiţiului de presă, emisiunile

clandestine” au încetat, dar ele au fost reluate din ordinul Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, sub denumirea de „Radio România

Mare” 347 în limba română şi „Radio Unguresc din Ardeal” 348 m limba maghiară. Joia şi duminica, se emitea în limba germană sub denumirea „Sender Gross Rumänien”. Temele principale ale celor două posturi „clandestine” au fost revenirea Ardealului la România, prezenţa românească în Transilvania, nedreptatea actului de la

Viena349. În afara orelor de emisie, postul bruia transmisiile inamice. Din ianuarie 1943, odată cu intensificarea propagandei sovietice şi britanice, misiunea postului a constat exclusiv în acţiuni de bruiere. Şi în acest caz, era acuzată insuficienţa fondurilor, necesare pentru achiziţionarea de aparatură performantă. La sfârşitul anului 1941 erau alocaţi radioului doar 500.000 de lei3D°.

Existau însă şi posturi de radio clandestine care nu erau controlate de către autorităţile centrale. Acestea aveau o putere mică de emisie şi erau greu de depistat din cauza mobilităţii lor °.

Emisiunile celor mai multe dintre ele aveau un conţinut antiguvernamental, fiind adeseori îndreptate împotriva generalului

Antonescu. După 1941, emisiunile aceste posturi s-au concentrat asupra deciziei mareşalului de a continua lupta alături de germani dincolo de lima Nistrului. La 23 martie 1942, SSI-ul informa

asupra unei emisiuni în care Ion şi Mihai Antonescu erau declaraţi responsabili pentru „aventura din Rusia": „[...] Aventura din Rusia trebuie să înceteze şi noi să reluăm Transilvania. Marşul spre

Budapesta ar face iertate păcatele celor doi Antoneşti" 30 2. Unul dintre cele mai cunoscute posturi, interceptate de către organismele informative353, a fost „Glasul Conştiinţei Româneşti" unde era denunţat faptul că în ciuda participării la războiul german şi a pierderilor suferite, Reichul nu va restitui niciodată Transilvania:

„Naziştii nu ne vor restitui Ardealul. Numai înfrângerea lor ni-l va putea aduce" 354. Postul emitea din Orientul Apropiat, iar programele erau avizate de PWE...

„AVENTURA" UNUI MINISTER l 93

Pentru a limita atacurile propagandei străine s-au difuzat informaţii apropiate de adevăr: „Din analiza propagandei străine s-au dedus anumite curente şi s-au luat măsuri de contracarare a lor. Centrul de radioascultare al statului şi-a îndeplinit în condiţii optime misiunea, stăpânind emisiunile de radio într-un moment când complexitatea şi rapiditatea evenimentelor internaţionale şi interne evidenţiau importanţa sporită a propagandei prin radio" 355.

Autorităţile au propus utilarea Societăţii Române de Radiofuziune cu echipament modern prin montarea în regiunea Bucureştiului a unei staţii de radio u.s. pentru emisiunile destinate exclusiv spaţiului extern. La doi ani de la guvernare, se preciza că Ministerul

Propagandei Naţionale realizase în interior o „operă de reconstrucţie naţională", iar în exterior insistase pentru „cunoaşterea problemelor neamului" 356. Societatea Română de Radiofuziune devenise o „adevărată şcoală a neamului", prin opera de „întărire a conştiinţei româneşti" şi de ajutorare a „strădaniei oficiale de educare spirituală a poporului român", în 1941, au fost difuzate peste 500

de conferinţe şi peste 225 de cronici radiofonice. Guvernul a aprobat, în 1942, instalarea unui post de 60 kw, u. m, în regiunea Iaşi, un post de 20 kw, u.m., în regiunea Timişoara; un post de 50 kw, u.s., pentru propaganda în străinătate, în regiunea Bucureşti, înfiinţarea

casei Radiofoniei, cu studiourile aferente, care să aibă legături cu cele din ţară.

Tematica emisiunilor în limba română era diferită de la o zi la alta. Lunea se transmitea grupajul *Din trecutul nostru* (evocarea faptelor vitejeşti, temeiuri istorice pentru drepturile româneşti, întărirea sentimentului naţional prin evocarea faptelor eroilor neamului). Marţea *Actualităţile culturale* (viaţa spirituală a

Moldovei, activitatea instituţiilor culturale, mişcarea literară, viaţa universitară, realizările noii administraţii în provinciile dezrobite).

Miercurea, se transmitea *Moldova pitorească*, iar joia *Cronica vieţii moldoveneşti* (realizări sociale şi administrative, rubrică de propagandă destinată administraţiei româneşti şi perspectivelor de viitor). Vinerea erau difuzate *Lecturile literare* (se prezentau producţii ale scriitorilor moldoveni, bucovineni şi basarabeni).

Sâmbăta era consacrată *Războiului Sfânt* (material de front, fapte de bravură românească, „ticăloşia bolşevicilor", apărarea drepturilor româneşti şi justificarea naţională a războiului împotriva

Rusiei Sovietice, însemnătatea lui internaţională. România în

cadrul civilizaţiei europene). Duminica era consacrată subiectelor spirituale *Cronica vieţii religioase* (propagandă creştină pentru

Basarabia, Transnistria şi Bucovina).

Existau şi programe destinate exclusiv frontului. Ora *ostaşului* era una dintre principalele emisiuni difuzate zilnic până în decembrie 1941. Din acelaşi an a fost difuzată de trei ori pe săptămână, marţi, joi şi sâmbătă, iar din martie 1942, luni, miercuri şi sâmbătă.

Au fost introduse o serie de emisiuni noi precum Ora *ostăşească germano-română* şi Ora *ostăşească italo-română*, apoi Ora *răniţilor*. Nu erau uitate ţările aliate precum Japonia, Finlanda.

Croaţia, Slovacia, Spania cărora le erau consacrate emisiuni. Se transmiteau emisiuni în limbile franceză, engleză, ucraineană, rusă. În 1943, s-a lucrat la realizarea unor posturi experimentale care aveau

însă numai programe muzicale; ele urmau să suplinească principalele staţii de emisie (cum era cea de la Băneasa şi

România Bod357) în cazul în care acestea ar fi căzut. Dimensiunea patriotică a predominat în campaniile radiofonice. Programul la un an de la începerea războiului a fost împărţit în trei părţi:

1. eliberarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord; 2. luptele de la

Odessa şi 3, luptele de la Kerci şi Doneţ. S-au prezentat, discursuri, versuri patriotice, marşuri, muzică populară. După Stalingrad, un loc aparte a fost rezervat emisiunilor de contrapropagandă. Radioul naţional a difuzat 47 de texte axate asupra condiţiilor din Armata

Roşie, tratamentul soldaţilor, pierderile masive, vitejia şi eroismul germanilor şi românilor, ordinea europeană imaginată de Moscova308.

Un alt departament important a fost Agenţia Orient Radio

Rador. Activitatea informativă a avut ca obiect strângerea de informaţii prin interceptarea emisiunilor radiotelegrafiate ale agenţiilor străine. În atenţia agenţiei a stat şi interceptarea emisiunilor clandestine: „Dat fiind numărul mare al posturilor clandestine, supravegherea lor a cerut un personal specializat şi destul de numeros, dar interceptarea emisiunilor s-a făcut în bune condiţii” 359. Activitatea contrainformativă a Agenţiei s-a axat pe spulberarea zvonurilor, fiind elaborate comunicate speciale pentru lămurirea opiniei publice şi pentru „stabilirea adevărului”. În a doua parte a războiului, misiunea de a intercepta şi sintetiza temele propagandei radiofonice împotriva României a revenit Secţiei a II-a a Marelui Stat Major.

«v

„AVENTURA” UNUI MINISTER l 95

Sumarul „propagandei împotriva României” realizat de Secţia a II-a la l martie 1943 cuprindea: I. Propaganda de ordin militar („1. Pierderile armatei: în cele 20 de luni de război am pierdut 700.000 de oameni din care 400.000 de răniţi. Mulţi soldaţi români din Caucaz nu

au fost salvaţi360; 2. Starea de spirit din armată: succesele sovietice au avut influenţă asupra ostaşilor noştri. Au avut loc numeroase dezertări. Sunt unităţi care au refuzat să plece pe front. La Statul Major se primesc numeroase cereri de concedii, concentrări sau demisii din armată361);

II. Propaganda de ordin politic (A. Intern. 1. Situaţia din ţară: în ţară domneşte un sentiment de nelinişte din cauza înaintărilor sovietice. Se iau măsuri de evacuare a oraşelor principale.

La Bucureşti s-au făcut arestări masive. Se aşteaptă înlocuirea mai multor miniştri, în oraşe au loc demonstraţii de stradă. Colectele

Consiliului de Patronaj au scop propagandistic. Mihai Antonescu ar fi dispărut din Bucureşti362; 2. Îndemnuri la rebeliune: românii sunt sfătuiţi să comită acte de nesupunere. Se cere încheierea unei păci separate" 363; 3. România şi războiul: poporul nu mai vrea să mai continue războiul. Ţara este obosită. O pace separată ar salva România de consecinţele războiului în cazul înfrângerii

Germaniei364; B. Externă: 1. Tensiunea româno-ungară şi problema Ardealului: românii şi ungurii îşi rezervă forţele în vederea lichidării diferendelor dintre ei. Un atac ungar este de aşteptat, în acest caz, Bulgaria ar ataca şi ea în Dobrogea365;

2. Raporturile româno-germane: germanii cer, sub ameninţare, mobilizarea totală. Ei ne fac răspunzători de înfrângerile de pe

Frontul de Est. Românii îi urăsc pe germani366); III. Propaganda de ordin economico-social (1. Situaţia economică: ţara merge spre o epuizare economică. Industria are lipsă de materii prime, întreprinderile germane au o situaţie înfloritoare în dauna întreprinderilor româneşti367; 2. Starea sanitară: spitalele sunt pline de răniţi. Tuberculoza şi tifosul fac ravagii. Mai multe şcoli au fost închise" 368.

De subliniat că toate aceste sumare erau înaintate Cabinetului

Militar, spre consultarea mareşalului Ion Antonescu. Se realiza astfel una dintre cele mai complete radiografii a temelor propagandei radiofonice împotriva României. De remarcat că postul britanic, dincolo de tonul moderat, era cel mai bine informat asupra situaţiei militare şi politice a ţării: tensiunile dintre germani şi

români pe marginea evacuării răniţilor din Crimeea din iarna anului 1943, arestările din rândul legionarilor, suplimentarea cererilor economice din partea Germaniei, neliniştea populaţiei faţă de evoluţia operaţiunilor militare etc. De exemplu, în Directiva săptămânală a BBC, Serviciul România, se recomanda ca în comentariile militare să se sublinieze izolarea românilor în Crimeea:

„Avertizaţi că evacuarea va fi inevitabilă, dar probabil că va interveni mult prea târziu pentru a împiedica pierderi dezastruoase” 369.

3. Cinematograful şi

Unul dintre cele mai noi mijloace de propagandă a fost cinematografia, autorităţile centrale organizând caravane pentru difuzarea jurnalelor de război şi a filmelor culturale370. La începutul anului 1941, PCM a decis organizarea cinematografiei pe principii militare: întreprinderile cinematografice (ONC, CIRO-Film) erau mobilizate şi subordonate MStM, iar grupele de cine-reportaj erau ataşate unităţilor operative de pe front371. De asemenea, producţia cinematografică, precum şi importul de filme erau organizate în concordanţă cu principiile propagandei de război. Controlul producţiilor cinematografice a respectat acelaşi grafic cu cel al presei şi radioului. După 22 iunie 1941, cinematografia a rămas sub controlul direct al MStM, având două direcţii: intern – Compania

I Propagandă în subordinea căreia intra Plutonul 5 Cinema cu trei grupe: operatori, studio-producţie şi difuzare; pentru front – Compania II Propagandă cu echipe de reporteri cinema la fiecare dintre cele trei plutoane de propagandă, precum şi un pluton de cinema cu două grupe: operatori şi difuzare-caravane372. Caravanele îşi începeau turneul numai după ce primeau acceptul comisiei de cenzură. O intensă activitate s-a desfăşurat în Basarabia. Filmele erau difuzate cu ajutorul „Caravanei misionare” de propagandă religioasă şi naţională care străbătea provinciile realipite României. Ea fusese înfiinţată de Guvernământul Basarabiei, Arhiepiscopia Basarabiei în colaborare cu Direcţia

Propagandei de pe lângă Guvernământul Basarabei şi Direcţia Căminelor Culturale. Filmele prezentate au fost „Transilvania”. „Bucovina”, „Ţara Moţilor”, „Petrolul”, „Obiceiuri de Crăciun”. (documentare), iar ca film de lung metraj „Războiul sfânt” însoţit

de jurnalele de război. Din lipsa fondurilor, timp de aproape un an de zile caravana şi-a încetat activitatea3 3.

Obiectivele propagandei prin imagine urmăreau sublinierea camaraderiei de arme româno-germane, dar şi ridicarea nivelului cultural al masei rurale, în septembrie 1941, Mihai Antonescu recomanda ca producţiile cinematografice să se concentreze în special asupra efortului de război împotriva Rusiei, fără să se exagereze374: „Se vor face filme documentare cu lupta împotriva

Rusiei, din care să reiasă tendinţele de pătrundere a ruşilor în Balcani, lupta Occidentului cu Rusia” 375. Într-un raport al Ministerului Propagandei din 1942 se sugera filmarea unor manifestări culturale româneşti (coruri şi fanfare, ţărani „îmbrăcaţi în pitorescul lor costum naţional”) pentru acţiunile de propagandă atât din străinătate, cât şi din ţară376. Pentru producţia internă se recomanda folosirea filmelor germane, deoarece acestea prezentau subiecte simple şi agreabile. Producţia naţională de film se axa pe două categorii: jurnalul şi filmele documentare. Amintim câteva dintre titlurile care au circulat în epocă: „România contra bolşevismului” (film realizat de germani); „Noi” (sinteză în imagini a istoriei neamului cu text explicativ realizat de Mihai Antonescu);

„Vizita Mariei sale Regele pe front”; „Mareşalul Antonescu pe front” etc.

O impresionantă campanie propagandistică prin cinematograf a fost desfăşurată de Ministerul Propagandei în colaborare cu

Marele Stat Major. Echipele de operatori reuşeau să obţină imagini din chiar prima linie a frontului377. Operatorii de film au fost prezenţi pe front încă din prima zi a războiului fiind ataşaţi plutoanelor de propagandă de la eşaloanele aflate în zona operativă.

La 24 iunie, Marele Stat Major a primit primele pelicule imprimate în prima linie. Se filmase trecerea cu bacul a Prutului de către trupele române şi germane; zbor deasupra Prutului; avion sovietic doborât la Iaşi şi arme capturate de la inamic378. Direcţia Cinematografică difuza filme documentare educative, patriotice, jurnale de front. Până în 1942, Direcţia susţinuse, prin intermediul caravanelor, reprezentaţii în 96 de şcoli civile, 106 şcoli militare, 148

de regimente, 712 spitale, 17 instituţii militare şi 92 de alte instituţii, în provincie, activitatea Direcţiei înregistrase l 485 de reprezentaţii cu un număr de l 382 832 spectatori379, într-un total de 2 662 de spectacole. Direcţiei îi fusese pus la dispoziţie un tren

Clnematografic care la rândul lui susţinuse 911 spectacole. Jur

98 l PROPAGANDĂ ŞI RĂZBOI

nalele de război erau expediate în Germania, Italia, Bulgaria.

Finlanda, Franţa, Turcia, Elveţia, Croaţia, Slovacia, Spania, Portugalia, Suedia. ONC-ul realizase 63 de jurnale în limba română şi şapte versiuni străine. De asemenea, 12 filme documentare, de propagandă, culegeri culturale şi militare, filme realizate de rege.

Un total de 59 de jurnale. La 23 septembrie 1943, mareşalul a ordonat trimiterea la Odessa a unei echipe de reporteri de cinema pentru a filma familiile refugiaţilor moldoveni şi atrăgea atenţia că „filmele vor forma material documentar din care să reiasă numărul mare de oameni care fug din calea bolşevismului, din cauza terorii, sărăciei” 380.

4. Fonduri

Fondurile au reprezentat una dintre cele mai dificile probleme ale Ministerului Propagandei. În cadrul şedinţelor Consiliului de

Miniştri, problema fondurilor alocate propagandei a ocupat adeseori un loc central. La 18 octombrie 1940, generalul Ion Antonescu a cerut un raport asupra situaţiei fondurilor secrete de propagandă.

Cota pentru luna octombrie era de 800.000 de lei. Pentru 1940/1941.

Subsecretariatul de Stat al presei şi propagandei a obţinut un

buget de 188, 9 milioane de lei, care a fost sporit anul următor la 298, 1

de milioane de lei381. Creşterea era explicată ca rezultat firesc al

„Politicii generale a statului român”, iar acţiunea internă şi externă trebuia să răspundă unor probleme „de o deosebită importanţă naţională” 382. Până la sfârşitul anului 1941, Mihai Antonescu recomanda desfăşurarea unei intense propagande în rândurile armatei383, precum şi în mediile externe pentru „câştigarea opiniei publice în formarea drepturilor noastre sfinte”. Totodată, se preconiza înfiinţarea unor regionale de propagandă în Basarabia.

Bucovina384 şi Transnistria, ca primă etapă a procesului de „dezintoxicare” a acestor provincii de rămăşiţele ideologiei comuniste385.

Suma alocată propagandei teritoriilor din Est se ridica la

11.500.000 de lei. Din păcate nu putem stabili, în ansamblu, relevanţa acestei sume în comparaţie cu ceea ce se aloca propagandei externe sau celei interne. Gestionarea fondurilor s-a dovedit o misiune la fel de complicată ca şi organizarea în sine a propagandei. Iniţial, sumele au fost integrate într-un Fond al

Intereselor Superioare de Stat (FISS) 386, cu regim special, alocat propagandei naţionale şi internaţionale, ulterior ministerul

beneficiind de propriile resurse. Dar fondurile „propagandei oculte”.

ajungeau numai pentru plata salariilor celor angajaţi în „anumite activităţi internaţionale” 387. Banii au fost folosiţi pentru organizarea echipelor de propagandă din Basarabia: „A trebuit domnule ministru [referire la Mircea Vulcănescu, director general l în

Ministerul de Finanţe, n.n.] să organizez echipele de propagandă şi informaţie în teritoriile ruseşti. Acum pot să o mărturisesc: am trimis echipe de propagandişti, care au răspândit broşuri, manifeste şi fotografii antibolşevice, încă înainte de a se intra aici în

Basarabia” 388.

Pentru propaganda internă, Mihai Antonescu considera că aceasta se putea desfăşura prin intermediul presei şi conferinţelor radiofonice: „Dacă aş avea mijloace, vă asigur, că mi-aş crea din

Ministerul Propagandei o reţea de pătrundere spirituală în ţară, as crea în fiecare localitate o secţie de propagandă, prin învăţători aş face un serviciu de propagandă în sate. Am destulă luciditate că să văd problemele propagandei. Cu se să o fac însă? Cu fondul secret pe care îl întind ca [pe] o manta pe care s-o port şi pe ploaie şi ca veşmânt de solemnitate? [*subl*. «s.] "389. Insuficienţa fondurilor pentru propagandă l-a determinat să plaseze în plan secund propaganda internă, mult mai importantă, fiind în opinia sa, acţiunea externă. Mihai Antonescu a mizat pe efectul reparator al Campaniei din Răsărit, care în primele ei momente mobilizase opinia publică, acesta fiind principalul motiv pentru care considera că în plan intern nu era cazul să recurgă la „excese".

Rezervele ministrului Propagandei trebuie interpretate şi din perspectiva eşecului campaniei pentru împrumutul reîntregirii.

Concluziile Direcţiei Contabilităţii nu erau deloc încurajatoare.

Chiar dacă se dorise o „acoperire a cheltuielile excepţionale de război", la două luni după demararea campaniei, una dintre sintezele SSI aprecia că împrumutul putea fi considerat reuşit numai dacă se ajungea la suma de 15 miliarde lei390.

Documentele consultate de noi din cadrul Direcţiei Contabilităţii sunt disparate şi ne-a fost imposibil să reconstituim totalitatea fondurilor destinate propagandei. Pe de altă parte, sumele

stabilite iniţial au fost modificate, uneori chiar de la o săptămână la alta, ceea ce face şi mai dificilă realizarea unei evidenţe corecte, llnformaţiile identificate se referă la sumele iniţiale prevăzute g pentru anul 1942/1943. Propagandei interne – denumită politica

de „culturalizare şi popularizare a războiului nostru sfânt" – îi

era acordată suma de 21700.000 lei pentru misionari, cărţi, soldaţi, manifeste, broşuri391. Tipăriturilor le era prevăzută suma de

73 630.000 lei392. Pentru convenţiile culturale cu Italia şi

Germania se preconiza o sumă de 700.000 lei, iar schimburilor culturale

(traduceri, conferinţe, expoziţii externe) un buget mult mai mare de 27 700.000 lei. Se poate observa cu uşurinţă că sumele cele mai mari erau destinate propagandei externe, care s-a transformat într-o adevărată obsesie pentru Mihai Antonescu. Câştigarea bunăvoinţei marilor puteri a reprezentat una dintre coordonatele esenţiale ale strategiei ministrului de Externe, iar Biroul Păcii poate fi văzut ca o împlinire a acestei politici. Pentru educarea spaţiului intern era alocată suma de 17.000.000 lei393.

Războiul determinase o majorare a fondurilor alocate propagandei. Dar aşa cum am arătat acestea nu erau suficiente. Fondurile suplimentare puteau fi obţinute prin înfiinţarea monopolului asupra cărţilor poştale ilustrate şi tablourilor, asupra insignelor, mărţişoarelor, calendarelor şi ilustraţiilor săteşti. Acelaşi regim era aplicat „clasicilor căzuţi în folosinţa publică", discurilor şi imprimatelor muzicale prin „exercitarea dreptului de preemţiune a statului asupra creaţiei" 394, cărţilor străine, gazetelor editate, de minister şi reclamelor. Fondurile Ministerului Propagandei

Naţionale aşa cum reies din statisticile Direcţiei Contabilităţii în perioada 1940 – 1943 se prezintă astfel.

Tabel 1395

	1940/1941 milioane lei	1941/1942 milioane lei
Cheltuieli de personal	92, 3	139, O
Cheltuieli de material	42, 6	80, 6
Cheltuieli diverse (subvenţii)	34, 8	66, O

Cheltuieli de investiţii	4, 2	2, 5
Creanţe	11, 0	10, 0
Total	188, 9	298, 1

Se poate observa cu uşurinţă că pentru 1942/1943 sumele întrebuinţate de Ministerul Propagandei au crescut considerabil396, astfel că în recapitularea bugetului de cheltuieli pe 1942/1943 se raporta un total de 665.500.000.

Tabel 2397

	1941/1942 milioane lei	1942/1943 milioane lei
Salarii şi accesorii	80, 1	147, 4
Diverse personal	29, 3	58, 0
Cheltuieli de material	53, 6	427, 8
Cheltuieli diverse	56, 1	87, 3
Cheltuieli extraordinare	2, 5	32, 5
Creanţe	8, 0	8, 0
Total	229, 6	761, 0

II. E. Biroul Păcii

Pentru propaganda externă una dintre cele mai importante structuri a fost Biroul Păcii, înfiinţat din iniţiativa lui Mihai

Antonescu, în ianuarie 1942. Gândit exclusiv pentru reprezentarea postbelică a intereselor României, Biroul Păcii a fost important din cel puţin două considerente: lupta diplomatică pentru Ardeal şi contracararea acţiunii ungare. Un loc aparte în economia activităţilor de propagandă în mediile internaţionale l-a ocupat raporturile cu Ungaria. Aliate prin forţa împrejurărilor, cele două ţări au semnat, la 15 noiembrie 1940, un „armistiţiu de propagandă".

prin care se stabilea ca subiectele „sensibile", respectiv problema

Transilvaniei, să nu fie abordate, într-un normativ de presă se recomanda că „faţă de Ungaria vom păstra rezervă [...] vom restabili rece şi obiectiv afirmaţiile false pe socoteala noastră. Campaniile de presă pe această temă sunt oprite, fiind socotite agitaţii dăunătoare chiar dacă pornesc din sentimente îndreptăţite [...]398.

evenimentele au demonstrat că menţinerea unor raporturi

cordiale cu Ungaria era un obiectiv, practic, imposibil de atins. În realitate, propaganda externă a României, cu plusurile şi minusurile sale, a avut un singur scop: demontarea temelor ungare în chestiunea Ardealului, încurajat de primele succese ale Campaniei din Răsărit şi preconizând o nouă ordine în Balcani, Mihai Antonescu transmitea ambasadorului german la Bucureşti, Manfred von Killinger, că era decis să „înceapă o acţiune diplomatică împotriva Ungariei" 399. Însă nici Berlinul şi nici Roma nu au răspuns iniţiativei ministrului român. Tensiunile s-au acumulat odată cu încălcarea armistiţiului de presă de către partea ungară, situaţie considerată innacceptabilă de Mihai Antonescu. Chiar dacă

Berlinul a intervenit pentru închiderea incidentului, aceasta nu

I-a oprit pe Mihai Antonescu să declare la 15 septembrie 1941 caduc actul de la Viena. În opinia contelui Ciano, declaraţia lui Mihai

Antonescu şi implicit a guvernului român nu era altceva decât o încercare eşuată de a „pune carul înaintea boilor" 400. Rezervele

puterilor Axei l-au determinat pe Mihai Antonescu să înţeleagă că nu se vor opera modificări în interiorul alianţei atâta vreme cât ofensiva din Est era în plină desfăşurare. Avansarea trupelor dincolo de Nistru a adus în prim plan o nouă provocare: Transnistria. Faţă de zvonurile tot mai insistente că Germania va oferi

României compensaţii teritoriale în est, Mihai Antonescu a remis, la 13 octombrie 1941, prin şeful Legaţiei României de la Berlin.

Raoul Bossy, un set de instrucţiuni referitoare la atitudinea guvernului României în privinţa Transnistriei. Se preciza că: 1. guvernul român nu-şi fixa punctul de vedere teritorial dincolo de Nistru, decât după aflarea soluţiei problemei ruseşti; 2. trecerea Nistrului nu putea fi asociată cu drepturile României la Vest; 3. Transilvania era un teritoriu „ştirbit în împrejurări internaţionale care nu aparţin regimului Mareşalului Antonescu” 401. Ministrul de Externe a sperat că odată cu creşterea cererii germane de participare la Campania din Răsărit se va obţine şi promisiunea modificării arbitrajului de la Viena. Totodată, Ungaria şi-a intensificat eforturile pe lângă, cele două cancelarii pentru modificarea statutului

Transivlaniei. Ministrul Kállay anunţa un plan de 10 ani pentru

„Reconstrucţia şi reabilitarea Transilvaniei” sub aspect economic, social, juridic, administrativ, regimul minorităţilor, plan necesar în opinia guvernului de la Budapesta pentru „ştergerea suferinţelor şi privaţiunilor” 402. Context în care a fost din nou lansată formula comisiei mixte într-o nouă componenţă: Roggeri-Henke (ministrul

german). Răspunsul guvernului român faţă de acţiunile ungare s-a concretizat în „Instrucţiunile pentru Ministerul Afacerilor

Străine şi Ministerul Propagandei „în vederea pregătirii acţiunilor şi temelor de propagandă, precum şi a materialului documentar pentru susţinerea drepturilor României” 403, instrucţiuni prezentate în cadrul lucrărilor Consiliului de Miniştri din 18 mai 1942. În preambulul documentului se preciza că „tendinţa tot mai accentuată a guvernului ungar de a răspândi prin lucrări care aparent sunt extrem

de bine documentate – monografii, statistici – persistenţa istorică a maghiarilor în diverse teritorii, impune părţii române să riposteze prin teme accesibile marelui public de pretutindeni” 404. Se indica tratarea unor subiecte noi de propagandă care să pună în evidenţă „misiunea de civilizaţie a poporului român”, rolul economic al României în sud-estul european, tratamentul minorităţilor, realizările din politica externă între 1919 şi 1942, progresele culturale şi economice din perioada interbelică405.

O lună mai târziu, tot în cadrul unei şedinţe a Consiliului de

Miniştri, la 16 iunie, s-a hotărât constituirea unei „comisii pentru strângerea materialului documentar în vederea Conferinţei de

Pace”, ceea ce presupunea o inventariere atentă a surselor arhivistice şi a fondurilor bibliotecilor pentru elaborarea unor lucrări, studii, sinteze care să cuprindă cât mai multe informaţii referitoare la evoluţia şi politica statului român de-a lungul secolelor.

Mihai Antonescu dorea ca această comisie să realizeze un dosar solid al chestiunilor româneşti, astfel încât să preîntâmpine o situaţie asemănătoare celei din 1919 – 1920406. Sub pretextul că, la viitoarea conferinţă de pace, a cărei dată la acea vreme era imposibil de stabilit, România trebuia să se prezinte cu un dosar al chestiunii naţionale foarte bine documentat, Mihai Antoneascu a lansat „bătălia păcii”. Strategia sa a urmat două coordonate: pe de o parte, ţările Axei, unde Ungaria în raport cu România era mult mai puternică, poziţie determinată de afinităţi ideologice şi confesionale. În ipoteza unei victorii a Axei, statul român avea de negociat cu parteneri, care, în 1940, se pronunţaseră în favoarea

Ungariei. Pe de altă parte, propaganda ungară a funcţionat ofensiv pentru a camufla acţiunile de expulzare îndreptate de autorităţile de la Budapesta împotriva elementului românesc din Transilvania de Nord407. O modificare a deciziei presupunea pe lângă contribuţia militară şi o intensă activitate de persuadare a unor spaţii ostile.

În cazul victoriei puterilor anglo-saxone, România ar fi urmat

acelaşi traseu ca şi în 1919, dar, de această dată, mult mai bine

pregătită. Aliatele tradiţionale urma să fie informate din vreme asupra poziţiei şi deciziilor României din momentul iunie 1941.

La 20 iunie 1942, guvernului i se solicita concursul pentru instituirea unei Comisii de Miniştri Plenipotenţiari, care să întreprindă o anchetă asupra situaţiei din teritoriul cedat. Deşi a considerat decizia drept o „ofensă la adresa poporului român”, protestele lui

Mihai Antonescu nu au avut ecou. El reproşa ministrului Bova

Scoppa că „atâta vreme cât România s-a plâns un an n-a avut niciun ecou. A trebuit să se supere câţiva unguri, pentru rechiziţiile aplicate, ca să se creadă în acele lamentaţii ungureşti şi să se admită cercetarea” 408. Răspunsul ministrului italian nu are nevoie de niciun comentariu: „Dvs. nu aţi formulat, ca guvernul ungar, o asemenea cerere” 409. Ministrul Roggeri a ţinut să precizeze că rolul comisiei nu era de a ancheta starea de lucruri existentă în

Transilvania, ci de a găsi un *modus vivendi* care să „asigure calmul până la sfârşitul războiului”. Mihai Antonescu a adresat celor doi miniştri, întrebarea care frământa opinia publică din România:

„Care era cauza situaţiei privilegiate în care se află Ungaria?” 410

Eşecul de la Stalingrad a reprezentat un semnal de alarmă pentru Mihai Antonescu, iar „Biroul Păcii” a fost urmarea convingerii acestuia că Germania nu mai putea câştiga războiul: „Această acţiune diplomatică trebuie neapărat susţinută printr-o acţiune de propagandă cu totul serioasă. De aceea trebuie ca toate aceste violări de drepturi, toate aceste atrocităţi să fie transformate în material de propagandă” 411. Din 1943, problema Transilvaniei a intrat în atenţia cancelariilor de la Moscova, Londra şi Washington.

Interesul era însă unul strategic, manevrarea statelor din Europa

Centrală pe baza aspiraţiilor teritoriale sub lozinca „drepturilor pentru minorităţi” 412. Pe de altă parte, cele două aliate ale Germaniei au încercat să caute soluţii prin care să se evite scenariul unei ocupaţii germane413.

Comisiei îi erau trasate cele dintâi „directive şi îndrumări” axate pe problema Transilvaniei şi a românilor de dincolo de graniţe414.

Se solicita colaborarea reprezentanţilor armatei, ministrului Apărării şi şefului Marelui Stat Major, în opinia lui Mihai Antonescu, declaraţia de caducitate a actului de la Viena reprezenta baza juridică pentru declanşarea informării opiniei publice internaţionale asupra Transilvaniei: „Ceea ce am considerat esenţial pentru noi totdeauna este aşezarea neamului nostru pe bază de

frontiere etnice şi, în principal, prin restabilirea drepturilor noastre asupra Transilvaniei. Aceasta a fost acţiunea noastră diplomatică de căpetenie şi întotdeauna am susţinut că problemele din Apus sunt legate de problemele din Răsărit atât de insolubil, încât România nu poate să formuleze un punct de vedere în problema răsăritului, înainte de a cunoaşte soluţiile în problema Transilvaniei” 415, în noile directive şi îndrumări se recomanda abordarea unor probleme de ordin general precum elementele de civilizaţie şi influenţa românească în Balcani şi Europa Centrală, dar şi subiecte speciale cu caracter ştiinţific. Se recomanda abordarea unor teme de ordin demografic, etnografic, economic – reforma agrară, importanţa petrolului românesc pentru Europa, resursele subsolului –, informaţii documentate prezentate cu ajutorul hărţilor şi datelor de ordin statistic. Centrul acţiunii de propagandă şi informaţie avea la bază ideea de unitate a Ardealului: „Pentru Ardeal trebuie să avem două feluri de elemente informative: unele cu caracter negativ şi de propagandă, altele cu caracter pozitiv de documentare pentru poziţia politică” 416. „Bătălia păcii” s-a concretizat, aşadar, în constituirea unei noi structuri în cadrul MPN, care poate fi văzută ca rezultat direct al tensiunii dintre România şi Ungaria pe fondul gestionării problemei transilvane de către comisia Roggeri-Henke.

Atribuţiile acesteia se axau pe popularizarea în mediile internaţionale a drepturilor româneşti (în special cele asupra Ardealului)

şi neutralizarea temelor maghiare. Odată cu înfiinţarea „Biroului Păcii”, Mihai Antonescu a dispus ca la fiecare serviciu de presă din străinătate să fie detaşat „câte un specialist”, care să susţină ştiinţific punctul de vedere românesc417. Profesorii universitari, membrii ai comisiilor Biroului Păcii, urmau să fie trimişi în străinătate pentru a influenţa mediile intelectuale şi după caz, „dacă atmosfera o permitea”, şi pe cele politice418. Mihai Antonescu dorea perfectarea unui sistem de „acţiune serioasă, o activitate de propagandă bine determinată, cu un normativ general, pe care-l dăm noi şi pe care-l aplică acolo, ţinând seama de atmosferă, de mijloace şi informându-ne asupra realităţilor” 419.

În şedinţa din 29 iulie 1942, planul de acţiune al „Biroului Păcii”.

cuprindea două planuri distincte: o propagandă informativă, care să lămurească un public neavizat asupra aspectelor esenţiale ale culturii, civilizaţiei şi aspiraţiilor româneşti, şi o propagandă de documentare, axată pe istorie, tradiţii, spiritualitate420. Dar membrii Biroului s-au arătat sceptici în privinţa rezultatelor. Ion

Simionescu avertiza că va fi foarte dificil deoarece „noi suntem aproape necunoscuţi în străinătate şi chiar şi la noi în ţară. E nevoie de o armată de pregătire, pentru a ne face cunoscuţi şi pentru a crea în străinătate o atmosferă favorabilă” 421. Pe aceeaşi poziţie se situa şi Ion Lugoşianu care considera aproape imposibilă atingerea obiectivelor propuse de „Biroul Păcii”. M. Antonescu sugera transformarea corespondenţilor de presă în agenţi de propagandă:

„Lucrul trebuie făcut cu extremă discreţie. Să nu se ştie că voim să facem propagandă” 422. Pentru început, se propunea perfectarea temelor care trebuiau dezvoltate în cadrul planului general de propagandă prin călătorii de informare, cunoaşterea disponibilităţilor sau a restricţiilor existente în ţările ţintă (Germania, Italia.

Franţa, Elveţia etc.) 423. În august 1942, Biroului i-a fost anexată o nouă Comisie destinată exclusiv problemei transilvane.

Un loc aparte era rezervat românilor din Transilvania de Nord, iar ministrul recomanda ca „fiecare capitol din lucrarea *Un an de*

ocupaţie ungară să fie exploatat într-o măsură simplă, scurtă şi cu cât mai multe fotografii”. Materialele fotografice demonstrau că Ungaria practica o politică de deznaţionalizare, concretizată prin deposedarea de pământuri, demolarea bisericilor şi îngrădirea drepturilor românilor. Broşurile erau tipărite în limbile germană, italiană, franceză şi spaniolă, fiind răspândite în Germania, Italia.

Elveţia, Spania şi Franţa. În componenţa Biroului intrau şapte secţii: 1. istorică (formată din I. Petrovici, ministrul Culturii Naţionale, Gh. Brătianu[424], Aurel Coamă, Vladimir Dumitrescu, Gh.

Fotino, Constantin Giurescu, Ion Lupaş, Ştefan Manciulea, Vintilă

Mihăilescu, Ion Nistor, Zenovie Pâclişanu, F. Pastia şi colaborator

Victor Papacostea); 2. Presă şi Propagandă (condusă de Alexandru Marcu, subsecretar de Stat la Ministerul Propagandei.

Alexandru Bădăuţă, Lucian Blaga, T. Bobeş, Ion Chinezu.

D. Ciurezu, Gh. Coculescu, Aurel Cosma, Romulus Dianu. Aurel

Gocinean, Mircea Grigorescu, Petre Moldovanu, Gheorghe Nedelcu.

Zenovie Pâclişanu, Ilie Popescu-Spineni, Ilie Rădulescu, Ion Simionescu, Nichita Smochină, Pamfil Şeicaru, I. Vintilescu, C. Vulcan);

3. Etnică, biologică şi statistică (Silviu Dragomir, Anton

Golopenţia, Sabin Mânuilă, Simion Mehedinţi, Vintilă Mihăilescu.

Tache Papahagi, Zenovie Pâclişanu, Valer Pop, Nichita Smochină.

Laurian Someşan, Romulus Vuia); 4. politică (Eftimie Antonescu.

Radu Budişteanu, Nicolae Daşcovici, Gheorghe Meitani); 5. juridică; 6. economică; 7. financiară[425].

Pentru extinderea acţiunii se prevedea înfiinţarea a doua comisii cu caracter permanent: Comisia pentru propagandă în informaţia internaţională care trebuia să întocmească lucrări şi broşuri, unele pentru difuzare imediată, altele destinate momentului organizării europene[426]. Lucrările de propagandă cuprindeau informaţii de ordin ştiinţific şi istoric, axate pe problema Transilvaniei

şi a nedreptăţii de la Viena. Comisia funcţiona după un orar strict, fiind stabilite din timp termenele de predare a lucrărilor precum şi autorii desemnaţi să le realizeze.

Atribuţiile celei de-a doua comisii erau orientate exclusiv către cercetarea problemelor româneşti, considerate capitale pentru

Conferinţa păcii, în subordinea ei intrau mai multe departamente:

a) secţiunea documentară, pentru dosarele mari ale României sau pentru dosarele speciale, al căror cuprins urma să fie definitivat, în funcţie de mersul evenimentelor; b) secţiunea de studii „care se va ocupa de tehnica şi metodele practicate în ultimii 50 de ani în soluţionarea conflictelor teritoriale şi în organizarea europeană, făcând cercetări asupra aplicării posibile a acestor formule şi încercări la soluţia viitoare a organizării europene şi a drepturilor românilor" 427; c) ultimul departament era destinat selectării materialului diplomatic pentru perioada 1919 – 1942 favorabil României, necesar realizării unei serii de lucrări propagandistice destinate exclusiv mediilor internaţionale. Pentru reuşita acţiunii se recomanda ca lucrările să fie publicate direct în străinătate, „chiar dacă n-ar reprezenta decât o transformare sau o adaptare a unor lucrări anterior apărute în România" 428. Oficiile diplomatice urmau să propună teme de propagandă adaptate mediului în care îşi desfăşurau activitatea. Totodată, şefii de misiuni aveau obligaţia de a propune teme pentru articolele, care puteau fi apoi difuzate în presa ţării respective.

Un prim pas pentru a obţine o victorie asupra Ungariei era convingerea opiniei publice internaţionale că teritoriul transilvan aparţinea spaţiului românesc: „Să înlăturăm anumite teme ungureşti, să le înlăturăm însă, nu punând în loc revendicări şi probleme româneşti, ei înfăţişând temele ungureşti ca incompatibile cu interesele şi ordinea spirituală de reconstrucţie a Europei însăşi, nu numai a regiunii sau a României" 429. Mihai Antonescu era informat că Ungaria acuza excesele propagandei româneşti în

Germania şi cerea interzicerea „manifestărilor gălăgioase": „Recent, guvernul ungar a făcut un demers susţinând că propaganda

românească în Germania a trecut la excese, că Germania este invadată de broşurile noastre, că ungurii nu se pot mişca în oraşele importante ale Germaniei, fără să vadă o expoziţie, filme şi manifestări româneşti şi că presa germană şi întreaga publicistică germană este obosită de problemele româneşti de stăruinţele pe care le pune România pentru cunoaşterea drepturilor ei" 430. Acţiuni similare celor din Germania erau iniţiate „într-o fază discretă" şi în alte capitale europene, astfel încât mediile internaţionale să fie cât mai bine informate asupra politicii guvernului de la Budapesta în Ardealul cedat: „Prin legaţiile noastre am transmis, suplimentar, documente oficiale pe care până acum le ţinusem într-o oarecare fază de discreţie, în special în problema Transilvaniei, rugând pe şefii de misiuni din străinătate ca şi în cercurile diplomatice să facă acţiune de propagandă şi informare, prezentând realităţile asupra tratamentelor românilor din Transilvania de Nord, precum şi consecinţele actului de la Viena din 1940"431.

După eşecul de la Stalingrad activitatea „Biroului Păcii" a fost reevaluată. La 16 martie 1943, se recomanda „Biroului" să pregătească materialul documentar necesar Conferinţei de Pace. Un prim pas era propaganda informativă: sinteze documentare, broşuri axate pe evoluţia în timp a românilor (realizări de-a lungul timpului în domeniile vieţii spirituale, economice politice432. Propaganda documentară era rezervată aspectelor de ordin istoric: continuitatea în spaţiul locuit şi tradiţiile, românii din afara graniţelor, Banat.

Timoc, Balcani, de peste Nistru, din Nord-Vest. Recomandările sugerau ca toate lucrările de propagandă să insiste asupra unităţii românilor în toate provinciile istorice. Instrucţiunile veneau însă în contradicţie cu recomandările Comisiei Roggeri-Henke remise guvernului român la 8 februarie 1943, care insistau ca presa, inclusiv radioul, „să se abţină de la orice formă, atât în România, cât şi în străinătate atât prin cuvinte, cât şi prin ilustraţii, la orice atac

împotriva Ungariei” 433. De asemenea, era interzisă „orice fel de propagandă care ar putea leza sensibilitatea poporului român” 434.

Problemelor internaţionale le era rezervat un spaţiu separat şi cuprindeau: 1. Raporturile cu Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia şi atitudinea României faţă de acestea în trecut şi în timpul războiului, contribuţii şi situaţii speciale; 2. Raporturile cu Ungaria şi Bulgaria; 3. Relaţiile ungaro-române între 1918 – 1940 şi

1940 – 1943 pentru susţinerea drepturilor româneşti; 5. Condiţiile ultimatumului rus şi ale partajului de la Viena – consiliul de

coroană, detronarea, actul de la Viena, declaraţia caducităţii actului de la Viena; 6. Experienţa româno-ungară 1940 – 1943; 7. Dosarele atrocităţilor şi situaţia din Transilvania de Nord – a. măsuri contra persoanelor, omoruri, asasinate, violenţe, molestări, arestări, deportări, internări; b. măsuri de ordin economic – înfometări, deposedări, sechestrări, rechiziţii forţate, confiscări de proprietăţi, anulări ale reformei agrare, anularea dreptului de proprietate (comercială şi industrială, disponibilizări, confiscări de depozite, valori acţiuni, drepturi, bunuri sau interese; destinaţia ce s-a dat acestora);

c. măsuri contra funcţionarilor, destituiri, retrogradări, refuz de salarii, refuz de pensii; d. măsuri contra muncitorilor, nerespectarea dreptului de muncă, izgonirea din întreprinderi, rechiziţii forţate, muncă fără salariu; măsuri cu caracter economico-comercial, nerespectarea contractelor sau a garanţiilor, neplata ratelor de asigurări, nerespectarea rezervelor de asigurări435.

Nu erau scăpate din vedere nici dosarele economice, în cuprinsul lor intrând aspecte precum: 1. Contribuţia economică şi financiară a României la războiul din 1941 – 1943; 2. Ocupaţia militară a

Transnistriei şi contribuţiile aduse în acest sens; 3. Reorganizarea

Basarabiei şi Bucovinei de Nord – situaţia monetară; despăgubiri;

bunuri, drepturi şi interese; statistica pagubelor pricinuite

României prin ocupaţiile din 1940; despăgubirile României faţă de Rusia, tezaurul, prejudiciile din 1940; 4. Dezmembrările şi transformările teritoriale ale României şi modificările aduse regimului proprietăţii, bunurilor, drepturilor, intereselor; 5. Regimul monetar şi materialul rulant de cale ferată; 6. Datoria publică; 7. Circulaţia financiară; 8. Schimbări monetare; 9. Situaţia bunurilor publice şi particulare în teritoriile dezmembrate din 1940 – 1941; 10. Cheltuielile de război ale României; 11. Problemele militare ale graniţelor româneşti; 12. Apărarea naţională a României şi conferinţa de pace; 13. Problema Dunării şi organizarea internaţională a acesteia – Dunărea din punct de vedere politic, economic şi tehnic;

Problema Porţilor de Fier, a căderilor de apă; problema Gurilor Dunării, organizarea tehnică, politică şi militară; 14. Problema Mării Negre şi regimul strâmtorilor, lucrările de la 1940 – 1943; 15.

Poziţia României faţă de reglementarea tehnică şi politică a fluviilor lriternaţionale a Mării Negre şi a strâmtorilor; 16. Circulaţia aeriană; 17. Bazele maritime şi aeriene din Marea Neagră; 18. Pro

Wema dotării Mării Negre; 19. Problema parcului fluvial şi maritim al României; 20. Problema prizonierilor de război; 21. Problema

bunurilor, drepturilor intereselor statelor cu care România se află în război; 22. Depozite româneşti plecate în străinătate; 23. Indisponibilizări de drepturi în România; 24. Societăţi şi participaţii de capitaluri străine în România; 25. Comunicaţiile internaţionale.

Ultimele serii de dosare cuprindeau „chestiunile speciale" şi „dosarele politice şi administrative", axate îndeosebi pe probleme de ordin economic şi administrativ din Transilvania.

Acestea reprezentau în viziunea lui Mihai Antonescu căile de cunoaştere de către opinia publică internaţională a realităţilor româneşti. Dar la numai la câteva luni de la inaugurarea acestui program, Mihai Antonescu îşi exprima nemulţumirea deoarece, pe de o parte, ritmul lucrărilor era foarte lent, iar pe de altă parte conţinutul

lor nu se înscria pe linia directivelor trasate Biroului

Păcii: „Problema este nu să-i convingem pe români, ci să-i convingem pe străini. Nu cred să-i convingem pe unguri niciodată, dar, în orice caz, pe ceilalţi care privesc cu obiectivitate sau chiar cu subiectivitate raporturile româno-ungare am putea să-i convingem” 436. Pentru urgentarea lucrărilor, Mihai Antonescu solicita cooptarea-institutelor de cercetare, precum şi implicarea Academiei

Române, în scrisoarea adresată preşedintelui Academiei Române, ministrul Propagandei arăta că „sunt profund mâhnit că programul de documentare şi propagandă naţională pe care l-am stabilit în comun, socotindu-l absolut trebuincios apărării intereselor României, se realizează în condiţii atât de încete şi cu greutăţi de neînţeles, astfel că mă simt obligat să atrag românească dvs. atenţie asupra răspunderilor noastre” 437.

Secţiunile „Biroului Păcii” s-au întrunit cu o anumită regularitate până la sfârşitul anului 1943, când sub presiunea evenimentelor politice şi militare, atenţia guvernului s-a îndreptat către găsirea soluţiilor – pentru ieşirea din război şi pentru încheierea armistiţiului. În anul următor, deşi nu a fost desfiinţat, activitatea

Biroului aproape că a încetat. Programul lui Mihai Antonescu, extrem de ambiţios prin scopurile propuse, a fost continuat şi toate documentarele realizate în această perioadă au folosit pentru scopul proiectat: Conferinţa Păcii438.

CAPITOLULUI!

ROMÂNIA ÎN RĂZBOI:

STARE DE SPIRIT ŞI PROPAGANDĂ OFICIALĂ

III. A. Motivaţiile

Războiul din Răsărit a avut o importantă componentă moralpsihologică: refacerea mândriei naţionale grav afectată de evenimentele din vara lui 1940. În cele ce urmează, vom supune atenţiei evoluţia a doua elemente extrem de importante în economia desfăşurării războiului: spaţiul public şi politica factorilor de decizie pentru gestionarea reacţiilor acestuia, astfel încât să se obţină susţinerea a ceea ce în epocă s-a numit „războiul sfânt” al României,

întrebările care se ridică pentru început sunt: 1. Care era atitudinea opiniei publice în momentul declanşării războiului? şi 2. Dacă au existat planuri ale autorităţilor pentru pregătirea acesteia?

Primul război mobilizase conştiinţele în numele unităţii tuturor românilor. Prin urmare, conflictul, cu toate urmările sale, faste şi nefaste, era încă prezent în memoria colectivă. Ei nu puteau să uite că frontul le răpise pentru totdeauna părinţii şi fraţii în numele idealului naţional-unitar. Şi în acelaşi timp, aceeaşi români, vedeau, după numai 22 de ani, că jertfa era inutilă439. Este foarte dificil, dacă nu aproape imposibil, de reconstituit trăirile şi sentimentele pe care societatea românească le-a încercat în momentul declanşării Campaniei din Răsărit. Documentele de arhivă, presa vremii, memorialistica oferă o perspectivă subiectivă şi adeseori distorsionată. A fost entuziasmul unul general sau el s-a manifestat numai la nivelul elitei politice şi militare? Iată prin urmare, o întrebare extrem de dificilă, şi căreia vom încerca, în cele ce urmează, să îi găsim un răspuns. De asemenea, unde se situează graniţa dintre propagandă şi persuasiune, în promovarea deciziilor guvernului? în opinia noastră au existat două momente de referinţă

— trecerea Nistrului şi căderea Stalingradului440 –, care au ridicat.

I*;

la nivelul opiniei publice, primele semne de întrebare referitoare la deciziile guvernului Antonescu. Şi într-un caz şi într-altul.

„Campaniile lămuritoare” au avut rezultat numai pe termen scurt.

Pe termen lung, contestaţia şi iritarea s-au transformat într-o stare de spirit, care a neliniştit autorităţile.

Referitor la primul aspect, putem afirma că, date fiind condiţiile, dorinţa generală era de a se lupta, aceasta fiind văzută ca singură modalitate de ştergere a umilinţei din vara anului 1940. O primă constantă a propagandei româneşti a fost dimensiunea patriotică şi naţională, preponderentă în economia discursului oficial441.

Gloria sau înfrângerea erau justificate din perspectiva unor puternice motivaţii patriotice. Victoria oferea măsura vitejiei luptătorilor, în timp ce înfrângerea nu diminua cu nimic idealul patriotic, ea justificându-se printr-o serie de condiţii independente de voinţa luptătorilor. De altfel, niciodată înfrângerea nu a fost prezentată în discursul oficial ca rezultat al unor căderi morale sau eşecuri militare, ci reprezenta o etapă absolut obligatorie în obţinerea unor viitoare victorii decisive. Opinia publică internă nu a cunoscut decât într-o mică măsură realitatea zguduitoare a frontului. Abia în a doua parte a războiului, neliniştea s-a accentuat din cauza multiplicării canalelor de informare: radioul şi presa străine, zvonurile, precum şi informaţii oferite de supravieţuitorii frontului (răniţi, permisionari).

În ceea ce priveşte existenţa unor planuri propagandistice anterioare Campaniei din Răsărit, investigaţiile realizate în fondurile de arhivă au avut ca rezultat identificarea unor asemenea proiecte, dar ele se găseau într-o fază incipientă. Ministerul Propagandei a tipărit şi a difuzat literatură antisovietică – broşuri precum *Cătuşe Roşii* sau *Basarabia şi Bucovina sub stăpânire străină*.

SS ŞI MSM au organizat, mai întâi, pentru zonele din estul ţării, reţele secrete de propagandă şi contrapropagandă, teritoriul naţional fiind împărţit în şapte zone.

Absenţa unor planuri de anvergură se explică din două considerente: pe de o parte, la începutul anului 1941, prioritatea guvernului era rezolvarea problemei legionare şi instaurarea ordinii interne, iar pe de altă parte, existenţa războiului în Europa, din septembrie 1939, pregătise opinia publică pentru o iminentă implicare în conflict. Experienţa războiului trecut, când România trecuse de la stadiul de neutralitate la cel de beligerantă, situa

STARE DE SPIRIT ŞI PROPAGANDA OFICIALA

opinia publică de la o stare de constatare la una de iminenţă a războiului. Din această perspectivă, credem că un întreg complex de evenimente a pregătit spaţiul public, chiar şi în absenţa unor planuri speciale. Pe de altă parte, oficialii nu au proiectat propaganda pentru un război de lungă durată. Extrem de încrezător în victorie şi într-o campanie de scurtă durată, Mihai Antonescu a considerat că astfel de planuri nu îşi aveau rostul442.

Reacţia pe care opinia publică a avut-o în momentul declanşării războiului a fost surprinsă atât de memorialistică443, cât şi de documentele oficiale ale vremii. O anumită stare de surescitare a cuprins societatea românească. Exista convingerea că era anilor nefaşti, care marcaseră profund cursul istoriei naţionale, lua sfârşit odată cu implicarea României în război şi afirmarea sa ca factor de importanţă regională, dar şi europeană. Atât elitele politice ale vremii – ne referim la cele două partide istorice –, cât şi cele culturale au sprijinit acţiunea generalului Antonescu444. Faptul că destinele ţării erau conduse de un militar reprezenta o garanţie în economia susţinerii războiului. Pentru o societate preponderent rurală cum era cea românească de la sfârşitul deceniului patru, simbolurile militare reprezentau garanţia ordinii, a bunăstării, şi nu în cele din urmă chiar a succesului445. Mitul salvatorului a stat în centrul discursului oficial. Pentru Mihai Antonescu, generalul era trimis de providenţă şi reprezenta în conştiinţa publică semnul

„Regăsirii istorice” a neamului românesc446.

Zbuciumatul deceniu interbelic şi-a pus în mod hotărâtor amprenta asupra conştiinţei românilor. Nesiguranţa partidelor tradiţionale, ascensiunea extremei drepte şi, în acelaşi timp, anihilarea acesteia, dictatura regală au fost evenimente care au contribuit la o slăbire semnificativă a încrederii românilor în guverne şi guvernanţi. Cedările teritoriale succesive, hotărâte prin consiliile de coroană, abdicarea regelui Carol al II-lea, instituirea guvernării naţional-legionare, urmată la scurt timp de rebeliunea din ianuarie

1941 au lovit din plin societatea românească. Stabilitatea devenise o noţiune fără acoperire. Prin plebiscitele organizate în martie şi noiembrie 1941447, generalul Ion Antonescu a încercat să obţină acordul şi sprijinul opiniei publice pentru încercările sale de reconstrucţie a „demnităţii naţionale". Generalul

Antonescu a devenit astfel conducătorul448 aşteptat şi dorit de întreaga comunitate naţională. Ţara era salvată, iar îndelungata

perioadă de criză lua sfârşit. Autoritatea sa morală trebuie pusă în relaţie directă cu importanţa acordată armatei, ca element de stabilitate, teoretic apolitică, într-o societate marcată de instabilitatea jocului politic. Misiunea factorilor de decizie de la Bucureşti, odată cu intrarea în război, a fost extrem de complexă: informarea opiniei publice interne, pentru asigurarea unui acord de durată faţă de deciziile guvernului şi pregătirea morală a celor care urmau să plece pe front449.

Declanşarea războiului a convins autorităţile că fără organizarea unui program propagandistic care să informeze/formeze opinia publică internă, să sprijine frontul şi care să explice în exterior scopurile luptei românilor în Răsărit, efortul şi sacrificiile riscau să devină inutile. Aşa cum am văzut anterior Ministerul

Propagandei, precum şi cel al Culturii şi Cultelor, Educaţiei.

Internelor şi, nu în ultimul rând, Marele Stat Major s-au mobilizat pentru elaborarea strategiilor de propagandă. Reacţiile opiniei publice interne trebuiau canalizate pentru îndeplinirea scopurilor războiului. Au fost vizate toate categoriile sociale, fiind vehiculate teme care corespundeau temerilor, dorinţelor sau aşteptărilor lor:

pământ pentru ţărani; condiţii de viaţă mai bune pentru intelectuali sau funcţionarii publici; salarii mai mari pentru muncitori sau îmbunătăţirea condiţiilor de muncă; case şi solde suficiente pentru militari. Rurală sau urbană, populaţia trebuia convinsă în egală măsură de necesitatea participării la război, dar şi a sacrificiului. Dar pentru a fi determinaţi să creadă în destinul lor eroic, românii trebuiau înainte

de toate să-şi cunoască trecutul şi valorile definitorii.

Spaţiul rural a fost supus unui intens proces de educaţie patriotică şi de lămurire450, fiind avansate promisiuni de împroprietărire celor care se evidenţiau în timpul luptelor, întreaga galerie a eroilor neamului a fost folosită pentru a convinge asupra temeiniciei luptei românilor în Răsărit. Destinul personal al unui luptător obişnuit se putea confunda adeseori cu cel al lui Ştefan cel Mare, Mihai

Viteazul, Ferdinand întregitorul. Cauza pentru care au luptat cei de ieri ca şi cei de azi era aceeaşi: apărarea integrităţii neamului românesc. La 25 iulie 1941, se informa că populaţia rurală primise vestea începerii războiului cu „satisfacţie şi destindere”: „Ţăranii sunt siguri că armatele noastre vor câştiga acest război şi nu sunt îngrijoraţi de soarta soldaţilor noştri, spunând că duşmanii sunt

fără Dumnezeu şi că acum le-a venit vremea să fie pedepsiţi pentru necredinţa lor. Această încredere o mai au şi din cauză că alături de armatele noastre luptă şi armatele germane faţă de care au o mare consideraţie” 451. Mareşalul Antonescu cerea intensificarea campaniilor de propagandă în mediul rural, deoarece masa populaţiei era mult mai interesată de evenimente decât se percepea la nivel oficial: „Cum vrem ca un ţăran să aibă un orizont larg, când nimeni nu s-a dus să-i vorbească. [...] Ţăranul discută mai mult problemele decât ni se pare nouă, dar le interpretează altfel, pentru că nu îl îndrumă nimeni pe drumul pe care trebuie îndrumat. De aceea, am făcut echipele de misionari care se pregătesc acum. Aceste echipe au dat rezultate foarte bune în Transnistria şi Basarabia şi m-am gândit să dau o extensiune în această chestiune” 452.

Informativ şi educaţional, acestea au fost cele două constante ale programului propagandistic. După dezastrul de la Stalingrad opinia publică „a început să se mişte”. Deşi nu erau semnalate nemulţumiri majore, populaţia s-a situat într-o stare de aşteptare.

Entuziasmul se risipise chiar după trecerea Nistrului, iar propaganda îşi epuizase arsenalul mitic şi eroic, în august 1943,

Mareşalul Antonescu a insistat pentru impunerea unei „măsuri generale”:

„Popoarele cu moralul ridicat rezistă, nu pot cădea niciodată. Eu am făcut patru războaie, dintre care cel mai important este cel de acum, am putut constata că propaganda joacă un rol extraordinar de mare la popoarele care nu sunt pregătite să reziste suficient, care nu au o pregătire sufletească solidă, care nu au această dispoziţie sufletească de a rezista propagandei inamice. Poporul englez a mers din înfrângere în înfrângere şi Churchill a rămas la postul lui. Noi am mers din succes în succes şi am avut o singură înfrângere la Stalingrad şi dl. Maniu şi alţii sau început să se mişte.

Ca să vedeţi mentalitate! După prima înfrângere pe care am avut-o la Stalingrad, viermii din Bucureşti au început să clocotească.

Aceasta este situaţia. Nu poţi să îndrepţi o stare de lucruri care durează de ani de zile” 453. Ion Antonescu îşi exprima convingerea că ţăranii vor continua să lupte în ciuda speculaţiilor partidelor istorice şi a altor curente diversioniste.

Succesul unui război a depins în egală măsură atât de susţinerea internă, cât şi de moralul trupelor. Pentru spaţiul intern, planurile propagandistice au fost proiectate în funcţie de zonă:

Ardeal, Vechiul Regat, Moldova. Orientare sesizabilă în campaniile

radiofonice, în manifeste, broşuri, normative etc. Populaţia din

Ardeal avea un grad de participare şi o conştiinţă politică mult mai ridicată decât locuitorii celorlalte zone. Într-un memoriu politic, din martie 1944, realizat de Departamentul de citire a presei din

Stockholm şi destinat Departamentului de Informaţii politice de la Londra, se preciza că „în comparaţie cu populaţia mult mai lipsită de experienţă din Regat, populaţia Transilvaniei a fost întotdeauna şi este în frunte. [...] O îmbunătăţire reală a propagandei suportate de guvern s-a produs prin difuzarea aşa-ziselor articole ilegale de presă. Din primăvara anului 1943, articolele antigermane despre politica externă a României, ale lui Pamfil Şeicaru sau ale altor ziarişti români de

frunte, au fost distribuite în mii de exemplare" 454.

Tonul şi orientarea propagandei au fost dictate de contextul intern şi extern. Pentru perioada analizată, se pot distinge trei etape distincte: 23 ianuarie-22 iunie 1941, înainte de intrarea

României în război; 22 iunie 1941 – 2 februarie 1943, faza ofensivă a războiului până la dezastrul de la Stalingrad şi ultima etapă 2

februarie 1943 – 23 august 1944, intervalul cuprins între faza defensivă a războiului şi lovitura de stat de la 23 august 1944.

Pentru cele trei etape temele propagandistice s-au dezvoltat în jurul unor subiecte precum: „războiul sfânt" şi caracterul just al acestuia;

apărarea civilizaţiei europene; frăţia de arme germano-română;

lupta împotriva bolşevismului; combaterea propagandei inamice.

Agresivitatea caracteristică primei perioade a fost înlocuită în partea a doua cu o propagandă nuanţată. Autorităţile au încercat să oprească prin măsuri restrictive – de la plata unor amenzi considerabile la arestarea şi judecarea celor care încălcau legile discreţiei – un fenomen care tindea să ia amploare. Spaţiul românesc a fost asaltat de serviciile de propagandă germane, direct interesate să câştige încrederea opiniei publice româneşti, precum şi de alte servicii similare – sovietice, britanice – care aveau atât misiuni de spionaj şi de informare, cât şi de propagandă455. După

Stalingrad, interesul populaţiei pentru informaţiile furnizate de aceste canale (în special britanice) a crescut semnificativ.

Pentru cazul românesc, în analiza propagandei interne de război se impun o serie de observaţii, în momentul declanşării războiului, exista o opinie publică orientată exclusiv către Marea Britanie şi

Franţa456, şi mai puţin ataşată Germaniei. Primul mare obiectiv al factorilor de decizie de la Bucureşti a fost de a convinge populaţia

că numai lupta alături de Germania putea duce la recuperarea teritoriilor pierdute. Sentimentele antigermane s-au accentuat în momentul în care Reichul a devenit arbitrul dezmembrării României

Mari. Interesante sunt, în acest context, concluziile formulate, în

1940, într-un raport al Serviciului român de presă de la Washington care estima că „în prezent, 95% din români sunt proenglezi şi ar vota în acest sens într-un plebiscit liber. O proporţie mai mică, dar totuşi însemnată este prorusă sau procomunistă sau în orice caz preferă pe ruşi naziştilor. Un număr şi mai mic, cred că cea mai bună politică este cooperarea cu Axa” 457. Informaţiile oferă tabloul general al orientărilor opiniei publice care nu corespundeau nici pe departe planurilor guvernului. Pentru aceeaşi perioadă, Foreign

Office-ul considera că mulţi români manifestau, în ciuda evenimentelor, aceleaşi sentimente de prietenie faţă de Aliaţi. Ambasadorul britanic la Bucureşti, Sir Reginald Hoare aprecia că „ţăranul

[*român*, *n*. *n*] are o convingere adâncă că englezul şi francezul sunt de partea lui. Prejudecăţile împotriva germanilor sunt foarte adânci” 458. Dar în acelaşi timp, oficialul britanic sesiza că românii vor sfârşi prin a acorda sprijinul lor germanilor, dat fiind faptul că aceştia erau singurii care se ofereau să-i ajute împotriva sovieticilor459. Realitate confirmată şi de o serie de buletine informative ale Secţiei II-a a Marelui Stat Major referitoare la reacţiile opiniei publice în momentul sosirii trupelor germane în ţară. Potrivit acestora, populaţia a privit evenimentul cu „oarecare mâhnire, îngrijorare, dar şi cu speranţe” în timp ce armata „după ce nu i se dăduse ocazia să ridice sabia pentru o cauză naţională, sfântă şi dreaptă, totuşi nu putea privi cu inimă uşoară sosirea unor trupe străine în ţară”, dar în cele din urmă „toţi au arătat cea mai perfectă înţelegere” 460.

Primul obiectiv al autorităţilor statului a fost aşadar acela de a convinge populaţia că numai lupta alături de Germania reprezenta garanţia recuperării teritoriilor pierdute în vara lui 1940.

Paralel, puternice campanii de informare, spionaj şi de propagandă au organizat la rândul lor şi oficiile germane. Reichul avea

nevoie de acest spaţiu, din considerente strategice şi economice, şi prin urmare a depus eforturi intense pentru câştigarea încrederii populaţiei-Aceeaşi români cu sentimente profranceze trebuiau să lupte ajături de o Germanie care arbitrase cedările teritoriale şi oferise

CâŞtig de cauză Ungariei. Prin urmare, într-un timp foarte scurt.

ei trebuiau să creadă în victoria germană la fel de mult cum crezuseră în Franţa sau în Marea Britanie. Pe acest fond acţiunile de propagandă germane s-au intensificat. Informaţiile oferite de buletinele elaborate de SSI sunt completate şi de sursele memorialistice. Astfel corespondenta la Bucureşti a săptămânalului american „Newsweek", Rosa Waldek, a surprins reacţia anumitor segmente ale populaţiei româneşti faţă de germani: „În cazul României, rolul propagandei naziste [...] era să-i câştige pe oamenii bogaţi şi influenţi [...] peninndeea colaborării cu Germania nazistă.

Nu fusese o sarcină uşoară, în afară de faptul că erau filo-francezi, aceşti români se speriaseră de-a binelea; cei bogaţi au fost neplăcut impresionaţi de ştirea că naziştii confiscau averile; femeilor nu le cădea bine să afle că naziştii interziseseră roşul de buze şi fardurile;

Iar intelectualii erau speriaţi să audă că oricine vorbea de rău regimul era trimis direct într-un lagăr de concentrare" 461. George

Duca consemna, de asemenea, în memorii sale, în decembrie 1942, că „nicăieri, însă, nu se cunoaşte măsura simpatiei de care se bucură aliaţii în ţară, nici adânca antipatie pe care românii o simt faţă de nemţi" 462.

Aşa cum am precizat, SSI a elaborat numeroase buletine informative care aveau ca obiect activitatea germană în România, în a doua jumătate a lui 1940, germanii au declanşat o ofensivă propagandistică, cu un dublu scop: anihilarea activităţii oficiilor britanice şi câştigarea unui număr cât mai mare de aderenţi şi de sprijinitori pentru cauza Reichului. Se semnala că diversitatea mijloacelor de propagandă utilizate de oficiile germane era într-o creştere continuă. Germanii au trimis un delegat special cu misiunea

de a investiga cauzele care au dus la obţinerea unor rezultate slabe. Nemulţumirea era cauzată de cheltuirea unor fonduri importante cu „ziariştii sau proprietarii de ziare români” care însă nu au reprezentat cauza Reichului pe măsura sumelor primite.

În 1942, Ion Antonescu aprecia că succesul operaţiunilor militare era garantat de păstrarea ordinii interne: „Duşmanii ordinii interne sunt lipsurile materiale de orice fel şi mai ales lipsa de pâine, lipsă caracterizată prin cuvântul foamete. Pe vremuri de foamete elementele sociale care constituie cea mai mare primejdie sunt: muncitorii din fabrici şi porturi; populaţia mahalalelor oraşelor şi în ultimă linie ţărănimea. Prin urmare două sunt condiţiile ce trebuie înfăptuite pentru păstrarea ordinii interne: 1. să se

procure hrana populaţiei din oraşe şi sate; 2. printr-o politică de echilibru să *se* armonizeze interesele patronilor şi lucrătorilor.

Jintroducându-se cunoaşterea interesului general la patroni, iar în rândurile muncitorilor, disciplina şi cuminţenia” 463. Autorităţile centrale au fost interesate să cunoască îndeaproape starea de spirit a opiniei publice. Graficul general cuprindea informaţii referitoare la: 1. atitudinea populaţiei faţă de situaţia generală a ţării – în plan intern, extern, şi „ce speranţe nutreşte şi de ce persoane sunt legate aceste speranţe”; 2. atitudinea populaţiei civile pe naţionalităţi şi categorii sociale – români, minoritari, intelectuali, burghezi, muncitori şi în special a populaţiei rurale faţă de armată şi nevoile ei; 3. starea de spirit din cadrul armatei464. Pentru combaterea „efectelor dăunătoare” se cerea identificarea cauzelor reale sau artificiale ale nemulţumirilor, precum şi canalele care lansau ştiri false, alarmiste, tendenţioase, colportorii şi relaţiile acestora cu cercurile comuniste.

Atât succesele, cât şi înfrângerile influenţau moralul populaţiei.

De exemplu asediul asupra Odessei şi dificultatea de a o cuceri a impresionat negativ opinia publică internă: „Până la căderea

Odessei, exista în sânul populaţiei o stare de spirit deprimată, datorită faptului că acest oraş nu putea fi cucerit, datorită răniţilor care veneau de pe front şi care, cum este normal, impresionau” 465.

Dar, potrivit acestor note informative, odată cu anunţarea căderii oraşului s-a produs o „adevărată destindere în masa populaţiei” 466.

La începutul anului 1942, factorii care influenţau negativ starea de spirit erau atât de natură externă – evoluţia operaţiunilor militare pe fondul contraofensivei sovietice –, cât şi internă, date de condiţiile economice şi perspectiva unei noi mobilizări. Chiar dacă războiul continua să se prelungească se aprecia că „problema reîntregirii hotarelor ţării formează o preocupare de prim-ordin a populaţiei româneşti, Ardealul pierdut constituind o rană de nevindecat a românilor” 467. Condiţiile economiei de război nemulţumeau populaţia. Scumpirea excesivă a unor bunuri de larg consum în raport cu salariile scăzute au fost de altfel motivele constante ale nemulţumirii generale468. Criza economică a provocat o scădere a moralului muncitorilor din zonele petroliere şi miniere.

Cu toate acestea revendicările muncitorilor s-au menţinut în limitele legale, nefiind semnalate mişcări sau atitudini ostile la adresa guvernului. Mareşalul Ion Antonescu solicita Ministerului

Propagandei să pregătească naţiunea pentru o „lungă şi grea perioadă de lipsuri, greutăţi şi sacrificii” 469.

Mihai Antonescu a ţinut, la 19 martie 1942, două discursuri radiofonice, unde a reiterat faptul că lupta din Răsărit era necesară pentru recuperarea Ardealului. Intervenţia oficialului român, pornea de la insistenţele ungare pe lângă puterile Axei, pentru întrunirea comisiei mixte Roggeri-Henke. Rapoartele SSI informau că „românii şi în special refugiaţii din Nordul Transilvaniei sunt, foarte satisfăcuţi şi entuziasmaţi, aşteptând foarte nerăbdători să înceapă acţiunea de redobândire a teritoriilor răpite de unguri, afirmând cu toţii că vor lupta până a jertfa supremă pentru realizarea acestui ideal naţional” 470, în rândul populaţiei minoritare, reacţiile au fost diverse. De la indiferenţă – cazul maghiar

— La interes – minoritatea evreiască, care spera într-o „complicaţie internaţională din care să poată trage foloase” 471.

Propaganda adversă – „anumite oficine” şpa concentrat temele pe participarea României la Campania din Est şi asupra consecinţelor rezultate dintr-o posibilă înfrângere, în martie 1942.

„Ştirile tendenţioase”, din ce în mai numeroase, contraziceau propaganda oficială asupra realităţii frontului de Est: „Credem că este cazul ca organele de propagandă calificate să contracareze această acţiune dusă în mod sistematic prin măsuri energice de contrapropagandă” 472. În iulie 1942, populaţia era însă liniştită, iar războiul era acceptat ca o stare de fapt: „Munceşte fiecare în linişte, cum poate, şi aşteaptă victoria din vara aceasta contra bolşevicilor” 473. Criticile mareşalului s-au îndreptat împotriva masei de funcţionari care se plimba pe Calea Victoriei şi „trăncăne fel de fel de lucruri” 474.

Dar. cu toate acestea, în mediul rural se constata o scădere alarmantă a încrederii în scopurile războiului în paralel cu creşterea nervozităţii pe fondul dificultăţilor de ordin economic. Pentru a evita ca aceste nemulţumiri să fie folosite de propaganda adversă se recomanda Ministerului de Interne trimiterea în teritoriu a unor agenţi care „să coboare în mijlocul sătenilor, să le explice necesităţile vitale pentru stat şi să-i convingă că, numai prin sacrificii.

România poate să câştige războiul” 475. SSI-ul informa că Radio

„România Mare” devenise unul dintre posturile clandestine preferate atât de către populaţia din marile oraşe, cât şi de la sate.

Emisiunile postului găseau ecou în grupul numeros al refugiaţilor

ardeleni, care refuza să creadă că germanii vor contribui la restituirea Ardealului, în condiţiile în care România continua să-şi epuizeze forţele pe frontul de Est. Cercurile ardelene opinau că în eventualitatea unei prăbuşiri a Germaniei, România urma să fie atacată atât de bulgari, cât şi de unguri476.

Dezamăgirea era pusă pe seama lipsei educaţiei „eroice” a populaţiei. I. Antonescu constata cu surprindere că s-a făcut o trecere rapidă de la starea de entuziasm şi de susţinere a războiului la una de

nemulţumire şi de indiferenţă: „Dacă această mulţime ar fi avut o pregătire sufletească eroică, de dăruire desăvârşită a tuturor gândurilor pentru ţară şi pentru neam, azi ar fi găsit o pavăză împotriva greutăţilor vieţii. Nu ar mai fi existat nemulţumiri şi proteste şi toţi ar fi fost la înălţimea vremurilor mari care le trăim. Este necesară acţiunea de propagandă întinsă asupra întregului popor – prin şcoli, presă, radio etc. – pentru ca fiecare să se dăruiască neamului şi ţării, căci nu este timpul de petrecere, belşug şi confort" 477. Către finalul anului 1942, Campania din

Răsărit şi-a pierdut tot mai mult suportul populaţiei. Conştiinţa eroică se erodase ca urmare a violenţelor, a corupţiei interne şi a prelungirii războiului, într-una dintre scrisorile anonime adresate mareşalului în noiembrie 1942, războiul era considerat un act absurd, deoarece îşi pierduse orice „semnificaţie naţională": „Mă doare când văd pe străzile Capitalei schilozi târându-şi decoraţiile şi mă îngrozesc când ştiu că în zeci de mii de case îndoliate plânge amarul, dorul după cei plecaţi şi deznădejdea. [...] Stimate domnule

Mareşal, să vorbim deschis şi să vorbim serios. Războiul acesta nu mai este un război popular. Marea majoritate a ţării nu mai crede în victoria Axei, cei puţini, de bună-credinţă, se îndoiesc, iar o infimă minoritate de gălăcioşi mai fac zgomot, nu din puritatea convingerilor însă, ci din setea de afaceri necurate şi din ambiţia dementă de a fi, a ajunge sau a rămâne la putere [...]. Ce vom face în cazul în care va învinge Anglia, Rusia şi America, aşa cum cu absolută certitudine credem noi?"478

La începutul anului 1943, mareşalul Ion Antonescu sugera ca emisiunile de contrapropagandă să nu conţină atacuri la adresa

Şefilor de stat, să nu se exagereze şi să „nu se cadă într-un limbaj de romane poliţiste, cu titluri exagerate (perfidia lui Stalin, masca a căzut etc.) " 479. Totodată, se pronunţa pentru demontarea modestă a propagandei sovietice, prin prezentarea de analize asupra

sistemului comunist: regimul armatei, distrugerea elitei militare, consecinţele colectivizării, confiscarea pământurilor, evidenţierea cruzimilor, a tratamentului aplicat prizonierilor, combaterea îndemnurilor la dezertare, dezminţirea indirectă a pierderilor din rândul armatei. Temele erau sugerate de MStM, care nota că problemele de ordin politic (activitatea opoziţiei sau a altor curente politice) nu erau abordate, deoarece ele urmau să fie dezvoltate de către MPN480. Totodată, se înregistra o audienţă sporită în mediul rural, ţăranii dorind să afle cât mai multe informaţii referitoare la prezenţa dincolo de Nistru şi raţiunile alianţei cu Germania481.

Generalul Ion Gheorghe consemna că după Stalingrad punctul de greutate în discursul propagandistic a fost mutat de pe tema

„Războiului sfânt" pe cea a luptei comune germano-române împotriva bolşevismului/comunismului, în opinia generalului, soarta unui război era legată de forţa de lovire şi de forţa morală: „Totul părea zadarnic, căci pentru această luptă nu era suficient un front gata de sacrificii, ci mai era nevoie de un front în ţară susţinut de aceeaşi forţă morală. Dar odată cu victoriile obţinute în război dispăruse şi elanul moral iniţial din ţară. Nici conducerea nici poporul nu mai aveau forţa spirituală de a da noi impulsuri frontului, dimpotrivă: conducerea şi poporul nu erau altceva decât un barometru

pasiv al frontului, iar acele indicatoare arătau de mult «furtună» "482. Memorialistul îşi punea una din întrebările care, probabil, că în acele momente, îi frământa pe cei mai mulţi dintre români:

„Ce importanţă mai putea avea un front, dacă în spatele lui pierise încrederea în sensul acestei lupte?" 483.

În a doua parte a anului 1943 şirul evenimentelor nefavorabile

Axei s-au derulat într-o succesiune rapidă. Devenise evident că

Reichul îşi diminuase rezervele. Astfel, căderea Italiei, evacuarea

Siciliei, abandonarea Harkovului, Conferinţa de la Québec, atitudinea incertă a Turciei şi Suediei au fost evenimente care au avut un puternic impact asupra atitudinii populaţiei faţă de război.

Comunicatele oficiale erau privite cu rezervă, existând convingerea că retragerea din Răsărit nu era urmarea tacticii elastice, ci a presiunii „formidabile” a armatelor ruseşti484, încrederea într-o posibilă victorie a puterilor Axei era într-o scădere evidentă. Foarte puţini erau cei care mai sperau într-o răsturnare spectaculoasă a situaţiei: „Populaţia continuă să fie preocupată de operaţiunile de pe Frontul de Est şi de versiunea unei mobilizări generale ce a

fost cerută de Piihrer lui Ion Antonescu, la ultima întrevedere” 485.

Se considera că dincolo de zvonurile defetiste şi alarmiste un rol foarte important în zdruncinarea încrederii în victorie îl avea propaganda puterilor aliate. În ciuda interdicţiilor, emisiunile BBC

continuau să fie ascultate. Neliniştea şi nemulţumirea deveneau extrem de periculoase pentru ordinea internă. Atunci când mareşalului i s-au raportat nemulţumiri ale muncitorilor de la uzinele

Reşiţa, ca urmare a deciziei de a se mări numărul orelor de muncă, de la 8 la 12, rezoluţia acestuia lasă să se întrevadă faptul că în ordinea statului român nu erau permise protestele celor care refuzau să accepte greutăţile războiului: „Dar cei care sunt pe front?

Să se facă o lege că în timp de război se pot prelungi orele de lucru fără plată. Este normal ca unii să stea acasă şi să aibă şi pretenţii şi alţii să moară, lăsându-şi familiile fără asistenţa lor” 486. Dar exista pericolul ca masa muncitorilor să fie câştigată de ideea comunistă, realitate confirmată chiar de la mijlocul anului 1942, când unul dintre rapoartele SSI semnala că la fabrica „Rogifer”.

70% dintre muncitori erau „adepţii extremei stângi”, iar „organizaţia din întreprindere lucrează direct cu Comitetul Central al partidului comunist” 487. Pentru ca la începutul lui 1944 să se raporteze Cabinetului Militar că „mişcarea comunistă evoluează direct proporţional cu rezultatul luptelor de pe frontul de Est” 488.

Mareşalul a ordonat măsuri menite să pună capăt stării de huzur din Capitală: „Să fie trimişi pe front toţi cei care în mod regulat şi-au «aranjat situaţia» şi stau în interior (sub 36 ani trupă, sub 40 ani

ofiţerii de rezervă); sobrietate mai mare în localuri; taxe suplimentare pe lux”.489

Starea de îngrijorare din rândul populaţiei s-a accentuat odată cu declanşarea bombardamentelor aliate, cu prăbuşirea frontului de est şi cu afluenţa masivă de refugiaţi din estul ţării. „Zvonurile alarmiste lansate de necugetaţi” zugrăveau o realitate care nu mai putea fi ascunsă. Populaţia înţelegea că România pierduse războiul, iar perspectiva unei prezenţe sovietice pe teritoriul românesc – de altfel atent abordată în emisiunile BBC – îngrozea mai mult decât orice represiune germană490, în Directiva săptămânală a BBC

pentru Serviciul România din 14 – 28 ianuarie 1944 se sublinia că

«avansarea ruşilor către Bug a creat în mod inevitabil o stare de nelinişte în România”, existând numeroase informaţii referitoare la evacuarea şi zborurile dinspre Transnistria, Basarabia şi

Bucovina491: „Este foarte greu de spus ce anume se crede astăzi în Bucureşti. Există voci care recunosc nevoia pentru Komânia de a stabili termenii unei înţelegeri cu Rusia, în acelaşi timp pare să existe o bună înţelegere şi dorinţa de a crede şi de a spera că se va întâmpla un miracol şi România va putea fi salvată” 492.

Zvonurile referitoare le încheierea păcii erau tot mai numeroase.

Se ştia deja că la Cairo se negocia pentru încheierea armistiţiului şi pentru întoarcerea armelor. Exista speranţa că se va ajunge la o înţelegere cu sovieticii, în urma căreia trupele să fie retrase pe linia Nistrului. Dar ceea ce nu se ştia atunci era că interesele strategice sovietice nu puteau permite o astfel de concesie493.

BBC-ul considera misiunea Ştirbey drept un semnal al dorinţei celor mai mulţi dintre români de a se salva dintr-o luptă „mortală”.

cu Rusia Sovietică: „Cu toate acestea, este foarte îndoielnic dacă

românii au înţeles cât de serioasă este situaţia lor prezentă pentru a acţiona concret astfel încât să iasă din aceasta” 494. Directivele

BBC recomandau ca prezentarea misiunii Ştirbey să se situeze în limitele declaraţiilor oficiale ale celor trei mari puteri, tocmai pentru a determina România să înţeleagă că încheierea armistiţiului se situa în zona de interes a Uniunii Sovietice: „Vorbitorii importanţi precum Seton Watson sau W. Steed pot menţiona pe scurt misiunea Ştirbey, în trecere, în timpul emisiunilor lor, dar fără să insiste asupra ei” 495.

Bombardamentele aliate au avut efecte devastatoare asupra moralului populaţiei. România cunoştea în cele din urmă realitatea dureroasă a războiului. Atât elitele politice şi culturale, dar şi populaţia în ansamblul său au receptat negativ acţiunea anglo-americanilor. Gheorghe Brătianu adresa o emoţionată scrisoare

Senatului american unde deplângea consecinţele unei astfel de decizii. Potrivit sintezelor BBC, atacurile aeriene au fost o surpriză şi un şoc: „Atacul asupra Capitalei a avut un puternic impact asupra moralului populaţiei, precum şi distrugerile din zonele industriale şi rezidenţiale au fost foarte mari. [...] Propaganda română şi germană s-a concentrat asupra acestor raiduri, calificându-le ca fiind teroriste şi a subliniat comportamentul exemplar al populaţiei, precum şi moralul de nezdruncinat. Un raport (secret)

din sursă neutră informează că la 4 aprilie populaţia nu a dat crezare alarmei de la 13.30 şi a rămas în afara adăposturilor; se estimează că între 2.500 şi 3.000 de civili şi-au pierdut vieţile; [...]

populaţia a putut să înţeleagă raţiunile raidurilor asupra Sofiei şi Budapestei, dar nu s-a aşteptat ca anglo-americanii, împotriva cărora românii nu au luptat niciodată, să bombardeze Bucureştiul, când ruşii se află atât de aproape” 496.

Potrivit rapoartelor informative, debarcarea din Normandia, de la 6 iunie 1944, a produs o impresie puternică asupra opiniei publice româneşti. Exista teama ca germanii vor abandona în totalitate frontul din Răsărit, lăsând astfel cale liberă armatelor sovietice497: „Anglofilii şi minoritarii speră că aliaţii vor reuşi să înfrângă pe germani în cele

din urmă după lupte grele” 498. Propaganda britanică a insistat în această perioadă asupra consecinţelor debarcării din Normandia pentru evoluţia frontului din

Răsărit şi a îndemnat România să se „elibereze de realităţile situaţiei prezente” şi să se mobilizeze împotriva germanilor499.

Conform rapoartelor oficiale, către sfârşitul Campaniei din Est opinia publică a părăsit starea de apatie caracteristică anilor de la mijlocul războiului şi a devenit „interesată” (îngrijorată) de „destinele ţării”. Curentul „spontan” nu era pus pe seama propagandei, ci pe instinctul de conservare, care trezise în sânul populaţiei interes şi îngrijorare. La sfârşitul lunii iunie 1944, principalele subi. ecte care preocupau opinia publică erau: ruperea imediată a alianţei cu Germania; înlocuirea guvernului Antonescu cu un regim democrat-naţional; încheierea armistiţiului cu puterile aliate;

reinstaurarea prerogativelor regale; revenirea la un regim parlamentar500. Teme prezente mai ales în propaganda britanică, care între ianuarie-august 1944 a cerut insistent ieşirea din război, întoarcerea armelor, constituirea unei opoziţii efective, răsturnarea regimului Antonescu, sabotarea maşinii de război germane. Cu toate acestea, în iunie 1943, moralul opiniei publice era apreciat ca satisfăcător: „Lumea pare să se fi convins că pericolul comunist încă nu a dispărut şi este privit ca o primejdie ce continuă să ameninţe fiinţa statului român. De aceea, este gata să dea noi jertfe, dacă i se vor cere pentru consolidarea poziţiei actuale a României, sperând că făuritorii păcii vor aprecia marea sa contribuţie şi va ţine seama de revendicările noastre teritoriale în Vest” 501.

Abandonarea cauzei războiului era pusă pe seama ineficientei propagandei oficiale: „În războiul actual nu s-a dezvoltat nicio literatură a războiului în care să se oglindească scopurile noastre naţionale către care se îndreaptă sforţările luptătorilor mici şi mari.

ceea ce înseamnă că acest război nu este dus de necesităţi naţionale şi în scopurile noastre, ci în scopuri străine. Deci războiul nu

este dus de un ideal al nostru” 502. Ceea ce era mai grav era faptul că un „dor tainic şi-a făcut loc în inimile românilor: să vină americanii să ne ocupe” 503. Populaţia continua să spere într-o posibilă contraofensivă româno-germană, speranţă alimentată de altfel de propaganda oficială. Ziarele au explicat retragerea forţelor germane de pe frontul de Est ca urmare a necesităţii întăririi celui din Vest:

„«Bukarester Tageblatt» din 25 iulie a indicat că invazia din

Normandia nu a diminuat importanţa Frontului de Est: «Frontul francez nu este încă un front important, dar semnificaţia psihologică a acestor evenimente în evoluţia războiului nu poate fi negată» ”504, în ultimele luni ale Campaniei din Răsărit moralul populaţiei a fost serios afectat de: bombardamentele aliate, pierderile umane, pătrunderea trupelor sovietice pe teritoriul românesc

(martie 1944). Conform informaţiilor centralizate la Cabinetul

Militar, regiunilor aflate sub ocupaţia trupelor sovietice li se aplică tratament diferenţiat: Basarabia era considerată parte

un

Integrantă a Uniunii Sovietice305, în timp ce Moldova era tratată ca teritoriu ocupat506. Păstrarea aparatului administrativ507, precum şi menţinerea libertăţilor religioase erau interpretate ca parte a unei strategii de câştigare a bunăvoinţei populaţiei din zonele ocupate: „În dorinţa de a evidenţia că adevăraţii sovietici nu sunt cei prezentaţi de propaganda germană, ruşii exploatează în modul cel mai ingenios toate situaţiile ce se ivesc pentru a demonstra o dată mai mult că tezele propagandei germane nu sunt bazate pe stări de fapt reale. Acordarea tuturor libertăţilor în ceea ce priveşte asistenţa spirituală a populaţiei, aducerea de preoţi sau călugări la bisericile unde nu avea cine sluji şi participarea la unele slujbe religioase chiar a ofiţerilor şi ostaşilor sovietici sunt acţiuni menite să arate populaţiei româneşti că sovieticii sunt cu totul alţii decât cei prezentaţi de propaganda germană” 008.

Prezenţa Armatei Roşii pe teritoriul României era explicată ca având unic scop distrugerea maşinii de război germane şi că nu se intenţionaun amestec în politica internă sau în ordinea constituţională, însă această propagandă a avut ecou doar în rândurile categoriilor

defavorizate, de altfel atent cultivate de autorităţile de ocupaţie sovietice, prin acordarea de asistenţă şi ajutoare în bani, hrană şi îmbrăcăminte, numirea în administraţie509, în

viziunea organismelor informative, scopurile propagandei sovietice erau de a convinge România să încheie cât mai rapid o pace separată, astfel încât trupele Armatei Roşii să fie folosite numai pentru lupta împotriva Germaniei. Atitudinea binevoitoare faţă de populaţia locală era dictată de raţiuni de „oportunitate politică" prin care se viza scoaterea României din cauză: „Români. Armatele Roşii se apropie de frontierele voastre, în aceste clipe de răscruce, chibzuiţi bine şi cercetaţi adevărul. Nu Rusia lângă care aţi trăit şi de lângă care nu vă puteţi muta este primejduită pentru voi.

Primejdia supremă este faptul că sunteţi încă în război cu Rusia" 510.

La 29 mai 1944, mareşalul Ion Antonescu ordona strângerea tuturor documentelor referitoare la comportamentul trupelor sovietice pe teritoriul României: „Toate documentele de această natură trebuie strânse şi interpretate. Ele vor servi pentru documentare. Vor fi puse imediat la dispoziţia Propagandei şi a

Ministerului de Externe" 511.

Până în august 1944, opinia publică s-a situat într-o stare de aşteptare, uneori de apatie. Situaţie menită să-i uimească pe cei care se întorceau de pe front. Horia Stanca, participant la luptele din Odessa şi Crimeea, afirma spre exemplu că în Bucureşti „oamenii îşi vedeau de treburile zilnice, absenţi parcă la tot ce dincolo de Bug şi Nipru arunca pe semenii lor în disperarea ceasului întâlnirii eu nefiinţa" 312. Aceleaşi informaţii erau oferite şi de către corespondentul „Daily Telegraph" de la Istanbul care transmitea că în Capitală viaţa îşi urma cursul obişnuit: „Cafenelele, teatrele şi pieţele sunt pline şi comerţul merge ca de obicei. Totuşi, editorialele ziarelor şi chiar radioul nu mai

exprimă acelaşi optimism şi încredere care predomina acum un an. Fiecare km al avansării

Armatelor Roşii dincolo de Kiev, către frontiera de răsărit, face să se nască frica în toate cercurile şi mai ales printre populaţia civilă” 513.

III. B. Măsuri de supraveghere şi control

Vom încerca, în cele ce urmează, să realizăm – fără a avea pretenţia unei abordări complete – o radiografie a spaţiului public intern, precum şi modul în care a funcţionat relaţia cu autoritatea centrală. Factorii interni care au influenţat discursul oficial au fost:

cele două partide istorice, deosebit de importante pentru crearea unor curente de susţinere sau de dezaprobare a politicii guvernului /

Ion Antonescu; mişcările situate la periferia spaţiului politic – Mişcarea Legionară şi cea comunistă; minorităţile naţionale – germanii, maghiarii, evreii. Spre deosebire de populaţia majoritară, grupurile minoritare au fost suspectate că nu acordau suficient sprijin statului român, fiind indicate de cele mai multe ori ca principale surse de răspândire a zvonurilor defetiste. Dacă ar fi să realizăm o ierarhie a acestor percepţii negative, primul loc ar fi rezervat evreilor, urmaţi de populaţia de origine maghiară şi apoi de către germani. Partidele istorice au fost supuse unei atente supravegheri, fiind raportate toate deplasările în teritoriu ale liderilor, întâlnirile, precum şi subiectele care erau discutate. Cele două partide istorice au urmat acelaşi curs al războiului, trecând prin fazele succesive ale entuziasmului, deznădejdii şi dezastrului.

Un segment special l-a constituit refugiaţii. În ciuda promisiunilor autorităţilor că le vor fi acordate o serie de facilităţi de ordin economic – referire la achiziţionarea întreprinderilor evreieşti trecute în posesia statului –, acestea au rămas doar la stadiu de

intenţie, încă o dată se vedeau abandonaţi, de această dată în interiorul graniţelor naţionaleol4.

Pentru supravegherea îndeaproape a stării de spirit a opiniei publice interne s-a dispus de către Preşedinţia Consiliului de

Miniştri, la 22 mai 1941, întocmirea de către Serviciul de Studii a unor dosare referitoare la: minorităţile din România (maghiară, germană, bulgară, evrei) 515 şi organizaţiile politico-sociale (comunişti, social-democraţi, legionari, cuzişti, sectele religioase, asociaţiile profesionale, culturale, muncitoreşti, breslele, reprezentaţii diplomatici, corespondenţii de presă străini) 516. De remarcat că pentru această perioadă partidele politice tradiţionale nu fac obiectul unei urmări informative intense. Urmau să fie identificate doar acele „curente politice” care puteau influenţa „valoarea combativă a armatei” şi atitudinea populaţiei faţă de deciziile guvernului atât în plan intern, cât şi externol7.

La câteva zile distanţă, la 26 mai 1941, PCM identifica „problemele de interes naţional superior” care urmau să intre în atenţia organismelor informative. Capitolele mari erau: 1. minorităţile din

România şi raporturile cu populaţia majoritară; 2. situaţia minorităţilor din România şi realizările statului român în acest domeniu;

3. istoricul doctrinei organizaţiilor politico-sociale (de la extrema dreaptă la extrema stângă) din 1918 până în 1941; 4. tendinţele grupărilor politice518. La o lună de la declanşarea Campaniei din

Răsărit, la 23 iulie 1941, într-o notă a Ministerului Afacerilor

Interne, Cabinetul Secretarului General indica introducerea în buletinele zilnice a unui capitol special: iredenta ucraineană. Totodată, se ordona realizarea unui raport săptămânal al activităţii curentelor politice şi minoritare: ucrainenii, evreii, legionarii, comuniştii, partidele istorice519. Menţionăm că, dată fiind precaritatea informaţiei, nu am supus analizei şi problemele extrem de complexe

ale Basarabiei. Chestionarele asupra stării de spirit din

Basarabia şi Bucovina erau diferite, fiind adaptate la situaţia existentă: iredenta ucraineană, activitatea sectelor religioase, prezenţa comunistă, Mişcarea Legionară, reţelele de partizani. Referitor la celelalte minorităţi naţionale – ţiganii, bulgarii, grecii, armenii, macedonenii – informaţiile arhivistice sunt destul de sărace, ceea ce ne determină să credem că autorităţile centrale nu le-au considerat factori importanţi de risc320.

La începutul războiului situaţia internărilor în lagăre se prezenta astfel: 1. bărbaţi, 9 677 dintre care comunişti, 704; suspecţi.

3 011; grevişti, 47; legionari, 175; evrei evacuaţi, 5 740; 2. femei.

2 008, dintre care comuniste 48, suspecte, 71; legionare 7; evreice, l 883 la care se adăugau şi număr l 059 de copii521. Potrivit art.

l, 2 şi 17 din Legea nr. 80/1941 pentru reprimarea faptelor care puneau în primejdie existenţa statului se pedepseau cu moartea nu numai autorii, dar şi „instigatorii, complicii, favorizatorii şi tăinuitorii (şefii de organizaţii sau conducătorii de grupuri clandestine), care îndemnau prin viu grai sau prin orice mijloace la manifestaţii sau acţiuni de uneltire contra ordinii existente în stat

[...] sau la lupta de clasă, precum şi aceia care săvârşeau crime de răzvrătire sau acte de sabotaj [... j „522.

Pentru perioada l aprilie 1942 – 1 aprilie 1943 statistica celor care erau judecaţi pentru activităţi de spionaj sau erau doar bănuiţi se prezenta astfel:

Spionaj în favoarea Ungariei: 35

Bănuiţi de spionaj în favoarea Ungariei: 18

Spionaj în favoarea Sovietelor: 7

Bănuiţi de spionaj în favoarea Sovietelor: 3

Spionaj în favoarea anglo-americanilor: 3523

Dar, cantitatea foarte mare de informaţii, adeseori contradictorii, a determinat Ministerul de Interne ca, în septembrie 1942, să impună o grilă de filtrare a acestora: ele erau preluate de la

agenţii informatori de către organismele poliţieneşti, care, la rândul lor, le remiteau structurilor superioare524. O atenţie deosebită a fost acordată zvonurilor, fiind stabilite criteriile de urmărire.

Rapoartele întocmite de Jandarmerie, SSI, MStM erau trimise spre informare Cabinetului Militar al Mareşalului Ion Antonescu. Mare parte dintre documentele consultate de noi păstrează rezoluţiile lui Ion Antonescu în problemele de interes major. După momentul

Stalingrad, starea de îngrijorare din sânul opiniei publice s-a accentuat. Cabinetul Militar a devenit una dintre cele mai bine informate structuri ale statului, atât în privinţa problemelor interne, cât şi a celor externe.

Mareşalul Ion Antonescu propunea noi măsuri pentru combaterea propagandei inamice şi convingerea populaţiei. Amintim în acest context „Propunerile pentru combaterea propagandei inamice şi lămurirea publicului român (în special ţăranii şi muncitorii)

despre nevoia de a lupta pe Frontul de Est, alături de germani contra bolşevicilor” 525, emise în martie 1943. Noile directive cereau aplicarea de pedepse exemplare care mergeau până la sentinţa capitală, măsură justificată de condiţiile excepţionale ale războiului.

Era interzisă cu desăvârşire ascultarea şi difuzarea ştirilor din ţările cu care România se afla în conflict. În privinţa programului propagandistic transpare o preocupare evidentă faţă de două categorii sociale a căror contribuţie la război, ca participare efectivă, dar şi ca susţinere, nu putea fi neglijată: ţăranii şi muncitorii.

Pentru cele două categorii sociale, programele propagandistice nu s-au modificat în mod substanţial. Discursul şi-a menţinut aceeaşi notă patriotică, iar caracterul informativ a predominat în faţa celui propagandistic. Ion Antonescu indica dezvoltarea unei propagande persuasive şi nu a uneia agresive, care nu ar fi dat rezultate în condiţiile momentului martie 1943. Aceste instrucţiuni pot fi văzute ca o încercare a autorităţilor centrale de a reevalua strategiile de propagandă: „Ar fi bine ca şi la noi, dacă nu armata, dar Agenţia

RADOR sau Secţia Propagandă din Marele Stat Major să dea zilnic la o oră invariabilă un scurt comunicat sau comentariu, cu un substrat bine camuflat de propagandă” 026.:.*4*:

Buletinele informative ale Jandarmeriei şi SSI-ului au fost foarte importante pentru construirea strategiilor de propagandă.

Se semnala care era starea de spirit a populaţiei, precum şi factorii care o influenţau: lipsa articolelor de primă necesitate, scumpirile excesive, salariile insuficiente, pierderile de pe front, corupţia, prezenţa germană etc. La o lună de la emiterea *Instrucţiunilor*, primul raport lunar evalua starea de spirit a „românilor conştienţi”.

ca fiind calmă. Ceea ce îngrijora şi provoca nelinişte era evoluţia operaţiunilor militare. Erau identificaţi şase factori care influenţau negativ moralul populaţiei: prelungirea războiului şi capitularea armatelor germano-române; epuizarea trupelor româneşti în vreme ce Ungaria îşi conserva forţele; neîncrederea în intenţiile Axei faţă de interesele naţionale ale României; tratamentul românilor din teritoriul cedat; nefuncţionalitatea comisiei germano-italiene în medierea relaţiilor româno-ungare; o posibilă intervenţie a Reichului în România, prin răsturnarea lui Ion Antonescu şi impunerea unui guvern de factură legionară527.

La începutul anului 1943, mareşalul Ion Antonescu cerea

SSI-ului întocmirea unor evidenţe cu „minoritarii care au avut o atitudine neloială faţă de stat” °28, menţionându-se că la momentul oportun aceştia îşi vor primi „pedeapsa pe care o merită” 529. Fără să fie indicată o minoritate anume, se cerea strângerea de informaţii pentru toate persoanele care, atât înainte de război, cât şi pe perioada acestuia, au avut atitudini sau manifestări ostile faţă de statul român. Serviciul Jandarmeriei s-a opus acestei iniţiative, deoarece nu existau suficiente forţe pentru o acţiune de asemenea anvergură. Mişcările de populaţie din timpul războiului îngreunau şi mai mult o astfel de acţiune.

Pentru această perioadă, zvonurile au dominat spaţiul public.

Starea de îngrijorare, cauzată de retragerea trupelor de pe frontul de Est, a contribuit la amplificarea lor. Autorităţile au lansat campanii de combatere a zvonurilor defetiste, precum şi de

identificare a surselor. Pedepsele erau drastice. Cei care răspândeau zvonuri erau trimişi pe front sau deferiţi Curţii Marţiale: „Ion Antonescu a dispus să se continue sistemul de contrapropagandă cu privire la zvonurile false către circulă în Capitală, iar mai târziu să fie publicate broşuri şi în dreptul fiecăruia să se arate ce s-a realizat şi ce nu” a30. Autorităţile au depus eforturi intense în direcţia combaterii indiscreţiei, defetismului şi alarmismului prin publicarea

de articole lămuritoare asupra situaţiei României. Arestările şi pedepsele aplicate „colportorilor” intrau în categoria măsurilor dictate de vremurile excepţionale, dar Ion Antonescu considera că

„Ar trebui să se aresteze în Bucureşti acei care stau şi colportează fel de fel de minciuni la Nestor, Capsa, prin ministere, nu pleava de la periferie” 031. Măsurile dure de combatere a zvonurilor nu au rămas necomentate de BBC care transmitea că „avertismentele împotriva celor care răspândesc zvonuri au fost sporite. În particular, ţăranii au fost sfătuiţi prin radio să rămână calmi şi încrezători şi să continue să sprijine armata română şi actualul regim” aa2.

În perioada războiului au fost anchetate, arestate, condamnate sau amendate sub acuzaţie de activitate politică 10 566 persoane, dintre care 5 436 comunişti sau simpatizaţi ai mişcării. Sentinţele capitale pronunţate au fost în număr de 131 (11 în 1940; 28 în 1941; 63 în

1942; 118 în 1943 şi 93 în 1944) 533, dintre care au fost executate

72. Ele au vizat pe cei care erau identificaţi ca spioni şi agenţi ai Uniunii Sovietice.

Starea de îngrijorare s-a accentuat la începutul anului 1944.

Apropierea frontului şi perspectiva ca luptele să se desfăşoare pe teritoriul românesc au provocat confuzie, teamă şi dezorientare.

Pentru cei din Basarabia reîntorşi în 1941, perspectiva

refugiului părea singura soluţie salvatoare. Corespondentul Agenţiei Reuter la Zürich transmitea că „populaţia din Basarabia [...] este cuprinsă de panică în faţa înaintării sovietice", iar la Bucureşti „domneşte o nervozitate crescândă" 334.

III. C. Curente şi atitudini

1. Partidele istorice, între salvarea interesului naţional şi realitatea dezastrului în aşteptarea războiului, atitudinea partidelor istorice faţă de guvernul Ion Antonescu era caracterizată de SSI ca rezervată, principalele activităţi reducându-se la reorganizarea structurilor din teritoriu: „Se observă totuşi o tendinţă de strângere a relaţiilor între cadre şi o conlucrare în vederea situaţiei în care se afla ţara" °3°. Campania din Răsărit nu a lăsat indiferente cercurile politice tradiţionale. Actul de la 22 iunie 1941 a avut susţinerea

deplină a celor doi lideri politici Iuliu Maniu şi Constantin I.C.

Brătianu. Se spera că războiul împotriva Uniunii Sovietice, chiar dacă alături de Germania, va avea ca rezultat refacerea integrităţii teritoriale atât la Est, cât şi la Vest, stabilitatea politică, economică şi strategică036. La 24 iunie 1941, cercurile naţional-ţărăniste au decis să-l sprijine pe conducătorul statului „în lupta pentru reîntregirea hotarelor acesta fiind un comandament superior care trebuia să primeze". În privinţa politicii externe, Iuliu Maniu a adoptat o atitudine de aşteptare a rezultatului conflictului germano-rus. Potrivit SSI-ului aceasta se datora convingerii liderului

PNŢ că Marea Britanie va fi cea care va decide în problemele importante ale continentului european. De cealaltă parte, autorităţile britanice vedeau în Iuliu Maniu singura personalitate politică în jurul căreia se putea organiza o mişcare de rezistenţă efectivă.

SSI-ul informa că „agentul de legătură" între Iuliu Maniu şi ministrul britanic la Bucureşti, Sir Reginald Hoare, era Corneliu

Coposu, care perfectase detaliile pentru „continuarea legăturilor între cercurile engleze şi conducerea naţional-ţărănistă, stabilindu-se în această privinţă un perfect acord" 537.

Iuliu Maniu adresa, în iulie 1941, generalului Ion Antonescu o

scrisoare unde arăta că „întreaga naţiune a fost cuprinsă de nespusă bucurie când a aflat că Cernăuţiul şi Chişinăul şi alte oraşe au fost eliberate de cotropitori [...]” 538. Însă liderul PNŢ atrăgea atenţia, aşa cum o va face în tot cursul războiului, că trimiterea trupelor dincolo de Nistru comporta mari riscuri pentru viitorul ţării. În aceeaşi scrisoare era pusă în discuţie una dintre temele principale ale propagandei româneşti: distrugerea bolşevismului:

„Ar fi prea pretenţios să credem că continuarea războiului germano-rus ar depinde de colaborarea noastră, precum este nu mai puţin pretenţios ca să proclamăm, noi, românii, războiul sfânt contra

Rusiei. [...] Războiul sfânt militar şi politic să-l prestăm pentru

România Mare, cu toate provinciile sale. Nu avem niciun soldat român de sacrificat pentru scopuri străine [*subl*. *ns*.] „*a39*.

Răspunsul mareşalului nu s-a lăsat aşteptat, el susţinând că „nici unui român nu-i trece prin minte că lupta de azi este un război de agresiune pe care România îl duce împotriva cuiva” 540. După

Jansarea acestui avertisment, SSI-ul raporta că Iuliu Maniu era mtru-totul hotărât să facă cunoscută opiniei publice, în special cercurilor politice tradiţionale, opoziţia sa faţă de decizia trimiterii

trupelor române dincolo de Nistru. Dacă actul de la 22 iunie era unul corect, România reluându-şi teritoriile răpite de Uniunea

Sovietică, în iunie 1940, continuarea războiului împotriva

Moscovei, dincolo de Nistru, căpăta în opinia liderului ţărănist, titlu unui război de agresiune, ceea ce complica poziţia ţării în cadrul relaţiilor internaţionale, în opinia lui Iuliu Maniu, consecinţele calificării României ca stat agresor erau greu de evaluat:

„Trimiterea de noi forţe pe frontul de răsărit capătă de acum înainte sensul unui război pentru distrugerea Rusiei, ceea ce răpeşte

României raţiunile naţionale de revendicări justificate. România nu trebuie să mai trimită armata în Rusia, cu atât mai mult cu cât

aceste importante forţe îi vor fi neapărat necesare pentru o eventuală acţiune de reluare a Ardealului” 541.

Continuarea războiului a fost privită cu rezerve, iar liderul naţional-ţărănist şi-a exprimat intenţia de a nu lăsa ca populaţia să fie înşelată asupra scopurilor prezenţei trupelor româneşti dincolo de linia Nistrului. Interesele româneşti nu trebuiau sacrificate pentru scopurile germane, iar România nu avea nevoie de compensaţii teritoriale în Est: „De aceea crede că [Iuliu Maniu, n.n.] opinia publică românească sau cel puţin forţele politice tradiţionaliste trebuie pregătite din timp pentru a rezista unei asemenea eventualităţi” 042.

În acelaşi timp, cercurile liberale se situau într-o stare de aşteptare şi de neutralitate politică, optând pentru un „complet neamestec în afacerile interne şi externe ale ţării” 543. În principal, acţiunile opoziţiei s-au limitat la declanşarea unui „război” al memoriilor şi protestelor, precum şi la afirmarea deschisă a ataşamentului faţă de anglo-americani544. Activitatea liderilor partidelor istorice a fost sancţionată deosebit de aspru de Ion Antonescu, care nota pe una dintre informările SSI referitoare la una dintre întâlnirile de la Dobreşti, din primăvara lui 1942, următoarea rezoluţie „Lasă-i să trăncănească!” 545. Dar potrivit notei, liderii PNŢ

deşi nu îşi propuneau acţiuni directe împotriva guvernului Ion

Antonescu se arătau profund îngrijoraţi de starea de spirit din ţară.

Nu numai cercurile politice, dezaprobau decizia luptei dincolo de

Nistru. Reacţiile la una dintre conferinţele lui C.C. Giurescu

Intitulată „Drepturile româneşti între Nistru şi Bug” confirma faptul că numărul celor care se arătau sceptici faţă de această decizie era în creştere: „Românii trebuie să fie foarte prevăzători

la această provincie şi să nu se angajeze prea mult până la pacea

finală cu lucrări şi investiţii deoarece viitorul pare foarte întunecat; a spune că URSS este învinsă şi nu mai prezintă un pericol înseamnă a spune un neadevăr, a exagera; reconstruirea Transnistriei pe bază naţională românească este foarte greu de efectuat, deoarece există şi alte pericole, pe care nimeni nu le bănuieşte” 046.

Dificultăţile întâmpinate în timpul asediului Odessei, pierderile umane au avut ca rezultat apariţia primelor semne de îngrijorare.

Generalul Antonescu a ordonat „să se facă bine să nu se mai dea curs tuturor nebuniilor străzii. Suflă un vânt de nebunie colectivă şi individuală, înţelept este să aşteptăm ca vântul să se potolească, şaUA SĂ fie potolit. Este ceea ce fac. Deci, răbdare!” 547.

În septembrie 1942, scrisoarea adresată de Dinu Brătianu lui

Ion Antonescu s-a soldat cu un aspru rechizitoriu de 125 de pagini al celui din urmă la adresa politicii guvernelor liberale din perioada interbelică, acestea, fiind în opinia mareşalului responsabile nu numai de starea dezastruoasă în care se afla ţara în 1940, dar şi de înzestrarea extrem de proastă a armatei. Ion Antonescu şi-a construit discursul de pe poziţia salvatorului. Ţara, armata, naţiunea nu puteau fi salvate decât prin război, memoriile foştilor lideri politici, fiind în acest caz, lipsite de valoare: „Chiar dacă, domnule

Brătianu, va fi să «suferim» iarna viitoare – şi altele încă – «de foame şi de frig», fiţi sigur că cei care au suferit de «foame şi de frig» în timpuri de belşug şi pace, din cauza modului cum aţi administrat ţara, vor şti să mai sufere şi să mai rabde, pentru că ştiu că sufăr şi rabd şi eu, şi fiindcă instinctul de conservare naţională le spune că fără această suferinţă nu se va putea salva viitorul copiilor [...] ”548.

În noiembrie 1942, cercurile PNŢ comentau că guvernul de la

Bucureşti l-ar fi însărcinat pe ministrul român din Spania, Victor

Cădere, să comunice cercurilor anglo-americane că „România tratează cu Finlanda o linie comună de conduită, fapt care prin el însuşi constituie o depărtare de ţelurile Germaniei faţă de

Anglia” 549. Mandatul era dat de Mihai Antonescu a cărui relaţie cu Germania se tensionase. Informaţia trebuie pusă în legătură cu planul imaginat de Mihai Antonescu intitulat „Iniţiativa guvernului român pentru o conlucrare a statelor secundare în

uropa de mâine", prin care preconiza constituirea unui bloc al Datelor mici pentru declanşarea negocierilor de pace cu marile

puteri (în special Rusia) în vederea încheierii păcii550, în aceeaşi săptămână, la Legaţia Elveţiei din Bucureşti se comenta că Mihai

Antonescu încerca să exercite presiuni asupra germanilor în problema Ardealului, ameninţând cu începerea unor tratative cu anglo-americanii şi retragerea armatei române de pe frontul de Est501.

La sfârşitul anului 1942, PNŢ şi-a reevaluat metodele de acţiune. Pornind de la informaţia că „anglo-americanii nu admit arbitrajul de la Viena" 552, Iuliu Maniu transmitea organizaţiilor din teritoriu să diminueze „activitatea de propagandă şi colportaj" şi să-şi canalizeze eforturile către planul extern, în opinia lui Iuliu

Maniu, activitatea diplomatică era mult mai importantă, deoarece marile puteri trebuiau să înţeleagă situaţia României. Indicaţia liderului naţional-ţărănist trebuie văzută în contextul arestărilor operate în decembrie 1942, arestări calificate de cercurile opoziţiei drept o „desfăşurare de forţă a guvernului". Iuliu Maniu îşi exprima convingerea că „guvernul se va opri la o limită onorabilă" 053: „După unele indicii, guvernul nu este hotărât să recurgă la măsuri efective împotriva opoziţiei, descinderile şi internările ce se fac, având scopul «să calmeze pe câţiva agitaţi» care s-au dedat la manifestări zgomotoase, ce au creat dificultăţi guvernului" 554. Potrivit unei note informative opoziţia continua să-l susţină pe Mareşalul Antonescu, acţiunea împotriva Rusiei Sovietice fiind considerată o „necesitate", dar considera că „misiunea în răsărit" îşi atinsese scopul, iar toate eforturile canalizate către exterior. Context în care, democraţiile occidentale trebuiau să înţeleagă sensul agresiunii sovietice şi să se implice în elaborarea unei strategii comune pentru crearea unei

„Românii mari şi puternice la gurile Dunării" 555.

Pentru a nu atrage ostilitatea guvernului, în special a cercurilor germane care cereau măsuri represive, Iuliu Maniu a transmis un

mesaj Radio Londra unde cerea ca activitatea grupării naţional-ţărăniste să fie trecută sub tăcere: „Necesităţi de ordin politic reclamă ca postul Radio Londra «care făcea totuşi o propagandă interesantă şi utilă opoziţiei democrate» să nu se mai ocupe de activitatea ce o desfăşoară această opoziţie” 506. Nicolae Penescu, în contradicţie, cu indicaţiile lui Iuliu Maniu, considera că PNŢ

trebuia să continue să informeze şi să orienteze opinia publică, aceasta fiind singura opţiune în condiţiile în care activitatea partidului era limitată007., i, v

Tot acum, cercurile liberale au perfectat un plan comun de acţiune a opoziţiei. În cadrul unei întrevederi cu Istrate Micescu.

Dinu Brătianu a schiţat coordonatele colaborării cu PNT: acţiuni comune pentru sistarea trimiterii de noi trupe pe Frontul de Est;

retragerea armatei române pe linia Nistrului; menţinerea contactelor „prin orice mijloace” cu puterile anglo-americane058. Dinu

Brătianu îşi exprima speranţa, în lumina evoluţiei operaţiunilor militare, că „englezii şi americanii vor avea grijă ca Europa să fie ferită de o invazie rusească” 559.

În aprilie 1943, Ion Mihalache, convins că forţa germanilor nu se epuizase, a avansat ideea sprijinirii guvernului Antonescu, fiind, în opinia sa, „cea mai bună formulă atâta vreme cât germanii sunt puternici” 560. Pentru planul politicii externe, se pronunţa pentru acordarea libertăţii de acţiune lui Iuliu Maniu deoarece „faţă de puterile anglo-saxone, acesta a încetat a mai fi exponentul unui singur partid, devenind reprezentantul recunoscut al întregii opoziţii” 561.

O notă a consilierului de presă de la Legaţia României din

Elveţia, Ion Haralamb, informa că în mediile occidentale circula zvonul conform căruia la sfârşitul războiului Uniunea Sovietică urma să restituie Ardealul de Nord României în schimbul Basarabiei şi Bucovinei. Informaţia era lansată la sugestia ambasadei americane de la Moscova şi avea drept scop slăbirea rezistenţei

României în eventualitatea unei acţiuni militare în Balcani: „Ar urma deci a se pregăti în România o atmosferă prielnică unei părăsiri a

luptei şi a unei schimbări de regim” 062. Acelaşi consilier relata că în cursul unei discuţii cu preşedintele guvernului de la

Berna, dr. Lachenal, a sugerat guvernului de la Bucureşti o mai mare atenţie în abordarea relaţiei cu Uniunea Sovietică: „[...] A

arătat că dacă problema Ardealului este într-adevăr dureroasă pentru noi, problema sovietică pune în joc însăşi existenţa noastră de stat şi de popor” 563. Dar oficialul român a încercat să explice că exista „o ierarhie de primejdii şi interese” care explicau orientarea României: guvernul avea susţinerea populară în apărarea împotriva expansiunii sovietice.

În mai 1943, Ion Antonescu era informat că liderii celor două partide istorice erau de acord pentru înfiinţarea unui „bloc cu scopul de a împiedica participarea masivă a României la război şi spre a asigura o rezervă politică în eventualitatea că Germania va pierde

războiul” 564. În acelaşi timp, memoriile repetate adresate de către cei doi lideri lui Ion Antonescu au sporit iritarea acestuia în faţa cererilor repetate de a grăbi ieşirea din război. Potrivit notelor SSI, la nivelul conducerii PNŢ exista convingerea că preluarea guvernării nu era decât o chestiune de timp. În acelaşi timp, faptul că naţional-ţărăniştii sperau în victoria puterilor aliate nu era considerat de către SSI un pericol atâta vreme cât „nu întreprind vreo acţiune care să creeze dificultăţi guvernului” 565. Este de altfel bine cunoscut faptul că activitatea PNŢ, şi în special menţinerea legăturilor cu Marea Britanie, a avut acceptul tacit al guvernului

Antonescu566. Însă activitatea „cercurilor anglofile” a constituit unul dintre subiectele constante ale presiunilor germane. Ministrul von

Killinger sau consilierii din cadrul Legaţiei germane din Bucureşti au avertizat forurile guvernamentale că „agitaţiile anglofile” aduceau atingere intereselor Reichului în România, în februarie 1942,

von Killinger a acuzat într-un discurs public pe liderii partidelor de opoziţie că subminează cauza războiului din Răsărit, prin exprimarea rezervei că „nu era bine să se lupte dincolo de Nistru”.

Oficialul german solicita mareşalului Ion Antonescu „distrugerea acestei bande de flecari” ”67.

La presiunea germanilor, la începutul anului 1943, s-au operat o serie de arestări în rândul cercurilor anglofile, acuzate de spionaj în favoarea Marii Britanii. SSI-ul informa că „Iuliu Maniu a luat notă cu satisfacţie despre relatarea felului cum cei 20 de anglofili au fost trataţi sâmbătă dimineaţă la Serviciul Secret din Calea

Căldăruşanilor. Amicii săi care au fost chemaţi şi au povestit că au fost primiţi de un domn colonel în mod foarte curtenitor şi că au fost lăsaţi să-şi facă cum vor declaraţiile” 068. Este evident faptul că autorităţile de la Bucureşti au încercat să blocheze amestecul direct al germanilor în problemele interne. Mihai Antonescu cerea la l februarie 1944, ataşatului de poliţie de pe lângă Legaţia germană să înceteze urmărirea liderului ţărănist de către serviciile speciale germane: „Am auzit că după dl. Maniu ar circula o maşină germană care îi spionează toate mişcările. Acest lucru eu înţeleg să nu-l tolerez, fiindcă în ţara noastră noi facem politică şi siguranţă şi nu germanii” 069.

SSI a monitorizat activitatea opoziţiei atât în Capitală, cât şi în teritoriu. Potrivit instrucţiunile remise la 17 iunie 1943, urmau să fie identificaţi membrii activi ai partidelor istorice, descoperite

legăturile şi persoanele de contact, precum şi influenţa pe care o exercitau asupra populaţiei. De asemenea, erau monitorizate programul întâlnirilor, misiunile primite de la centru, activităţile de propagandă, legăturile cu extrema stângă etc. De interes erau şi nivelul de trai al liderilor partidelor din opoziţie, în special al celor care lucrau în aparatul de stat, precum şi modul în care îşi realizau veniturile. SSI-ul cerea şi identificarea militarilor care aveau legături în mediile politice, realizarea de biografii complete a tuturor liderilor partidelor politice atât de la centru, cât şi din teritoriu (pregătire profesională, poziţia ocupată în cadrul partidului, studii) 570. Sunt încă neclare

raţiunile unui astfel de ordin, deoarece şi până în iunie 1943, opoziţia făcuse obiectul unei atente supravegheri. Pot fi înaintate două ipoteze: pe de o parte, SSI-ul îşi asigura o importantă bază de date referitoare la activitatea opoziţiei, iar pe de altă parte se încerca o descifrare a planurilor acesteia în contextul tulbure al eşecului Campaniei din Răsărit.

Prin intensa activitatea diplomatică subterană şi colaborarea cu serviciile anglo-americane, Iuliu Maniu dorea în primul rând obţinerea de garanţii referitoare la statutul Transilvaniei în condiţiile în care „forţele germane erau epuizate şi nu vor putea obţine victoria” 071. După capitularea Italiei, liderii opoziţiei au înţeles că ajutorul anglo-american va fi condiţionat de interesele

Uniunii Sovietice în regiunea balcanică: „[...] Sunt foarte îngrijoraţi şi cred că România va fi sacrificată URSS-ului” 572.

Declanşarea negocierilor pentru ieşirea din război a însemnat o amplă mobilizare atât a guvernului, cât şi a opoziţiei. Potrivit

SSI, în decembrie 1943, Iuliu Maniu s-a reîntors brusc în Capitală pentru a perfecta un plan de revizuire a politicii externe şi militare, menit să salveze România din conjunctura nefavorabilă. El propunea declanşarea unor ample acţiuni politice şi diplomatice prin care să se obţină: nerecunoaşterea statutului de beligerant al României alături de Germania; ieşirea din Axă; demararea discuţiilor cu

Rusia Sovietică ca urmare a importanţei sale în „afacerile balcanice” 373. În opinia lui Iuliu Maniu existau două alternative: fie mareşalul Ion Antonescu refuza negocierile şi se continua lupta alături de germani, iar situaţia României era „definitiv compromisă” 074, fie se risca o ocupaţie germană, întoarcerea precipitată a lui Iuliu Maniu era legată de eşecul operaţiunii „Autonomous”.

(ai cărei membri au fost arestaţi în noaptea paraşutării 21 – 22

decembrie 1943) 575, ceea ce a grăbit cursul evenimentelor din

această zonă. Suspiciunile sovietice au dus la încheierea unui prim acord de trei luni de delimitare a sferelor de influenţă576. Ireparabilul era comis, iar până la acordurile de procentaj nu a fost decât un pas.

La începutul lui 1944 două mari probleme au stat în atenţia liderilor partidelor istorice: ieşirea României din război – chiar şi printr-o colaborare eu Ion Antonescu – şi situaţia ţării după întreruperea alianţei cu Germania. Presiunea germană a produs îngrijorarea cercurilor democratice care, la începutul anului 1944, se aşteptau la o intervenţie brutală şi la o schimbare de guvern, în acest context, revenirea legionarilor la putere era una dintre soluţiile, pe care liderii PNŢ o doreau cel mai puţin. Informaţiile provenite din cercurile legionare din Germania arătau că „legionarii aşteaptă pentru foarte curând q schimbare esenţială în

România care să-i aducă la guvern” 577. În opinia lui Iuliu Maniu, scenariul unei lovituri de stat germane presupunea: sechestrarea mareşalului, ocuparea ministerelor, arestarea miniştrilor, instalarea unui nou guvern, reţinerea şi suprimarea oamenilor politici.

Singura instituţie care ar fi avut şanse reale ar fi fost armata, care potrivit lui Iuliu Maniu, ar fi opus o dârză rezistenţă împotriva germanilor578. Zvonurile că se va forma un guvern al opoziţiei care să discute condiţiile păcii cu URSS au fost tot mai numeroase în primăvara anului 1944. La 23 iunie 1944, se vorbea chiar de o întâlnire între Mareşalul Ion Antonescu şi Iuliu Maniu, acesta din urmă fiind rugat să preia conducerea noului guvern579.

Problema Transilvaniei a preocupat de la bun început opoziţia română. Liderii PNŢ nu vedeau posibilă ieşirea din război fără obţinerea unor garanţii în privinţa Ardealului. Medierea sovietică între Ungaria şi România avea să se prelungească până în momentul încheierii păcii.

La 16 iunie, cercurile politice din Bucureşti au primit o serie de informaţii „îngrijorătoare” referitoare la planurile sovietice faţă de Transilvania, Moscova fiind mai puţin interesată să recunoască drepturile românilor asupra teritoriului cedat Ungariei580. Schimbarea de atitudinea era pusă pe seama refuzului guvernului de la

Bucureşti de a da un răspuns clar în problema ieşirii din Axă. În

acelaşi context, se menţiona că „ardelenii insistă pe lângă condu

cerile democratice de a angaja grupările de stânga în intervenţii diplomatice serioase în scopul retrocedării totale a Ardealului” 581.

Cu aproape a lună înainte de 23 august 1944, cercurile PNŢ

Îşi manifestau îngrijorarea faţă de viitorul României: se dădea drept sigură abandonarea Germaniei cu începere de la l septembrie 1944;

colaborarea lui Ion Antonescu cu partidele de opoziţie pentru găsirea unor soluţii salvatoare; formarea unui guvern de uniune naţională care să cuprindă la preşedinţie pe Iuliu Maniu, iar ministerele să fie împărţite între reprezentanţii PNŢ (ministerul

Apărării), PNL (Internele şi Fjnanţele) şi PCdR (Cultele, Educaţia şi Economia Naţională) 082, în acelaşi timp, se vorbea tot mai insistent de iminenţa plecării lui Ion Antonescu de la conducerea statului. Potrivit SSI asemenea zvonuri nu făceau decât să alimenteze şi mai mult starea de nervozitate a opiniei publice şi să aducă deservicii imaginii mareşalului, în acelaşi timp, prinţul

Ştirbey transmitea ultimele recomandări ale puterilor aliate care insistau ca România să încheie imediat armistiţiul, în condiţiile stabilite, fiind date garanţii că în cazul unei noi ofensive sovietice, ţara nu va suporta un regim de ocupaţie militară583, în aceeaşi perioadă, se recomanda BBC-Secţia română ca Iuliu Maniu să fie

„Prezentat pe scurt şi în trecere”: „[...] Nu trebuie făcută nicio discuţie despre poziţia lui Maniu ori importanţa lui politică şi nicio speculaţie asupra rolului pe care l-ar putea juca în România. Nu menţionaţi acele speculaţii ale presei referitoare la posibilitatea formării unui guvern Maniu” 084.

Sursa „Sfinx” informa la 11 august 1944 că politica dictatorială a mareşalului Antonescu, precum şi decizia de a continua lupta alături de Germania, prin mobilizarea de noi efective, au nemulţumit profund cercurile ţărăniste585. Ion Antonescu era acuzat că păstrează o atitudine servilă Germaniei, în contradicţie cu evenimentele din Balcani şi nesocotea „sentimentul popular de încetare a războiului586.

Aceeaşi sursă informa că Mihai Antonescu avea acordul Mareşalului de a trata direct cu reprezentanţii sovietici387.

Ipoteza unei lovituri de stat era tot mai des vehiculată, fiind indicată ca posibilă dată sfârşitul lunii iulie. Nervozitatea şi nemulţumirea se manifestau nu numai la nivelul opiniei publice, ci şi la nivelul conducerii armatei. Tot liderul PNŢ afirma că deţinea informaţii importante referitoare la faptul că „în cercurile militare superioare şi-a făcut loc de la întoarcerea Mareşalului [*de pe front*.

n. *n*] o stare de adâncă şi evidentă nervozitate, nefiind exclusă îndrăzneaţă manifestare a unora dintre ofiţerii superiori pentru grăbirea unei soluţii” 588. De asemenea, Londra era informată de iminenţa unei lovituri de stat militare. Reprezentantul român în capitala Suediei, primea la 10 august 1944 o telegramă de la Gr.

Niculescu-Buzeşti unde se preciza că, „spre a face un pas înainte pentru ieşirea României din război, s-a decis a se trimite un general pe lângă armata sovietică. El va avea misiunea să discute cu Comandamentul sovietic coordonarea acţiunii militare. Va fi investit cu puterile necesare şi va aduce toate informaţiile utile. Ofiţerul va fi generalul Aldea care a mai negociat cu ruşii şi în 1940.

Generalul va reprezenta frontul naţional-democrat. Această misiune are aprobarea regelui” 589.

Pe fondul criticilor la adresa guvernului, în fapt faţă de decizia mareşalului Antonescu de a păstra România alături de Germania, cercurile opoziţiei au fost supuse unei atente supravegheri. Conforma sintezelor SSI „oficiile anglo-americane din Turcia, care se ocupă în mod special de situaţia din Balcani, nu au destulă înţelegere pentru politica şi metodele folosite de opoziţia anglofilă din

România. Maniu studiază mijlocul de a transmite în străinătate

un memoriu amplu cuprinzând punctul său de vedere cu privire la politica, ţelurile şi metodele sale de lucru” 590. Declanşarea negocierilor secrete pentru ieşirea din război a presupus o amplă mobilizare, atât din partea guvernului, cât mai ales din partea partidelor istorice. Anii finali ai războiului au convins cele două tabere că interesul naţional trebuia să primeze în faţa oricărui partizanat.

Dezastrul de la Stalingrad, precum şi evoluţia frontului de Est au condus la convingerea generală că victoria germană nu mai putea fi posibilă şi prin urmare trebuiau găsite soluţii pentru a proteja

România de o eventuală invazie sovietică. Astfel, din 1943, atât guvernul, prin Mihai Antonescu, cât şi liderii partidelor de opoziţie şi-au trimis, în paralel, emisarii în capitalele statelor neutre

(Ankara, Stockholm, Berna, Lisabona, Madrid), pentru a negocia condiţiile încheierii armistiţiului şi ale ieşirii României din Arăt) 91.

În ciuda presiunilor Germaniei, ca aceste tratative să înceteze, iar iniţiatorulzinţiatorii să fie pedepsiţi, ele s-au intensificat în a doua parte a anului 1943, fiind folosite trei canale principale: Istanbul

Ankara, Cairo şi Stockholm. >–.

Eforturile partidelor istorice au devenit tot mai vizibile la începutul lui 1944, Iuliu Maniu fiind deja recunoscut în mediile internaţionale ca lider al opoziţiei democratice. Liderul ţărănist a încercat să obţină din partea guvernelor britanic şi american garanţii pentru integritatea teritorială a României592. Pacea era aşteptată şi odată cu ea şi revenirea la condiţiile politice de dinainte de război. Interesante au fost propunerile de pace interceptate de SSI, în urma negocierilor dintre trimisul oficial al statului român

Al. Vişoianu şi puterile aliate: recunoaşterea graniţei din 1940;

predarea armatei şi dezarmarea ei sau alianţa cu ruşii pentru a lupta pentru recucerirea Ardealului; despăgubiri de război fixate la Conferinţa Păcii; înfiinţarea în interiorul ţării a patru garnizoane

ruseşti la Galaţi, Constanţa, Ploieşti şi Craiova593. În acelaşi context, se cerea implicarea tuturor partidelor politice din ţară:

„Aceste sondări pentru ieşirea din război ar fi duse de dl. Maniu prin oamenii săi politici, Ştirbey şi Vişoianu, cărora guvernul le-a eliberat paşapoarte cu condiţia de a fi ţinut la curent cu această chestiune şi care ar interesa în gradul cel mai înalt” 594.

Cererile opoziţiei române vizau respectarea independenţei ţării, a drepturilor teritoriale, precum şi recunoaşterea statutului de cobeligerant. Nu vom insista asupra tuturor încercărilor opoziţiei române de a deschide capitolul negocierilor cu guvernul sovietic.

Legat de acest episod, deosebit de interesante sunt detaliile cuprinse în paginile inedite ale jurnalului lui Grigore Gafencu. Molotov transmitea că, în condiţiile în care rezultatele misiunii lui Barbu Ştirbey la Cairo erau incerte, guvernul sovietic îşi oferea disponibilitatea de a negocia cu „frontul de rezistenţă” reprezentat însă de Gheorghe Tătărescu: „Dacă frontul lui Gută [*referire la Blocul Naţional Democratic constituit, la 20 iunie 1944*, şi *în care intrau PNŢ, PNL, PS* ŞI *PCE*, *n*. *n*] trimite un negociator în Rusia, guvernul sovietic va sta de vorbă” 595, în opinia lui Grigore Gafencu, indicarea lui Gheorghe Tătărescu pentru negocieri era o mişcare strategică a ruşilor care cunoşteau atât „lipsa de autoritate reală a lui Gută”, cât şi „lipsa de seriozitate a noului front” 596.

Fostul ministru la Moscova insista, în scrisoarea sa din 29 iulie 1944, către Iuliu Maniu pentru stabilirea unor contacte directe cu sovieticii şi pentru grăbirea rezultatului „acestor zile tragice”. Dar, aşa cum nota în jurnalul său, era nevoie de coalizarea tuturor forţelor de opoziţie, care ar fi inclus şi pe românii din emigraţie:

„Dacă nu, prinşi între tărăgănelile lui Maniu şi tumbele lui Gută – şi mai ales între şiretenia sovietică şi supravegherea Gestapoului –, toată mişcarea de eliberare va duce la cele mai grele şi tragice încurcături” 597. Dar metodele lui Iuliu Maniu şi amânarea luării unor decizii au nemulţumit pe oficialii britanici. Legaţia Elveţiei transmitea că în opinia britanicilor o revoltă în România

nu putea avea ca rezultat o ocupaţie germană: „Englezii nu se mulţumesc cu manifestările scrise ale lui Maniu, ei vor să provoace tocmai un conflict între români şi germani, care după părerea lor ar crea mari dificultăţi Reichului în Balcani şi ar demonstra în acelaşi timp lumii că şi ţările satelite se ridică împotriva lui

Hitler” 598. Propaganda britanică a evitat de altfel să folosească numele lui Iuliu Maniu şi a insistat pentru găsirea unor lideri capabili să răstoarne situaţia din România. Dar între timp.

Bucureştiul era obligat să constate că rezultatul tratativelor depindea numai de Moscova. Eşecul operaţiunii „Autonomous” a aruncat România în sfera de interese a Uniunii Sovietice, fapt favorizat şi de pasivitatea americană în problema balcanică.

Ambasadorul Averell Harriman a avertizat asupra intenţiilor lui

Stalin de a instaura o zonă de influenţă sovietică, dar rezervele administraţiei americane pot fi interpretate dintr-o dublă perspectivă: pe de o parte, nu exista niciun plan pentru acest spaţiu, pornindu-se de la concepţia respectării prevederilor Carthei Atlanticului, iar pe de altă parte, s-au subapreciat scopurilor politicii sovietice. De asemenea, nu a existat o politică eficientă care să se opună extinderii comunismului, încercările de încheia armistiţiul au reprezentat o ocazie pierdută, România fiind lăsată în sfera exclusivă de interese a Uniunii Sovietice.

2. *Un „curent subversiv”*: *mişcarea comunistă*

În lumina rapoartelor informative, activitatea comunistă din timpul războiului s-a redus în principal la difuzarea de manifeste şi lozinci. Aria de manifestare a fost teritoriul urban, centrele industriale, marile fabrici, CFR şi societatea de tramvaie. Propaganda comunistă şi-a adaptat temele la problematica războiului, constantă fiind specularea nemulţumirilor din rândul populaţiei sărace?”. Lipsa unei tradiţii de stânga în existenţa statului modern român, la care se adăuga şi numărul foarte mic al membrilor şi

aderenţilor comunişti au făcut ca planurile revoluţionare ale extremei stângi să rămână în faza de proiect. Problema comunistă, dat fiind şi numărul redus al membrilor, a fost rezolvată prin internarea lor în lagăre sau în închisori înainte de declanşarea Campaniei din Est (Târgu Jiu, Caransebeş, Doftana, Văcăreşti), ceea ce a dus la paralizarea mişcării. Realitate confirmată şi de rapoartele Jandarmeriei în care se preciza că „măsurile energice luate de guvern, prin internarea conducătorilor comunişti în lagăr, au avut ca efect paralizarea de la început a oricărei acţiuni ostile siguranţei de stat" 600. Aripa externă601 a activat prin intermediul postului de radio „România Liberă", dar impactul emisiunilor nu a avut efectul scontat – destabilizarea internă şi câştigarea simpatiei populaţiei faţă de ideea comunistă. Lipsa de informaţii directe din ţară a îngreunat foarte mult activitatea amintitului post de radio.

În condiţiile în care mare parte a conducerii partidului era în detenţie, s-au căutat noi modalităţi de acţiune. Una dintre ele a fost infiltrarea Mişcării Legionare. SSI-ul informa că „din unele discuţii care au avut loc în luna decembrie [1940], între fostul prefect al judeţului Romanaţi, Liber Târnoveanu, şi fruntaşii comunişti din lagărul de la Caracal, se face dovada că în rândurile legionarilor pătrunseseră numeroşi muncitori comunişti care nu renunţau la ideologia marxistă şi urmăreau, prin acceptarea doctrinei legionare, compromiterea mişcării şi ajungerea la conducere" 602.

Un an mai târziu, se semnala existenţa unor instrucţiuni care indicau membrilor PCR să se infiltreze în Mişcarea Legionară pentru a „întări rândurile celor care se ridică împotriva regimului actual" 603.

Cu câteva luni înainte de închiderea războiului, propaganda comunistă s-a concentrat asupra politicii guvernului, după 22 iunie

1941, tema centrală fiind condamnarea războiului împotriva Uniunii Sovietice. Pentru o mai mare şansă de reuşită se recomanda liderilor comunişti „bine cunoscuţi de autorităţi să activeze cât mai ascuns pentru a nu fi arestaţi. Aderenţii înscrişi de curând vor fi supuşi la încercări serioase şi supravegheaţi îndeaproape" 604. Prima dintre instrucţiuni prevedea sabotarea împrumutului reîntregirii:

„Se va uza, în cadrul acestei acţiuni, de situaţia economică,

împingându-se muncitorimea la revendicări de majorare a salariului, respectarea concediilor, mărirea plăţilor orelor suplimentare etc.

În legătură cu lansarea noului împrumut al întregirii, partidul comunist dă dispoziţii, pentru moment, pentru sabotarea acestui împrumut şi îndârjirea muncitorilor" 605.

Zonele cele mai active erau: nordul Moldovei, judeţul Constanţa, cartierele mărginaşe ale Capitalei, regiunea industrială a judeţului

Hunedoara, în lumina sintezelor informative, propaganda comunistă din primele luni ale războiului a insistat pentru încetarea agresiunii împotriva Uniunii Sovietice, observându-se o „stranie similaritate" cu temele britanice606. Dar efectele propagandei comuniste din prima lună de război în mediile muncitoreşti au fost nule „lucrătorii de toate categoriile dând dovadă de perfecte sentimente patriotice" 607. Activitatea partidului comunist s-a axat în primul rând pe redresarea moralului membrilor, pe completarea şi pregătirea cadrelor, în plan secundar intrau activităţile de propagandă şi de agitaţie808: „PCR [...] intenţionează a trece la o acţiune susţinută pentru a-şi reorganiza, întări şi pregăti cadrele cum şi pentru a câştiga cât mai mulţi simpatizanţi în opinia publică" 609.

Cabinetul Militar primea, în iulie 1941, o amplă informare referitoare la obiectivele acţiunii comuniste în România, al cărei scop era „transformarea ţării într-o republică comunistă". Coordonarea activităţilor se realiza prin intermediul Kominternului care îşi subordonase PCR, sindicatele profesionale, fronturile populare.

BMŢ, MOPR (Ajutorul Roşu), tineretul comunist etc. în privinţa metodelor de lucru erau identificate: adaptarea la situaţia locală pentru câştigarea a cât mai mulţi simpatizanţi; infiltrarea organizaţiilor de dreapta; exploatarea nemulţumirilor populaţiei sărace;

provocarea de acte de sabotaj; exploatarea curentelor separatiste ale minoritarilor; crearea unei solidarităţi a muncitorilor; combaterea războiului; defetism; provocarea de agitaţii în rândul muncitorilor şi armatei610. Din motive de „securitate" s-a interzis

membrilor partidului folosirea „oricărui material scris”, iar instrucţiunile urmau a fi transmise de simpatizanţi „prin sistemul de la om la om” 611. La sfârşitul anului 1941, rândurile partidului au fost micşorate de numărul arestărilor, motiv pentru care la începutul anului 1942 s-a dispus ca membrii partidului să desfăşoare activităţi individuale de propagandă pentru a evita pătrunderea informatorilor: „Conducerea centrală a partidului se

va mărgini numai să comunice, din timp în timp, membrilor săi, linia generală politică şi cuvintele de ordine care vor constitui normele de orientare, urmând ca fiecare comunist însărcinat cu munca de propagandă să redacteze singur textele manifestelor pe care va trebui să le imprime şi să le colporteze individual. [...] Se semnalează printre comunişti intenţia de a răspândi cât mai larg, în propaganda lor [...] exagerarea riscurilor războiului şi exagerarea potenţialului de luptă al bolşevicilor” 612.

Într-una din analizele Jandarmeriei pentru anul 1942 se arăta că propaganda comunistă s-a axat pe specularea lipsurilor şi a nemulţumirilor populaţiei şi condamnarea războiului împotriva

URSS613. În plan organizatoric s-a încercat înfiinţarea Frontului

Naţional Patriotic, dar activităţile au continuat să fie coordonate de Ajutorul Roşu. Conform aceluiaşi document, în 1942, au fost arestaţi şi judecaţi 32 de comunişti614, în februarie 1942, „grupările subversive” continuau să „submineze aşezarea actuală a statului, infiltrându-se în special în mediul muncitoresc, unde găsesc un teren propice pentru specularea multiplelor nemulţumiri cauzate de starea de război” 615. SSI-ul avertiza că existau instrucţiuni prin care conducerea clandestină a partidului comunist din

România era îndemnată să „speculeze” toate nemulţumirile (de la condiţiile economice precare la zvonul unei eventuale mobilizări pentru campania de primăvară): „Comuniştii scontează pe crearea unei stări defetiste printre studenţi, cultivând printr-o propagandă camuflată, lipsa de entuziasm manifestată de unii studenţi faţă de participarea la război, în acest scop, comuniştii caută să se folosească

de elementele legionare – care fiind adversare regimului actual – se pot îndrepta împotriva politicii de război” 616, în februarie 1942, din exploatarea cercurilor comuniste reieşea că Moscova a trimis în România „agenţi propagandişti” care urmau să se informeze asupra stării de spirit a populaţiei, moralului trupelor, a efectelor propagandei radiofonice sovietice şi asupra situaţiei economice. Instrucţiunile Kominternului erau centralizate în

Capitală, după care erau trimise prin curieri clandestini la Varna, lui Boris Stefanof, care avea legături directe cu Gheorghi Dimitrof, aflat la Moscova617. Potrivit Poliţiei de Siguranţă, activitatea partidului comunist din România nu se ridica la nivelul cerinţelor

Cominternului, care aprecia că din toate ţările balcanice secţiunea

română se situa „la nivelul celor mai slabe aşteptări [*subl. doc.*, n.n.]. Biroul Politic [al Kominternului, n.n.] consideră că deşi în

România partidul are largi posibilităţi de acţiune, n-a reuşit să fie la înălţimea situaţiei. [...] Kominternul reaminteşte secţiunii sale din România că are întreaga libertate de iniţiativă şi că trebuie să ţină seama de momentul politic care cere intensificarea acţiunilor antifasciste în România” 618.

Propaganda comunistă a contestat termenii colaborării cu

Germania şi consecinţele participării la războiul împotriva Uniunii Sovietice. De remarcat de altfel că informaţiile referitoare la activitatea comunistă s-au situat numai în mediile muncitoreşti.

Buletinele de informaţii nu fac trimitere la nicio altă categorie socială, care să simpatizeze cauza comunistă. Considerăm că nu toate zvonurile sau informaţiile culese din rândul muncitorilor pot avea la origine un „agitator sau colportor comunist”. Starea de război afecta din punct de vedere economic această categorie socială, iar nemulţumirea poate fi legată de situaţia existentă şi mai puţin de o înclinaţie către un anumit tip de ideologie, de dreapta sau de stânga. Fără îndoială tentaţiile nu pot fi excluse, dar buletinele care erau trimise Cabinetului Militar nu conţineau date referitoare la existenţa

unor curente antirăzboinice, antigermane sau antiregim. De exemplu, buletinul de informaţii din

15 martie 1942 sublinia că „starea de spirit a muncitorilor este în general bună, însă afectată de scumpetea vieţii şi a restricţiilor alimentare” 619, iar într-o altă sinteză se preciza că „muncitorimea se menţine în afara preocupărilor cu caracter politic” 620. Specula şi corupţia erau fenomene care nemulţumeau profund, iar guvernul s-a văzut nu de puţine ori depăşit de situaţie: „Poate o serie de pedepse drastice executate în văzul tuturor, care să frapeze atât pe speculanţi, cât şi pe clienţii care îi încurajează ar duce la o îmbunătăţire a situaţiei actuale” 621. Potrivit rapoartelor Ministerului de Interne în ianuarie 1942, conducerea clandestină a PCR a primit noi instrucţiuni pentru activitatea din România: „PCR clandestin urmăreşte prin această acţiune subversivă să zdruncine moralul trupelor, care luptă pe front împotriva sovietelor” 622. Tot acum era interceptată o informaţie conform căreia Kominternul623 urma să trimită în România „agenţi terorişti şi instructori revoluţionari” 624, care aveau misiunea de a comite sabotaje asupra întreprinderilor şi căilor de comunicaţie. Pentru a filtra avalanşa de ştiri referi

toare la nemulţumirile muncitorilor, dar mai ales la activitatea partidului comunist, în octombrie 1943, s-a dispus ca starea de spirit să fie supravegheată numai de către SSI, deoarece serviciul dispunea de mijloace specifice pentru „identificarea agitatorilor” 625.

Din 1943, s-a constatat intensificarea măsurilor de reorganizare a structurilor comuniste. Cooptarea membrilor PSD a reprezentat o nouă strategie de inducere în eroare a autorităţilor. Problema comunistă a stat în permanenţă în atenţia SSI-ului. Apropierea frontului, creşterea numărului de agenţi sovietici de pe teritoriul

României putea înlesni reluarea legăturilor cu Moscova. Primul pas l-a constituit înfiinţarea „Frontului Patriotic”, prin cooptarea reprezentanţilor partidelor democratice, în special naţional-ţărăniştii şi liberalii626. Potrivit Poliţiei de Siguranţă instrucţiunile

Kominternului pentru luna februarie 1943 prevedeau:

popularizarea inutilităţii războiului antisovietic pe fondul dezastrului de la Stalingrad, a forţei combative a armatei sovietice, discreditarea conducătorilor germani şi români, evidenţierea bunelor raporturi anglo-sovietice[627]. Nu avem deocamdată informaţii care să ateste o posibilă legătură între Moscova şi gruparea comunistă din

România. Echipele paraşutate, cu începere din 1943, când linia frontului s-a modificat în favoarea sovieticilor, aveau numai misiuni de sabotaj şi de distrugere a punctelor de comunicaţii – şosele, poduri, căi ferate – niciuna dintre ele nefiind investite cu sarcini politice. Singura tentativă de acest sens a fost înregistrată la începutul anului 1943, când o echipă special pregătită pentru România în şcolile cominterniste a eşuat înainte de a ajunge pe teritoriul românesc[628].

Planurile activităţilor de propagandă la începutul lui 1943, aşa cum reies din sintezele SSI, pot fi interpretate dintr-o dublă perspectivă: a. politică – prin avansarea ideii formării unui guvern cu participarea forţelor democratice, inclusiv comuniste – b. economică, prin agitarea categoriilor defavorizate de război – muncitorii, ţăranii, invalizii, văduvele de război[629].

Instrucţiunile partidului comunist pentru această perioadă prevedeau constituirea unor echipe numite „partizanii Rusiei

Sovietice” instruite pentru misiuni de sabotaj, în componenţa lor intrau „comunişti de încredere” (cei care nu figurau în evidenţele

Siguranţei), dezertorii şi prizonierii sovietici. Interesant de semnalat este faptul că echipele trebuiau să creeze impresia că acţio

nează independent de mişcarea comunistă, gestul lor putând fi interpretat ca rezultat al unor profunde sentimente patriotice. Se cerea atacarea fundamentelor propagandei oficiale prin „agitarea”.

răniţilor permisionari, a invalizilor şi a populaţiei rurale; de asemenea, instigarea populaţiei pe tema rechiziţiilor, pregătirea muncitorilor pentru o eventuală acţiune revoluţionară prin difuzarea

comunicatelor radio Moscova şi BBC630. Propaganda antirăzboinică şi antiguvernamentală s-a intensificat în a doua jumătate a anului 1943, paralel cu încercările de organizare a structurilor din teritoriu.

După desfiinţarea Kominternului, 15 mai 1943, partidele comuniste au trecut sub autoritatea Secţiei de Informaţie internaţională a Comitetului Central al PC (b) 631, ceea ce nu a presupus însă întreruperea activităţii vechii structuri, ele fiind continuate632. Contextul politic existent dicta poate mai mult decât oricând în istoria Kominternului menţinerea legăturilor cu partidele comuniste, în ceea ce priveşte relaţiile Partidului Comunist din România cu Moscova, există la această dată în istoriografia noastră două opinii diferite.

Una dintre ele susţine posibilitatea menţinerii contactelor cu Moscova, după declanşarea războiului din răsărit, fiind indicată în acest sens directiva Kominternului din 7 iunie 1941, prin care se cerea membrilor partidului să înfiinţeze Frontul Unic Naţional633. Recomandare însuşită de conducerea PCdR reprezentată la acea dată de Ştefan Foriş. Cea de-a doua ipoteză este aceea a ruperii totale a contactelor cu centrul moscovit ca urmare a izbucnirii războiului şi a căderii reţelelor de legătură. Potrivit acestei ipoteze, PCdR a acţionat independent pe toată perioada războiului, argumentul final al acestei demonstraţii fiind implicarea în pregătirea actului de la 23 august 1944, care a surprins/iritat pe liderii de la Kremlin634. Din păcate nu se cunosc foarte multe date despre posibilele legături pe care reprezentanţii partidului comunist le-ar fi avut cu Moscova. Dar din perspectiva lui august 1944, coordonarea nu a funcţionat. Apropierea frontului dusese la creşterea numărului de agenţi sovietici pe teritoriul României, iar legăturile presupus întrerupte puteau fi reluate. Fără îndoială că istoria partidului comunist din această perioadă, aflat încă în clandestinitate, cu o conducere divizată, angajată în lupta pentru putere, rămâne din perspectiva surselor insuficient cunoscută.

Poate că în viitor, arhivele vor aduce mai multe informaţii care

să întregească datele deja existente.

Desființarea Kominternului a aruncat gruparea comunistă într-o nouă fază a luptei pentru putere. Petre Gheorghe635 a cerut, în iulie 1943, înlăturarea „elementelor neromânești” din funcțiile de conducere, însă „fracțiunea condusă de un maghiar și doi evrei”.

s-a opus636. Poliția de Siguranță raporta că „nu elementul românesc este acela care agită și propagă ideile marxiste revoluționare, ci elemente străine de neamul românesc, adesea musafiri nepoftiți pe teritoriul României, pașaportari, greci, armeni, evrei” 637.

Autoritățile au descoperit că mișcarea comunistă dispune de „sume fantastice”, numai chiria celor șapte case conspirative ridicându-se la 862.000 lei anual: „La această sumă trebuie adăugate ajutoarele destinate comuniștilor din închisori, cât și familiilor lor, salariile oamenilor de partid, mobilierul din casele conspirative și fondurile destinate organizării apărării proceselor” 638. Intrarea

Armatei Roșii pe teritoriul României a dus la creșterea importanței partidului comunist, o importanță disproporționată însă în raport cu numărul redus de membri. Reorganizarea conducerii partidului

(înlăturarea lui Ștefan Foriș și instituirea unui triumvirat format din Emil Bodnăraș, Constantin Pârvulescu și Iosif Rangheț la 5

aprilie 1944) confirmă importanța pe care Moscova o acorda partidului.

Odată cu înaintarea liniei frontului, importanța partidului comunist în ecuația viitoarei guvernări a crescut, iar statutul periferic al organizației s-a modificat radical, prin cooptarea sa în

Blocul Național-Democratic. În opinia lui Iuliu Maniu cel mai bun mijloc de a lupta împotriva comunizării țării era încheierea unei înțelegeri cu organizațiile politice democratice, inclusiv cu cele de stânga. În iunie 1944, se avertiza asupra unui potențiale misiuni care ar fi avut drept scop asasinarea lui Ion Antonescu și dezarmarea armatei germane. Se vorbea de anumite contacte pe care liderii comuniști le-ar fi stabilit cu o serie de ofițeri, chiar generali, în pregătirea unor planuri pentru răsturnarea lui Ion Antonescu639

şi pentru schimbarea regimului politic.

La l august 1944, o nouă anchetă în „cercurile de extremă stângă” scotea la iveală o informaţie importantă: în mai puţin de doi ani, partidul comunist urma să devină singura forţă politică din ţară. În absenţa altor surse, nu ştim deocamdată dacă a existat

vreo reacţie a factorilor de decizie. Dat fiind contextul, când toate forţele politice erau mobilizate pentru încheierea armistiţiului şi pentru scoaterea României din război, considerăm că o asemenea informaţie a trecut neobservată. Pe de altă parte, oficial, partidul comunist era în afara legii, iar probabilitatea de a ajunge, într-o perioadă atât de scurtă, principala forţă politică ar fi părut oricui o utopie: „În cercurile de extremă stângă circulă zvonul că mişcarea comunistă a prevenit pe membrii şi simpatizanţii săi să nu se aştepte ca PCR să vină la putere imediat după ocupaţia rusească a României. Oamenii de legătură ai mişcării explică celor cu care vin în contact că regimul capitalist va mai-dâinui în România cel puţin doi ani de la terminarea războiului, în explicaţiile acestora rezultă că evoluţia comunizării României va avea următoarele etape: a) După armistiţiu, România va fi condusă de un guvern democrat emanat din aşa-zisul Comitet Naţional care va legaliza toate partidele inclusiv pe cel comunist; b) Din momentul legalizării sale PCR va începe o acţiune de câştigare a maselor proletare şi

[a celor] mic-burgheze; c) Vor urma alegeri generale, în care se contează că PCR va avea mare succes însă nu va prelua singur puterea, întrucât, în conformitate cu acordurile URSS-ului cu

Anglia şi America, nu se va forţa pe cale revoluţionară instalarea unui regim exclusiv comunist în România, iar ajungerea la putere va trebui să conţină o evoluţie democrată şi parlamentară, în concluzie, PCR dă să se înţeleagă membrilor săi că după război le revine o sarcină grea relativ de durată [*subl. ns*], de a se pregăti în vederea creierii condiţiilor necesare pentru comunizarea ţării.

Se mai atrage atenţia că tot din cauza exigenţei acordurilor internaţionale, va trebui să se renunţe la formula dictaturii

proletariatului”.

Considerăm că nu ar fi lipsit de importanţă dacă am lega acest prim plan de comunizare, este adevărat schematizat, de cel semnalat OŞS-ului, la 7 martie 1945, de agentul Oficiului de Servicii

Strategice, Theodor Negroponte[640]. De această dată, informaţiile erau mult mai amănunţite. Se poate remarca faptul că în linii mari cele două documente cuprind aceleaşi coordonate. Astfel, în cadrul unei întâlniri dintre conducerea română (reprezentată de Ana

Pauker, Constantin Doncea, Constantin Pârvulescu) şi reprezentanţii sovietici (Vasile Prisenko, general Fedor Zurkov, din statul major politic al lui Malinovski, Ilia Zurcov, de la Secţia de educaţie

comunistă a Kominternului, Nicolae Acev, ataşat special pe lângă

Ana Pauker, Suiam Bereziński, trimisul personal al lui Stalin, ca

„Observator” pentru problemele româneşti) [641] au fost stabilite detaliile planului general de comunizare a României: o primă etapă de trei ani (interval în care urmau să fie demarate colectivizarea, naţionalizarea, transformarea instituţională, suprimarea monarhiei şi a partidelor politice, dezvoltarea sistemului concentraţionar etc.) şi alte două de cinci ani, pe parcursul cărora s-ar fi consolidat regimul de democraţie populară. Dar pentru că datele proveneau de la un „informator neverificat”, ele nu puteau constitui o bază sigură de interpretare a planurilor sovietice în România, în evaluarea raportului de către OSS se aprecia că „instalarea la putere a stângii de către sovietici a intensificat teama de comunism printre mulţi români”, iar „guvernul Groza nu constituie cu necesitate un preludiu la o Românie Sovietică” [642]. Prin urmare, nu existau suficiente motive care să acrediteze existenţa unor astfel de planuri, în plan intern se resimţeau consecinţele războiului, iar în cel extern, în ciuda asperităţilor, nu se prognoza o ruptură deschisă între sovietici şi anglo-americani. Chiar dacă nu este o sursă directă, considerăm că documentul susţine ipoteza existenţei unui plan de comunizare a României, în absenţa

unor surse directe, ceea ce s-a petrecut în perioada 1945 – 1948 confirmă această ipoteză. Dacă în august 1944, exista doar un proiect în care erau indicate liniile generale de urmat – cucerirea puterii politice și instaurarea unui regim comunist – din martie 1945, programul a început să funcționeze.

3. Legiunea, Reichul și *Mareșalul*

Fără îndoială că evoluția Mișcării Legionare după momentul ianuarie 1941 continuă să dețină numeroase necunoscute. Atât sursele memorialistice, cât și documentele de arhivă accesibile până în acest moment chiar dacă oferă informații deosebit de valoroase, nu întregesc tabloul relațiilor dintre Ion Antonescu, Reich și Mișcarea Legionară în perioada celui de-al doilea război mondial.

Menținerea pe teritoriul german a unui important număr de legionari refugiați după rebeliunea din ianuarie 1941 poate fi interpretată din cel puțin două perspective: invocarea unor argu

mente de ordin ideologic, dar, cel mai plauzibil, reprezentau un atu în relația dintre Hitler și Antonescu643. De altfel, liderii Mișcării au văzut prezența lor în Germania ca parte a unei strategii menite să-i aducă din nou la guvernare. Fapt indicat și de una dintre sintezele OSS referitoare la evoluția Mișcării Legionare, unde erau surprinse două elemente interesante: pe de o parte, legionarilor li s-a cerut să „nu producă dificultăți regimului Antonescu”, iar pe de altă parte „germanii îl șantajau pe Antonescu, amenințându-l cu readucerea la putere a legionarilor” 644. Totodată, legionarii au fost avertizați că „pe pământul Germaniei nu vor face niciun fel de politică, care ar dăuna Reichului și guvernului Antonescu” 645.

Însă vehicularea alternativei legionare a nemulțumit profund guvernul de la București. În lumina informațiilor furnizate de serviciile speciale, Ion Antonescu avea ulterior să afirme că

„Tulburările care au avut loc în ianuarie 1941 sunt datorate și unui amestec german nepotrivit care a exaltat, a indus în eroare sau a încurajat unele elemente ale răzvrătirii” 646. Deși Horia Sima deplângea în memoriile sale că exilul legionar nu s-a bucurat de

sprijinul şi de încrederea autorităţilor germane, surse din interiorul grupului contrazic afirmaţiile sale. În noiembrie 1941, Corpul Detectivilor intra în posesia scrisorilor unor legionari care se desolidarizaseră de grupul din Germania, Gheorghe Bălănescu şi Ion Burducea. Aceştia, dimpotrivă, subliniau că Mişcarea se bucura de sprijinul deplin al autorităţilor germane, precum şi faptul că erau trimişi în ţară „emisari" pentru reorganizarea structurilor[647].

Punctul comun asupra căruia cele două surse nu se contrazic este faptul că în ţară Legiunea se confrunta cu un real vid de putere[648].

Dacă pentru spaţiul german se recunoştea supremaţia lui Horia Sima, pentru reţelele rămase în ţară situaţia era cu totul diferită.

Recunoaşterea autorităţii unor noi lideri a aruncat mişcarea într-un lung proces al disputelor pentru putere[649]. Legiunea era nevoită să se reorganizeze în condiţii de clandestinitate, mare parte dintre liderii regionali fiind arestaţi sau trimişi pe front. Preotul Ion Dumitrescu Borşa – deşi afirma că, în ansamblu, mişcarea nu-l mai interesa – recunoştea ca lider al organizaţiilor din ţară pe Radu Mironovici, în contradicţie cu cel delegat de Horia Sima, fostul comandant al judeţului Hunedoara, Iosif Costea[600].

În momentul începerii războiului, Mişcarea se găsea într-o stare de paralizie, încercările de reorganizare păreau să fie sortite eşe

eului. Rapoartele SSI nu indică pentru perioada imediat următoare lunii ianuarie 1941 astfel de tentative. Fuga lui Horia Sima, precum şi problemele apărute odată cu predarea succesiunii au contribuit şi mai mult la dezorientarea structurilor din teritoriu: „În urma intensificării războiului cu Sovietele şi cucerirea Bucovinei şi a Basarabiei, o parte dintre legionari, în special cei înscrişi în mişcare după 6 septembrie 1940, se desolidarizează de mişcare şi încearcă o apropiere de conducătorul statului. [...] În unele cercuri legionare se observă în ultimul timp o acţiune pronunţată cu tendinţe de reorganizare, acţiune care va susţine ori va fi agreată de unele persoane oficioase şi unele cercuri militare. Se arată în aceste cercuri

că un viitor foarte apropiat va aduce o modificare situaţiei politice interne, fie susţinută pe plan extern, fie impusă pe plan intern” 651. Legăturile cu ţara se realizau prin intermediul soldaţilor din SS, sau al Consulatului German din Bucureşti. De altfel.

Legaţia dispunea de o importantă bază de date asupra legionarilor aflaţi în Germania652. În eventualitatea unei lovituri de stat, legionarii contau pe sprijinul Gestapoului, dar mai ales pe cel al reţelelor germane existente în România653. Prin urmare planurile legionarilor în Germania vizau răsturnarea generalului Antonescu şi revenirea la conducerea ţării, sau în cazul unui eşec, compromiterea generalului în relaţia cu Germania.

Legionarii rămaşi în ţară după rebeliunea din ianuarie 1941

au fost trimişi, uneori şi la cererea lor directă, direct în prima linie a frontului. Cei din exterior erau concentraţi cu deosebire la Berlin şi Viena, prezenţă socotită incomodă pentru autorităţile de la

Bucureşti care considerau că activitatea acestora nu era conformă cu realităţile vremii. Oficiile culturale româneşti din spaţiul german

(Berlin, Viena) erau acuzate că desfăşoară activităţi impregnate de spirit legionar. Un exemplu, în acest caz, a fost cel al Institutului român din Berlin care, la începutul lui ianuarie 1942, era acuzat că a permis implicarea legionarilor în organizarea unor activităţi culturale. Institutul era ameninţat cu tăierea subvenţiilor şi desfiinţarea dacă în cel mai scurt timp nu-şi revizuia atitudinea604.

După evenimentele din ianuarie 1941, cota popularităţii Mişcării Legionare s-a aflat într-o scădere continuă. Abuzurile scurtei guvernări legionare, dar mai ales amintirea asasinatelor şi a tragicelor evenimente de la începutul anului 1941 au determinat

O scădere masivă a simpatiei populaţiei pentru Mişcare. Atât

Intelectualii, cât şi mica burghezie asimila Legiunea cu „instabilitatea, nesiguranţa şi lipsa de competenţă” 605. Activitatea clandestină, atent monitorizată de către SSI, nu constituia un cadru propice pentru desfăşurarea chiar şi a acţiunilor obişnuite. Proclamată

principiu al supravieţuirii, clandestinitatea nu avantaja

Mişcarea Legionară, în comparaţie cu partidul comunist, vizibilitatea reprezenta punctul cheie pentru existenţa Mişcării. Reorganizarea şi rezolvarea succesiunii au reprezentat principalele preocupări ale cadrelor din ţară. Fără să deţină informaţii sigure.

Jandarmeria considera că „se pare că este dirijată prin instrucţiuni ce se primesc de la grupul refugiat în Germania" 656. Potrivit informaţiilor Jandarmeriei, la sfârşitul lunii decembrie 1941, s-au primit din Germania instrucţiuni care prevedeau realizarea unei evidenţe a cuiburilor legionare studenţeşti657, a numărului de membri, precum şi a celor cooptaţi în mişcare. Conform aceloraşi directive, Corpului Muncitoresc658 urma să i se acorde o atenţie specială, existând temerea că odată părăsită Legiunea, membrii ei se vor „adapta programului comunist" 659. Pentru menţinerea spiritului Legiunii se recomanda continuarea întrunirilor clandestine, adoptarea unui stil vestimentar apropiat de cel legionar, difuzarea de material de propagandă şi, nu în ultimul rând, aluzii referitoare la o revenire la guvernare.

La sfârşitul anului 1941, liderii partidelor istorice considerau că era necesar ca mareşalul Ion Antonescu să fie sprijinit tocmai

„Spre a nu fi silit să facă o politică de concurenţă cu legionarii" 660, care erau doar nişte „instrumente inconştiente, gata oricând să se lase agitaţi contra intereselor României". Concluzia raportului nu lăsa nicio urmă de îndoială asupra viitorului apropiat al Legiunii:

„În situaţia psihologică de astăzi, oricine ar încerca vreo combinaţie politică cu legionarii riscă să provoace manifestarea violentă a 95% din opinia publică românească" 661, în ciuda tentativelor de a se realiza o apropiere de PNŢ, Iuliu Maniu a refuzat, considerând că regimul Antonescu „era necesar", iar o soluţie legionară nu era posibilă" 662.

În ianuarie 1942, C.Z. Vasiliu emitea un „ordin de informaţiuni".

care stabilea măsurile de prevenire a unor eventuale tulburări legionare similare cu cele din 1941. Activitatea informativă de prevenire putea fi dublată, la nevoie, de intervenţii represive (erau indicate în special centrele muncitoreşti, localităţile unde erau

deţinuţi legionarii, centrele universitare) 663. La Iaşi era interceptată o circulară unde se indica legionarilor să activeze pentru îndeplinirea a două obiective: educaţia („pregătirea sufletească pentru realizarea omului nou legionar” 664) şi reorganizarea în spiritul directivelor Căpitanului („strângerea rândurilor şi disciplină” 665).

Planul de acţiune iniţiat de Comandamentul unic pentru prigoană prevedea: identificarea „trădătorilor” infiltraţi în sânul Mişcării;

consfătuiri cu un număr redus de membri, patru-cinci, şi de fiecare dată în locaţii diferite; mobilizarea inginerilor pentru a diminua tendinţele anarhice ale muncitorilor; recrutarea de noi membri numai după o atentă selecţionare, pentru a evita pătrunderea informatorilor; supravegherea corpului muncitoresc „spre a se evita devierea de la programul şi scopurile mişcării” 666. Zvonistica a amplificat presupusa activitate a Mişcării Legionare. De exemplu, una dintre „sursele sigure” informa Poliţia Turda că Horia Sima ar fi dat un ordin foştilor prefecţi legionari, comandanţilor şi ajutorilor de comandanţi din întreaga ţară să plece la Berlin pentru a fi instruiţi ca viitoare cadre administrative ale statului legionar.

Şi în acest caz s-a dovedit că nu era vorba decât despre un zvon.

Un număr atât de mare de persoane nu putea să iasă din ţară fără să fi atras atenţia, iar pe de altă parte Germania nu ar fi încurajat o astfel de iniţiativă.

Centrele industriale erau socotite punctele nevralgice, unde atât

Mişcarea Legionară, cât şi partidul comunist puteau câştiga numeroşi adepţi. Totodată, membrilor Mişcării aflaţi în ţară li s-a ordonat strângerea legăturile cu instructorii şi ofiţerii germani aflaţi în

România, în încercarea de a-i convinge că „sunt sinceri faţă de Axă, în timp ce forurile conducătoare au sentimente anglofile” 667. Tot cercurile legionare erau indicate că se aflau la originea zvonului potrivit căruia exista deja o înţelegere între Germania şi Ungaria prin care Transilvania să revină celei din urmă, iar România să primească drept compensaţii teritoriile cucerite în Est. Soluţia salvării

Transilvaniei nu putea fi decât un regim legionar668. O

altă temă majoră a propagandei legionare s-a concentrat asupra relaţiilor şi a încrederii pe care Reichul o avea în conducerea aflată în exil, implicit în Horia Sima, căutându-se a se acredita ideea că exista o alternativă la guvernul Antonescu, şi fapt foarte important, beneficia de concursul cercurilor apropiate ale Führerului.

Din nou, revenirea la putere nu era decât o chestiune de timp.

Problema Legiunii în raporturile dintre România şi Reich s-a menţinut în aceeaşi notă tensionată şi în 1942. Eugen Cristescu afirma la rândul său că presiunile exercitate de germani în chestiunile economice se încheiau de fiecare dată cu acelaşi avertisment:

„Ori cedaţi, ori vine Horia Sima” 669. La începutul anului 1942, se transmitea guvernului de la Bucureşti că Reichul se convinsese de „nulitatea Mişcării Legionare şi de mediocritatea conducătorilor ei”, exprimându-şi totodată încrederea în guvernul român şi Mareşalul Antonescu670. Dar această declaraţie nu l-a împiedicat pe

Ion Antonescu să abordeze problema Mişcării Legionare în cursul întrevederii cu Hitler din februarie 1942. Mareşalul cataloga

Mişcarea ca fiind la fel de periculoasă ca şi extrema stângă, subliniind că „întreg poporul român este potrivnic Legiunii” 671. Conducătorul statului dorea să primească asigurări din partea Führerului că nu va folosi Legiunea pentru construirea unei alternative subterane. Dar Hitler deşi recunoştea că „i-a primit pe legionarii români în Germania numai în silă”, iar pe „Horia Sima îl considera neloial”, totuşi nu a dat un răspuns clar în privinţa viitorului mişcării672, asigurându-l însă pe mareşalul Ion Antonescu că orice acţiune legionară va fi aspru sancţionată, însă guvernul de la

Bucureşti avea să găsească o soluţie pentru legionarii rămaşi în ţară: concentrarea lor, începând din mai 1942, în cadrul „Centrului

5 de Instrucţie Sărata”, aflat în sudul Basarabiei673. Măsura a fost catalogată de Horia Sima ca fiind represivă, Legiunea fiind supusă în opinia sa la un regim de exterminare.

Dar evenimentele s-au precipitat către sfârşitul anului 1942.

Horia Sima a imaginat, în noiembrie 1942, „complotul de la

Rostock" menit fie să determine răsturnarea generalului, fie să ducă la compromiterea guvernului de la Bucureşti în relaţia cu Germania. Gheorghe Şerbu a fost trimis în România pentru a transmite două scrisori lui Iuliu Maniu în încercarea de a-l câştiga de partea unei lovituri de stat. La întoarcerea în Germania, Gheorghe Şerbu a declarat în timpul anchetei că în realitate era membrul unei reţele de agenţi ai lui Antonescu, iar misiunea lor era aceea de a-l asasina pe Horia Sima. Efectul acestui complot eşuat a fost fuga lui Horia

Sima în Italia. Tensiunile acumulate între România şi Germania în urma înfrângerilor de pe frontul de Est a readus în prim-plan problema legionară. Potrivit consilierului Legaţiei germane.

Gerhard Stelzer, înfrângerile de la Cotul Donului au determinat

O „criză de încredere" care „s-a răsfrânt asupra tuturor segmentelor relaţiilor româno-germane" 674. Gestul lui Horia Sima a acutizat criza. Ion Antonescu era convins că evadarea liderului legionar nu s-ar fi produs fără concursul serviciilor germane şi a cerut Reichului

„Să rupă relaţiile cu acesta" 675. Ştirea a fost comunicată de către ambasadorul german la Bucureşti, von Killinger, în cursul unei întrevederi speciale cu Mihai Antonescu, la 24 decembrie 1942. În telegrama primită de la Berlin, von Ribbentrop asigura că Horia

Sima va fi readus în Germania, iar cei implicaţi în complot vor fi aspru pedepsiţi676, în opinia lui Mihai Antonescu evenimentul era foarte grav, deoarece în România putea fi interpretat ca „un act lipsit de lealitate din partea Germaniei" 677, în ziua următoare, la

25 decembrie 1942, primul ministru cerea în mesajul adresat lui

Hitler predarea lui Horia Sima, astfel încât să se finalizeze un episod „penibil al trecutului", iar România să-l judece conform legilor trădării onoarei şi războiului. Totodată, Mihai Antonescu a denunţat „echivocul" german în problema Ardealului şi amestecul în afacerile interne ale României: „Domnul mareşal Antonescu, eu însumi, suntem tulburaţi de acest act şi ne întrebăm cum a putut să evadeze Horia

Sima de sub paza autorităţilor germane fără complicitatea acestora” 678.

Interesante erau zvonurile care au precedat fuga lui Horia Sima în Italia, acestea fiind catalogate de SSI ca un „război al nervilor”.

declanşat de mişcarea clandestină, pentru a destabiliza situaţia internă. Astfel Horia Sima s-ar fi aflat în Capitală, existau negocieri secrete între guvern şi Mişcare, în vederea unei remanieri, legionarii urmau să treacă la acţiuni împotriva evreilor, iar Germania urma să medieze relaţia dintre mareşal şi Legiune679. Legionarii îşi calificau activitatea ca mulţumitoare, în condiţiile în care

„Războiul nervilor” determinase alarmarea opiniei publice, iar autorităţile manifestau prudenţă faţă de Mişcare680. Arestările operate în rândul legionarilor rămaşi în ţară confirmă hotărârea generalului de a „rezolva” problema Legiunii. Evadarea lui Horia

Sima a dus la măsuri represive împotriva celor rămaşi în ţară şi bănuiţi a avea legături cu cercurile din Germania. Consiliul de

Miniştri, întrunit în prima zi a Crăciunului din 1942, a decis internarea legionarilor suspecţi. Un raport al SSI consemna „arestarea

Preventivă”, nu de către poliţie, ci de către armată a unui număr de l 600 de persoane681: „Ultima afacere Horia Sima apare aşadar

ca încercare nereuşită de fugă la care România a reacţionat imediat prin măsuri de rigoare. Acest fapt dovedeşte că mareşalul Antonescu deţine puterea cu autoritate” 682.

În plan intern, consecinţa acestor presiuni a fost înfiinţarea la 11 decembrie 1942 a unei „brigăzi speciale” pentru a fi supravegheată mai bine „acţiunea subversivă” a grupurilor legionare683.

Erau mobilizate Direcţia Generală a Poliţiei, SSI-ul şi Inspectoratul

General al Jandarmeriei, precum şi prefectura Poliţiei Capitalei.

Toate aceste structuri urmau să colaboreze pentru constituirea grupelor care urmau să intre în componenţa brigăzii speciale, fixându-se ca dată limită pentru începerea activităţii 20 decembrie

1942684. Atribuţiile brigăzii erau urmărirea şi infiltrarea

grupărilor sau a facţiunilor Frăţiilor de Cruce, Corpului Muncitoresc, a grupurilor de studenţi legionari, funcţionari, liber profesionişti etc.

O atenţie deosebită se acorda recrutării informatorilor din rândul grupărilor clandestine ale Mişcării Legionare, stabilindu-se că

„Fiecare informator are în spatele său un altul care să-l supravegheze” 685. Se sublinia că „pentru atingerea unor rezultate bune nu se va cruţa niciun mijloc material” 686. După o scurtă perioadă de observare, Brigada informa că în sânul Mişcării predominau două tendinţe: 1. moderaţii, care se pronunţau pentru colaborarea cu guvernul Antonescu; 2. grupurile clandestine care respectau întru totul tradiţia legionară (şedinţe de cuiburi, reorganizare, strângerea de fonduri), dar care erau lipsite de un centru de decizie687. Exista convingerea în rândul celei mai mari părţi a legionarilor din ţară că Germania nu va abandona colaborarea cu

Legiunea. Menţinerea unui important număr de legionari pe teritoriul german alimenta această convingere. Totodată, numirea generalului Ion Gheorghe în funcţia de ministru al României la

Berlin (1943 – 1944) a fost interpretată de cercurile legionare ca o măsură menită să conducă la limitarea activităţii Mişcării în

Germania688.

Potrivit SSI, la nivelul anului 1942, existau la nivelul Mişcării patru mari curente: 1. primul se concentra în jurul lui Victor Vojen, care înclina pentru o colaborare cu cercurile din Italia, în virtutea relaţiilor pe care fostul ministru le avea în această ţară; 2. gruparea

Horia Sima, influentă prin număr de membri, dar şi prin relaţia cu Germania; 3. gruparea preotului Borşa axată pe conservarea liniei codreniste şi pe colaborarea cu Iuliu Maniu689; 4. gruparea

Ion Dobre, fost prefect de Iaşi şi de Tecuci, căzut la Sevastopol, şi care promova o linie care venea în contradicţie cu celelalte, colaborarea cu mareşalul, bazându-se pe legăturile pe care profesorul

Găvănescu le avea în cercurile puterii690. În ţară, Mişcarea se confrunta cu lipsa unui lider care să întrunească acceptul atât al lui Horia Sima, cât şi al celorlalţi lideri. Arestarea preotului

Boldeanu impunea numirea unui nou lider, în memoriile sale.

Horia Sima indică numirea lui Iosif Costea ca rezultat al dorinţei celei mai mari părţi a legionarilor din ţară. Dar Iosif Costea a ales calea „tratativelor cu regimul” ceea ce l-a nemulţumit profund pe

Horia Sima691.

La nivelul opiniei publice relaţia Mişcării cu Germania a fost percepută pe de o parte ca un act de trădare, iar pe de altă parte ca o dovadă a neîncrederii Reichului în Ion Antonescu: „Populaţia românească a criticat atitudinea Germaniei care susţine şi adăposteşte pe legionarii fugiţi, iar aceştia prin curierii pe care-i trimit în ţară lansează ştiri alarmiste şi încearcă să provoace tulburări” 692.

Eforturile Mişcării, în fapt ale aripii extremiste693, au tins către reorganizarea structurilor de bază – în special, Frăţiile de Cruce.

Corpul Răzleţilor şi Corpul Muncitoresc Legionar, în speranţa revenirii la guvernare, legionarii doreau să-şi consolideze poziţiile din administraţia statului, precum şi să obţină importante poziţii economice, prin preluarea conducerii centrelor industriale din

Ardeal, Basarabia, Bucovina, Transnistria „plecând de la consideraţia că cine stăpâneşte economicul domină politicul” 694. Temele de propagandă nu diferă de cele ale extremei stângi: salarizarea insuficientă a muncitorilor, creşterea excesivă a preţurilor în comparaţie cu puterea scăzută de cumpărare a celei mai mari părţi a populaţiei; specula şi îmbogăţiţii de război. Se informa că Oficiul

„Muncă şi Lumină” devenise un paravan al activităţii legionare.

De altfel, una dintre problemele reale cu care se confrunta Mişcarea, dincolo de conflictele interne şi relaţia cu autorităţile, era pătrunderea unui număr tot mai mare de membri ai partidului comunist. Mişcarea acuza guvernul că partidului comunist i se acorda un regim preferenţial, fiind invocate cazurile lui P. Constantinescu-Iaşi şi L. Pătrăşcanu cărora le era fixat doar domiciliu obligatoriu.

Caracterul justiţiar a predominat în propaganda legionară. Spre exemplu una dintre emisiunile postului de radio clandestin legionar

„Reînvierea” lansa, la 14 ianuarie 1943, un îndemn la luptă şi la

răscoală. Faptul că se situau în apropierea unei triste aniversări.

21 ianuarie, poate explica violenţa mesajului: „Bărbaţi români, răspunzători de soarta poporului nostru, daţi o mână de ajutor celor care au deşteptat poporul. Românii să se răscoale ca un singur om contra uzurpatorilor. Legionari: să aveţi totdeauna pistolul încărcat cu un glonţ pe ţeava, pentru ca dintr-o singură împuşcătură să eliberaţi ţara" 695, în categoria ştirilor „false, tendenţioase şi alarmiste" de sorginte legionară intrau: armata română va intra sub comandament german; neîncrederea pe care cercurile oficiale germane o manifestă faţă de guvernul Antonescu va avea ca rezultat cert formarea unui guvern legionar, iar eşecul lui Ion

Antonescu de a obţine extrădarea legionarilor aflaţi în Germania, confirma intenţiile Reichului asupra României696.

În acelaşi timp tratativele pe care aripa moderată le-a dus cu liderul naţional-ţărănist s-au soldat cu un eşec, acesta afirmând în cadrul unei întrevederi particulare că a refuzat includerea legionarilor Alexandru Constant, Augustin Bideanu şi Simionescu ca reprezentanţi ai Mişcării în cadrul Blocului Partidelor Democrate. În ciuda acestui refuz, liderii legionari, în urma unor presupuse indicaţii primite de la Horia Sima, continuau să creadă că

Germania va interveni în România, iar schimbarea de guvern era iminentă697. Moderaţii erau aspru criticaţi pentru tendinţa lor de a ajunge la o înţelegere cu guvernul Antonescu. Într-o viitoare construcţie, aceştia urmau să fie eliminaţi, atitudinea lor fiind asimilată unui act de trădare. Instrucţiunile recomandau reorganizarea Mişcării prin: 1. deplasarea a trei echipe din Corpul Răzleţilor în Ardeal; 2. reactivarea Frăţiilor de Cruce; 3. infiltrarea aparatului poliţienesc pentru obţinerea a mai multe informaţii referitoare la măsurile de distrugere a Mişcării; 4. strângerea de informaţii referitoare la guvern şi activitatea partidelor democratice care urmau să fie trimise în Germania prin intermediul Legaţiei de la

Bucureşti sau a ziariştilor germani aflaţi în Capitală; 5. acţiuni intense pentru diminuarea sentimentului antigerman698.

La sfârşitul anului 1943, se semnala că Mişcarea nu a renunţat la ideea de a avea un comandament în ţară şi de a-şi desfăşura activităţile

clandestine. De asemenea, se menţineau legăturile cu centrele din Germania şi Croaţia. Mişcarea era ameninţată de curente opuse, atât în ţară, cât şi în străinătate, izvorâte din viziuni

diferite asupra strategiei politice în relaţia cu Germania[699], dar şi în cea cu Mareşalul. Deşi aparent, Legiunea pare să nu mai intereseze autorităţile germane, existau informaţii potrivit cărora, totuşi „Mişcarea preocupă fără întrerupere cele mai înalte foruri ale guvernului german şi că deţinerea lui Horia Sima are sensul unei soluţii care trebuie ţinută în secret prin importanţa ei şi ferită de indiscreţie înainte de vreme” [700]. Propaganda britanică a vehiculat în prima parte a anului 1944 tema unei lovituri de stat şi a instaurării în România a unui guvern de factură legionară: „Dacă se discută posibilitatea unei ocupaţii germane în România, menţionaţi şi posibilitatea ca un guvern de marionete al Gărzii de Fier să treacă la acţiune, dar nu indicaţi aceasta ca o ameninţare la adresa şefului [*statului*, *n*. *n*]. Dacă există fie şi cea mai mică şansă ca guvernul Antonescu să demisioneze, iar un guvern al Gărzii de Fier să-i ia locul, atunci în mod evident va fi o ţintă perfectă pentru atacurile noastre, ca marionete germane care vor continua să supună România Germaniei” [701].

Legionarii din exil au continuat să spere în şansele de victorie ale Germaniei. Grupul moderaţilor a mizat în revenirea Mişcării la putere printr-o colaborare cu naţional-ţărăniştii. De aceea, la începutul lui 1943, cercurile moderate, în încercarea de a câştiga încrederea partidelor istorice, au lansat o nouă versiune, cu caracterul de „lămuriri”, asupra evenimentelor din septembrie 1940 şi ianuarie 1941. Potrivit legionarilor „anglofili” eşecul a fost cauzat de „intervenţia unei puteri străine” şi de promisiunile neonorate ale aceleiaşi puteri. Abandonaţi, legionarii din ţară doreau „să schimbe linia”, prin obţinerea unui acord de colaborare cu partidele democratice. Iuliu Maniu îi atenţiona să procedeze cu „mai multă

prudenţă” în afirmarea intenţiilor lor702. Dar evenimentele din august 1944 aveau să schimbe radical atât planurile Mişcării, cât şi pe cele ale Germaniei.

III. D.l. Sub semnul Reichului. Grupul Etnic German

Unul dintre cele mai importante grupuri minoritare a fost cel german703, în raport cu celelalte minorităţi, cea germană s-a bucurat, în perioada războiului, de un statut privilegiat704, situaţie datorată intrării României în sfera de influenţă germană. În vara

r «/!

lui 1940, odată cu arbitrajul de la Viena, statul român semnase un protocol prin care se obliga să trateze în mod egal şi în toate privinţele pe membrii Grupului Etnic German, precum şi să asigure posibilitatea menţinerii şi dezvoltării caracterului german. La 21 noiembrie 1940, era publicat Decretul-lege nr. 3 884, care autoriza constituirea Grupului Etnic German din România. Acestuia i se acordau prerogative extinse fiind declarată „persoană juridică română de drept public”, care avea dreptul de a lua decizii obligatorii pentru membrii săi – sub rezerva aprobării Conducătorului statului român. Decretul crea baza juridică pentru funcţionarea legală a GEG şi oferea liderilor minorităţii germane pârghiile necesare organizării după model nazist.

GEG a reprezentat unul dintre principalele canale de informare asupra domeniilor care interesau în mod deosebit Reichul: starea de spirit a populaţiei, situaţia economiei, orientarea guvernului, a armatei etc705. Pentru a răspunde nevoilor strategice ale Germaniei, conducerea grupului, considerată mult prea moderată de către autorităţile de la Berlin, a fost înlocuită, fiind preferat Andreas Schmidt. Criteriul alegerii nu l-a reprezentat însă experienţa

politică, ci relaţiile pe care acesta le avea în cadrul SS706. Linia politică promovată de noua conducere a constituit o altă sursă de tensiuni permanente în cadrul relaţiilor româno-germane.

Minoritatea germană s-a distins, conform rapoartelor informative, prin refuzul de a se supune obligaţiilor civice şi militare, precum şi printr-o atitudine sfidătoare la adresa autorităţilor statului român707: „Raporturile dintre populaţia românească şi elementul german este de cele mai multe ori delicat, populaţia românească manifestându-şi nemulţumirea pentru această tendinţă a germanilor de ieşi de sub autoritatea legilor” 708. Potrivit rapoartelor informative, după sosirea trupelor militare germane, tendinţa de nesupunere s-a accentuat, fiind concretizată prin înfiinţarea unor organizaţii paramilitare similare cu cele existente în Reich; membrii lor dispuneau ilegal de arme şi depozite de armament, aveau uniforme şi se instruiau în poligoane special amenajate. GEG şi-a depăşit adeseori atribuţiile prin organizarea taberelor de instrucţie, a cursurilor de pregătire militară sub titlul de „cursuri agricole”, înrolări în armata germană709, în opinia lui Eugen Cristescu „saşii din Ardeal erau un depozit al germanilor”, iar GEG-ul (prin cele opt servicii clandestine) reprezenta nu numai o agenţie de informaţii.

ci şi un instrument de intervenţie pentru cazul în care România şi-ar fi schimbat linia politică: „În această chestiune fa *instrucţiei*, *n*.*n*.], dl. mareşal Antonescu a avut multe scandaluri cu Killinger şi cu dl. Andreas Schmidt” 710.

La nivelul organismelor de control româneşti, exista convingerea că minoritatea germană acţionează în funcţie de un program coerent ale cărui coordonate erau: afirmarea superiorităţii rasei germane ceea ce presupunea drepturi şi privilegii; germanizarea localităţilor cu populaţie majoritară; tendinţe de autonomie care decurgeau din „situaţia politică şi strategică excepţională a

Reichului” 711. Raportul dintre majoritar şi minoritar s-a modificat substanţial în favoarea celui din urmă. Interesele majorităţii erau afectate de o minoritate a cărei putere era una contextuală. Mihai

Antonescu se pronunţa pentru o intervenţie pe lângă autorităţile germane pentru limitarea „tendinţelor speciale ale minorităţii germane” care „erau de natură să tulbure raporturile româno-germane” 712. Se informa că în şcoli crucile şi icoanele era înlocuite cu portretele Führerului, iar rugăciunilor de dimineaţă le erau substituite texte din *Mein Kampf113*. Consilierul de legaţie, Gerhard

Steltzer, consemna tendinţa tot mai pronunţată antireligioasă a

GEG, fapt care putea să influenţeze şi populaţia românească.

Potrivit oficialului german, mareşalul Ion Antonescu a atras atenţia lui Andreas Schmidt că „spiritul antireligios, introdus cu forţa în grupul etnic german, se putea extinde şi asupra populaţiei româneşti, amplificând pericolul influenţei comuniste” 714.

Una dintre preocupările constante ale guvernului român a fost reglementarea statutului minorităţii germane, fiind impuse obligativitatea de a se supune necondiţionat legilor statului român715.

În lumina sintezelor şi a rapoartelor informative se poate aprecia că simpatia Grupului Etnic German în rândul populaţiei majoritare româneşti s-a situat la cote scăzute. Aceasta s-a datorat pe de o parte atitudinii refractare a minorităţii germane faţă de deciziile statului român – refuzul de a participa la împrumutul reîntregirii, rechiziţiile pentru front, sustragerea de la încorporare –, precum

Şi convingerii majoritarilor că cele două minorităţi, germanii şi

Maghiarii, se vor uni împotriva românilor, în regiunile unde populaţia celor două etnii era majoritară. Cu toate acestea existau voci care acuzau că minoritatea germană face prea multe concesii statului român. Astfel într-un memoriu al vicarului Episcopiei Evanghelice

de Sibiu adresat lui Andreas Schimdt acesta era acuzat că „este prea bun prieten şi prea devotat poporului român”, deoarece obligase populaţia săsească să contribuie la împrumutul reîntregirii.

Faţă de această măsură, vicarul considera că populaţia săsească nu era deloc protejată în faţa pretenţiilor statului român (rechiziţii, serviciul militar) 716. Mihai Antonescu recomanda, în cadrul unei

şedinţe a Consiliului de Miniştri, din 2 septembrie 1941, abordarea unei atitudini mai flexibile a autorităţilor române în raport cu minoritatea germană: „GEG trebuie să fie ajutat, pentru ca să nu fie provocat el însuşi la o acţiune de impermeabilitate faţă de masa românească” 717.

Formaţiunile paramilitare şi acţiunea NSDAP-ului ridicau mari semne de întrebare asupra puterii reale a organismelor de control româneşti. Una dintre notele SSI, din 8 septembrie 1941, avertiza asupra unui plan de înglobare a minorităţii maghiare, prin crearea unei grupări politice naţional-socialiste718. În acest sens, urmau să fie parcurse mai multe etape: diminuarea influenţei bisericii greco-catolice; spargerea unităţii minorităţii maghiare din Ardeal;

preluarea de către Grupul Etnic German a controlului Comunităţii

Naţionale a Maghiarilor din România şi subordonarea tuturor şcolilor confesionale. Pentru îndeplinirea planului era indicat Geza

Oppert, liderul Grupului Etnic German din Timişoara. Acest plan trebuie pus în legătură cu ideea unei Transilvanii autonome, slab sau deloc legată de România, plan care a fost vehiculat între 1940

şi 1942719. Dar raporturile dintre cele două grupuri minoritare nu au fost însă dintre cele mai bune, iar o germanizare a maghiarilor era foarte greu de realizat. Resentimentele reciproce au împiedicat cele două minorităţi că colaboreze.

La începutul anului 1941 se aprecia că GEG-ul era loial Reichului, manifestând adeseori o „atitudine neprietenească, de multe ori dispreţuitoare” 720 faţă de reprezentanţii statului român. După 22

Iunie 1941, se constata o diminuare a ostilităţii, în contextul colaborării militare: „Frăţia de arme româno-germană a avut repercusiuni favorabile şi asupra relaţiilor dintre populaţia românească şi minoritatea germană. Pentru a oferi un exemplu conaţionalilor săi, conducătorul Grupului Etnic German, Andreas Schmidt, a cerut să fie trimis pe front şi să lupte împotriva bolşevismului”.

Detensionarea a fost urmată de întoarcerea unei părţi a mino

ritarilor germani, plecaţi clandestin în Reich, pentru a se sustrage obligaţiilor militare. Potrivit rapoartelor o parte s-a prezentat

„Imediat” la corpurile de trupă. Dar, organizarea şi educarea populaţiei germane în spiritul naţional-socialist a continuat721. Se aprecia că numărul etnicilor germani plecaţi în Reich se ridica la aproape 40 OO0722, iar gestul autorităţilor de a le permite ieşirea din ţară a fost apreciat ca „un act de deosebită solicitudine a guvernului român, care a îngăduit plecarea unor oameni ce sunt cetăţeni ai ţării” 723. Reichul a intervenit în reglementarea raporturilor dintre guvernul român şi GEG. Eugen Cristescu informa că

Berlinul a cerut o listă completă cu numele germanilor care erau ostili mareşalului sau guvernului. Ordinul prevedea expulzarea acestora în Germania724.

Pentru cunoaşterea exactă a situaţiei minorităţii etnice din

România, atât din punct de vedere numeric, cât şi al calităţii rasei s-au realizat o serie de recensăminte, fiind inventariată fiecare familie. Pentru perioada aprilie 1942-aprilie 1943 se aprecia că

„Atitudinea neloială” faţă de statul român s-a diminuat ca urmare a evoluţiei frontului: „[...] Situaţia grea de pe fronturi i-a făcut mai concilianţi faţă de autorităţi şi publicul românesc” 720. Însă în ciuda

„Atitudinii conciliante” minoritatea germană continua să evite obligaţiile care îi reveneau: sustragerea de la mobilizare, refuzul de a participa la colectele Consiliului de Patronaj.

Totodată, minoritarii germani refuzau să respecte convenţia româno-germană referitoare la înrolarea în SS a supuşilor români de origine etnică germană. Se înregistrau „acte de intimidare”.

asupra membrilor comisiilor de recrutare, precum şi refuzul de a se înscrie pe listele de recrutare726, acesta fiind unul dintre motivele care a contribuit hotărâtor la tensionarea raporturilor dintre

Bucureşti şi Berlin. Iniţial Ion Antonescu a refuzat să dea curs solicitărilor Berlinului, considerând că acordarea acestui drept ar fi însemnat încălcarea suveranităţii statului român şi slăbirea potenţialului militar al României, în februarie 1941, guvernul român a

decis încorporarea etnicilor germani în cadrul armatei române. Cei care refuzau să dea curs acestei dispoziţii, alegând calea refugiului în Germania, erau consideraţi dezertori727. Dar măsurile adoptate de către autorităţi, precum şi sancţiunile severe prevăzute de legile statului român, nu au reuşit să stopeze dezertarea etnicilor germani din unităţile armatei române. La insistent

tele Berlinului, guvernul român a promulgat două decrete de amnistiere – la 23 noiembrie 1940, respectiv l iulie 1941 – a infracţiunilor de trecere clandestină a frontierei de stat, nesupunere la recrutare, respectiv dezertare728. Dar cele două decrete nu au avut efectele scontate, cazurilor de dezertare continuând să crească, ceea ce a generat numeroase tensiuni între GEG şi guvernul de la Bucureşti. Etnicii germani, în special, ardelenii s-au prezentat voluntari în faţa comisiilor de recrutare, ceea ce pune în evidenţă faptul că armata germană era preferabilă celei române. Motivele unei asemenea opţiuni erau legate în primul rând de durata lungă a concentrărilor, tratamentul discriminatoriu, slaba organizare a serviciului poştal de campanie, aprovizionarea proastă a militarilor, precum şi lipsa totală a sprijinului material din partea statului pentru familiile soldaţilor mobilizaţi. Şi nu în ultimul rând, aplicarea pedepselor corporale. Pierderile de pe front, precum şi prelungirea războiului presupunea mobilizarea de noi contingente pentru nevoile germane. Însă la începutul lui 1942, guvernul român şi-a menţinut refuzul de a permite înrolarea masivă a etnicilor germani din România în Waffen SS. Ion Antonescu a comunicat lui Andreas

Schmidt – în cadrul unei audienţe din 17 februarie 1942 – decizia de a mobiliza noi contingente de recruţi în armata română, inclusiv cetăţeni români de naţionalitate germană. Mareşalul anunţatototodată intenţia de a promulga un decret-lege care prevedea pedeapsa cu moartea pentru dezertare şi refuzul serviciului militar,

însă în ciuda tuturor avertismentelor, dezertările şi trecerile frauduloase ale frontierei au continuat, ducând la tensionarea relaţiilor dintre conducerea GEG şi guvernul român. Iritat de această situaţie, mareşalul Ion Antonescu cerea să se comunice lui M. Killinger şi

A. Schmidt că „toţi fugiţii peste frontieră sunt consideraţi ca dezertori şi vor trage toate consecinţele legale. Deci, măsuri în cadrul legal. Să fie toţi – din Grupul Etnic German – preveniţi, că nu se va acorda nicio amnistie şi nicio abatere de la legi în privinţa celor fugiţi” 729. Mai mult, la 2 martie, mareşalul Ion Antonescu a cerut lui Mihai Antonescu să facă cunoscute lui von Killinger şi lui Andreas Schmidt actele reprobabile comise de către minoritarii germani care „îndrăznesc să-şi bată joc de soldatul român care moare pe front şi pentru ei, pe când ei dezertează ca să intre în organizaţia «Todt»”. El a dispus ca SS ŞI MStM să ţină evidenţa

cazurilor de dezertare „pentru a plesni la timp pe nemţii de la noi din ţară, care îndrăznesc să ne sfideze” 730.

Potrivit Direcţiei Generală a Poliţiei, ignorarea prevederilor legale de către GEG risca să acrediteze în sânul opiniei publice

„Atât de impresionabilă în timp de război, părerea că această organizaţie reprezintă un stat în stat şi lasă impresia dureroasă că [...] există tendinţe nemărturisite de subminare a regimului şi a suveranităţii naţionale a statului român” 731. Mareşalul Ion

Antonescu ordona ca toţi membrii GEG să se încadreze în „mod perfect” legilor ţării, iar atunci când acestea nu erau respectate se cerea aplicarea lor „întocmai ca oricărui cetăţean al acestei ţări”.

Mareşalul a intervenit direct pe lângă autorităţile Reichului pentru a se limita intervenţia germană, prin intermediul Grupului, în problemele interne ale României732. După căderea Italiei, îngrijorarea s-a extins şi în sânul GEG. Potrivit SSI-ului exista teama ca în cazul unei înfrângeri minoritatea germană să se confrunte cu reacţii ostile din partea populaţiei majoritare, în special din partea populaţiei rurale şi a micii burghezii, din cauza „felului arogant şi sfidător prin care GEG şi-a însuşit anumite privilegii” 733.

Caz în care nu era exclusă ipoteza unei rezistenţe, fiind făcute aluzii la „mijloacele de apărare prevăzute din timp”, în fapt la depozitele clandestine de armament şi muniţii.

În noiembrie 1943 se semnala că Grupul Etnic German primise ordin să strângă informaţii şi să centralizeze toate datele referitoare la starea de spirit din România, atât din rândurile armatei, cât şi din rândurile populaţiei civile734. Ordinul se explica prin creşterea tot mai pronunţată a ostilităţii faţa de Germania, dar şi pentru că existau informaţii potrivit cărora în România se pregătea o lovitură de stat după tiparul celei din Italia. Ion Antonescu şi-a exprimat nemulţumirea faţă de suspiciunea cercurile oficiale germane şi a transmis lui Andreas Schmidt că o asemenea atitudine

„Brutală şi lipsită de tact” va avea un rezultat nedorit: „Dacă informaţia este exactă să se comunice din partea mea domnului Andreas

Schmidt de către generalul C.Z. Vasiliu că este mijlocul cel mai sigur de a provoca şi în România ceea ce au provocat peste tot, datorită suspiciunii, brutalităţii, lipsei de tact şi psihologie politică.

Este momentul să strângă rândurile cu noi, nu să înceapă să sape la prăpastia dintre noi. Aşa se face jocul duşmanilor. Să i se comunice textual în scris” 730.

Sursele din teritoriu informau asupra neliniştii care cuprinsese

GEG. Astfel, Poliţia Alba Iulia transmitea că organizaţiilor „Hitler

Jungend” urmau să le fie ataşate pe lângă grupurile SS şi câte o echipă de informaţii, măsura necesară în contextul „creşterii ostilităţii populaţiei şi armatei române faţă de Germania” 736.

Informaţiile erau centralizate de şeful SS din Braşov. Echipele de informaţii urmau a fi ataşate tuturor organizaţiilor paramilitare germane existente în România. Pentru a preveni o schimbare de regim similară celei din Italia, Gestapoul a decis trimiterea în

România a peste 2000 de germani, care să strângă informaţii referitoare la situaţia din România. Instrucţiunile erau transmise prin intermediul Legaţiei germane de la Bucureşti: „Ei iau contact numai cu

conducerea GEG, care le dau tot concursul [...]. S-au observat ofiţeri şi soldaţi germani îmbrăcaţi civil care se informează asupra stării de spirit a populaţiei de toate naţionalităţile. Este de remarcat faptul că aceşti germani, pe lângă misiunea de a culege informaţii în legătură cu starea de spirit a populaţiei din România şi de a face propagandă antiengleză, antiiudaică şi antimaghiară în favoarea României. [...] Legaţia germană a trimis instrucţiuni precise GEG [...] să culeagă informaţii în primul rând cu privire la starea de spirit a populaţiei româneşti şi la atitudinile şi manifestările ei faţă de Germania” 737. Cifra celor 2000 de agenţi poate fi pusă sub semnul întrebării. Credem c’a este o exagerare a serviciului care a întocmit buletinul de informaţii. Chiar dacă agenţii germani au intrat „succesiv” o prezenţă atât de numeroasă nu se putea justifica, de vreme ce, aşa cum afirma Andreas Schmidt cifra informatorilor aparţinând GEG era foarte mare. Pe de altă parte, serviciile germane nu se puteau dispensa de un număr atât de mare de agenţi. Cifra poate reprezenta doar o statistică a intrărilor în România pe parcursul a două luni, dar nu se poate afirma că toţi germanii erau investiţi cu misiuni de spionaj şi informare.

La mijlocul anului 1943, se raporta înfiinţarea unui serviciu de informaţii, subordonat Gestapoului şi ale cărei atribuţii erau supravegherea şi spionarea oamenilor politici, precum şi monitorizarea atitudinilor „contrarii Axei” 738, în a doua parte a războiului, relaţiile cu minoritatea germană erau apreciate ca fiind

„Corecte, dar reci”. Evoluţia frontului a schimbat atitudinea GEG

faţă de şansele reale ale Reichului de a obţine victoria: „Se remarcă

l o adâncă îngrijorare faţă de mersul războiului, acreditându-se părerea că faţă de situaţia internaţională actuală (*referire la căderea Italiei*, *n.n.*) ar fi de preferabil ca Germania să încheie o pace mai puţin favorabilă pentru ea, decât una dezastruoasă mai târziu” 739.

În aprilie 1944, Cabinetul Militar era informat că membrii GEG

erau în curs de înarmare740. Dar verificarea informaţiei a scos în evidenţă faptul că erau înarmaţi numai acei membri ai GEG care

„Se găsesc în misiunile germane sau sunt afectaţi acestor misiuni” 741. Potrivit cercurilor germane, liderul organizaţiei naţional-socialiste din România Ludvig Kolhammer a propus înfiinţarea la Bucureşti a unui serviciu special de colportaj care să se contracareze informaţiile referitoare la mersul operaţiilor pe frontul de Est742, prin difuzarea periodică de ştiri favorabile. În acest context, oficialităţilor Reichului acreditate la Bucureşti li s-a interzis contactele cu cercurile democratice, tocmai pentru a fi ferite de contaminarea cu „spiritul defetist şi alarmist”. Andreas Schmidt a dezminţit zvonul în cursul unei întrevederi cu Mihai Antonescu, unde a negat că membrii GEG erau implicaţi în „supravegherea evenimentelor şi oamenilor politici din România” 743.

Activitatea GEG din perioada războiului a reprezentat un important element de presiune asupra guvernului de la Bucureşti.

O presiune ale cărei consecinţe s-au făcut simţite atât la nivel oficial

(numeroasele intervenţii ale mareşalului sau ale lui Mihai Antonescu pe lângă von Killinger sau Andreas Schmidt), cât şi la nivelul populaţiei, care a receptat în mod negativ privilegiile minorităţii germane, interpretate ca un amestec direct al Reichului în ordinea internă a statului român.

744

III. D. 2. Minoritatea maghiară, între nesupunere şi compromis”.

Gestionarea relaţiilor cu Ungaria a reprezentat unul dintre cele mai dificile capitole ale relaţiilor României din perioada celui de-al doilea război mondial. Politica guvernului de la Bucureşti faţă de minoritatea maghiară a fost direct influenţată de atitudinea guvernului de la Budapesta faţă de românii din Ardealul cedat.

Violenţelor statului ungar, România a răspuns cu măsuri de

retorsiune, aplicând la rândul său o politică discriminatorie745. Fapt ce a dus la tensionarea relaţiilor dintre cele două state şi la

convocarea comisiei mixte italo-germane Henke-Rogerri, în a doua jumătate a anului 1942746. Una dintre temele centrale ale propagandei ungare s-a axat pe efectele dezastruoase ale stăpânirii româneşti în Transilvania. Fără îndoială că relaţiile româno-ungare pot face obiectul unei analize mult mai extinse. Dar aşa cum precizam, ne vom opri doar asupra problemelor legate de modul în care autorităţile de la Bucureşti au încercat să contrabalanseze în relaţia cu minoritatea maghiară influenţa Budapestei. La nivelul anului

1941, organizaţia oficială a minorităţii maghiare era Comunitatea

Naţională a Maghiarilor din România, cu sediul la Cluj şi cu centre regionale la Timiş, Arad, Oradea, Târgu Mureş, Sfântu Gheorghe şi Bucureşti747. Conducerea centrală a fost încredinţată lui Elemer

Gyârfâs, fiind asistat de patru vicepreşedinţi, în teritoriu funcţionau comitetele judeţene care făceau legătura între conducerea centrală şi comitetele locale, acestea din urmă fiind însărcinate cu aplicarea instrucţiunilor748. Legaţia de la Bucureşti era principala legătură cu Budapesta, prin intermediul ei fiind transmise instrucţiunile şi planurile de acţiune.

Potrivit statisticilor oficiale, după cedările teritoriale din vara lui 1940, existau în ţară aproximativ 450.000 de minoritari unguri749. Pentru a stopa afluxul populaţiei maghiare spre Vechiul

Regat, la sfârşitul anului 1941, guvernul de la Bucureşti a dispus expulzarea refugiaţilor veniţi din Ungaria „pentru a fi lăsaţi la discreţia autorităţilor maghiare” 700. Guvernul de la Budapesta a urmărit în mod constant, în perioada războiului, creşterea numărului minoritarilor unguri din Transilvania. Astfel, o sinteză informativă din 22 – 29 ianuarie 1941 preciza că în Ardeal erau aduşi cu peazia recensământului funcţionari din interiorul Ungariei, cui joscători ai limbii române şi care urmau să se declare minoritari de fetnie maghiară: „Românii de religie greco-catolică vor fi trecuţi dii i oficiu ca unguri”. Pentru menţinerea unor mase compacte cu mi joritari unguri, guvernul de la Budapesta a interzis primirea în Ungaria a celor care veneau din Transilvania. Exista convinge: ba că un război româno-maghiar era iminent, iar întreg Ardealul un jia să fie cedat

Ungariei. Migraţia populaţiei din nordul şi din suşul Transilvaniei a fost mai complexă decât în oricare alt teritoriu

românesc, fiind implicaţi, pe lângă unguri şi români, minoritari germani şi evrei751.

Principalele pârghii ale propagandei maghiare în Transilvania au fost preoţii şi intelectualii752. În aprilie 1941, minoritatea maghiară se menţinea într-o „atitudine de rezervă şi ostilitate faţă de ceea ce este românesc ca stat sau individ” 753. Exista convingerea că, la sfârşitul războiului, arbitrajul de la Viena va fi revizuit pentru obţinerea întregului Ardeal: „În prezent, nu se mai poate vorbi de acţiuni izolate: întreaga maghiarime din Ardeal şi Banat este stăpânită de această deviză: «Totul înapoi!»” 754. Propaganda se desfăşura prin intermediul asociaţiilor familiale, economice, culturale şi bisericeşti, presă, manifeste, scrisori: „Această propagandă nu se mărgineşte numai la convingerea conaţionalilor, ci se răsfrânge şi asupra populaţiei de origine română, căreia i se prezintă sub aspecte false situaţia din Ungaria” 755. Presa maghiară situa

România „într-o postură neprielnică”, prin plasarea sa în afara

„Concernului statelor civilizate” 756.

Eforturile autorităţilor s-au canalizat pe două direcţii: pe de o parte pe supravegherea îndeaproape a liderilor minorităţii maghiare din România – preoţi şi cadre didactice –, iar pe de altă parte, anihilarea reţelelor de spionaj ungare. Documentele de arhivă confirmă o intensă activitate iredentistă orchestrată direct de Budapesta, îndreptată împotriva statului român. Scopul acestor activităţi a fost unul predominant revizionist: încorporarea sudului Transilvaniei. Motiv pentru care liderii minorităţii maghiare au fost supuşi unei atente supravegheri. Pentru perioada războiului aproape că nu există raport informativ care să nu trimită la problema ungară. Situaţie confirmată şi de Elemer Gyârfâs care, în noiembrie 1941, transmitea la Budapesta un amplu raport în care sublinia că „maghiarii din România, conştienţi de misiunea lor istorică şi momentul politic actual, activează intens pentru unirea cu patria maghiară, dar

posibilităţile lor de manifestare sunt reduse din cauza terorii din România” 707.

Rapoartele insistau asupra atitudinii ostile pe care minoritatea maghiară o manifesta faţă de orice decizie guvernamentală, care implica participarea populaţiei ţării. De exemplu, lansarea campaniei împrumutului reîntregirii a fost primită cu o „pasivitatea voită, neschiţând niciun gest pentru opera de refacere a provinciilor dezrobite” 738. Organismele informative au indicat că Budapesta

a recomandat minorităţii maghiare abandonarea practicilor violente şi separatiste: „Maghiarii din România trebuie să se contopească sufleteşte şi politiceşte cu tendinţele marii naţiuni maghiare din România fără alte veleităţi sau idealuri. Se vor elimina din activitatea maghiarilor din România toate idealurile politice, spirituale sau materiale care nu corespund cu directivele guvernului din Budapesta” 759.

În iunie 1942, zvonurile privind o eventuală ocupare de către trupele maghiare a Transilvanei de Sud au agitat comunitatea maghiară. Acţiunea părea iminentă fiind stabilită pentru 25 iunie

1942. IGJ informa că toţi tinerii unguri erau fugiţi în Ungaria, ca membri ai „Societăţii Zdrenţăroşilor”, care organiza atacuri asupra localităţilor de frontieră. Pentru a stopa incidentele violente, MStM-ul a propus desfiinţarea organizaţiilor grupului etnic maghiar, deoarece existau instrucţiuni ale Budapestei care indicau organizarea iredentei maghiare, ceea ce risca destabilizarea ordinii din regiune.

Acestea avertizau asupra organizării maghiarilor din Ardeal şi intensificarea propagandei iredentiste prin intermediul secţiunilor culturale, economice şi religioase760. De asemenea, se preconiza înfiinţarea unor „organizaţii subversive”, jjrecum şi a unor centre de informaţii cu agenţi şi curieri secreţi. În opinia MStM măsura era cu atât mai necesară cu cât cei l 350.000 de români din Ungaria nu

beneficiau de nicio organizaţie politică şi era inadmisibil ca statul român care „interzice funcţionarea oricărei alte asociaţii constituite legal să mai tolereze existenţa grupului etnic ungar” 761.

SSI-ul semnala, în septembrie 1942, că potrivit indicaţiilor primite de la Budapesta, Legaţia maghiară a cerut Comunităţii maghiare să dezvolte la maximum acţiunea culturală maghiară din România, pentru ca la adăpostul ei să se poată dezvolta acţiunea naţionalistă şi politică maghiară762. Şi în cazul minorităţii maghiare existau mijloace de autoapărare în eventualitatea unei agresiuni din partea românilor: „În cercurile maghiare nu se exclude nici ipoteza că vor avea concursul elementului german din România în cazul unei situaţii tulburi” 763.

La sfârşitul anului 1942 se raporta că atitudinea minorităţii maghiare se menţinea în „aceeaşi notă de independenţă şi de ignorare a autorităţii de stat” 764, fiind continuate activităţile revizioniste. Se semnala că pentru a avea o mai mare influenţă, fruntea ţii maghiari încercau să atragă minoritatea evreiască pentru

acţiuni comune împotriva statului român. Preoţii maghiari erau identificaţi ca principali „pioni ai propagandei revizioniste maghiare” 765.

Între 1943 – 1944, propaganda revizionistă s-a menţinut la aceleaşi cote, fiind difuzate tot mai insistent zvonuri referitoare la o posibilă alipire a Ardealului de Sud la Ungaria. Asociaţiile economice şi religioase reprezentau, ca şi în anii precedenţi, mijloacele camuflate de desfăşurare a propagandei iredentiste. Fundamentele propagandei iredentiste au fost menţinute şi dezvoltate.

Căderea Italiei şi perspectiva deschiderii unui front balcanic au alimentat speranţele minorităţii maghiare pentru ocuparea de noi teritorii româneşti. Un front balcanic ar fi uşurat ocuparea Banatului.

Interesele ungare în România, şi în mod particular cele asupra întregului Ardeal, au determinat menţinerea unor ample reţele de informare şi de spionaj. De exemplu, în august 1941, Centrul

Exterior de Informaţii din Braşov al MCG semnala organizarea

unei reţele de spionaj maghiar pe teritoriul României. Membrii acesteia erau dotaţi cu aparate speciale de radio emisie-recepţie, expediate prin intermediul agenţilor clandestini trecuţi în ţară cu ajutorul Legaţiei ungare766. Un alt set de instrucţiuni „pentru organizarea ungurilor din România" erau trimise la începutul anului

1942, unde se indica: intensificarea propagandei iredentiste şi revizioniste; creşterea numărului secţiilor Comunităţii Maghiare;

Înfiinţarea de ramificaţii în toate domeniile: cultural, economic şi religios; înfiinţarea de organizaţii subversive pentru acte de terorism şi sabotaj, similare celor din Iugoslavia şi Cehoslovacia;

organizarea unor centre de informaţii cu agenţi şi curieri secreţi;

Împiedicarea emigrării ungurilor din România767.

Activităţile religioase, în special misionariatul catolic, au constituit cea mai simplă metodă de a obţine informaţii diverse asupra teritoriului, a stării de spirit a locuitorilor, a problemelor economice: „Propaganda lor [a ungurilor, n. n.] are ca scop alipirea

Ardealului de Sud. Pentru realizarea acestui scop, educă tineretul în spirit şovinist şi-l instruieşte paramilitar; s-a interzis vânzarea averilor mobile şi imobile, precum şi plecarea maghiarilor din

Ardealul cedat pentru a putea face faţă unui eventual plebiscit" 768.

Ca şi în cazul minorităţii germane, se raporta că preoţii reformaţi au realizat un recensământ al populaţiei maghiare, în ansamblu orientarea minorităţii maghiare din România era apreciată în următorii termeni: o puternică solidaritate de rasă; un intens proces

de maghiarizare a evreilor (în dorinţa de a spori numărul minoritarilor); sabotarea activităţilor economice româneşti;

sustragerea de la îndeplinirea serviciului militar; tendinţe de apropiere faţă de Grupul Etnic German; reclamaţii tot mai numeroase la Comisia de arbitraj germano-italiană, privind „abuzurile".

autorităţilor româneşti.

Toate aceste informaţii, transmise la Budapesta, erau ulterior folosite în dosarele de propagandă împotriva României, atât în plan internaţional (statele occidentale), cât şi în cadrul alianţei. Statutul minorităţilor a fost unul extrem de sensibil. Evenimentele din Italia au produs un şoc puternic în rândul minorităţii maghiare. Se considera că Ungaria a pierdut unul dintre principalii susţinători ai pretenţiilor sale asupra Transilvaniei: „Fruntaşii caută să liniştească opinia maghiară, arătând populaţiei că statul maghiar are o conducere capabilă care va şti să iasă din impas” [769]. Potrivit unui buletin informativ din 6 ianuarie 1944 evoluţia operaţiunilor militare a produs îngrijorarea populaţiei maghiare care era convinsă că Germania va pierde războiul, ceea ce făcea necesară o intervenţie a trupelor ungare în România, pentru apărarea actului de la Viena. Totodată, circula informaţia, ulterior, devenită evidenţă, că armata ungară se va păstra pentru atingerea acestui scop, limitându-şi participarea sa pe Fontul de Est. În a doua parte a războiului, Budapesta a ordonat mobilizarea şi pregătirea minorităţii maghiare în „eventualitatea unui război” cu România. SSI-ul avertiza asupra intensificării activităţii minorităţii maghiare cu scopul de a crea „atmosferă de agitaţie” şi de a teroriza populaţia.

„Diferenţele de aspiraţiuni” au situat minoritatea maghiară pe poziţii opuse populaţiei majoritare. Resentimentele s-au accentuat după vara anului 1940. Abuzurile administraţiei ungare în teritoriul cedat – o deznaţionalizare cu accente de purificare etnică

— Au creat la nivelul opiniei publice un puternic curent de contestare a politicii statului ungar şi implicit a minorităţii maghiare din România.

III. D. 3. Minoritatea evreiască

Ascensiunea la putere a Mişcării Legionare, în septembrie 1940, a presupus reevaluarea politicii faţă de minoritatea evreiască[770].

Guvernarea naţional-legionară oferea pentru prima dată posibili

tatea de a se aplică ceea ce se teoretizase timp de aproape un deceniu: rezolvarea, sub acoperirea naţionalismului şi a ideii purităţii

româneşti, a chestiunii evreieşti. Emanciparea minorităţii evreieşti (recunoaşterea cetăţeniei şi dreptul de a avea proprietăţi rurale) după Marea Unire a alimentat în toată perioada interbelică curentele de dreapta şi de extremă dreaptă, ducând la apariţia unui naţionalism radicalizat771. Chestiunea evreiască a umplut orizontul politic al mişcării de extremă dreaptă, însă asasinatele din toamna lui 1940 nu au fost rezultatul unei decizii guvernamentale, ci a modului în care Garda de Fier a înţeles să aplice programul ei propriu de purificare naţională772. Procesul de românizare declanşat în timpul guvernării naţional-legionare viza – prin îndepărtarea din viaţa economică a evreilor şi străinilor – formarea unei clase de mijloc puternice773. Nu vom insista în cele ce urmează asupra problematicii extrem de complexe a antisemitismului din

România. De asemenea nu ne propunem să analizăm în ce măsură antisemitismul guvernului de la Bucureşti a avut ca rezultat aplicarea „soluţiei finale” 174 în România.

Pentru perioada războiului, antisemitismul autorităţilor poate fi interpretat dintr-o dublă perspectivă: alianţa cu Germania presupunea adaptarea la politica generală a Reichului, iar, pe de altă parte consecinţele culturii politice tradiţionale775. Fapt probat mai ales la nivelul discursului oficial, unde temele majore s-au situat pe: populaţie străină, imigrată ilegal în România;

ocuparea unor poziţii avantajoase în economie (proprietari de fabrici, magazine, restaurante, cârciumi); influenţarea marilor puteri care au obligat România să le recunoască cetăţenia şi toate drepturile care decurgeau din aceasta; acapararea structurilor statului şi influenţarea partidelor politice etc. Acestea au reprezentat temele mari care au situat minoritatea evreiască, ca fiind singura responsabilă de prăbuşirea României Mari.

În privinţa politicii oficiale faţă de minoritatea evreiască pot fi identificate două etape: guvernarea naţional-legionară, septembrie 1940-ianuarie 1941, când politica antisemită, sub semnul românizării, a avut o dimensiune economică776, şi perioada războiului, când deciziile guvernului au oscilat între eliminarea totală de pe teritoriu! ţării prin deportări (în special a evreilor din

Moldova) şi organizarea emigrării în masă în Palestina, decembrie
1942-august 1944777., a; –, i…

Excesele antievreişti nu au purtat însă semnele unui program guvernamental rasial, planificat. Ele trebuie analizate în contextul care le-a generat. Generalul Ion Antonescu afirma în cadrul Consiliului din 7 septembrie 1940, că „s-a ferit în toate proclamaţiile".

să atingă problema evreiască, deoarece „cel care atacă multe probleme în acelaşi timp se încurcă şi pierde" 778. O săptămână mai târziu, generalul Antonescu asigura pe doctorul Filderman că, „dacă coreligionarii nu vor sabota pe faţă şi din culise regimul, 'nici pe planul politic, nici pe planul economic, populaţia evreiască nu va avea de suferit. Cuvântul generalului Ion Antonescu este cuvânt" 779.

Este pe deplin acceptat şi recunoscut faptul că în România, neaplicarea „soluţiei finale" a făcut posibil ca minoritatea evreiască din Vechiul Regat şi Transilvania să-şi păstreze nealterată identitatea, fapt fără corespondent în oricare stat aliat al Axei.

Abordarea noastră se limitează la un singur aspect: modul în care autorităţile au văzut în minoritatea evreiască o posibilă sursă de distorsionare şi influenţare a discursului oficial. Din această perspectivă, nu a existat o diferenţiere de tratament între majoritari şi minoritari în privinţa pedepselor aplicate „colportorilor".

de ştiri false.

Atitudinea populaţiei evreieşti, după pierderea Basarabiei şi

Bucovinei atât din provincie, cât şi din Capitală, a nemulţumit populaţia majoritară. „Simpatia faţă de Soviete", „propaganda discretă", „răspândirea zvonurilor" au situat minoritatea evreiască în postura de inamic principal al statului român. Psihoză sporită şi de primele valuri de refugiaţi, care situau în centrul represiunii comuniste pe membrii comunităţii evreieşti basarabene: „În acest sens, evreii, cunoscuţi ca având legături cu mişcarea comunistă, discută că tendinţa reală a Uniunii Sovietice este de a extinde revoluţia în primul rând în Balcani, unde cadrele sunt pregătite dinainte şi unde

aşteaptă numai prilejul” 780. Potrivit unei note informative, liderii comunităţii evreieşti, dr. Filderman şi rabinul şef Alexandru Safran, au recomandat membrilor comunităţii să se abţină de „la orice manifestare ce ar putea crea incidente cu populaţia românească” 781. Reacţia faţă de evrei s-a manifestat în raport cu asocierea acestora la comunism, ideologie care ameninţa, prin doctrina şi practica sa, integritatea teritorială şi suveranitatea statului român182.

STARE DE SPIRIT ŞI PROPAGANDĂ OFICIALĂ l 179

La sfârşitul anului 1940, una dintre sintezele SSI situa minoritatea evreiască ca fiind profund ataşată ideilor comuniste şi implicată în sprijinirea organizaţiilor de stânga. Potrivit sintezei, minoritatea evreiască reprezenta „elementul cel mai sigur pe care se sprijină activitatea comunistă, şi rămân duşmani în permanenţă ai ordinii şi, în general, ai intereselor române” 783, în cadrul Consiliului de Miniştri din 10 ianuarie 1941, se raporta că între 15

decembrie 1940 şi 7 ianuarie 1941, fuseseră arestate 60 de persoane, dintre care 38 evrei, 17 români şi cinci de alte naţionalităţi.

Procentul de 63% reprezentat de evrei era considerat ca fiind scăzut în comparaţie cu perioadele anterioare, când el se situa la 90%:

„Această scădere nu este nici întâmplătoare şi nu este niciun fapt care să fi scăpat atenţiei noastre. Am prins nişte instrucţiuni pe care Cominternul le-a trimis organizaţiilor comuniste; jidanii să fie lăsaţi în linia a doua în ce priveşte răspândirea manifestelor comuniste; să fie folosiţi mai mult românii” 784. Evenimentele de la Iaşi din iunie 1941 au produs neliniştea cercurilor politice tradiţionale faţă de soluţia pe care guvernul urma să o aibă în chestiunea evreiască785. În scrisoarea adresată lui Ion Antonescu, la 18 iulie 1941, Iuliu Maniu îşi exprima îngrijorarea faţă de zvonurile insistente referitoare la tratamentul aplicat populaţiei de origine evreiască din Moldova. Liderul ţărănist dorea ca ele să fie infirmate şi accepta faptul că războiul impunea măsuri excepţionale, dar nu trebuiau făcute abuzuri, care, ulterior, s-ar fi întors împotriva României: „Pentru acest motiv, opinia publică românească şi noi toţi care o cunoaştem, protestăm în contra lor [a *masacrelor, n.n.*] sau a continuării lor dacă

s-ar fi săvârşit” 786. În opinia liderului Partidului Naţional-Liberal, Constantin I.C. Brătianu, deportarea evreilor era o „oroare” care trebuia oprită: „Am unele informaţii că măsurile acestea provin din sugestii externe, fiindcă vor să elimine orice concurenţă evreiască, îndeosebi din

Ardeal şi Banat. Am spus-o şi o repet pe cât de paradoxal poate părea: chestiunea evreiască este o chestiune românească şi încă din cele mai importante” 787.

Totodată, reprezentanţii diplomatici români sugerau, în urma violenţelor de la Iaşi, abordarea cu mai mare atenţie a problemei evreieşti, deoarece România urmărea îndeplinirea unor interese mult mai importante – reîntregirea naţională – şi nu aplicarea

întocmai a politicii germane. Potrivit diplomaţilor români, dacă se continuau abuzurile împotriva evreilor, impresia generală nu putea fi decât una negativă, ceea ce ar fi dezavantajat statul român la negocierile pentru încheierea păcii. De asemenea, în urma informaţiilor primite, diplomaţii americani de la Bucureşti788 apreciau că „a devenit din ce în ce mai evident că românii, având suportul moral al germanilor, se vor folosi de contextul existent pentru a rezolva problema evreiască în felul lor”, ceea ce echivala cu exterminarea populaţiei de origine evreiască.

Spre deosebire de celelalte două grupuri minoritare, cea evreiască a fost îndemnată de liderii ei să subscrie în număr cât mai mare la împrumutul reîntregirii. De altfel, rapoartele subliniau participarea masivă a populaţiei de origine evreiască la campania de subscriere. Implicare care a fost interpretată ca o încercare de captare a bunăvoinţei autorităţilor centrale789.

Persecuţiile împotriva evreilor au urmat o linie geografică clară:

Bucovina şi Basarabia şi Sudul Transilvaniei şi Vechiul Regat.

Evreii din fostele regiuni sovietice au fost supuşi unui regim mult mai aspru pe fondul evenimentelor din vara lui 1940790. Deportările în Transnistria s-au realizat cu precădere în 1941 – 1942, când au fost deportaţi evreii din Bucovina de Sud, apoi cei din Basarabia şi Bucovina, dar şi colectivităţi din interiorul ţării pe diferite motive 91. În octombrie 1942, deportările au fost oprite. Mareşalul

Ion Antonescu sublinia la 19 octombrie 1941 că angajamentele sale priveau numai pe evreii din Vechiul Regat: „Nu am luat niciun angajament faţă de evreii din noile ţinuturi. Aceştia în marea lor majoritate au fost nişte brute” 792, în privinţa formulelor de organizare, un prim pas s-a realizat prin decretul din 17 decembrie

1941, prin care Federaţia Uniunilor Comunităţilor Evreieşti din

România era desfiinţată, fiind înlocuită cu un alt organism.

Centrala Evreilor, pusă sub conducerea lui Radu Lecca793, cu titlu de comisar general pentru probleme evreieşti. Atribuţiile Centralei erau: organizarea evreilor în conformitate cu dispoziţiile guvernului; pregătirea emigrării; organizarea activităţii culturale; organizarea asistenţei sociale; participarea evreilor la munci naţionale;

editarea unui ziar; furnizarea de informaţii în legătură cu problemele de românizare; ţinerea evidenţei tuturor evreilor; primirea

l

cererilor către autorităţi; emiterea carnetelor de identitate; executarea tuturor dispoziţiilor guvernului794.

În august 1941, Mihai Antonescu solicita ca procesul de românizare să se realizeze în funcţie de prevederile legislative, iar înlăturarea abuzivă a unor funcţionari evrei, atâta vreme cât nu se găsiseră înlocuitori, să înceteze: „[...] Să nu ajungem să paralizăm activităţi economice, iar pe de altă parte să pară că provocăm noi o tulburare a ordinii publice şi a stărilor aşezate astăzi, îndemnând lumea la excesele unei porniri antisemite în momentul când am făcut

antisemitismul serios al reformelor, nu antisemitismul gesturilor şi faptelor fizice, sau să facem din aceste măsuri acte care să se întoarcă împotriva scopurilor serioase pe care le urmărim şi opinia publică să nu înţeleagă eficienţa măsurilor noastre” 795.

Evenimentele de la Odessa de la mijlocul lunii octombrie 1941 au creat o adevărată psihoză a persecuţiilor evreieşti796. Mihai Antonescu a cerut reprezentanţelor din străinătate să publice cât mai multe informaţii prin care să se aducă la cunoştinţa opiniei publice internaţionale faptul că din perspectiva evenimentelor de la Odessa

„Evreii din Vechiul Regat nu vor avea niciun regim greu de suferit.

Dimpotrivă, lucrez la un statut al evreilor care să aşeze poziţia lor în stare de drept şi să se evite de acum înainte orice fel de interpretare sau alte atacuri împotriva noastră” 797.

În raportul de activitate al Ministerului de Interne la doi ani de la guvernare se preciza că se acţionase prin măsuri contrainformative, de spionaj şi de propagandă pentru asigurarea ordinii în teritoriu prin anihilarea curentelor opoziţioniste. Cele mai importante măsuri erau: internarea în lagăr a comuniştilor şi a tuturor suspecţilor de „atitudini negative”; evacuarea evreilor de pe teritoriul rural pentru a preveni sabotajele şi spionajul: „Parte dintre evreii cunoscuţi ca susţinători ai curentelor politico-sociale dăunătoare siguranţei statului au fost internaţi în lagărul de la

Târgu Jiu” 798; confiscarea aparatelor de radio şi a aparatelor telefonice „pentru a se limita posibilitatea de recepţionare şi de transmitere a ştirilor false menite să creeze în interior incertitudini

Şi teamă”.

Potrivit rapoartelor oficiale, în perioada aprilie 1942-aprilie

1943 convingerea minorităţii evreieşti era că operaţiunile militare vor da câştig de cauză „democraţiilor”. Existau numeroase cereri

Pentru emigrarea în Palestina, în acelaşi timp se constata o tot

mai mare aderenţă la ideile comuniste. Potrivit unei statistici

oficiale în perioada l aprilie 1942 aprilie 1943 numărul evreilor internaţi sau evacuaţi se prezenta astfel: internaţi în lagăr, 61;

evacuaţi în Transnistria, 3 447, iar în Galiţia 11. Un total de

3 519799. Stoparea deportărilor şi readucerea în ţară a evreilor din

Transnistria a fost receptată ca o măsură de compromis a guvernului800, înrăutăţirea situaţiei de pe frontul de Est a determinat guvernul de la Bucureşti să-şi revizuiască poziţia faţă de minoritatea evreiască. Punerea în aplicare a „soluţiei finale” ar fi complicat situaţia României la negocierile pentru încheierea păcii şi ar fi compromis în totalitate obiectivele pentru care se intrase în război, dar mai ales pentru care se continuase lupta dincolo de

Nistru: refacerea graniţelor naţionale. Comentariile nefavorabile se refereau la libertatea de mişcare şi la faptul că proprietăţile nu le fuseseră confiscate. De cealaltă parte, evreii continuau să fie acuzaţi că se aflau la originea speculei şi a corupţiei din diferite instituţii publice801. Într-una din discuţiile liderilor naţional-ţărănişti, Iuliu Maniu îşi exprima îngrijorarea faţă de consecinţele pe care România le va suporta în urma politicii guvernului Antonescu faţă de populaţia evreiască802. Doctorul Filderman a adresat numeroase memorii unde a deplâns situaţia minorităţii evreieşti din

România. Una dintre sintezele informative avertiza că publicarea petiţiilor liderului Comunităţii Evreieşti „ar arunca un prost renu

me asupra ţării noastre şi să nască în chiar sufletul poporului nostru, milos şi tolerant din fire, un sentiment de milă şi de dezaprobare faţă de regim” 803. Rezoluţiile mareşalului puteau fi

„Folosite ca argument împotriva României”, autorul sugerând ca memoriile, precum şi răspunsul mareşalului să nu mai fie publicate, decât dacă momentul o cerea.

La sfârşitul anului 1942, evreii erau identificaţi ca fiind principala sursă de răspândire a zvonurilor şi de „zdruncinare a moralului” populaţiei majoritate. Autorităţile au ordonat scoaterea evreilor din Bucureşti şi din marile oraşe şi trimiterea lor peste

Nistru. Măsura era una „preventivă” şi nu represivă, deoarece „mahalalele” şi mediile muncitoreşti, din raţiuni care scăpau autortăţilor, erau predispuse să se încreadă în zvonuri, dar şi de a simpatiza cu cauza evreiască804. Ordinele date nu mai au nevoie de niciun comentariu: „Românii sau minoritarii care colportează

ştiri contra actualelor noastre interese, să fie izolaţi în lagăre, fără posibilitate de contact cu lumea, până la sfârşitul războiului” 805.

Odată cu publicarea Declaraţiei Naţiunilor Unite referitoare la crimele comise de nazişti faţă de evrei, din decembrie 1942, politica statului român faţă de această minoritate şi-a schimbat cursul. Deportările au încetat, iar guvernul a fost tot mai preocupat de aducerea evreilor din Transnistria şi organizarea emigrării lor către Palestina. Raţiunile au fost fără îndoială mai degrabă strategice şi mai puţin de imagine. De altfel, la sfârşitul anului 1942, guvernul a propus organizarea emigrării evreilor în Palestina, idee care fost urmărită constant până în august 1944.

La mijlocul anului 1943, Mihai Antonescu declara, în faţa reprezentanţilor Comitetului Internaţional al Crucii Roşii, că guvernul român se pronunţase, în relaţiile sale cu Germania, împotriva soluţionării prin violenţă a problemei evreieşti în România, fiind adeptul ideii de emigrare806. Aceeaşi idee o exprima şi faţă de ataşatul de poliţie de pe lângă Legaţia germană, Herman Richter, în februarie 1944, când a ţinut să precizeze că deşi, în 1941, „în chestiunea evreiască tezele germane erau extrem de avansate”, autorităţile române s-au pronunţat împotriva „soluţiei fizice”, optând numai pentru emigrare807.

De remarcat că soarta minorităţii evreieşti a impresionat populaţia, iar rapoartele informative susţin acest fapt, însă asocierea dintre evrei şi comunism şi-a păstrat constanţa în toată perioada războiului. Sursele unei astfel de percepţii se regăsesc atât în cultura

politică tradiţională, dar şi în mijloacele de informare, presa vremii, radioul, care au cultivat şi întreţinut imaginea iudeo-bolşevismului. Corespondentul în realitate al acestei percepţii a fost componenţa etnică a partidului comunist. Propaganda oficială nu a făcut altceva decât să se raporteze la o realitate existentă808.

CAPITOLUL IV!

ARMATA ŞI PROPAGANDA

IV. A. „Ostaşi vă ordon…"

Prin celebrul Ordin de zi din 22 iunie 1941, „Ostaşi, vă ordon, tre': eţi Prutul!", armata română se vedea implicată pentru a doua ca jă într-un secol într-un război mondial. Din perspectiva pe pagandei, Campania din Răsărit a reprezentat o provocare pe intru factorii de decizie militari. Deşi armata dispunea de servicii ed icative, ele nu s-au ridicat la standardele unor structuri performî inte, menite să pregătească instituţia din punct de vedere moral în Jventualitatea unui război809. Aşa cum constata şi generalul Ion

Ai tonescu, armata română se confrunta cu două mari probleme:

În: estrarea cu armament (politică eşuată de altfel a guvernelor im fierbelice810) şi nivelul redus de instrucţie şi educaţie patriotică.

O iducaţie ale cărei carenţe au contribuit în mod semnificativ la ere darea încrederii şi la diminuarea motivaţiilor luptătorilor. Defetis nul pe frontul de est s-a manifestat atât ca urmare a eşecului ev dent al operaţiunilor comune germano-române, dar a fost şi o co: jsecinţă a fracturii dintre ofiţeri şi masa soldaţilor. O realitate ce îşi avea rădăcinile într-o tradiţie care se pierdea în negura tir (pului. Elita militară a statului modern român era recrutată din ră Mul unor categorii sociale privilegiate, iar raportul dintre ofiţer şi soldat a fost adeseori reflecţia raportului dintre boierul şi ţăranul supus811. Violenţele şi arbitrarul s-au transformat în normă. Aceasta era probabil una dintre raţiunile îndemnului lui Nicolae Iorga care, într-una din conferinţele ţinute pentru formarea viitorilor ofiţeri, sublinia că „fiecare om e dator să raporteze suferinţa lui la binele sau la râul societăţii întregi din care face parte, iar nu starea întreagă a acestei societăţi la suferinţele lui. […] Ofiţer înseamnă numai acel

soldat care conduce până la capăt, care se retrage numai

cel din urmă [...] Ofiţer înseamnă numai fratele cel mai mare şi mai bun între fraţii săi mai mici. Ofiţer e acel care înţelege că gradul său nu cuprinde niciun privilegiu, ci e şi o onoare, dar şi o grea şi continuă datorie” 812. La sfârşitul anilor ’20, fundamentele educaţiei patriotice a soldatului român erau reprezentate de: patrie

(„patrimoniul gloriei, onoarei şi libertăţii moştenite de la părinţii noştri”), onoare şi solidaritate naţională, drapel, rege. Virtuţile războiului se defineau prin patriotism şi onoare: „Succesul revine întotdeauna definitiv nu la trupa care a suferit mai puţine pierderi, ci la aceea al cărui moral rezistă mai bine şi mai mult timp” 813.

În opinia generalului Erich von Manstein „slăbiciunile” armatei române îşi aveau originea în: nivelul scăzut de educaţie şi de instrucţie al soldatului român; perpetuarea unor practici învechite

(„bătaia nu era deloc de natură să îmbunătăţească calităţile trupei” 814); lipsa unui corp de cadre profesionist („mare parte dintre ofiţerii români cu grade medii şi superioare nu corespundeau din punctul de vedere al pregătirii”) 815; neadaptarea comandanţilor la exigenţele vremii („conducătorii militari ai României erau obişnuiţi să raţioneze în termenii primului război mondial”); armament rudimentar şi inadecvat; teama faţă de ruşi, transformată adeseori în panică („ideea de a avansa în continuare prin Rusia, ţara de care se temeau atât de mult nu avea cum să fie bine primită de români”) 816. Dar în ciuda acestor deficienţe, aprecierile generalului german au fost pozitive, fiind impresionat de eroismul şi de modul în care directivele germane erau îndeplinite: „Spre deosebire de alţi aliaţi ai noştri [*românii*, *n. n*] nu au sacrificat interesele militare pentru chestiuni de prestigiu” 817. Aşa cum aminteam, guvernele interbelice au fost preocupate de înzestrarea şi eficientizarea armatei, dar toate programele s-au situat la nivel de intenţii, fiind aplicate într-o proporţie care s-a dovedit a fi insuficientă. Pe marginea eşecurilor şi a corupţiei818 care au ţinut capul de afiş al perioadei interbelice, fostul ministru de Externe, Grigore Gafencu aprecia că „trebuie să avem şi o

țară demnă de o armată bună. O

țară care să aibă necontenit grija materială pentru armament, grija morală pentru ostași. O țară în care interesele personale să nu înăbușe devotamentul pentru cauza publică și în care avântul să nu pară nefolositor, entuziasmul inoportun și vitejia demodată.

Vrem o armată vitează într-o tară vitează” 819. Pe fondul

schimbărilor majore de la nivelul continentului european, factorii militari au înțeles importanța propagandei pentru pregătirea morală a armatei. Atât Rusia Sovietică, cât și Germania nazistă și-au alimentat planurile prin propagandă. Realitate sesizată și de generalul Radu R. Rosetti, care într-una dintre conferințele ținute în aula Academiei Române, la 17 noiembrie 1939, sublinia că „războiul actual este și va fi mai ales un război al nervilor”, iar

slăbirea nervilor” avea ca rezultat demoralizarea și înfrângerea820.

În opinia generalului Rosetti, exemplul finlandez (noiembrie 1939

martie 1940) era relevant pentru un război purtat din profunde moivații patriotice și a cărui rezistență a surprins o întreagă

Eutjopă. Uniunea Sovietică pornise un război împotriva unui adversa! jinferior din punct de vedere numeric, dar superior din perspectiv \ motivațiilor: „Un popor oricât de mic, dar cunoscând în an înunțimi cauza pentru care se bate, conștient de rosturile și da tmile sale, bine înarmat și mobilizat din vreme, poate opune o p iternică rezistență chiar unui adversar copleșitor numeric. [...]

Ur război astfel înfăptuit aduce patrioticului popor ce-l înfăptuiește și fu lumii întregi și-i dă dreptul la pacea finală [...] ”821. Pe fondul intensificării propagandei comuniste în zonele de est ale țării, în special în Basarabia, Secția a II-a a Marelui Stat Major semnala în primăvara anului 1940 că se impuneau măsuri atât pentru po

ţiulaţie, cât şi pentru oştire în vederea asigurării „unităţii sufleteş li” a întregului popor822. Scop în care marile unităţi urmau să colaboreze cu autorităţile administrative pentru organizarea contrapropagandei şi identificarea agenţilor propagandişti. De asemenea, se recomanda o grijă deosebită pentru „controlul vieţii ostaşului, şefii având obligaţia să fie în permanenţă lângă sufletul lity spre a interveni la timp, ori de câte ori nevoia cere o întărire a moralului întâmplător zdruncinat şi care lăsat în această stare devine uşor pradă propagandei subversive” 823.

Una dintre conferinţele radio, intitulată „Reflecţiuni asupra organizării tineretului”, prezenta rezultatele unei anchete sociologice realizate în rândul recruţilor care urmau să pornească pe front. Serioase probleme erau semnalate la cei care proveneau din rândul populaţiei minoritare (de origine maghiară), apreciindu-se că asupra acestora efectele propagandei oficiale erau aproape nule, deoarece nu cunoşteau limba naţională: „[...] Cum s-a putut ca după atâţia ani de la unire să nu-şi fi însuşit limba oficială a patriei în

care locuiesc? [...] Nu avem nici timp şi nici personal să ne ocupăm de limba română şi de mânuirea mitralierei” 824. Dar nici în rândul populaţiei majoritare situaţia nu se prezenta mai bine. Analfabetismul îngreuna desfăşurarea în bune condiţii a programelor educative825. Sondajul a evidenţiat nivelul foarte scăzut al pregătirii celor chestionaţi: „Dacă toţi cetăţenii acestei ţări ştiu cine a fost

Traian, Decebal şi Mihai Viteazul, Cuza Vodă, Regele Carol şi

Ferdinand şi ce fapte sunt legate de dânşii, atunci avem o bază sigură şi minunată pentru educaţia patriotică-naţională” 826. Realizatorul sondajului s-a arătat îngrozit faţă de răspunsurile obţinute de la recruţi: „Răspunsurile cele mai utopice le-au dat ştiutorii de carte şi spre marea noastră surprindere, unii dintre cei cu 4 sau

5 clase primare [...]. Întrebat de Ştefan cel Mare, un ostaş cu patru clase primare a răspuns «a fost regele turcilor»; «a fost domnul

Poloniei» (unul cu cinci clase primare); despre Mihai Viteazul –

«a fost un băiat din timpurile vechi; a fost un luptător cu calul; a domnit în Moldova». Aşa ne răspund trei analfabeţi artilerişti şi infanterişti; la fel despre regele Carol I că «a fost grec» «s-a bătut cu dacii» şi în sfârşit «a domnit în Transilvania» ”827. În privinţa cunoştinţelor de ordin geografic situaţia era la fel de catastrofală, foarte mulţi dintre cei anchetaţi având cunoştinţe sumare sau aproape deloc asupra provinciilor istorice. În faţa unui asemenea situaţii realizatorului anchetei nu i-a rămas decât să se întrebe:

„Cum rămâne cu solidaritatea individului cu trecutul şi aspiraţiile viitorului [...]” 828. Chestionarul punea în evidenţă eşecul programelor educative. Primele preocupări pentru organizarea unui serviciu de propagandă care să răspundă atât necesităţilor frontului, cât şi spaţiului intern au apărut cu câteva luni înainte de declanşarea Campaniei din Răsărit. Mihai Antonescu a cerut Marelui

Stat Major să-şi armonizeze planurile de propagandă cu cele ale

Ministerului Propagandei829: „Propaganda militară nu se poate face decât prin soldaţi, dar propaganda politică nu este potrivit să se facă prin militari, fiindcă politica şi armata sunt două activităţi deosebite, iar pe de altă parte, un soldat cu toată buna-credinţă, poate să nu vadă aspectele politice ale unei poziţii militare şi prin aceasta să deservească statul” 830. Marele Stat Major trebuia să elaboreze într-o perioadă foarte scurtă de timp strategii de propagandă funcţionale.

Care era totuşi starea morală a armatei în momentul începerii războiului? 831 Numeroasele scandaluri şi afaceri legate de înzestrare au avut ca rezultat scăderea capacităţii de luptă832. Jocul politic s-a dovedit dezastruos în momentul în care armata a susţinut examenul dur al războiului. Evenimentele din vara anului

1940, soldate cu neintervenţia militară, au afectat armata şi au ridicat numeroase semne de întrebare faţă de corectitudinea deciziilor Consiliilor de Coroană. Sosirea misiunii militare germane a sporit starea de nervozitate de la nivelul armatei. Rapoartele informative semnalau nemulţumiri ale ofiţerilor referitoare la tratamentul inegal

(de la solde la echipament) aplicat celor două armate. Toate acestea nu l-au oprit pe mareşalul Antonescu să considere că prezenţa instructorilor germani a avut un rol benefic.

În opinia mareşalului ei au contribuit la redresarea şi instrucţia armatei române: „[...] într-un timp foarte scurt, am redresat nu instrucţia şi moralul armatei noastre, ci încrederea în ea, pentru că soldatul român a văzut că poate să facă şi el ce face soldatul german. A venit soldatul german cu ţinuta, cu disciplina şi cu spiritul lui de ascultare şi am câştigat şi noi în această direcţie” 833.

La 22 iunie 1941, planul de mobilizare prevedea: 1139 594 de oameni, din care 39 476 ofiţeri, 57 002 subofiţeri şi l 043 116 soldaţi834.

Debutul Campaniei din Est a înregistrat acceptul armatei, fapt explicabil din două considerente: pe de o parte, a fost urmarea convingerii celei mai mari părţi a corpului de ofiţeri şi soldaţi că lupta va fi scurtă şi relativ uşoară (convingere întreţinută de propagandă şi declaraţiile oficiale), iar pe de altă parte, războiul din Est constituia ocazia unei răzbunări eroice. Exemplul rezistenţei finlandeze a cultivat psihoza războinică. Dacă în privinţa celorlalte categorii sociale este dificil de apreciat în ce măsură războiul s-a bucurat de susţinere, considerăm că pentru elita militară el a reprezentat ocazia de a răzbuna actul politic din vara lui

1940.

În opinia şefului de cabinet al generalului Ion Antonescu.

George Magherescu, războiul din Răsărit era „cel mai puţin pregătit politiceşte, cel mai slab pregătit din punct de vedere strategic, cel mai imperfect ca pregătire informativă, materială şi insuficient în mijloace de luptă şi efective, pentru scopul uriaş pe care şi-l propusese: distrugerea armatei sovietice, ocuparea teritoriului, distrugerea ideologiei comuniste şi a forţei politice a acestei ideologii

l

şi transformarea imensului ei teritoriu în zonă de a exploata

pentru folosul Reichului [...]. Toate acestea trebuiau realizate într-o singură campanie – a verii şi toamnei anului 1941, neadmiţându-se să se intre în iarnă. Toate aceste imperfecţiuni trebuiau remediate de vitejia soldatului german şi cel aliat, soldatul român, căruia i s-au aruncat în spate toate greşelile de concepţie ale comandamentului militar german şi politic în proporţie cu efectivele şi misiunile care i-au revenit în afara teritoriului naţional835.

Într-un articol intitulat *Zile de Sărbătoare* istoricul Ioan Nistor scria că „n-a existat pentru noi vreodată un război mai popular decât cel de astăzi [...]. Naţia noastră şi-a făcut frumos datoria.

Ostaşii noştri au înviat faima străbună, întotdeauna în serviciul cauzelor drepte, iar providenţialul lor conducător îşi ia A locul cu cinste în galeria autentică a marilor noştri căpitani” 836, încurajat de succesele obţinute din prima lună a războiului, locotenentul Victor

Comşa scria soţiei sale, la 9 iulie 1941, că „pretutindeni răsună victoria. Ursul roşu este încolţit şi sfărâmat. [...]. Mâine va fi o altă trăire şi mâine e atât de aproape. Vor veni să vorbească faptele, camarazii, câmpurile mărturii de legendar eroism. [...] Basarabia este toată a noastră. Alături de mine să înălţăm un gând pios pentru cei care, cu acelaşi eroism, au trebuit să plătească sfânta cucerire cu suprema jertfă” 837. Scrisorile către cei de acasă s-au transformat ulterior în materiale de propagandă şi au fost publicate atât în presa specială a frontului („Soldatul”, „Sentinela”), cât şi în cea civilă. Acesta a fost şi cazul „Convorbirilor Literare”, care în noiembrie 1943 a găzduit în paginile sale scrisorile celor căzuţi pe front838.

Sistemul de cenzură a corespondenţei militare a intrat în vigoare la 15 decembrie 1942 prin „Instrucţiunile tehnice pentru organizarea şi funcţionarea cenzurii corespondenţei”, însă, cei de pe front au înşelat adeseori vigilenţa serviciului. Nicolae Toncescu, medic pe Frontul de Est, relata că aplicau singuri pe scrisori ştampila „cenzurat” după care le trimiteau la serviciul de expediţie, care nu le mai verifica conţinutul: „Înăuntru scriem ceea ce ne trece prin cap şi divulgăm chiar şi «secrete militare»” 839. Cenzura s-a manifestat în special în cazul cărţilor poştale, care foloseau formulele standard, impuse şi celor din interiorul ţării. Dumitru

Faranga primea, în decembrie 1942, de la sora sa o carte poştală cu următorul conţinut: „Vei şti că mă bucur că o duci bine cu

serviciul militar, aşa şi trebuie. Ostaşului i se cere iubire de Dumnezeu, de rege şi popor, de ţara lui, de bravul conducător”[840].

Lui Paul Mihail activitatea de la cenzura militară i se părea interesantă deoarece avea posibilitatea de a cunoaşte direct mentalitatea societăţii româneşti[841].

Aşa cum vom vedea, în cazul armatei, într-o măsură mult mai vizibilă decât în cazul propagandei interne, discursul *a* fost adaptat şi modificat în funcţie de evoluţia operaţiunilor militare. Primele semnale negative s-au manifestat încă din timpul asediului asupra Odessei. După trecerea Nistrului, propagandei i-a revenit misiunea să convingă şi să explice raţiunile prezenţei româneşti pe teritoriul sovietic. „Războiului sfânt” i s-a alăturat tema „distrugerii iudeo-bolşevismului”. Dar lipsa echipamentului necesar unei campanii de iarnă, absenţa hranei, neînţelegerile dintre comandamentele aliate, german şi român[842], comportamentul defectuos al trupelor germane, pierderile umane foarte mari, atacurile partizanilor sovietici, efectele propagandei inamice şi absenţa îndelungată din ţară au contribuit la scăderea considerabilă a moralului soldaţilor. Un război de scurtă durată, încărcat cu profunde semnificaţii patriotice, însemna victoria, prelungirea campaniei aducea cu sine incertitudinea. Radioul, cinematograful, publicaţiile pentru front, spectacolele de teatru, şezători literare au reprezentat „arsenalul” folosit de Marele Stat Major prin Secţia Propagandă pentru mobilizarea conştiinţelor maselor de luptători. Soldaţilor români li s-a cerut să se încreadă în steaua eroismului şi a patriotismului, ceea ce a funcţionat doar pentru o scurtă perioadă de timp.

Odată cu stabilizarea frontului sovietic şi a reculului maşinii de

război germane, situaţia a început să se schimbe. Propaganda sovietică, foarte abilă, îndemna la rebeliune şi dezertare. Manifestele sovietice şi megafoanele instalate, în imediata apropiere a liniilor de luptă, promiteau respectarea drepturilor prizonierilor, condiţii bune de cazare, hrană, precum şi întoarcerea grabnică acasă. Din perspectiva rapoartelor oficiale, soldatul român a devenit tot mai tentat să abandoneze o luptă care îşi pierduse orice motivaţie patriotică, Nicolae Toncescu consemna, în septembrie 1942, că BBC-ul se bucura de o audienţă sporită în rândul cadrelor inferioare ale armatei în paralel cu contestarea surdă a prezenţei dincolo de Nistru: „Mareşalul a hotărât să meargă alături de
Germania până la victoria finală. Trebuie să credem în victoria

finală, altfel suntem pierduţi” 843. Aceleaşi memorii pun în evidenţă şi eşecul programelor propagandistice: „Dacă umbli în lada de campanie a bravilor noştri camarazi ai să găseşti o mulţime de cărţi cu care ai putea umple un dulap de dimensiuni medii. Varietatea acestor opere şi opuscule e surprinzătoare: romane poliţiste, literatură română contemporană, lucrări de istorie” 844.

La începutul anului 1943, propaganda adversarilor sublinia că succesele sovietice influenţau moralul soldaţilor români, ceea ce explica numărul mare ale dezertorilor, refuzul de a pleca pe front, cererea de concedii (sursele erau radio Londra, Moscova, Agenţia
Reuter) 845. De asemenea, propaganda britanică a insistat asupra situaţiei dramatice a trupelor române de pe frontul de Est. În ultima parte a războiului, Secţia română a BBC îşi începea programele cu analize şi comentarii referitoare la evoluţia operaţiunilor militare de pe frontul de est. La începutul lunii ianuarie 1944.

Secţiei române i se recomanda să păstreze Crimeea în centrul atenţiei: „Aceşti oameni au fost lăsaţi în spate şi abandonaţi înaintea avansării ruseşti” 846. O săptămână mai târziu subiectul era dezvoltat: „Folosiţi Crimeea, izolarea acestui avanpost tăiat de frontul german principal, zădărnicia oricărei lupte care va duce cu siguranţă la pierderea a tot mai multe vieţi româneşti, ca simbol al rolului

României în războiul Germaniei. Reamintiţi acţiunile târzii din Caucaz, Stalingrad şi Kuban, unde românii s-au sacrificat pe frontul de bătălie pentru a salva strategia lui Hitler. Aceste acţiuni târzii nu au făcut altceva decât să aducă României numeroase pierderi şi un important prejudiciu de imagine în ochii

Naţiunilor Unite” 847. Ocuparea de către sovietici a Melitopolului şi a Istmului Perekop, în cursul lunilor octombrie-noiembrie 1943, a izolat trupele române din Crimeea, fiindu-le tăiată orice legătură cu uscatul.

IV. B. Războiul înainte... de război

J. Propaganda pentru Basarabia

Organizarea propagandei pentru armată a intrat în atribuţiile

Marelui Stat Major, fiindu-i încredinţată atât organizarea acţiunilor pentru Basarabia, cât şi pentru armatele de operaţiuni.

În colaborare cu Ministerul Propagandei s-a înfiinţat un serviciu special, numit Agentura secretă de propagandă şi contrapropagandă848, care a început să funcţioneze din aprilie

1941. Evenimentele din vara lui 1940 au dus la sporirea activităţii comuniste în regiunile de est ale ţării (Moldova, Dobrogea), precum şi în Bucovina rămasă liberă. Marele Stat Major a decis că „acţiunilor subversive de propagandă, alarmism şi defetism nu se putea opune decât o contrapropagandă, perseverent susţinută, bazată pe aceeaşi metodă: acţiune acoperită” 849.

Rolul Agenturii era să pregătească teritoriile din Est care urmau să reintre sub administraţie românească850, cât şi populaţia din interiorul ţării. Agenţii pentru Basarabia şi Bucovina erau recrutaţi, în special, din rândul refugiaţilor801. Dar, pentru început, rezultatele au fost slabe. Cei mai buni propagandişti activau deja în serviciile germane, iar ceilalţi nu aveau „aptitudini” pentru astfel de activităţi. Agentura era organizată în şapte zone, din care însă, la l iunie 1941,

erau active doar trei: Iaşi cu 22 misionari; Galaţi cu acelaşi număr; Botoşani cu numai şapte agenţi. Instruirea misionarilor se realiza de către un personal specializat şi detaşat în acest scop de la Marele Stat Major, Direcţia Generală a Poliţiei şi Ministerul Propagandei. Pentru lunile aprilie-iunie 1941, misionarii au activat, potrivit rapoartelor, camuflat – vânzători de icoane şi de cărţi, fotografi, muncitori, anchetatori sociali, în general, ocupaţii ambulante – şi au difuzat materiale de propagandă, broşuri şi manifeste802. Misiunea reţelelor a constat în principal în neutralizarea acţiunilor sovietice. Minai Antonescu preciza, în cadrul şedinţei Consiliului de Miniştri din 29 august

1941, că a organizat „echipe de propagandă şi informaţie în teritoriile ruseşti” cu scopul de a răspândi „broşuri, manifeste şi fotografii antibolşevice” 853.

Pentru stimularea „echipelor clandestine”, Ministerul Propagandei a dispus: creşterea numărului de misionari pentru activarea celor şapte zone; utilizarea în misiuni de propagandă şi contrapropagandă a refugiaţilor din Corpul Didactic (puşi la dispoziţia Ministerului Culturii Naţionale şi Cultelor); instruirea unui grup de funcţionari de „mare încredere care să difuzeze în toate straturile sociale, pe baza unui normativ – alcătuit şi multiplicat săptămânal sau bilunar –, materialele Biroului Central al Misionarilor”; distribuirea prin intermediul presei a cât mai

multe imagini de contrapropagandă – „să se utilizeze imaginea

(desenul, cartea poştală, ilustratele) de la caricatură până la alegorie pentru combaterea comunismului şi afirmarea drepturilor noastre româneşti”; popularizarea deciziilor guvernului cu ajutorul afişajului stradal854; difuzarea broşurilor de contrapropagandă

„Ilustrate în mod atractiv şi cu subiecte interesante”. În privinţa fondurilor, în noiembrie 1941, activităţilor de propagandă şi contrapropagandă pentru armată şi pentru misionari le era alocată suma de 21 700.000 de lei. Cea mai mare parte a fondurilor revenea misionarilor, 10.000.000 de lei: „Corpul misionarilor a fost creat încă

de anul trecut [*1940*, *n.n.* \ în vederea războiului şi pentru război. Activitatea acestora este secretă. Ei lucrează în cadrul propagandei pentru armată. În suma de 10.000.000 intră salariile şi deplasările acestora” 855. Serviciul Central de Informaţii a venit, la rândul său, cu propuneri suplimentare, care vizau atragerea unui segment extrem de important: muncitorii din centrele industriale.

Considerat un grup social predispus să adere la ideile extremiste

(comuniste sau legionare), autorităţile i-au acordat o atenţie sporită.

SSI sugera ca pentru fiecare fabrică cu mai mult de 200 de lucrători să fie mobilizat unul sau mai mulţi misionari. Ca metodă de contrapropagandă, Serviciul propunea utilizarea unor manifeste scurte, cu teme inspirate din realitatea imediată şi cu un conţinut anticomunist856. Misionarii se deplasau pe baza unui *Carnet Special de Legitimaţie* emis de Ministerul Propagandei, vizat de MStM.

Inspectoratul General al Jandarmeriei şi de Direcţia Generală a

Poliţiei. Pe spatele permisului se specifica: „Autorităţile militare, jandarmereşti şi civile vor lăsa posesorului acestei legitimaţii libertatea de a se deplasa în toată ţara, pentru a lua contact cu masele populare, în scopul misiunii ce i-a fost încredinţata. În caz de nedumerire a autorităţii, se va lua numărul carnetului şi se vor comunica observaţiile făcute, strict confidenţial, Ministerului

Propagandei Naţionale” 857.

În darea de seamă asupra activităţii între l iunie-22 august

Î941, se arăta că agentura trecuse printr-un proces de reorganizare.

Agenţii misionari secreţi erau încadraţi în patru zone de acţiune:

Iaşi, Galaţi, Huşi, Botoşani, fiind ataşaţi armatelor de operaţiuni.

Activitatea agenturii s-a desfăşurat în două etape: prima a precedat operaţiunile militare propriu-zise, iar agenţii misionarisecreţi au desfăşurat activităţi propagandistice antisovietice.

organizând şi primele nuclee de propagandă. Agenţii aveau şi misiuni contrainformative: identificau elementele nesigure sau cu simpatii sovietice, în vederea anihilării reţelelor de sabotaj şi de spionaj858, înainte de începerea războiului, agentura avea desfăşuraţi în Basarabia 75 de agenţi misionari-secreţi. Consecinţele ocupaţiei sovietice au impus acordarea unei atenţii speciale spaţului basarabean859. Echipele de misionari au primit instrucţiuni precise atât în privinţa educării şi informării populaţiei (afectată de comunism), cât şi pentru trupele româneşti sosite în Basarabia, în iulie-august 1941, misionarii au distribuit materiale de propagandă în patru zone: 1. Iaşi (15.000 de manifeste şi 4.000 de broşuri); 2. Galaţi (12.000 de manifeste şi 3.000 de broşuri);

3. Botoşani (4.000 de manifeste şi 2000 de broşuri); 4. Capitală

(11.000 de manifeste şi l 600 de broşuri) 860. Soldaţilor li s-au explicat cauzele războiului sfânt de „dezrobire", precum şi importanţa recuperării celor două provincii istorice. Campania de propagandă pentru armată, din iulie-august 1941, a presupus distribuirea a 75.000 de broşuri. Totalul materialului de propagandă pentru cele patru zone se ridica la 230.000 de broşuri şi 110.000 de manifeste. Conţinutul lor avea un pronunţat caracter anticomunist:

Cătuşe roşii; *Basarabia* şi *Bucovina sub noua stăpânire*; *Indem către toţi românii*; *Adevăratele cauze ale greutăţilor prin care* trecem861. Totodată, se recomanda trupelor adoptarea unei atitudini civilizate faţă de populaţia din zonele ocupate. Nicolae Tătăranu, subşef al Marelui Cartier General, semnala „numeroase cazuri de abuzuri în noile teritorii ocupate de trupele noastre. Se iau fără nicio formă legală, fără bon de rechiziţie şi fără plată porcii, vitele, caii şi căruţele locuitorilor. De asemenea, se jefuiesc proprietăţile

[…]. Rog daţi ordine drastice pentru curmarea acestor abuzuri şi respectarea dreptului de proprietate. Instituiţi pază şi control la poduri. Comandanţii de unităţi vor fi făcuţi răspunzători de abuzurile celor în subordine" 862. Ion Antonescu ordona măsuri aspre pentru cei care aveau un comportament neadecvat în zonele de operaţii: „Cine va îndrăzni să jefuiască sau să brutalizeze fără niciun motiv sau să-şi apropie diferite bunuri ale populaţiei civile, care trebuie să fie

considerate ca bunuri ale statului, vor fi sancţionaţi pe loc. Armata română trebuie să apară ca o armată civilizată şi să nu repete ceea ce fac hoardele necivilizate ale sovietelor" 863.

ARMATA ŞI PROPAGANDA l 195

A doua etapă – faza de consolidare a sentimentelor naţionale a populaţiei din Basarabia şi Bucovina de Nord – era declanşată după atingerea graniţelor etnice. Astfel, în „Instrucţiunile pentru activitatea Agenturii Secrete de Propagandă şi

Contrapropagandă în faza a II-a" erau stabilite următoarele coordonate: intensificarea propagandei naţionale şi patriotice; paralizarea propagandei duşmane; descoperirea agenţilor sovietici, lăsaţi în Basarabia şi Bucovina de Nord, de către trupele sovietice în retragere; supravegherea funcţionarilor din aparatul administrativ, pentru preîntâmpinarea abuzurilor; acordarea de asistenţă în reorganizarea vieţii economice şi administrative864. Mihai

Antonescu recunoştea că existau numeroase dificultăţi în reorganizarea provinciilor realipite, din cauza lipsei fondurilor, precum şi a refuzului funcţionarilor de a pleca în cele două provincii, dacă nu erau motivaţi din punct de vedere financiar, în ciuda dificultăţilor financiare şi administrative, agenţii secreţi au avut un rol important pentru Basarabia şi Bucovina. Aşa cum am precizat misiunile lor erau complexe: spionaj, informare şi propagandă.

Temele de propagandă se axau pe demontarea valorilor sistemului comunist, drepturile istorice româneşti asupra teritoriilor răpite, în 1940, valoarea elementului românesc. Tema rasistă s-a confundat cu cea ideologică: iudeo-comunismul („războiul a fost provocat de evreii care se aflau la conducerea URSS, iar misiunea armatei române era aceea de a lupta atâta vreme cât exista un front şi o armată bolşevică" 865).

Referindu-se la situaţia Basarabiei, Mareşalul Ion Antonescu remarca existenţa unei situaţii îngrijorătoare: „Se constată cu tristeţe că ruşii câştigă mai mult într-un an de zile, decât noi în aproape doi ani de zile. Dacă ruşii sunt cunoscuţi ca buni propagandişti, noi ne dovedim inexistenţi în multe regiuni" 866. Pentru liniştirea populaţiei

se recomanda difuzarea în fiecare zi a unui comunicat sau a unui scurt comentariu „cu un substrat bine camuflat de propagandă” 867.

În privinţa noii administraţii, misionarii asigurau populaţia că se va reveni la normal, cu ajutorul personalului recrutat din rândul refugiaţilor şi mai puţin a celor din Vechiul Regat. În rapoartele lor, misionarii avertizau asupra excesului de zel manifestat de jandarmi şi de funcţionari, ceea ce punea în pericol întreaga lor activitate. Abuzurile noii administraţii hrăneau propaganda

sovietică. Noile autorităţi riscau să îşi atragă ostilitatea populaţiei locale, mai ales a celei minoritare, ucrainene şi ruse. Misionarii cereau în septembrie 1941 ca „severitatea şi vigilenţa” din provinciile reocupate să se manifeste „într-un cadru perfect legal, căci numai aşa se vor obţine rezultatele dorite, de a scoate din mintea oamenilor sământa comunistă, aruncată acolo de propaganda sovietică” 868. Minoritarii erau asiguraţi că administraţia română le va respecta drepturile, dar că va pedepsi pe cei care „au luat parte la consolidarea regimului sovietic”. Agentura a creat şi primele nuclee de misionari, formate din „elemente de încredere cu o reputaţie ireproşabilă” – preoţi, învăţători, medici, militari, profesori. Aceştia erau recrutaţi din rândul populaţiei locale şi minoritare, fiind pregătiţi pentru operaţiuni secrete. Se stabilea că nucleele vor supraveghea „toate elementele duşmane şi, în special, pe evrei, care sunt agenţi comunişti sau anglo-americani” 869. Rezultatele erau centralizate de Birourile de Siguranţă, pentru localităţile urbane, sau de Legiunile de Jandarmi, pentru cele rurale. În această perioadă, s-au creat nuclee de propagandă la Soroca, Orhei, Bucovina, Hotin, Tighina, Cahul, Cetatea Albă.

Starea de spirit în provinciile realipite era departe de a fi una îmbucurătoare. Războiul crease dificultăţi economice, resimţite mai ales prin lipsa mărfurilor de primă necesitate, ceea ce influenţa negativ

starea de spirit a populaţiei870. Totodată, misionarii secreţi informau asupra „nevoilor culturale foarte mari”, în condiţiile în care sovieticii distruseseră toate producţiile româneşti. Ministerul

Propagandei a dispus, în septembrie 1941, tipărirea unor serii de broşuri populare, unde erau descrise consecinţele regimului comunist, situaţia populaţiei din Rusia Sovietică, precum şi popularizarea măsurilor guvernului de la Bucureşti în organizarea vieţii economice şi sociale.

Periodicele speciale pentru Basarabia, „Cuvântul Mareşalului către ţărani” şi „Basarabia”, erau principalele materiale de propagandă ale misionarilor, între 22 iunie-22 august 1941, s-au difuzat materiale propagandistice în limba rusă, ucraineană şi română871

Activitatea agenţilor misionari în perioada amintită a cuprins:

1. manifeste radiodifuzate în limba rusă – 138; 2. comentarii în limba rusă a evenimentelor importante – 21; 3. lozinci în limba rusă – 117; 4. informaţii de pe front comentate – 257; 5. difuzări imprimate pe plăci la radio în limba rusă (apeluri ale prizonierilor)

— 18; 6. manifeste elaborate şi tipărite în limba rusă, pentru difuzare din avion – 10; 7. manifeste în limba română – 6;

8. manifeste în limba română şi rusă – 18; 9. manifeste în limba rusă şi ucraineană – 14; 10. manifeste elaborate şi tipărite în limba rusă, înainte de 22 iunie şi difuzate prin avion după această dată

— 2; 11. Idem, în limba română – 6; 12. lozinci elaborate şi tipărite în limba rusă înainte de 22 iunie şi difuzate prin avion după această dată – 12; 13. Idem, în limba română7; 14. Idem, în limba română şi rusă – 8; 15. lucrări tipărite din ordinul Armatei a IV-a

— A. „Ordonanţa nr. 7”, în limba română şi ucraineană, 10.000

exemplare, b. *Proclamaţia adresată Fraţilor Moldoveni şi Ucraineni*, 20.000 de exemplare, c. „Ordonanţa nr. 8”, 5.000 de exemplare în limba română, 10.000 în limba rusă şi ucraineană şi 10.000

de exemplare din „înştiinţare adresată populaţiei din Basarabia” 872.

Fiecare raport al agenţilor misionari era însoţit de o notă informativă referitoare la starea de spirit a populaţiei din cele două provincii. Dacă la începutul războiului ritmul de întocmire era lunar, după 1942, MStM a hotărât redactarea lor de două ori pe lună. În decembrie 1941, Secţia Propagandă raporta că în Basarabia se continua activitatea de clasare a materialului de propagandă comunist. Strâns de agenţii misionari, urma să fie studiat de o comisie formată din delegaţi ai Ministerului Propagandei şi ai Ministerului Culturii. În total, se adunase o cantitate impresionantă: opt vagoane.

În octombrie 1941, PCM a analizat modalităţile de constituire a nucleelor de propagandă şi recrutare a agenţilor misionari, nu numai în Basarabia şi Bucovina de Nord, ci şi pentru restul ţării.

Programul propagandistic stabilit de comun acord între MStM şi

Ministerul Propagandei, pentru lunile noiembrie-decembrie 1941, prevedea: descrierea operaţiunilor victorioase româno-aliate; rolul mareşalului Ion Antonescu în pregătirea războiului de „înfăptuire a drepturilor şi aspiraţiilor naţionale"; convingerea opiniei publice că rezultatele războiului erau definitive; evidenţierea faptelor de arme ale armatelor române; evidenţierea actelor individuale de eroism ale ofiţerilor şi soldaţilor români şi aliaţi; resemnarea în suferinţă; acceptarea lipsei mărfurilor de primă necesitate; victoria asigura României nu numai reîntregirea hotarelor, ci şi posibilităţi de afirmare economică, politică, culturală; comparaţie între regimul românesc şi sistemul sovietic; relevarea exemplelor de

198 l PROPAGANDĂ ŞI RĂZBOI, răbdare şi eroism a populaţiei basarabene; combaterea propagandei străine, *a* ştirilor false şi alarmiste; organizarea de manifestaţii naţionale; stimularea şi sprijinirea iniţiativelor locale de organizare administrativă, culturală şi socială în vederea refacerii materiale a cartierelor periferice, precum şi a coloniilor muncitoreşti[873].

Agenţii trebuiau să câştige încrederea populaţiei minoritare.

Basarabia având din această perspectivă un statut aparte. În atenţie organismelor informative au stat atât minorităţile etnice – evreii, germanii, ruşii, lipovenii, ucrainenii[874] –, cât şi cele

confesionale – stiliştii, baptiştii, inochentiştii etc.

În ciuda efortului impresionant, rezultatele propagandei din primele luni ale Campaniei din Est nu au mulţumit. O serie de factori au influenţat negativ atingerea scopurilor propuse: dezinteresul presei centrale faţă de cele două provincii; lipsa unor materiale propagandistice adecvate care să contracareze propaganda comunistă: „Populaţia din provinciile realipite, după ce a fost bombardată timp de un an de zile cu imensitatea literaturii sovietice şi bolşevice, are nevoie de răspunsuri la multe întrebări ce se pun, care ar trebui să fie date prin materialele de propagandă românească, deoarece presa românească, urmărind interesele ei profesionale, nu se ocupă într-o necesară măsură, cu chestiuni de propagandă pur românească în provinciile realipite” 875; absenţa mijloacelor de transport, a echipamentelor de iarnă; neplata la timp a salariilor. Propaganda orală deşi eficientă, trebuia suplimentată cu ziare româneşti difuzate atât în oraşe, cât şi în mediul rural.

De asemenea, înzestrarea oraşelor şi satelor cu aparate de radio astfel ca populaţia să se informeze numai din surse româneşti.

Pentru a stopa curiozitatea locuitorilor din ţinuturile eliberate se recomanda ca „în fiecare sat din Basarabia şi Bucovina de Nord, precum şi în localităţile româneşti transnistrene să se instaleze câte un aparat de radio cu un difuzor suplimentar la primărie sau şcoală. Aceste dispozitive trebuie prevăzute cu un aparat de blocare spre a se audia numai posturile româneşti” 876. Era nevoie de difuzarea de materiale de propagandă – reviste, broşuri, tablouri, hărţi – care să conecteze populaţia la realităţile timpului. Ele trebuiau să cuprindă informaţii militare, relatări despre victoriile aliaţilor, înfrângerile sovietice etc. Pe marginea rapoartelor echipelor din Basarabia, mareşalul Ion Antonescu recomanda: „Departamentul care a organizat acţiunea trebuie să o ducă la bun sfârşit

Este clasic românesc să începem un lucru fără a-l organiza pentru a-i da putinţa să funcţioneze pentru a-şi atinge scopul urmărit.

Risipă de idei, bani, energie fără folos” 877.

În 1942, agenţii secreţi-misionari au continuat propaganda în zonele rurale din Basarabia, în colaborarea cu MST şi Ministerul

Propagandei. Programele s-au concentrat asupra propagandei naţionale, anticomuniste şi antisovietice. Agenţii au combătut zvonurile referitoare la atacurile de graniţă ale ungurilor, folosirea gazelor chimice şi înfrângerile forţelor Axei878. În aprilie 1942, existau 33 de nuclee de propagandă, din care 25 rurale şi opt urbane. Considerăm că pentru a doua parte a războiului, organizarea propagandei pentru cele două provincii a revenit în totalitate

Marelui Stat Major. Absenţa rapoartelor de activitate, precum şi activitatea Secţiei Propagandă confirmă în mare parte această ipoteză. Misionarii secreţi au însoţit armatele de operaţiuni până la Odessa, fiind integraţi apoi Secţiei Propagandă.

2. Propaganda pentru armată. Dincolo de Nistru

Organizarea propagandei pentru armată a revenit unei structuri speciale, Secţia Propagandă879. În componenţa sa intrau:

Biroul 1. Educaţie, propagandă şi contrapropagandă în armată;

Biroul 2. Presa şi cenzura; Biroul 3. Educaţie, propagandă şi contrapropagandă prin foto, cinema şi megafoane; Biroul 4. Studii şi documentare; Biroul 5. Colaborare cu serviciile de propagandă ale armatelor aliate; Biroul 6. Propaganda şi contrapropagandă la inamic; Biroul 7. Însărcinări speciale: propagandă şi contrapropagandă în fabrici şi întreprinderi industriale, în rândul populaţiei civile; organizarea serviciilor de propagandă prin misionari. Ultimul serviciu al secţiei era Adjutantura-Registratură. Plutoanele de propagandă880, subordonate secţiei, erau cele care aplicau programele destinate armatei: „Elementele componente ale plutoanelor de propagandă (reporteri de presă, foto şi pictori-desenatori) sunt mijlocul principal prin care MStM, Secţia Propagandă, adună materialul necesar ce este folosit pentru propaganda şi contrapropagandă în ţară şi străinătate. Experienţa de până astăzi ne-a confirmat că valoarea plutoanelor de propagandă este în raport cu eforturile depuse, curajul şi talentul fiecăruia pentru găsirea şi înregistrarea temelor cât mai variate

care vor servi pentru propagandă. Este de dorit deci, ca fiecare să depună tot efortul pentru a se realiza un randament maxim, corespunzător situaţiei de război în care ne găsim” 881, în ansamblu activitatea serviciului s-a axat pe culegerea de informaţii, reprezentaţii muzicale sau teatrale şi organizarea acţiunilor de propagandă/contrapropagandă pentru trupele proprii şi inamice.

Dificultăţile materiale au îngreunat activitatea secţiei. La 24

Iunie 1941, se raporta Marelui Cartier General că, la acea dată, exista în dotarea secţiei o singură camionetă şi, prin urmare, propaganda „fără mijloace” era practic imposibil de realizat882.

Soluţia consta în rechiziţionarea automobilelor pentru nevoile frontului de la populaţia civilă, în special de la cea evreiască, măsură însă care a creat nemulţumiri883. Dincolo de lipsa fondurilor pentru organizarea unei propagande eficiente, cel mai des reclamată era absenţa mijloacelor de deplasare. Pentru comparaţie, serviciile germane de propagandă dispuneau numai pentru realizarea producţiilor cinematografice de 906 maşini şi 908 proiectoare dintre care 222 de vehicule erau folosite de către armată884. La

21 noiembrie 1941, Secţia Propagandă raporta că activitatea plutonului de propagandă de pe front, a celor două centre de la

Chişinău şi Cernăuţi, precum şi a detaşamentului de la Odessa era blocată de lipsa mijloacelor de deplasare. Pentru nevoile interne, Serviciul avea nevoie de cel puţin un autoturism şi trei motociclete pentru menţinerea legăturilor cu Ministerul Propagandei, redacţiile ziarelor din Capitală, spitalele cu răniţi, Societatea de radiodifuziune, laboratoarele cinema şi foto şi, nu în ultimul rând, aeroportul pentru preluarea materialului trimis de pe front: „Astfel

Serviciul Propagandei se găseşte cu desăvârşire paralizat în acţiunea de propagandă care are prin însăşi esenţa şi rostul ei un caracter dinamic” 885. Totodată, pentru o bună informare, şeful serviciului trebuia să ţină permanent legătura cu instituţiile abilitate pentru organizarea propagandei: Preşedinţia Consiliului de Miniştri.

Direcţia Cinematografică din Ministerul Propagandei, MStM – Secţia II-a, Ministerul de Interne, Direcţia Generală a Poliţiei.

Trecerea Nistrului a presupus adaptarea strategiilor de propagandă la perspectivele unui război de lungă durată dincolo de graniţele naţionale. Mareşalul Antonescu a ordonat intensificarea propagandei în rândul ostaşilor: „[…] Să li se explice de ce ne batem şi peste Nistru. Pare că s-a făcut şi se face şi o altă propagandă.

care le-a slăbit elanul, sub cuvânt că nu au pentru ce să se bată”[886].

Mareşalul a cerut la sfârşitul lunii septembrie 1941 să se insiste că stăpânirea Basarabiei şi Bucovinei nu se putea realiza dacă forţele armatei sovietice nu erau în totalitate distruse. Situaţia personalului destinat activităţilor de propagandă din cadrul Marelui Cartier General, de la nivelul anilor 1941 – 1942, nu era nici ea mai bună: dintr-un necesar de 227 de oameni, existau 161. Erau angajaţi: 18 ziarişti, scriitori, scenarişti, doi corectori, patru translatori, opt pictori[887], arhitecţi şi desenatori, patru secretari şi dactilografi, patru crainici radio, 27 de actori, nouă solişti, 22 de muzicieni şi 58 de membri ai corului armatei[888]. Coordonatele colaborării dintre MST şi Ministerul Propagandei s-au perfectat către mijlocul anului 1942. Mihai Antonescu acuza conducerea Secţiei

Propagandă că nu respectă directivele sale, în condiţiile în care el era cel care înfiinţase şi instruise primele echipele de propagandă ale armatei[889]. Normativele şi planurile de propagandă se stabileau de comun acord cu Ministerul Propagandei. MStM dorea înfiinţarea unui serviciu propriu de cinematografie, independent de cel al Ministerului Propagandei. Ion Antonescu a refuzat cererea motivând că nu trebuie „să creăm organe noi de stat. Armata este armată, iar cinematografia, este cinematografie”.

O întreagă literatură a fost destinată soldaţilor. Dar şi în acest caz, planurile iniţiale au suferit o serie de schimbări determinate de impactul scăzut asupra soldaţilor. Pentru început, propaganda a avut un caracter patriotic şi educativ. Se preconiza editarea unei

„Cărţi a soldatului” care să cuprindă „sfaturi şi îndemnuri”, discursuri ale regelui sau ale lui Ion Antonescu, fapte din istoria naţională890. Totodată, se propunea realizarea unei colecţii a ziarului „Sentinela”, broşuri care să cuprindă nuvele, scurte povestiri, fapte de arme. „Războiului sfânt” îi era consacrată o vastă producţie, ea fiind justificată din perspectiva „exaltării sentimentului naţional, întăririi credinţei în puterea sufletească şi de sacrificiu a soldatului nostru” 891. De asemenea, se recomanda editarea de broşuri, manifeste, ordonanţe cu caracter special („lucrări scrise pentru soldaţii inamici şi pentru populaţia ţării. [...] Este o propagandă defetistă care se face în liniile inamice şi în spatele acestora şi care s-a constatat că dă rezultate bune” 892).

Cea mai amplă activitate a desfăşurat Plutonul 4 Propagandă în a cărui componenţă intrau: a. echipa de administraţie

(interpret, subofiţer adjutantură, secretar dactilograf, curier, motociclist, om de serviciu); b. echipa reporteri presă (ziarist-reporter şef echipă, ziarist reporter); c. echipa misionari propagandişti (misionar propagandist şef echipă, misionar propagandist); d. echipa foto-cinema (şef de echipă, fotograf reporter, fotografi laboranţi, operatori cinema, asistenţi, şofer, motociclişti, curieri filme); e. echipa cinema difuzare (şef echipă, maşină cinematograf, operator proiecţionist, şofer, maşină); f.

echipa de teatru (şef echipă, regizor teatru, regizor muzică, cântăreţ, recuzitier, şofer); g. echipa pictori desenatori (şef echipă, pictor decorator) 893.

La o lună de la începerea Campaniei din Răsărit, greutăţile întâmpinate erau legate de pregătirea tehnică a reporterilor recrutaţi şi trimişi în pripă pe front, precum şi de lipsa unei aparaturi adecvate ceea ce a avut ca rezultat realizarea unor reportaje slabe. De asemenea, reporterii acuzau „lipsa de înţelegere a utilităţii propagandei”. Şi din nou, lipsa de fonduri: „S-a realizat maximum posibil de propagandă, cu ceea ce am avut la dispoziţie, prin fotografii în presă, reviste, vitrine, albume în ţară şi străinătate” 894.

Pentru redresarea situaţiei se sugera tipărirea unor cărţi poştale, ilustrate cu reproduceri din război, şi distribuirea lor gratuită la marile unităţi895. Acoperirea deficitului financiar urma sa de facă prin realizarea unor serii speciale de cărţi poştale sau albume care să se comercializate în ţară şi în străinătate. Fondurile astfel obţinute puteau fi folosite pentru ajutorarea familiilor celor căzuţi.

Pentru desfăşurarea contrapropagandei erau necesare fotografii

care să ilustreze ororile sistemului comunist. Activitatea biroului cinema era îngreunată din aceleaşi motive: „Atât personalul cât şi aparatura sunt insuficiente cantitativ pentru necesităţile enorme ale unei acţiuni în caz de război” 896. La începutul Campaniei din

Răsărit, exista u pentru nevoile frontului şi pentru zona interioară opt operatori, în primele două luni ale război se raporta realizarea

următoarelor filme: „Războiul nostru sfânt” 897; „Ostaşi treceţi

Prutul” cu imagini care prezentau pe generalul Ion Antonescu şi

Statul Major în vizită la bisericile din Moldova; vitrinele din

Bucureşti; copii evacuaţi; efectele bombardamentului sovietic la

Bucureşti şi la Constanţa; hidroaviaţie în misiune; prizonieri sovietici de pe vasul „Moskva”; prizonieri sovietici de pe front; conducătorii ţărilor care luptă împotriva bolşevismului; scene de la

un comandament româno-german; atac la Sculeni; trecerea cu bacul; avioane peste Prut; „Dezrobirea Bucovinei” (înaintări de trupe în Bucovina; avioane distruse; ocuparea Unghenilor şi Sculenilor; inspecţia generalului Ion Antonescu pe front; „Dezrobirea

Basarabiei”; „Trupele române dincolo de Nistru. Străpungerea liniei

Stalin” 898. Peliculele realizate pe front erau variate ca tematică, cuprinzând atât aspecte de viaţă cotidiană, cât şi scene de luptă.

Biroul 5 Tehnic raporta că, între 14 – 15 iulie 1941, Plutonul 3

Propagandă a realizat mai multe bobine de film care

cuprindeau:

Începutul de ofensivă; prizonieri basarabeni scoşi din tranşee cu baioneta; construirea unui pod sub focul avioanelor inamice;

refugiaţi moldoveni de pe malul Prutului reveniţi din refugiu; avion sovietic doborât de artileria antiaeriană la marginea unui sat; vizita generalului Raeoviţă pe frontul din Basarabia; imagini de dincolo de Prut; galopul cavaleriei etc. La sfârşitul anului 1941, caravanele cinematografice ale Ministerului Propagandei Naţionale au fost retrase de pe front datorită uzurii accentuate atât a aparaturii, cât şi a autovehiculelor. Pictorii desenatori au realizat afişe de propagandă şi contrapropagandă, precum şi ilustraţii pentru diferite ziare şi reviste destinate frontului sau presei centrale.

Starea de spirit a trupei şi ofiţerilor a fost atent supravegheată prin numeroase inspecţii organizate atât de mareşalul Antonescu, cât şi de alte personalităţi militare ale vremii. O astfel de misiune a avut şi Ion Gheorghe, ataşat militar la Berlin, care s-a aflat pe frontul de Est, între 28 iulie-4 august 1941. Impresiile au fost adunate într-un „Raport special privitor la vizitarea Frontului de

Est. Impresii şi reflecţiuni”. Ion Gheorghe se arăta sceptic în privinţa duratei războiului, în opinia generalului, o piedică importantă pentru înaintarea trupelor aliate era calitatea proastă a drumurilor ruseşti, care făceau imposibilă deplasarea armamentului: „Nori de praf fără sfârşit îneacă într-o beznă de nepătruns drumurile sovietice, presărate cu gropi de un metru adâncime. [...]

Când plouă, praful acestor drumuri, aşezat până la o jumătate de metru, se transformă într-o mare de noroaie din care nu se mai poate ieşi. Însuşi robustele maşini de război germane nu pot rezista pe aceste drumuri; proba sunt miile de maşini stricate şi arunate pretutindeni în şanţurile acestor drumuri, părăsite acolo definitiv.

Observator atent al realităţii frontului, Ion Gheorghe semnala înverşunarea cu care sovieticii îşi apărau poziţiile, precum şi

caracterul total al luptelor. Războiul fulger părea că-şi epuizează forţele în faţa unei astfel de tactici. „Lupta unităţilor ruseşti a fost pretutindeni foarte dârză. Soldatul s-a bătut bine şi conducerea a ştiut să-l ţină în majoritatea cazurilor în mână. Ruşii au avut pierderi colosale, dar acesta este preţul plătit voit, în mare măsură de ei pentru hotărârea de a duce un război total şi rezultatele obţinute în acest scop. Organizarea unui astfel de război cere timp, acest timp a trebuit câştigat în cât mai mare măsură chiar faţă de extraordinara putere de izbire şi pătrundere a forţelor germane” 900. Concluziile lui Ion Gheorghe nu par să împărtăşească entuziasmul şi încrederea într-o luptă scurtă şi o victorie sigură.

El era convins că războiul va fi de lungă durată şi că sistemul comunist va supravieţui indiferent de cât de mult vor înainta trupele germane. Atrăgea atenţia că succesele germane aveau un caracter zonal, dar important ar fi fost dacă s-ar fi obţinut victorii pe zone mai întinse. Concluziile sale erau confirmate şi de numeroasele note informative referitoare la modul în care ruşii îşi purtau propriul război. Un buletin din 4 iulie 1941 semnala că „la apropierea trupelor române, soldaţii ruşi ridică mâinile în sus în semn că se predau. Când unităţile noastre ajung la circa 100 – 200 m, ruşii deschid foc puternic de arme automate” 901.

Asediul Odessei a constituit subiectul unei intense propagande.

În octombrie 1941, se raporta realizarea a numeroase foto-reportaje care aveau ca subiect luptele de la Odessa: tun antiaerian român în împrejurimile oraşului; efectul unei bombe româneşti asupra unei clădiri; trupe româneşti care înaintau spre Odessa; coloane de aprovizionare; repararea liniilor telefonice; baricadă improvizată în oraş; doborârea însemnelor oficiale sovietice; vedere din Odessa;

Împărţirea raţiilor de hrană. Căderea oraşului, la 16 octombrie

1941, a dus la redresarea stării de spirit din rândul trupei şi ofiţerilor: „Toţi sunt animaţi şi conştienţi de a da cât mai mult pentru pregătirea de război a oamenilor şi pentru menţinerea moralului trupei. Toţi sunt pătrunşi de sentimentul naţional şi nerăbdători de a

lupta pe front pentru hotarele noastre sfinte" 902.

Intrarea în Odessa a risipit atât la nivelul armatei, cât şi al opiniei publice interne semnele de îndoială cu privire la raţiunile prezenţei dincolo de Nistru: „Opinia publică era satisfăcută, încercările de protest ale partidelor politice, făcute la trecerea Nistrului

Încetaseră, iar prestigiul conducătorului se menţinea la înălţimea morală a celui câştigat la rebeliune" 903.

Dar cucerirea Odessei, cât mai ales pierderile904, a dat prilejul formulării unor critici deosebit de aspre asupra modului cum s-au desfăşurat operaţiunile. Mareşalul Ion Antonescu avertiza: „Facem neamul şi istoria lui de râs dacă continuăm astfel. [...] Se constată o ezitare. Ea vine de sus, nu. de jos. Este datorată, desigur, unei şcoli greşite şi unei lipse de pregătire a soldatului. Comandanţi şi comandamente formate timp de 20 de ani [...] numai în spirit defensiv [...]. Se mai datoreşte desigur şi crimei făcute de oamenii politici care timp de 20 de ani au lăsat, sub pretextul economiilor bugetare, armata total neinstruită. [...] A fost o crimă. Dar asta nu înseamnă că astăzi nu trebuie să ne batem. Naţia prin armata ei trebuie însufleţită, trebuie împinsă înainte, chiar prin foc, prin onoarea ei de mâine şi prin asigurarea tuturor aspiraţiilor" 905.

Cabinetul Militar a ordonat realizarea unei anchete care să stabilească cauzele care au determinat prelungirea luptelor de la

Odessa. În raportul intitulat „Rezultatul anchetei pentru care

Armata Română n-a putut să aibă o victorie rapidă şi strălucită la Odessa" 906 erau identificate trei cauze majore: organizare-dotare;

Instrucţie907; moral. În acest ultim caz se constatase că „moralul oştirii în bătălia de la Odessa nu a mai fost la înălţimea aceluia de care armata a dat dovadă în operaţiunile de la Nistru" 908.

Cauzele erau multiple: nu existase o pregătire pentru un război dincolo de linia Nistrului909, fiind păstrat secretul asupra operaţiunilor, ceea ce a determinat ca atât soldaţii, cât şi ofiţerii să nu fie pregătiţi pentru continuarea războiului: „Mai mult încă unii comandanţi au făcut greşeala de a preveni soldaţii că odată cu

atingerea Nistrului operaţiunile se vor termina”. Pe de altă parte, demobilizarea unor unităţi a condus la convingerea că războiul va fi scurt, iar soldaţii nu au vrut să-şi rişte viaţa. Chiar şi după căderea Odessei, zvonul că războiul se va termina a continuat să persiste: „Pentru mulţi ostaşi cunoştinţa ce aveau despre răul tratament aplicat prizonierilor i-a făcut să fie mai mult decât prudenţi. Ezitau să se avânte spre inamic de teama de a nu fi prinşi.

Se pare că propaganda noastră făcută în acest sens a avut efecte negative910. Trupele au fost puternic decepţionate deoarece armata germană nu s-a implicat în operaţiuni, ceea ce i-a determinat

Pe soldaţi să creadă că „Odessa nu putea fi cucerită prin mijloace

obişnuite ”9U. Dar, nemulţumirile nu trebuiau făcute publice.

Ataşatul militar la Berlin, Ion Gheorghe a oferit feldmareşalului

Keitel, şef al Statului Major al Comandamentului Suprem German, ordinul „Mihai Viteazul”, ocazie cu care înaltul oficial german a subliniat că durata lungă a operaţiunilor de la Odessa a fost cauzată de imposibilitatea comandamentului german de a interveni în sprijinul aliatului său, precum şi de lipsa armamentului necesar pentru o confruntare de o asemenea anvergură. Textul întrevederii a fost trimis, apoi, mareşalului Ion Antonescu care aprecia observaţiile lui Keitel ca fiind „interesante”: „O armată mică şi bine încadrată are o valoare mai mare ca una mare şi rău încadrată” 912.

Un loc aparte l-a avut propaganda pentru trupele sovietice.

Radioul şi manifestele încercau să convingă soldatul sovietic că lupta comună a germanilor şi a românilor avea caracterul unui război de eliberare. Textul unui manifest din iunie 1941, aruncat asupra liniilor sovietice, sublinia că războiul era îndreptat împotriva regimului şi nu a soldatului sovietic obligat să lupte:

„Conducătorii Internaţionalei roşii ai «raiului» bolşevic te mint şi azi, în ceasul al 12-lea, ceasul agoniei lor. Tu, soldat sovietic, care îţi dai viaţa şi înduri atâta suferinţă fără a şti pentru ce şi pentru cine, ai dreptul şi datoria să cunoşti adevărul întreg şi calea care se deschide

înaintea ta. […] Drumurile Moscovei, Petrogradului şi Kievului sunt deschise armatelor germane, care într-un măreţ avânt şi înflăcărate de sfânta cauză pentru care luptă, înaintează ca un uragan cu neputinţă de stăvilit. […] Orice soldat sovietic mort sau rănit este o jertfă inutilă. Trebuie să înţelegeţi că nu mai este nicio scăpare. Rusia Sovietică s-a prăbuşit. […] Salvează-te, păstrează-ţi viaţa, pentru familia ta, pentru viitorul liber al popoarelor din Rusia, pentru Europa liberă şi unită pe calea progresului şi a civilizaţiei. Aruncă arma şi încetează lupta zadarnică” 913.

Însă propaganda sovietică s-a dovedit mult mai abilă.

Gheorghe Barbul consemna că propaganda rusă reuşise să convingă trupele Armatei Roşii că toţi prizonierii sau răniţii erau omorâţi:

„Se poate imagina atunci înverşunarea cu care soldaţii izolaţi continuau să se apere. Chiar cei care erau grav răniţi trăgeau până ce inamicul le înfigea baioneta în corp. […] Forţele angajate păreau să se considere, reciproc, ca franctirori. Adversarii se exterminau ca şi cum războiul ar fi avut un caracter individual” 914, în faţa

acestei situaţii, mareşalul Ion Antonescu a propus un nou set de măsuri care să înlocuiască propaganda defectuoasă realizată până atunci de Luftwaffe. Conţinutul manifestelor a fost modificat, şi potrivit memorialistului, rezultatele nu au întârziat să apară.

De cealaltă parte, propaganda sovietică pentru trupele române a urmărit două mari obiective: abandonarea luptei şi crearea de disensiuni în rândul soldaţilor germani şi români, în condiţiile nemulţumirilor existente pe marginea colaborării dintre cele două armate, sovieticii au încercat să valorifice o situaţie reală: „Ştiţi oare ce vorbesc despre voi ocupanţii hitlerişti? Locotenentul german

Heinz Adam, ataşat la trupele române, a scris la l iulie logodnicei sale următoarele: «Soldatul român este grosolan, nu ştie de sentimentul datoriei, trăsăturile lui caracteristice sunt hoţia, furtul alimentelor». […] O altă bestie fascistă – generalul german Horst

— În documentele care au fost luate de Armata Roşie nu vă

numeşte altfel decât «boi» şi «porci». […] Tâlharii hitlerişti vă consideră oameni de calitate a doua şi vă insultă pe voi şi întreg poporul vostru” 915. Emisiunile postului de radio „România Liberă”.

Îşi concentrase o mare parte a temelor asupra prezenţei trupelor române pe frontul de est. La 10 iulie 1942, soldaţii români erau îndemnaţi să dezerteze şi să se predea Armatei Roşii, care „va putea salva ţara şi avutul vostru” 916. Pentru prima parte a Campaniei din Răsărit, propaganda sovietică a încercat să adâncească sentimentele antigermane ale soldaţilor români, însă rezultatele au fost slabe din cauza conţinutului cu un evident mesaj ideologic.

Interesante pentru starea de spirit din armată sunt două rapoarte realizate la sfârşitul anului 1941. Ele insistau asupra relaţiei dintre comandamentele aliate şi starea trupelor din Armata a III-a, Corpul 2 Armată, Corpul 6 Armată, Corpul Vânători de

Munte, Corpul de Cavalerie, în primul caz se semnala diferenţa de tratament dintre trupele germane şi cele române, problemele financiare, materiale şi de cazarmament: „Condiţiile civilizate de care se bucură soldaţii germani din punct de vedere al echipamentului, având ţinute speciale pentru corvoadă, instrucţie şi sport, repaus raţional, cazare confortabilă şi igienică, influenţează într-o măsură apreciabilă starea de spirit a trupei noastre” 917. În cel de-al doilea caz, erau prezentate rezultatele unei comisii de inspecţie la corpurile de armată amintite918, pe un itinerariu de 4.000 de km dus-întors. Concluziile nu erau deloc îmbucurătoare, în ciuda

unei stări de spirit optimiste, se avertiza că „odată cu încetarea operaţiilor, lipsa îndelungată din ţară, precum şi diferitele ştiri primite de la familie, sunt elemente care pot influenţa nefavorabil moralul trupei” 919. Situaţie similară şi pentru ofiţeri. Scumpirea excesivă, cumulată cu o inflaţie galopantă, absenţa îndelungată din ţară, corespondenţa defectuoasă, lipsa echipamentului de iarnă precum şi a articolelor de primă necesitate pentru întreţinerea igienei, creau stări de iritare şi de nemulţumire. Ele erau accentuate şi de obligativitatea de a contribui la plata împrumutului reîntregirii, măsura fiind

considerată abuzivă, în opinia ofiţerilor, prezenţa pe front ar fi trebuit să-i scutească de o asemenea contribuţie. Pentru îmbunătăţirea situaţiei, comisia sugera: trimiterea de decoraţii, ca recompensă pentru actele de eroism, îmbunătăţirea stocurilor de săpun, zahăr, ceai, petrol pentru iluminat şi dezinsecţie, cărţi poştale pentru corespondenţă; scutirea de la plata împrumutului reîntregirii, acordarea gratuită a echipamentului de iarnă920. Pentru redresarea morală se cerea trimiterea unor echipe cinematografice „utilate” cu filme cu subiect istoric, dar şi cu jurnale informative pentru crearea unei atmosfere reconfortante de sărbători. Corpul 6 Armată avea nevoie de prezenţa caravanelor cinematografice şi a echipelor de teatru şi de propagandă921. Pentru o mai bună informare a trupelor se solicita trimiterea la timp a gazetelor „Sentinela” 922 şi „Ostaşul”.

La sfârşitul anului 1941, s-au manifestat şi primele rezerve faţă de decizia mareşalului Ion Antonescu de a continua lupta alături de Germania dincolo de fruntariile naţionale. Primul caz a fost cel al generalului Nicolae Ciupercă, demis, în septembrie, ca urmare a modului defectuos în care a condus operaţiunile pentru asediul

Odessei923. Început la 8 august, asediul s-a prelungit cu mult peste aşteptările Marelui Cartier General român, absorbind tot mai multe mari unităţi. Mareşalul Antonescu a acuzat „hidrocefalia”, nepăsarea şi birocratismul care secătuise forţele armatei: „Luptele de la Odessa nu mai merg, pentru că nu avem ofiţeri. [...] Duceţi-vă pe stradă, duceţi-vă la cinematograf, duceţi-vă la restaurant şi le găsiţi pline de ofiţeri care acum, în timp de război, nu au altceva de făcut decât să umple sălile de spectacole” 924, în şedinţa Consiliului de Miniştri din 5 septembrie 1941, mareşalul Antonescu recunoştea că războiul durase mai mult decât se preconizase la nivelul comandamentelor aliate din cauza subaprecierii forţei de

rezistenţă a ruşilor („mult mai pregătiţi decât îi credeam, atât sub raportul material, cât şi sub raportul pregătirii de război a soldatului”) 925. Odessa a reprezentat unul dintre primele examene dificile susţinute de forţele româneşti, care se confruntau cu pierderi

grele şi dureroase.

Un al doilea incident a fost provocat de chiar şeful Marelui Stat

Major, generalul Iosif Iacobici. Rezervele sale faţă de sporirea efectivelor româneşti s-au concretizat în două memorii unde sugera, la începutul lunii ianuarie 1942, o participare „minimă posibil" la operaţiunile comune româno-germane: „[...] Trebuie ţinut seama şi de faptul că românul nu se bate bucuros departe de ţara sa; în acest sens, participarea la o ofensivă care duce forţele noastre departe de ţară nu este populară. [...] Trebuie relevat că operaţiile ce ar depărta mult forţele noastre de ţară ar găsi greutăţi de alimentare, provocate atât de dotarea noastră modestă în mijloace auto, cu atât mai mari, cu cât forţa noastră operativă ar fi mai mare. Nu dispunem nici de mijloace suficiente de transport aerian, absolut necesare în asemenea operaţiuni. Şi dină acest punct de vedere se impune deci moderaţie la participare" 926, în urma acestui incident, serviciile de informaţii germane au intensificat supravegherea opoziţiei şi a ofiţerilor români. Nu mai departe, la 15

Ianuarie 1942, SSI-ul raporta că Serviciul de Informaţii al armatei germane a pus sub supraveghere un număr de 14 generali în funte cu N. Tătăranu şi I. Boiţeanu. Aceştia erau suspectaţi că pregăteau un complot împotriva generalului Ion Antonescu şi, implicit, împotriva intereselor româno-germane927. Starea de spirit antigermană ca urmare a „anglo-francofiliei", manifestată de o parte a corpului ofiţerilor români, submina, în opinia serviciilor germane, colaborarea dintre cele două state. Dar la câteva luni de la incident.

SSI-ul informa că se produsese o „răcire" a relaţiilor dintre generalul Iacobici şi cercurile maniste, ca urmare a refuzului celui dintâi de a recunoaşte că România se îndrepta către un dezastru928.

Tensiunile dintre mareşalul Antonescu şi generalii săi nu au rămas necomentate de către posturile de radio străine, care subliniau că la rezervele generalului Iacobici se adăugau şi presiunile germane pentru a opera arestări în rândurile opoziţiei. Potrivit radio Cairo, demisia generalului Iacobici venea într-un moment nepotrivit şi îngreuna poziţia mareşalului Ion Antonescu: „Situaţia lui Antonescu este extrem de grea deoarece aceste fapte se petrec

Într-un moment în care România trebuie să pregătească 18 divizii pentru a le sacrifica fără niciun rost pe frontul de Est” 929. Demisia generalului Iacobici a fost comentată şi de către postul New York care transmitea în martie 1942 că atât în România, cât şi în

Ungaria moralul soldaţilor a scăzut foarte mult şi numeroşi ofiţeri refuzau să execute ordinele superiorilor: „Nu se ştie încă cât de mare va fi contribuţia României şi Ungariei la ofensiva de primăvară germană, dar se crede că aceste ţări vor fi nevoite să pună la dispoziţia Germaniei elita armatei lor” 930.

BBC-ul a demontat tema „cruciadei împotriva bolşevismului”.

şi a „apărării civilizaţiei europene şi a creştinismului” subliniind că românii nu luptau pentru aceste idealuri nobile, ci pentru îndeplinirea planurilor lui Hitler. Hugh Seton Watson transmitea în cadrul unei conferinţe difuzată la BBC că „România a fost târâtă în război de guvernanţii voştri de astăzi, şi ceva mai mult, alături de germani şi unguri, în loc să fie pusă problema teritoriului ocupat de unguri, conducătorii voştri v-au băgat în război alături de ei.

Soarta poporului român a fost legată de germani, care urmăresc subjugarea şi exploatarea bunurilor, nu numai de la voi, ci de la toate micile state ocupate. Marea Britanie, dimpotrivă, doreşte constituirea tuturor statelor şi libertatea lor. [...] Idealul naţional, pe care l-aţi pierdut, nu-l puteţi recăpăta decât alături de Anglia” 931.

Iarna lui 1942 aducea cu sine şi primele semne ale oboselii trupelor de pe frontul de Est, ceea ce l-a dezamăgit pe mareşalul Antonescu:

„Moralul trupei este ceea ce este moralul ofiţerilor. Ofiţerii sunt deci cei vinovaţi dacă această situaţie este reală” 932.

Intensificarea propagandei adverse, precum şi angajarea a cât mai multe forţe pe front a determinat elaborarea unor noi strategii pentru pregătirea morală a trupelor. La 2 februarie 1942, generalul Pantazi, ministrul Apărării Naţionale, emitea o directivă pentru educaţia în armată prin imagini – fotografii, cinematograf.

La punctull, se preciza că una dintre atribuţiile Secţiei

Propagandă era de a realiza fotografii (format 30/40, dar şi mai mari) cu subiecte educative naţional-patriotice, ostăşeşti, eroice: originea poporului român, formarea statelor româneşti, războaiele marilor domnitori (Mircea cel Bătrân, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul), războiul de independenţă, războiul pentru întregire şi războiul sfânt. Materialele urmau să fie distribuite, pentru început, şcolilor de ofiţeri şi de subofiţeri, centrelor de instrucţie şi liceelor militare.

Prin aceeaşi directivă, Secţia Propagandă urma să-şi înfiinţeze un serviciu foto-cinema, destinat numai armatei, iar în dotare intra materialul capturat la Odessa. Serviciului îi erau prevăzute două secţiuni: una de producţie (filme de instrucţie, educative, naţional-patriotice), iar alta de difuzare. Filmul de instrucţie era o noutate, fiind preluat după modelul german, în final, directiva stabilea: „În viitor armata va trebui să se ocupe de educaţia naţional-patriotică, ostăşească şi eroică nu numai pentru ostaşii de sub arme, ci şi pentru tineret şi armata de la vatră. Această operă educativă revine Marelui Stat Major-Secţia Propagandă şi se va aplica după un plan de lucru folosindu-se ca mijloace: fotografia, cinematograful, literatura specială editată de Marele Stat Major-Secţia Propagandă” 933. La ordinul ministrului, generalul Şteflea a adăugat: „Să terminăm cu promisiunile şi să trecem la realizări. Să se înceapă, urgent, redactarea broşurilor de propagandă stabilite cu şeful Secţiei Propagandă. Dacă, Ministerul Instrucţiunii nu începe redactarea conferinţelor pentru preoţi şi învăţători, ele vor fi redactate tot de Secţia Propagandă” 934.

În acţiunile pentru menţinerea moralului celor care luptau pe front au fost mobilizaţi şi preoţii. La 15 iulie 1941, protopopul colonel I. Dăncilă adresa un memoriu Ministerului Apărării Naţionale în care solicita acordarea de subvenţii pentru procurarea de cărţi de rugăciune, cruciuliţe, iconiţe sfinţite, lucruri care „le sunt de mult folos pentru ridicarea credinţei”. Autorul memoriului atrăgea atenţia că simpla prezenţă a unui preot nu era suficientă pentru a menţine moralul trupei930. În darea de seamă

asupra activităţii pastorale pe front din lunile iulie-octombrie 1941, confesorul Diviziei a 6-a Infanterie şi Garnizoanei Focşani, protoiereul maior Theodor C. Gheorghiu arăta că „starea sufletească a trupelor a fost tot timpul, excelentă, ofiţerii şi soldaţii fiind pe deplin conştienţi de rostul războiului în Basarabia cât şi în Ucraina, plini de însufleţire şi de mândrie românească de a fi putut întregi Ţara la nord şi la est, cu toate jertfele aduse şi cu mare admiraţie şi stimă pentru salvatorul şi întregitorul Patriei, mareşalul Ion

Antonescu. [...] În cuvântările mele am căutat să dau oştirii – soldatului – conştiinţa înaltă a luptei şi a jertfei pe care trebuie să fie gata s-o aducă pentru a câştiga biruinţa pentru patrie şi

Lege” 936, Propunerile de decorare a unor preoţi militari erau

1;
!,!
I;
l

fi!
I S
!

motivate „pentru activitatea ca preot, dusă în lina întâi, dovedind împlinirea datoriei cu curaj şi mare îndrăzneală”.

Deosebit de interesante sunt informaţiile care se regăsesc în raportul de activitate al Plutonului 4 Propagandă redactat, la 16

Iunie 1942. La capitolul „Activitatea pe front” se preciza că grupele de agenţi misionari şi-au început activitatea înainte de izbucnirea războiului, în încercarea de a combate mişcarea comunistă şi propaganda sovietică în regiunile situate de-a lungul frontierei româno-sovietice. Ele au urmat apoi plutoanele de propagandă ale

Marilor Unităţi cu aceleaşi misiuni de lămurire a populaţiei şi de

descoperire a agenţilor sovietici. Ajuns la Odessa, plutonului i s-a încredinţat misiunea de a organiza propaganda radiofonică pentru trupele sovietice, îndemnând la încetarea rezistenţei şi la dezertare: „Tendinţa noastră a fost să arătăm populaţiei că suntem eliberatorii lor cu care ei trebuie să colaboreze şi în care ei trebuie să se încreadă” 937.

Activitatea plutonului s-a concentrat pe următoarele direcţii:

organizarea unui serviciu de propagandă prin recrutarea localnicilor; organizarea propagandei anticomuniste şi antisovietice şi încercarea de a obţine încrederea populaţiei locale; organizarea serviciului de informaţie şi contrainformaţie pentru a combate şi a paraliza activitatea reţelelor de sabotaj şi de spionaj938: „În primul rând, am luat contact cu toate elementele din sânul populaţiei, din diferite categorii sociale, cunoscute ca duşmane regimului, organizând echipe de agenţi misionari cu ajutorul cărora am pornit o acţiune de propagandă antisovietică şi anticomunistă, trimiţându-i în diferite cartiere ale oraşului pentru a răspândi literatura noastră de propagandă şi de a ridica moralul populaţiei, în acelaşi timp, am cerut acestor agenţi de a culege informaţii asupra stării de spirit a populaţiei şi acţiunii elementelor duşmane, spioni, partizani, propagandişti comunişti, jidani etc. rămaşi în oraş pentru acţiuni antiromâneşti” 939. Numărul celor recrutaţi se ridica la 362. Singurul beneficiu a fost acordarea unei raţii de pâine. O altă realizare a plutonului a fost organizarea unui serviciu de radio-amplificare necesar pentru 6.000 de difuzoare casnice şi 55 de megafoane de stradă, în activitatea de propagandă au fost implicaţi 14 funcţionari, 11 artişti dramatici, două orchestre cu 42 de muzicieni, la care se adăuga şi personalul tehnic: „Acest serviciu ne-a servit foarte mult deoarece am putut face propagandă directă prin

difuzare de ştiri de pe front, care au servit la combaterea zvonurilor alarmiste, răspândite de agenţii sovietici, prin articole, conferinţe şi lecţii anticomuniste şi antisovietice şi prin ştiri asupra organizării statului român, pentru popularizarea ţării noastre şi

apropierea populaţiei către noi” 940. Pe lângă organizarea de expoziţii fotografice şi răspândirea materialului românesc de propagandă – broşuri, afişe, calendare – plutonul a editat primul ziar românesc la Odessa

„Glasul Nistrului”, şi a deschis primele cinematografe „Doina”.

„Axa”, „Dacia”, unde spectacolele erau gratuite: „Am organizat societatea pictorilor din Odessa cerându-le să execute portretele familiei regale, a conducătorului României şi a conducătorilor Axei, care portrete au fost plasate în tot oraşul”. Potrivit raportului, plutonul a reuşit să creeze o atmosferă „de cordialitate şi înţelegere între români şi localnici”: „Datorită acţiunii noastre am putut schimba atitudinea populaţiei faţă de România care înainte era favorabilă germanilor, iar acum este de partea noastră” 941.

Dar, rezultatele atât de promiţătoare la început, au fost treptat umbrite de neînţelegerile dintre conducerea plutonului şi Direcţia

Propagandei Guvernământului Transnistriei. Militarii acuzau autorităţile civile de sabotarea cu bună ştiinţă a rezultatelor obţinute, prin măsuri abuzive care au dus la căderea reţelelor de agenţi misionari. Propaganda civilă, dar şi cea militară erau practic paralizate, activitatea pe teren încetând din momentul plecării plutonului din Odessa, la 23 aprilie 1943: „Domnii directori de la

Tiraspol se ocupă atunci când vin la Odessa numai cu comerţ şi certuri personale. Unii dintre funcţionarii civili ai propagandei aflaţi la Odessa în loc să atragă populaţia civilă de partea noastră, prin purtarea lor nechibzuită şi uneori brutală, aţâţă populaţia contra României. Din această cauză atât la oraş, cât şi la sate domneşte o stare foarte periculoasă de lucruri. Agenţii sovietici şi elementele duşmane activează în voie, iar populaţia neavând de la cine afla adevărul dă crezare acestor propagandişti şi este într-o stare de mare îngrijorare. La sate, nu pătrunde niciun material de propagandă şi nici ziarele care se scot la Odessa. De multe ori, ziarul «Glasul Nistrului» este restituit de către prefecturile de judeţ pe motiv că lipsesc mijloacele de transport. Pe de altă parte, felul cum înţelege propaganda civilă de a scrie acest ziar nu corespunde deloc scopului nostru” 942.

fel 4!

PROPAGANDĂ ŞI RĂZBOI

„Dificultăţi existau şi în cadrul relaţiilor cu partea germană, care acuza incapacitatea românilor de a administra teritoriul. Componenta ucraineană a avut o contribuţie importantă în tensionarea relaţiilor dintre cele două părţi. Erau identificate trei curente:

a. ostil trupelor de ocupaţie; b. progerman; c. proromân. Pentru redresarea situaţiei se cerea revenirea Plutonului IV şi organizarea unor noi acţiuni de propagandă: „În acelaşi timp, se impune coordonarea acţiunilor propagandistice civile cu acţiunea propagandei militare, astfel ca militarii să coordoneze activitatea organelor civile, dat fiind situaţia specifică a Transnistriei" 943. Anul 1942 a fost unul al marilor succese pe frontul de Est: asediul Harkovului

(mai 1942), era cucerit Sevastopolul (7 iunie-4 iulie) 944, s-a înaintat pe Don (Armata 3 la Cotul Donului, iar Armata 4 în Stepa Calmucă), Caucazul era invadat şi începea atacul asupra Stalingradului. Toate aceste succese l-au determinat pe mareşalul

Antonescu să creadă într-o răsturnare spectaculoasă a evoluţiei fro titului. Eşecul din faţa Moscovei, deşi consemnase falimentul

„Ri kboiului fulger", era uitat şi se spera din nou în victoria

Re ichului943. În urma unei inspecţii realizate pe front, mareşalul ap fecia că situaţia soldaţilor se îmbunătăţise sub raportul hranei şi Echipamentului, dar şi al relaţiei cu ofiţerii superiori: „Soldatul trăieşte într-o înfrăţire absolută cu şefii lui. Este o unire sufletească şi Omenească cum rar se poate vedea946. Dar această situaţie avea să se schimbe radical din două motive; respingerea asediului de la Stalingrad şi iarna rusească.

IV. C. Sfârşitul unei epopei: Stalingradul în Sfârşitul anului 1942 aducea modificări importante în evoluţia operaţiunilor militare947. Forţele aliate româno-germane au suferit una dintre cele mai grele înfrângeri ale Campaniei din Est.

Fără îndoială că efectele căderii Stalingradului asupra moralului armatelor din Est au fost devastatoare. Controlul asupra informaţiei

s-a accentuat. Activitatea de propagandă, de asemenea, a

MST reevaluată. În atenţia MStM au stat două mari obiective:

purtalizarea propagandei sovietice şi controlul informaţiilor care ungeau în spaţiul intern dinspre front: „Se constată că mulţi între ostaşii care se duc în concediu, se întorc pe front cu mai

puţină ardoare şi convingere pentru a continua lupta noastră în răsărit” 948.

Pentru a suplimenta personalul necesar activităţilor de propagandă, Eugen Cristescu transfera, la 7 octombrie 1942, 67 de ofiţeri şi grade inferioare (ziarişti, scriitori, fotografi, dactilografi, actori, muzicieni) în cadrul Batalionului de Propagandă din

MStM949. Biroul 2 informa, în noiembrie 1942, că numărul celor care erau tot mai mult convinşi de inutilitatea luptei se afla într-o continuă creştere. Broşurile, conferinţele, ziarele nu mai convingeau. Cei care difuzau materialele de propagandă acuzau caracterul mult prea sofisticat al acestora, soldaţii nefiind preocupaţi să le cunoască şi să le înţeleagă conţinutul. Momentele de repaus puteau fi folosite pentru odihnă. Cea mai mare parte a soldaţilor provenea din mediul rural, iar lectura nu-i atrăgea. Se insista să se imprime tuturor tipăriturilor un caracter popular.

Dezinteresul pentru luptă al celor care se întorceau pe front avea la bază două cauze: propaganda britanică mult mai credibilă şi mai puţin agresivă, permisionarii fiind încrezători în informaţiile furnizate de BBC; propaganda sovietică prin conţinutul manifestelor care zugrăveau condiţii deosebit de atrăgătoare ale prizonieratului900. În emisiunile adresate trupelor române, postul britanic insista asupra sacrificiilor inutile şi-a scopurilor care nu justificau prezenţa lor dincolo de Nistru. În martie 1942, radio Londra comenta suplimentarea „trupelor de sacrificiu” pentru frontul de Est: „Cerem mareşalului Antonescu să arate adevărul asupra pierderilor suferite de către cele 16 divizii româneşti din octombrie 1941 şi până astăzi” 951. Propaganda sovietică îndemna la părăsirea luptei şi întoarcerea armelor împotriva trupelor germane: „Soldaţi români! Nu

mai ascultaţi ordinele date de Antonescu şi încetaţi lupta împotriva trupelor sovietice care nu au nimic cu voi. Armele voastre trebuie să se îndrepte contra trupelor hitleriste care v-au cotropit ţara" 952.

Pentru apărarea intereselor superioare de stat se solicita intervenţia MPN în combaterea propagandei duşmane, prin elaborarea unor planuri persuasive, funcţionale, care să convingă populaţia de necesitatea continuării războiului prin articole scurte, publicate în marile ziare, „repetate zi de zi"; afişe amplasate pe marile artere şi în mijloacele de transport în comun; „îndemnuri ingenioase" în cinematografe; predici în biserici; conferinţe asupra pericolului

rusesc: „Motivele care ne impun să luptăm pe Volga în contra bolşevicilor să cadă zilnic ca picătura în sufletele românilor pentru a învinge îndoiala" 953. Biroul Adjutanturii înainta, în decembrie

1942, un set de propuneri care vizau controlul strict asupra mijloacelor de informare, iar MStM a emis ordine foarte aspre pentru cei care comiteau indiscreţii.

„Răspândirea defetismului" a stat la baza emiterii ordinului general nr. 28 din 14 noiembrie 1942, prin care generalul Pantazi atrăgea atenţia ofiţerilor asupra „curentelor defetiste din interior".

care aveau ca principal scop „destrămarea solidarităţii naţionale şi a disciplinei armatei" 954. El recomanda ofiţerilor abandonarea

„Flecărelii" şi o atitudine conformă cu interesele naţionale: „Toţi şefii sunt obligaţi să păstreze spiritul de disciplină şi de încredere al ofiţerilor de sub ordinele lor; să le controleze manifestările sub toate împrejurările, netolerând nicio slăbiciune" 955. Constatin

Pantazi consemna în memoriile sale că la Stalingrad moralul trupelor se menţinea cu greutate şi nu putea fi întărit cu vorbe sau cu discursuri956.

La 16 decembrie 1942, SSI semnala una dintre discuţiile referitoare la problemele frontului: „Soldatul Niţă Florea, din

Regimentul 29 Infanterie, Batalionul I, care venea rănit de front şi care luptase în Cotul Donului, povestea camarazilor săi, că ruşii au încercat să rupă frontul la Don şi la sud de Stalingrad, în ziua de 28 noiembrie, dar au fost respinşi. A doua zi, au adus peste 500

de tancuri grele şi profitând de o ceaţă deasă au surprins pe români şi pe nemţi reuşind să-i dea înapoi. Divizia 15 din care făcea parte sus-numitul ar fi fost în întregime nimicită. În privinţa soldei, spune că li se dă o marcă pe lună, iar atunci când pleacă din spital nu pot schimba mai mult de 5 mărci, lucru ce nemulţumeşte pe soldaţi. Între mai mulţi soldaţi, veniţi din regiunea Donului şi

Stalingradului, se discută cu groază ceea ce au văzut acolo şi comparau viaţa lor cu cea a celor care stau la Bucureşti şi fac afaceri, lăsându-i pe ei neschimbaţi luni întregi. [...] Ostaşul a adăugat că spitalul român de campanie a fost incendiat de către populaţia locală, toţi răniţii aflători în el, arzând. Ostaşul se mai plângea de tratamentul la care sunt supuşi prizonierii români care cad la ruşi. Din cauza barbariilor comise de ruşi, ostaşii români sunt demoralizaţi şi, atunci când cad prizonieri, se sinucid” 907

Secţia a II-a a Armatei a III-a raporta, în februarie 1943, că starea

morală era îngrijorătoare din cauza înfrângerilor repetate, a forţei de lovire a Armatei Roşii, a propagandei sovietice, a lipsei de echipament958, precum şi a fracturii dintre ofiţeri şi soldaţi, fiind semnalat un dezinteres total al ofiţerilor faţă de trupă, ceea ce favoriza succesul propagandei sovietice.

Înrăutăţirea relaţiilor dintre cele două comandamente, cât mai ales tratamentul aplicat armatei române, l-au determinat pe Ion

Antonescu să adreseze o scrisoare feldmareşului Manstein, unde respingea acuzaţiile germane, care indicau trupele române ca fiind responsabile pentru spargerea frontului: „Nimeni de la noi nu şi-a îngăduit să păteze onoarea armatei germane cu calificativele cu care este dezonorată sub ochii impasibili şi uneori din ordinul ofiţerilor germani armata noastră. [...] Comandanţii şi ofiţerii germani, cu voinţă,

sau dintr-o inexplicabilă mentalitate, au tolerat unor soldaţi germani şi s-au făcut părtaşi cu ei în atitudinea luată faţă de nişte bravi ofiţeri şi soldaţi români, de a căror înfrângere nu pot fi ei singuri vinovaţi şi în faţa cărora nu se poate arunca blamul de oricine şi cu atâta uşurinţă [...]. Soldatul român nu poate fi comandat decât de ofiţerul şi comandamentul român. El nu poate fi umilit de un străin, cu atât mai puţin de un camarad de arme, chiar când greşeşte. El nu poate fi masacrat în atacuri inutile, cum nu au fost masacrate nici diviziile germane nr. 62 şi nr. 294. De bravele noastre unităţi nu poate dispune oricine după bunul său plac, după cum nu se poate dispune de ale dvs.[959]” Relaţiile dintre aliaţii de pe frontul de Est au atins la Stalingrad un punct de cotitură: Ion Antonescu a înţeles că Uniunea Sovietică nu va putea fi înfrântă. Evenimentele tragice din iarna anului 1942l-au convins că trebuie să iniţieze tratative cu puterile occidentale[960]. Mareşalul german consemna în memoriile sale că asemenea incidente puteau fi puse pe seama înrăutăţirii condiţiilor de pe front, dar erau şi urmarea impresiei proaste lăsate de multe dintre unităţile româneşti: „Oricât de bine aş fi înţeles indignarea trupelor germane, care se vedeau descoperite în mijlocul luptei de unităţile româneşti, incidentele de acest fel nu puteau decât să dăuneze cauzei aliate” [961].

Reculul maşinii de război germane ridicau la nivelul trupei, dar şi al ofiţerilor numeroase semne de întrebare referitoare la raţiunile deciziei mareşalului de a menţine trupele pe frontul de Est. Nicolae

Toncescu, medic mobilizat pe front, se întreba în septembrie 1942:

„Ce căutăm noi aici, la 100 de km de ţară? Acasă cine ne apără

de unguri şi de bulgari? [...] Generalii care se împotrivesc mareşalului o ştiu foarte bine. Rădescu e într-un lagăr de concentrare,

Ciupercă şi-a dat demisia şi la fel şi Iacobici. Dacă oamenii aceştia s-au opus trimiterii armatei în inima Rusiei înseamnă că se putea!”962

Măsurile pentru redresarea moralului vizau atât spaţiul urban, cât şi pe cel rural. Pentru oraşe se propunea bruierea posturilor de radio occidentale. Intelectualii, în special literaţii trebuiau să-şi pună condeiul în slujba neamului şi să zugrăvească la radio, în ziare sau în reviste realităţile sovietice. Pentru sate se recomanda realizarea unor materiale care să explice realităţile sistemului comunist, suplinite cu expoziţii (sate sovietice părăsite, recolte arse, săteni ucişi, hambare distruse). Cuvintele de ordine erau: „Ce mai rămâne pe urma războiului; luptăm să-l ţinem cât mai departe de vetrele noastre” 963. Configuraţia cărţilor poştale era modificată, coroana ţării fiind înlocuită cu noua hartă în care se regăseau teritoriile de la Nistru până la Bug, cu un mic text explicativ în care se explicau raţiunile războiului sfânt: eliberarea tuturor teritoriilor ocupate de români. Imaginile trebuiau reproduse, apoi, în toate ziarele şi revistele centrale şi din provincie. Pentru impulsionarea luptătorilor s-au avansat promisiuni de împroprietărire:

de exemplu, „Virtutea Militară” devenea echivalentul a 10 – 15

pogoane de pământ în Basarabia: „Această diplomă dă siguranţă şi stimulează şi nu creează diferenţe între ofiţerii decoraţi cu «Mihai

Viteazul» şi cei decoraţi cu «Virtutea Militară» ”964, în aprilie 1941, ca urmare a cererilor de împroprietărire a soldaţilor proveniţi din regiunile cedate, s-a realizat din ordinul lui Ion Antonescu o evidenţă pe categorii sociale. Nu am reuşit să identificăm dacă a existat o astfel de statistică pentru întreaga armată. O proporţie covârşitoare aparţinea mediului rural965, iar promisiunea de la sfârşitul anului 1942 viza o categorie majoritară.

În decembrie 1942, propaganda sovietică a insistat asupra înfrângerilor repetate, precum şi asupra pierderilor înregistrate de trupele româneşti. „România Liberă” transmitea, la 28 decembrie 1942, că „Antonescu nu a putut ascunde nimic, cum nu a putut ascunde predarea lui Lascăr, Ciobanu şi Ştefănescu şi a camarazilor lor” 966. Comunicatele oficiale nu vorbeau decât despre pierderile inamicului şi despre defensiva elastică. Din perspectiva realităţii frontului,

Constantin Sănătescu caracteriza

Categorii de ocupaţii	Basarabia	Bucovina	3 „C de T3	o 03 O> Su 2 O O O	Total
Agricultură şi ocupaţii înrudite cu agricultura	4.816	1.570	1.132	10	7.528
Industrie	3	1			4
Comerţ	39	21	13		73
Diferite meserii	766	242	579	2	1.589
Profesiuni Intelectuale	965	291	371	3	1.630
Muncitori normali	170	38	112		320

Total general	6.759	2.163	2.207	15	11444

ca fanteziste analizele presei centrale: „14 decembrie 1942: [...]

Aştept cu nerăbdare ziarele, care s-au strâns într-un maldăr întreg.

Nu găsesc nimic prin ele, din contră, constat că fantezia lucrează la gazetari fără control, căci ziarele vorbesc de atacuri respinse, de încercuirea forţelor ruse, în fine, de toate, numai adevărul nu transpiră deloc” 967.

Neliniştea a sporit în timpul asediului asupra Stalingradului.

Tot mai multe zvonuri vorbeau despre căderea sigură a frontului german din Rusia. Context în care, MStM a dispus supravegherea atentă a permisionarilor, precum şi a corespondenţei. Panica de pe front nu trebuia să ajungă în ţară. SSI-ul informa că trei ofiţeri români au afirmat în casa dr. Lupu că deşi românii s-au luptat fără nicio reticenţă la Stalingrad „ei nu mai concep să treacă o nouă iarnă în Rusia” 968. Ei semnalau că se produceau tot mai multe treceri în liniile ruseşti ca urmare a propagandei sovietice care promitea condiţii foarte bune pentru prizonieri: „Aceasta o propagă

chiar soldaţii scăpaţi şi întorşi din prizonierat” 969. Totodată, solicita trimiterea unui memoriu lui Ion Antonescu, un „demers disperat”, prin care să avertizeze că situaţia pe frontul de Est era foarte proastă, iar armata română risca să fie decimată şi abandonată de aliatul german. Potrivit SSI, permisionarii relatau că trupele române erau profund nemulţumite atât de tratamentul la care erau supuse, cât şi de misiunile pe care le primeau, fiind transformate

„În elemente de sacrificiu” 970.

Eşecul trupelor româno-germane pe frontul de Est a fost urmat de scăderea rapidă a moralului soldaţilor, în ciuda insistenţei

propagandei oficiale, armata nu mai dorea războiul. Se informa că soldaţilor aflaţi în refacere în spitalele din apropierea liniilor frontului li se spunea de către „agenţii inamici" că trupele ruseşti nu vor cruţa pe nimeni: „Se constată că într-adevăr propaganda dusă de agenţii inamicului a prins în rândurile soldaţilor întrucât s-au găsit în cursul lunii februarie peste 2000 de ostaşi numai în

Gara de Nord fără bilete de ieşire din spital, ci numai cu fisele de observaţii medicale" 971.

Ordinele circulare de la sfârşitul anului 1942 încercau să pună ordine în avalanşa de zvonuri şi informaţii contradictorii. Permisionarii şi răniţii se situau la baza „exagerărilor, denaturărilor şi generalizărilor inconştiente". Sub ameninţarea cu trimiterea în faţa

Curţii Marţiale, militarii nu aveau voie să vorbească despre evoluţia operaţiunilor militare, să colporteze informaţiile aflate din surse inamice („*mai* ales când sunt spuse de un militar şi lovesc în puterea de rezistenţă a armatei, pe care duşmanii noştri caută să o destrame"): „MStM a luat întinse măsuri pe teritoriul ţării pentru a urmări şi descoperi atât pe agenţii inamicului, cât şi pe militarii care nu vor respecta cu sfinţenie cele ordonate mai sus" 972.

Marele Cartier General era informat asupra tratamentului la care erau supuşi prizonierii români de către trupele Armatei Roşii.

Unul dintre rapoarte aducea „probe materiale şi documente sovietice" care demonstrau că răniţii români erau arşi de vii: „Cadavrele răniţilor noştri au fost găsite carbonizate de către trupele noastre după recucerirea terenului pierdut. De asemenea, spitalele de campanie care nu au putut fi evacuate în faţa pătrunderii inamicului au fost incendiate, iar răniţii arşi de vii" 973. Se preciza că nu exista nici măcar o singură dovadă care să ateste contrariul:

„Iată, deci, ce [îi] aşteaptă pe luptătorii români care cad în mâinile

Inamicului" 974. Comandamentelor Marilor Unităţi le era recomandat să explice ofiţerilor şi trupei că era preferabilă o moarte eroică – „indiferent în ce mod" – uneia „în chinuri şi mai puţin

vitejească" 975. Mareşalul Antonescu a ordonat intensificarea acţiunilor de „lămurire a maselor şi de combatere a ştirilor tendenţioase" 976, iar Cabinetul Militar a elaborat, în martie 1943.

„Instrucţiunile pentru combaterea propagandei inamice şi lămurirea publicului (în special, muncitorii şi ţăranii), despre nevoia de a lupta pe frontul de Est, alături de germani contra bolşevicilor", scopul declarat fiind anihilarea propagandei inamice şi convingerea opiniei publice interne977. Dezastrul de la Stalingrad a zguduit în egală măsură atât populaţia din interior, dar mai ales trupele de pe front. O notă a SSI, din ianuarie 1943, informa că o parte a ofiţerilor germani era tot mai pesimistă în privinţa şanselor de victorie, iar incidentele dintre cele două armate, germană şi română, erau rezultatul „tensiunilor nervoase" acumulate de-a lungul săptămânilor de lupte978. MStM a ordonat descoperirea şi distrugerea organizaţiilor subversive sau a persoanelor izolate, care interesat/dezinteresat lansau zvonuri alarmiste sau defetiste, ştiri false, sancţionarea mergând până la aplicarea pedepsei capitale.

Măsuri drastice erau aplicate populaţiei evreieşti, fiind ameninţată cu deportarea în Transnistria sau internarea în lagăre. S-a interzis ascultarea posturilor de radio străine, în special, a celor britanice:

„Propaganda inamică încearcă a propaga defetismul prin exploatarea urii contra ungurilor, lipsei de simpatie pentru germani, greutăţile inerente războiului şi nepriceperea de masa populaţiei de a ne bate până la înfrângerea armatei ruseşti" 979.

Dar starea de spirit a trupelor de pe front a atins cote îngrijorătoare. Potrivit rapoartelor, soldaţii de pe Don şi Volga îşi pierduseră orice speranţă, iar noii veniţi erau „contaminaţi" de aceeaşi deznădejde. Un nou ordin, din ianuarie 1943, prevedea ca grupele de poliţie ale marilor unităţi să supravegheze gările, punctele de triere, pentru a înlătura orice posibilitate de informare a celor care mergeau către Caucaz980. Relaţiile dintre cele două armate s-au înrăutăţit după căderea Stalingradului. Rapoartele SSI sublimau că germanii şi unităţile de poliţie ucrainene manifestau un real dispreţ faţă de trupele române, cărora fie le refuzau aprovizionarea cu alimente, fie le

distribuiau raţiile insuficiente. De asemenea, răniţilor nu li se acorda asistentă medicală981. Dumitru Faranga

descria la 22 decembrie starea jalnica a trupelor române: „Mă uitam la fraţii noştri cum dădeau bir cu fugiţii. Arătau tare jalnic. Unii erau fără raniţe, cu echipament de adunătură, cu pături pe cap, sau cască de fier. Mulţi nu aveau încălţăminte, iar picioarele erau înfăşurate în zdrenţe” 982. Acelaşi memorialist consemna că Radio

Londra ironiza pe românii siliţi să lupte şi să trăiască în condiţii extreme: „Şi englezii ăştia sunt nişte mincinoşi. Ei nu ştiu că noi suntem acum cinci la o pâine şi nu patru. A şi început să circule printre noi un vers tare nostim: «Cinci la pâine şi-n chiloţi/Am plecat pe front cu toţi” 983. Totodată, megafoanele sovietice încurajau dezertarea prin promisiuni de premii de zeci de mii de ruble pentru cei care ofereau informaţii privind capacitatea de luptă a trupelor române984. Generalul Sănătescu se arăta profund dezamăgit de modul în care presa centrală trata eşecul de pe frontul de Est, aceasta fiind în opinia sa singura vinovată de dezastrul ţării fiindcă

„S-a complăcut în a ascunde adevărul, a nu ţine seama de opinia publică şi a preamări pe Mareşal” 985.

O notă a SSI din 18 martie 1943 descria retragerea trupelor române din Stepa Calmucă: „Unităţi disparate de ostaşi şi ofiţeri se retrag izolaţi, pe jos, fără alimente. Depozitele germane refuză să dea alimente ofiţerilor şi soldaţilor români pe motivul că aceştia fug de pe front. De asemenea, sunt opriţi a se urca în trenuri, ba chiar sunt bruscaţi şi aruncaţi jos în timpul mersului. Aspectul armatei române care se retrage lasă mult de dorit: ostaşii îmbrăcaţi numai în mantale şi adesea cu opinci improvizate în loc de bocanci merg pe jos sute de km

pe viscol şi la un ger de – 30°. Moralul acestora este foarte scăzut. Toţi se plâng că stau pe front de aproape

18 luni fără să fi fost schimbaţi sau trimişi în concediu. De asemenea, nu au primit suficient echipament de iarnă. Toţi răspund că nu puteau face faţă tancurilor sovietice (ce se succedau, necontenit, în număr foarte mare) numai cu arma şi puşca mitralieră.

În plus, s-a adăugat propaganda sovietică care, cu 10 zile înainte, arunca afişe din avion în care se arăta că vor schimba ei unităţile române care n-au fost schimbate din anul precedent” [986].

Atacurile partizanilor înfricoşau şi demoralizau trupele[987]

MStM a fost avertizat de cruzimea bandelor de partizani, precum şi asupra metodele lor de acţiune. Fără nicio excepţie, grupurile răzleţite de ostaşi erau lichidate. Pentru redresarea moralului trupelor, SSI sugera acordarea de concedii şi permisii: „Ostaşul

român uită uşor toate neajunsurile îndurate după ce-şi revede ţara şi pe ai săi” [988]. Situaţia pe frontul din Transnistria s-a agravat.

Se raporta că pe Don, Volga şi Caucaz sovieticii foloseau, în scopuri propagandistice, prizonierii români şi germani. MStM a emis un ordin general pe armată pentru depistarea celor întorşi din prizonieratul sovietic cu misiunea de a desfăşura „propagandă subversivă”. Organismele informative transmiteau că exista un ordin al comandamentului sovietic, din ianuarie 1943, care prevedea că prizonierii de război români să nu mai fie ucişi, ci trimişi în lagăre speciale. Tratamentul aplicat forţelor aliate româno-germane era diferenţiat. Prizonierii germani, indiferent de grad erau împuşcaţi, românii fiind împărţiţi în mai multe categorii: ofiţerii care luptaseră pe front erau împuşcaţi; ofiţerii de Stat Major erau trimişi la înaltele comandamente sovietice; cei de intendenţă erau internaţi în lagăre, iar trupa era trimisă în lagărele de muncă peste Volga.

Răniţii şi bolnavii erau lichidaţi: „Din unele informaţii în curs de verificare, ar reieşi că soldaţii români încercuiţi de armata sovietică şi, apoi, luaţi prizonieri, după ce sunt dezarmaţi li se dau drumul pentru a se întoarce prin linia frontului la casele lor. Totodată, sovieticii caută a explica soldaţilor că lupta lor este fără niciun rost pe frontul de Răsărit şi că mai bine ar fi să lupte contra ungurilor care au luat Ardealul şi aceasta se va întâmpla în curând odată cu reîntoarcerea regelui Carol al II-lea în ţară şi înlăturarea actualei conduceri. După ce li se arată că ruşii au armament de cea mai bună calitate şi românii luptă pentru nemţi numai cu piepturile lor, ceea ce îi duce la moarte sigură, li se dă manifeste cu caracter de propagandă comunistă pentru a-l răspândi mai departe numai soldaţilor şi populaţiei civile de la ţară. Sunt sfătuiţi să se ferească de a da aceste manifeste în mâna ofiţerilor sau subofiţerilor" 989. Prizonierii erau atent selecţionaţi, în special din rândul celor cu un moral scăzut. Se atrăgea atenţia că existau numeroase cazuri în care soldaţii dezertau în timpul luptelor, după care reveneau la unităţi declarând că au fost luaţi prizonieri, dar au reuşit să scape. „Unităţile trebuie să cerceteze cu mare atenţie toţi soldaţii care declară că au scăpat din prizonieratul rus pentru a descoperi pe cei care mint. Acei dovediţi ca atare vor fi trimişi, imediat, în judecata Curţilor Marţiale" 990. Numele fostului rege

Carol al II-lea apare menţionat şi în alte note informative. Potrivit

Secţiei a II-a o parte a ofiţerilor considera benefică revenirea lui

Carol al II-lea, deoarece bunele relaţii pe care acesta le avea cu

Marea Britanie, ar fi dus la încheierea păcii cu Rusia Sovietică.

Manifestele aruncate de sovietici convingeau zugrăveau realitatea dureroasă a frontului. Erau amintite marile înfrângeri, precum şi înalţii ofiţeri români căzuţi prizonieri, generalii Lascăr, Mazarini, Dumitriu: „[...] în prizonieratul rus sunt peste 100.000 de

români printre care mii de ofiţeri, generalii Lascăr, Mazarini.

Dumitriu şi alţii. În strictă conformitate cu legile internaţionale, prizonierii de război din Rusia Sovietică trăiesc în condiţii normale, primesc hrană îndestulătoare, lucrează fiecare în specialitatea sa.

Li se garantează întoarcerea în patrie după război. În condiţii mai privilegiate se află soldaţii şi ofiţerii care s-au predat de bunăvoie.

[...] Vreţi să trăiţi, daţi-vă prizonieri!”991. Manifestele erau socotite bilete de liberă trecere pentru cei care ar fi dorit să dezerteze în liniile inamice. Constantin Nicolescu consemna în jurnalul de campanie că, în decembrie 1942, din avioanele ruseşti se aruncau afişe scrise în limba română, semnate de generalul Romulus Dumitriu, în care se spunea: „Ofiţeri români din Caucaz, predaţi-vă!

Soarta voastră este pecetluită. Un nou Stalingrad vă aşteaptă” 992.

În februarie 1943, mareşalul Ion Antonescu ordona remedierea situaţiei prin: refacerea moralului celor scăpaţi de la Stalingrad;

Identificarea celor care difuzau informaţii false şi judecarea lor ca

„Agenţi ai inamicului”; trimiterea de noi echipe de propagandă ale

MStM în zonele unde existau probleme993. Propaganda pentru armatele de operaţiuni, în martie 1943, s-a realizat prin intermediul radioului (au fost difuzate 30 de emisiuni în limba rusă, 27

de comunicate oficiale militare, 178 de comunicări militare, politice, sociale şi economice, 18 preluări din ziare, comentarii aleevenimentelor politice şi militare), prin difuzarea de noi broşuri precum

„Cuvinte pentru ostaşi. Instrucţiuni pentru educaţia morală a soldaţilor” şi a Ordinului circular de amănunt pentru combaterea ideilor subversive994. Pentru stoparea răspândirii informaţiilor asupra înfrângerilor de pe front, în martie 1943, generalul Şteflea a ordonat declanşarea de acţiuni educative în trenurile permisionarilor şi represive prin arestarea celor care comiteau indiscreţii în legătură cu evoluţia operaţiunilor militare” 0.

Pentru a feri trupele trimise în Transnistria de contaminarea cu

spiritul defetist s-a dispus reorganizarea activităţii de propagandă direct implicate fiind Secţia Propagandă, Corpul 3 Armată

şi Serviciul Militar de la Odessa. În acest scop, s-au prevăzut trei mari zone de acţiune: zona nr. 1. cuprindea punctele de trecere în Transnistria dinspre est – Nicolaev şi Woznessensk –, unde echipele de misionari propagandişti distribuiau materiale de propagandă şi daruri din partea Guvernământului Transnistriei;

zona nr. 2 cuprindea interiorul Transnistriei, împărţită în trei regiuni corespunzătoare punctelor de concentrare a trupelor – agenţii misionari încurajau trupele asupra victoriei iminente. De asemenea, erau prevăzute activităţi educativ-patriotice, spectacole de teatru şi de cinematograf, programe muzicale. În zonă urmau să ajungă caravanele cinematografice, echipe de teatru, corul armatei; zona nr. 3 regiunea Tighina, unde se organizase Centrul de deparazitare şi Centrul Ostaşilor Gară. Pentru acest punct se recomanda ca propaganda să aibă un caracter insinuant, fiind distribuite materiale informative. Anul 1943 a fost unul dintre cei mai importanţi din punctul de vedere al organizării acţiunilor de propagandă: spre front s-au trimis numeroase echipe de teatru, caravane cinematografice, radioul şi-a mărit timpul de emisie şi şi-a diversificat subiectele destinate frontului. Literatura scrisă

— Ziare, broşuri, manifeste – era editată în zeci de mii de exemplare şi trimisă în liniile frontului. Promisiuni de împroprietărire, acordarea de case pentru ofiţeri, pensii pentru invalizii de război şi văduve, reintegrarea socială a celor care veneau de pe front erau numai câteva din măsurile stimulative iniţiate de autorităţi pentru cultivarea încrederii în victorie.

Pentru realizarea unor reportaje credibile se cereau materiale captivante cu scene din primele linii de luptă, chiar dacă ele nu descriau „asalturi sau bătălii victorioase” ”6. Ele erau necesare pentru

a ţine în permanenţă legătura cu cei din zona interioară.

În cazul în care reporterul nu avea subiecte, trebuia să facă apel la imaginaţie. Se ofereau şi exemple: „Un autograf… ultima filă din carnetul unui ofiţer sovietic prizonier… traducerea să se vadă că sunt disperaţi; undeva în Rusia… cum s-au purtat trupele roşii în ultimele lor retrageri cu populaţia sovietică, jafuri, distrugeri;

povestirea unei babe… fotografia… gospodării incendiate… câmpuri arate din Ucraina… eventual cu soldaţii care au ajutat… grâne noi pentru mâine; o ladă de campanie părăsită de un general fugar… se citesc pe ea litere ruseşti…; foto şi reportaj ce conţin lovituri din plin… lovituri într-o cazemată spintecată; un car de

asalt rusesc, spart, lângă un car de asalt românesc, comparaţia materialului… favorabilă; tancuri în formaţie de asalt… reportaj…

din luptă; ultimii prizonieri… veşminte… mutre… asiatici; TASS

nu a dezminţit… foto dintr-un târg dat de ruşi ca ocupat; sfârşitul unui cătun… sat din stepă ras de sovietici; la Polul Nord?… reportaj cu sloiuri… sănii… gheaţă în cantonamentul sub ger; armata merge cu stomacul… alimentaţia soldatului… mesele… cum soseşte cazanul în diverse linii; distrugeri neghioabe… inamicul a dinamitat în retragere tot; Doneţul e bine străjuit… instantanee din cantonamentele de rezervă ale trupelor noastre; când coboară noaptea peste adăposturi… viaţa de beznă sub pământ… problema luminii pe front… opaiţe, lămpi improvizate; cum e posibil?… un muncitor ucrainean ajuns să muncească liber sub noi, descrie cum ajunseseră să robotească ca sclavii sub sovietici; un coşmar de 27

de ani… un unchiaş credincios povesteşte persecuţiile împotriva creştinilor; un singur european într-un pluton capturat (fotografii cu brute asiatice) şi europeanul, un rus stingher; chipul luptătorului… fotografie expresivă de ostaş român, prim-plan […] ”997.

Acestea erau sugestiile pentru echipele de reporteri lipsite de inspiraţie. Temele se puteau axa şi pe subiecte de ordin etnografic, prin descrierea minorităţilor de dincolo de Nistru. Scrierea unor asemenea reportaje „era oricum mai bună decât inactivitatea totală”

998. Pentru coordonarea activității reporterilor de război s-au întocmit de către Biroul l „Instrucțiunile pentru reporterii și artiștii pictori desenatori din plutoanele de propagandă". Considerați pilonii principali în realizarea materialului de propagandă/contrapropagandă, li se recomanda elaborarea de materiale „cât mai variate, corespunzătoare situației de război" 999.

Din dările de seamă asupra activității întocmite lunar de Secția Propagandă reiese efortul extraordinar depus de MStM și de Ministerul Propagandei pentru susținerea moralului trupei, dar și al opiniei publice. Abundența materialului de propagandă se explica prin intensificarea propagandei părților adverse, în cursul lunii ianuarie 1943, acțiunile de propagandă s-au desfășurat conform graficului următor: L Realizări pentru front cu mai multe secțiuni – a. propaganda la inamic, emisiuni în limba rusă, 27 comunicate militare, 178 comunicate de ordin politic, militar și social, 18 reproduceri din ziare; b. propaganda pentru trupele proprii – 1. Publicații trimise pe front, „Soldatul".

— 239 570 exemplare; „Sentinela"364 260 exemplare; „Calendar Ostaș" – 26.000 exemplare; diferite reviste – 33 154 exemplare; „Îl soldato" – 15 exemplare; „Der Soldat" – 68.000 exemplare; „Armata" – 6.000 exemplare; „Ecoul Crimeii" – 16.000 exemplare;

2. Publicații în curs de tipărire – „Cuvinte către ostași", 10.000 exemplare; „Calendarul Ostașului" – 80.000 exemplare; Radio — 12 „Ora Ostașului"; 4 „Ora germano-română"; 4 „Ora italianoromână"; Teatru – echipa nr. 2 teatru a MStM prezentă în Caucaz și Crimeea; o echipă teatru DT la Stalino; o echipă teatru DT în Crimeea; o echipă teatru DT în Transnistria. II. Propaganda în interior și activitatea de contrapropagandă: 1. Gazete, reviste cărți,

planşe „Soldatul”, 108 690 exemplare; „Sentinela”, 223 250

exemplare; „Armata”, 4.000 exemplare; cărţi de lectură, l 682;

planşe zincografice, 16 745; diferite reviste, 2000; planşe propagandistice, 2 560; Publicistica militară – „Fapte de arme”, vol.

I, în curs de tipărire, 50.000 exemplare, vol. II în lucru; Radio – 12 „Ora Ostaşului”; 4 „Ora germano-română”; 4 „Ora italianoromână”; Muzica (Corul armatei), 3 programe la radio, 7 spectacole la spitale, 2 festivaluri la unităţi; 6 răspunsuri liturgice la biserici; Teatru, 14 spectacole la spitalele cu răniţi din Capitală.

105 locuri gratuite pentru răniţi; Foto, reportaje de pe front.

42; copii foto, 5417; Cinema, 313 spectacole în Capitală şi provincie la spitale scoli şi unităţi; s-au turnat trei filme documentare şi de instrucţie cu 158 724 spectatori; Colaborare cu presa civilă, 49

reportaje primite de pe front şi prelucrate, 128 articole elaborate.

22 cenzurate; Material de propagandă pentru prizonieri.

27.000 exemplare ziarul „Klici” (în limba rusă), 27.000 din ziarul

„Novo Dobo” (în limba ucraineană); Contrapropagandă – prin radio, 31 texte radiodifuzate la postul Bucureşti; prin misionari.

9 echipe active prin trenurile de militari; în spitale, 5 conferenţiari au vorbit la 20 spitale; în rândul muncitorilor s-au organizat diferite şezători, conferinţe, difuzarea de gazete; III. Propaganda în l străinătate – articole şi reportaje de război, 58 în presa italiana.

179 în presa germană, 4 în presa slovacă; fotografii de război.

(pentru Wehrmacht Propaganda, 238 pentru ataşaţii militari din străinătate; 138 pentru vitrinele din afară; 514 Agenţia Orien.

48 în presa italiană1.000. Emisiunile radio pentru inamic de pe gandă/contrapropagandă s-au difuzat prin radio Bucureşti p

lungimile de undă. Temele radiofonice de contrapropagandă cuprindeau: combaterea regimului comunist; „cruzimile comandanţilor şi politrucilor bolşevici”; răul tratament aplicat prizonierilor de război; pierderile masive ale inamicului nu compensau câştigurile vremelnice. Nu erau dezminţite informaţiile referitoare la pierderile româneşti: „Nu s-a răspuns propagandei inamice cu privire la chestiunile de ordin politic şi intern, care intră în atribuţiile

Ministerului Propagandei” 1001. În Basarabia şi Bucovina au continuat să activeze echipele de misionari pentru combaterea ştirilor alarmiste, descoperirea nucleelor comuniste şi întărirea solidarităţii naţionale.

În opinia autorităţilor indiscreţia era principala cauză a scurgerii de informaţii către inamic. Aceasta era motivul pentru care

MStM a interzis militarilor de orice grad să comenteze în familie, cu prietenii, cunoscuţii sau necunoscuţii, chestiunile legate de armată sau de mersul operaţiunilor militare. În numele apărării intereselor naţionale era interzisă răspândirea zvonurilor. Pentru a testa starea de spirit a celor veniţi de pe front, Ministerul de

Interne la propunerea Marelui Stat Major, a pregătit agenţi pe care i-a plasat în punctele special amenajate pentru odihna soldaţilor.

Într-o notă a SSI, din 18 ianuarie 1943, se arăta că „militarii care vin de pe front – datorită faptului că nu sunt percheziţionaţiaduc familiilor şi camarazilor lor din ţară scrisori în care se destăinuiesc lucruri şi fapte petrecute acolo şi care sunt, apoi, difuzate în marea masă a populaţiei. La aceste ştiri, spiritul inventiv al cetăţeanului adaugă elemente care constituie argumentul convorbirilor cotidiene, creând astfel o stare de spirit favorabilă propagandei democrate” 1002. Pentru a stopa scurgerea de informaţii.

Radu Davidescu, şeful Cabinetului Militar al Mareşalului, propunea ca în căminele militare să se afişeze instrucţiuni pentru soldaţii veniţi de pe front. „La Bucureşti şi în alte centre, pe unde sunt în trecere ostaşi care vin de pe front, este bine să li se dea lămuriri prin viu grai, publicaţii şi chiar scurte filme de propagandă naţională, jurnale de război” 1003.

În opinia Secţiei a II-a carenţele propagandei erau cauzate de caracterul prea savant al materialului de propagandă. MStM-ul proiectase propaganda scrisă doar pentru ofiţeri, nu şi pentru soldaţi. Ultimii, mare parte dintre ei nu ştiau să citească, iar ofiţerii aveau obligaţia de a citi şi explica subiectele. Ceea ce se întâmpla

foarte rar sau chiar deloc. Echipele de teatru deşi aveau o audienţă sporită în rândul soldaţilor, în foarte multe locuri nu ajunseseră, iar „Poşta radio" şi „Ora ostaşului" nu erau ascultate. Secţia a II-a considera că se cheltuiau prea mulţi bani cu un material de propagandă ineficient. Condiţiile create impuneau revizuirea modalităţilor de desfăşurare a războiului psihologic. Propaganda prin afirmarea adevărului trebuia înlocuită cu insinuări şi „şiretlicuri".

Dar MStM a privit cu rezerve sugestiile Secţiei a II-a. Soldatul putea verifica faptele: „[...] O propagandă lipsită de adevăr va fi foarte curând demascată de ostaşii de pe front, care sunt în situaţia de a verifica permanent şi la faţa locului, afirmaţiile propagandei" 1004. Nu era singurul organism care cerea aplicarea de noi metode. Iniţiativa a pornit chiar de la Ministerul Propagandei care indica părăsirea metodelor agresive. Pentru contracararea efectelor propagandei sovietice, MStM a întocmit, pentru unităţile aflate în linia întâi, o nouă broşură cu caracter popular intitulată

Soldat român, ia aminte! Rezultatele au fost încurajatoare, autorităţile militare cerând suplimentarea tirajului.

„Şiretlicurile" presupuneau trimiterea de informatori la unităţile cu moral scăzut. Inspecţiile oficiale nu ofereau informaţii complete şi reale asupra stării de spirit şi a nevoilor trupei. Infiltrarea informatorilor permitea o mai bună cunoaştere şi o regândire a strategiilor propagandei în vederea eficientizării lor. Agenţii convingeau prin înfăţişare – prost îmbrăcaţi, cu urme de răni, nemâncaţi – şi informaţii, presupus prizonier sovietic, eliberat, dar care nu fusese tratat conform propagandei sovietice. Ritmul unor asemenea apariţii nu trebuia însă accentuat. Pentru demontarea fundamentelor propagandei sovietice se sugera publicarea unei

broşuri, care să descrie experienţa din prizonierat a unui locotenent imaginar, fotografii ce înfăţişau soldaţi sovietici împuşcând prizonieri români şi germani1005: „Soldatul le ascultă, ia cunoştinţă de ele, dar rămâne mai departe cu convingerile lui. Ce altceva poate să-i spună lui stăpânirea, decât ceea ce spune, îşi spune soldatul, dar aceasta numai ca să-l facă a lupta şi a suferi, dar se vede bine că nu e adevărat. Adevărul pentru el este ceea ce-i spune camaradul x şi y sau omul cutare întâlnit în drum sau acasă sau la colhoz. Acesta spune adevărul pentru că nu are niciun interes să-l mintă ca şefii lui, care au tot interesul să-l facă să creadă ce vor ei. Şoapta are mult mai multă trecere decât declaraţia

oficială, pentru că la prima, interesul pentru care se face nu se vede şi nu se simte, pe când a doua este vădit interesată. Dar, ce simplu ar fi ca soldatul nostru să se întâlnească, la întâmplare, cu totul neprevăzut, un camarad, soldat, ca şi el, mai prost îmbrăcat şi mai nemâncat ca el, care să aibă şi urma unei răni bine vizibile care să-i spună: «Cine spune că e bine la ruşi, e plătit de ei şi trimis ca să facă propagandă. Eu am fost la ei şi uite cum am scăpat. Ne bate, ne împuşcă!» Asemenea agenţi să se înmulţească, dar nu prea mulţi pentru a nu da de bănuit” 1006.

Reevaluarea strategiilor de propagandă s-a datorat anchetelor care au stabilit că soldaţii erau convinşi de invincibilitatea ruşilor şi nemulţumiţi de lipsa armamentului şi de comportamentul ofiţerilor: „Mulţi ofiţeri se poartă prost cu ei, îi bat fără rost, nu se interesează de ei, de hrana lor etc.” 1007

Pentru perioada l septembrie-l octombrie 1943, normativele generale de propagandă cuprindeau: 1. ofensiva sovietică era o acţiune disperată1008; 2. rezultatele obţinute nu compensau pierderile în oameni şi material. Tactica germană elastică economisea oameni şi material. Riposta armatelor germane se putea produce în orice

moment; 3. al doilea front a rămas o promisiune înşelătoare[1009]; 4. divergenţele grave dintre sovietici aliaţii anglo-americani; 5. aspecte ale vieţii sociale, politice, economice din URSS;

6. nerespectarea regulilor umanitare ale războiului de către URSS.

Temele de contrapropagandă tratau: 1. moralul populaţiei şi al armatei germane şi aliate este de nezdruncinat şi gata mai mult ca oricând să dea asaltul pentru victoria finală; 2. situaţia materială în Germania şi România şi ţările aliate este foarte bună în toate domeniile de activitate; 3. Europa de mâine va însemna o nouă ordine bazată pe solidaritate şi armonie; 4. popoarele Rusiei trebuie să lupte alături de germani pentru a-şi câştiga locul în Europa viitoare; 5. teritoriile, foste sovietice, renasc la o viaţă de ordine şi belşug; 6. combaterea zvonurilor şi neadevărurilor lansate de propaganda sovietică şi anglo-americană; 7. starea militară, politică, economică în URSS în urma declaraţiilor prizonierilor de război; articole de gazete şi comentarii radio; 8. acţiunea şi faptele de arme ale armatei române pe frontul din Răsărit; 9. tratamentul barbar al prizonierilor de război[1010]. Din perspectiva propagandei lupta dincolo de Nistru avea o dublă semnificaţie: apărarea teritoriului naţional şi respectarea obligaţiei asumate faţă de Germania:

„Cine îşi părăseşte camaradul în toiul luptei, după ce şi-a luat dreptul său, se necinsteşte şi poate fi aspru pedepsit. [...] Soldatul român [...] ştie că numai prin lupta pe care o duce alături de glorioasa armată germană se va ajunge la zdrobirea definitivă a pericolului bolşevic [...]” lon.

La mijlocul anului 1943, Secţia I Informaţii semnala deficienţele pe care le avea propaganda românească pe front. Soldatul nu lupta din convingere, ci din datorie. Folosirea până la saturaţie a unor formule şi scenarii învechite, determinase ca propaganda să nu mai influenţeze

trupele. Textele erau prea abstracte, mult prea sofisticate şi şablonate, fapt care nu mai dinamiza „sufletul luptătorului”: „Nu poţi răsfoi o publicaţie de propagandă fără a întâlni declinate în toate felurile expresiile «sângele român», «de la Nistru până la Tisa», «drepturi istorice»” 1012. O astfel de propagandă funcţiona pentru cazul ungar unde puteau fi exploatate sentimentele maghiarofobe: „[...] Trebuie să evadăm din formele stereotipe de propagandă de cabinet, chiar dacă aceasta este făcută de teoreticieni de mare valoare, care sunt capabili să demonstreze axiomatic, rătăcirile comunismului pe calea dialecticii. Masa nu vrea eforturi intelectuale, nu vrea nici înţelegerea dialectică, ea vrea mură în gură” 1013. O propagandă prin comparaţie, axată pe indicarea punctelor slabe ale inamicului: deficienţele sistemului sovietic, tratamentul aplicat muncitorilor şi ţăranilor; arestările, deportările, excesele stahanovismului1014 etc. Basarabenii deveneau cheia acestei propagande. „Metode arhaice” se constatau şi în execuţia propagandei. Improvizată şi neprofesionistă, în comparaţie cu cea sovietică (atentă până la amănunt) şi cea germană. Lângă

Novorosiisk, o reprezentaţie a plutonului de propagandă s-a redus la „transmisiuni prin megafoane, exhibiţii umoristice ale unui artist, un comunicat oficial şi o cuvântare despre ultimele lupte” 1015.

Rezultatele erau nule, deoarece nici presa şi nici emisiunile radiofonice nu-şi atingeau ţinta. Plutoanele de propagandă alimentau nevoia publicului intern pentru ştirile şi evenimentele frontului, pregătirea soldaţilor fiind lăsată pe seama ofiţerilor. „Sentinela”, deşi tipărită în tiraje impresionante, nu se adresa soldaţilor: „Ştim cu toţii că soldaţii noştri, prin educaţia lor de acasă, nu sunt prea familiarizaţi cu ziare. Majoritatea lor mai urmăreşte în ziar o poveste eroică, însă cea mai mică consideraţie de ordin intelectual îl oboseşte, aşa că propaganda prin presă nu-şi atinge scopul” 1016.

Excesul de patriotism al textelor dusese la indiferenţă şi apatie.

Propaganda sovietică trebuia demontată prin evidenţierea faptelor, fiind indicate două modalităţi de acţiune: folosirea localnicilor şi a ofiţerilor: „Dacă s-ar reuşi în această privinţă, credem că spiritul

combativ al luptătorilor ar face un uriaş pas înainte ceea ce este foarte important astăzi, când luptătorii noştri au început să dea semne de oboseală şi nici nu sunt prea convinşi de necesitatea luptei pentru cauza ce o apără, luptând mai mult din sentimentul datoriei” 1017. Pericolul aderării la comunism era semnalat de Agentura

Frontului de Est care sugera SSI-ului supravegherea activităţii partidului comunist, din perspectiva indicaţiilor primite de la

Moscova pentru distrugerea armatelor inamice. Partidul comunist avea misiunea de a se infiltra în trupele din interior, de a produce greve şi răscoale ale muncitorilor, de a determina trupele de pe front să înceteze lupta împotriva armatei roşii1018.

Populaţia din zonele ocupate, neîncrezătoare în administraţia română, a reprezentat o problemă specială în cadrul propagandei.

Se informa că cel puţin 2/3 din populaţia din Odessa şi împrejurimi deşi nu dorea revenirea bolşevicilor se vedea obligată să colaboreze cu agenţii NKVD. Descurajarea şi panica s-au instaurat în zonă, ceea ce periclita retragerea forţelor române: „Unii merg până la a ne învinui că i-am folosit în interesul nostru şi acum suntem gata să-i părăsim cu simţ rece pradă ucigaşilor NKVD. Este urgent ca această situaţie să fie curmată energic şi radical. Este necesar să se găsească o formulă clară care să liniştească spiritele, dând tuturor simpatizanţilor noştri, fără deosebire de origine etnică, certitudinea că în orice eventualitate vom avea grijă de evacuarea lor” 1019. Comunicatele oficiale promiteau evacuarea populaţiei civile, în special a celei din aparatul administrativ.

Agravarea situaţiei de pe frontul de Est a dus la demoralizarea trupelor şi îngrijorarea ofiţerilor superiori faţă de decizia mareşalului Antonescu de a prelungi lupta împotriva Uniunii Sovietice.

Eşecul bătăliei de la Kursk (5 iulie-23 august 1943), evenimentele din Italia demonstrau că Germania pierduse definitiv iniţiativa strategică. Decizia Mareşalului de a rămâne alături de Germania a produs îngrijorarea atât a opiniei publice, cât şi a armatei, în octombrie 1943, SOE era informat de către vice-consulul român de la Istanbul (persoană cu care SOE colaborase şi în care avea deplină încredere) că exista un plan de răsturnare a mareşalului.

plan la care se asociaseră o serie de generali din cadrul Marelui Stat Major. Printre iniţiatorii planului erau numiţi generalul Nicolae Nicolescu1020, comandant al corpurilor de armată din Muntenia, Moldova şi Basarabia, şi generalul Gheorghe Potopeanu1021, comandantul regiunii Bucureşti şi al unităţilor din Dobrogea1022. Ei solicitau intervenţia britanică pentru finalizarea loviturii de stat: „Sub aceşti doi generali exista un număr de ofiţeri de toate rangurile gata să execute orice ordin din partea generalului Nicolescu. Odată mişcarea pornită şi alţi militari se vor alătura imediat” 1023. Totodată, se semnala că un număr important de generali continua să rămână alături de mareșalul Antonescu: şeful MStM, Ilie Şteflea, generalul Pantazi, subsecretar de Stat la Ministerul de Război, generalul Jienescu, subsecretar de stat la aviaţie, generalul Schwab, comandantul regiunii Brașov, generalul Roșiu, comandantul regiunii Moldova şi generalul Macici, comandantul regiunii Sibiu. Potrivit informării, cei doi generali mizau pe mobilizarea a 500 OO01024 de oameni, precum forţe de aviaţie. SOE informa că Nicolescu şi Potopeanu erau pregătiţi să pună planul în aplicare din momentul în care britanicii ar fi paraşutat în România o forţă de intervenţie (1.000 sau 2000 de oameni), cu ajutorul căreia să se oprească ostilităţile împotriva Rusiei. Oficialii SOE au cerut însă lămuriri: dacă iniţiatorii mişcării acceptau să intre în legătură cu un ofiţer britanic; dacă Maniu şi regele aveau informaţii referitoare la această mişcare; dacă generalii aveau legături cu vreo formaţiune politică şi dacă puteau să ofere cât mai multe detalii asupra planului lor1020. Informaţia ridică însă numeroase semne de întrebare asupra capacităţii reale (dată fiind poziţia lor periferică) a celor doi generali de a organiza o lovitură de stat. Poate că nu ar fi lipsit de importanţă dacă am situa informaţia ca rezultat al încercărilor cercurile naţional-ţărăniste de a încheia armistiţiul, înainte de a pleca la Ankara, în septembrie 1943, Alexandru Cretzianu era rugat de luhu Maniu să

transmită puterilor occidentale că opinia publică din România aştepta debarcarea aliaţilor în Balcani şi că opoziţia Preşătise „j

un guvern, fiind sprijinită în această acţiune de „şefii min arl

„Deoarece eram departe de a fi convins că guvernul Antones u va ceda frânele la timp, l-am întrebat pe Maniu cum iş Pg™Pune răsturnarea lui, de sus sau de jos? Fără a ezita a răspuns cu un zâmbet abia perceptibil: «De sus»” 1027. Sursele de arhiva nu au

dezvăluit alte informaţii care să conducă către existenţa unui complot al militarilor. Implicarea lui Constantin Nicolescu în lovitura de stat de la 23 august şi preluarea de către Gheorghe

Potopeanu, după 23 august a portofoliului Economiei şi Finanţelor, trimit la o posibilă conspiraţie, în lipsa altor informaţii, aceasta rămâne doar la stadiul de ipoteză. Pe de altă parte, Elizabeth

Barker arată că ataşatul militar român de la Ankara, col.

Theodorescu a transmis la 30 septembrie 1943 ataşatului militar britanic, A.C. Arnold, că avea instrucţiuni de la mareşalul Ion

Antonescu să transmită că românii nu doreau ca Rusia să le ocupe ţara, fiind gata să coopereze cu forţele anglo-americane care vor intra în Balcani înaintea ruşilor, fiind puse la dispoziţie 22 de divizii, piloţi, aur, grâu şi porumb1028. Autoarea menţionează şi planul „rivalilor” Nicolescu-Potopeanu, dar nu oferă informaţii suplimentare.

IV. D. Retragerea

Din exploatarea surselor sovietice, Secţia I Informaţii raporta că nemulţumirea din rândul armatei, aflată într-o continuă creştere, se datora prelungirii războiului şi luptei pentru cauza germană: „Majoritatea prizonierilor [*români*, *n*. *n*] consideră că sunt amăgiţi pentru că fiecare român ştie că a intrat în război pentru reluarea Basarabiei, care consideră că le aparţine, dar că s-au trezit târâţi într-un război pentru interesele germane” 1029. Motiv pentru care SSI a dispus, în ianuarie 1944, Agenturii Frontului de Est să organizeze reţele de rezidenţi cu misiunea de a furniza informaţii şi de a forma reţele de sabotaj şi spionaj în spatele liniilor sovietice.

Agenţii erau recrutaţi din rândul populaţiei civile, fiind preferaţi

cei care posedau aparate TFF. Zonele de interes erau: 1. Crimeea cu 21 de agenţi, şase în curs de verificare şi angajare; 2. Regiunea

Nikolaev cu patru agenţi, unul în curs de verificare; 3. Transnistria angajaţi, cinci agenţi, şase TFF în curs de verificare şi angajare şi indicaţi pentru verificare, 12 dispuşi în zona Odessa, recrutaţi cinci şi verificaţi şase, Balta cu doi agenţi în curs de verificare, Râbniţa cu cinci în curs de verificare, Golta cu doi agenţi indicaţi şi verificaţi, Tiraspol cu un singur agent TF şi Rasdelnaia cu doi agenţi TFF; 4. Basarabia, cu centrul la Chişinău, cu

21 recrutaţi ca agenţi, gazde şi curieri; 5. Bucovina dispunea de

15 agenţi la Cernăuţi, 10 la Storojineţ, 12 la Rădăuţi şi cinci la

Hotin” 10 30.

Greutăţile întâmpinate erau, după cum raportau agenţii, de natură psihologică. În condiţiile unei răsturnări fără precedent a situaţiei frontului, organizarea reţelelor era deosebit dificilă:

„Scopul urmărit este de a avea informaţii militare, economice, politice şi sociale. Va trebui deci să organizăm o reţea informativă în localităţile şi la obiectivele care reprezintă importanţă şi unde sovietele aveau pe timp de pace, garnizoane importante, aerodromuri, noduri de cale ferată” 1031. Categoriile de agenţi erau:

rezidenţi, adunau informaţiile şi le transmiteau curierilor; rezidenţi cu aparate TFF, adunau personal informaţia, comunicau informaţii de la curier şi de la agenţii rezidenţi postului de ascultare al Centralei SSI; gazde care adăposteau curierii; agenţii de căutare, culegeau informaţii de ordin militar, economic şi politico-social, obţineau acte de identitate civile sau militare, permise de călătorie, diferite ştampile din regiunile care interesau, îşi pregăteau „evadarea” în liniile româneşti unde erau recunoscuţi după o parolă prestabilită. Se recomanda recrutarea agenţilor din mai multe categorii sociale sau a prizonierilor din lagăre, fiind mobilizaţi atât pentru armata de operaţii, cât şi pentru interior.

Curierii urmăreau linia frontului şi adunau informaţiile de la rezidenţi: „În primul timp după sosirea în teritoriul ocupat de inamic

se adăpostesc la gazde, până ce se pun la curent cu situaţia şi actele trebuitoare. Se vor întrebuinţa elemente din teritoriile respective evacuate de noi din timp şi după posibilităţi, prizonieri

(vechi sau noi capturaţi) ”1032. Informaţiile obţinute de Agentura

Frontului de Est puteau fi folosite şi pentru elaborarea textelor de propagandă, în plină retragere, trupele române au fest asaltate de propaganda sovietică. Manifestele îndemnau la dezertare şi nesupunere, iar emisiunile radiofonice insistau asupra consecinţelor tragice. Cauzele scăderii moralului trupei la începutul anului

1944 se datorau: victoriilor ruseşti şi zvonurilor privind tratamentul prizonierilor, lipsa armamentului şi echipamentului, fracturarea relaţiei dintre ofiţeri şi trupă1033. BBC-ul afirma că armata română a pierdut în 20 de luni de război 700.000 de oameni, din care

400.000 răniţi, ştire preluată apoi şi de radio Moscova. Starea de spirit a armatei era caracterizată ca fiind deplorabilă: „Succesele sovietice au avut influenţă asupra ostaşilor noştri. Au avut loc

numeroase dezertări. Sunt unităţi care au refuzat să plece pe front.

La Statul Major se primesc numeroase cereri de concedii sau demisii din armată” 1034.

Informaţiile difuzate de cele două posturi de radio erau confirmate şi de notele informative ale MStM care avertizau că propaganda sovietică pe frontul de Est „continuă cu asiduitate” 1035, fiind folosite în special scrisorile colective, redactate de către prizonierii români, unde erau descrise condiţiile de tratament excelente oferite de către sovietici: „Se arată tratamentul civilizat care li se aplică prizonierilor din Rusia Sovietică pentru a îndemna pe ostaşii aflaţi pe front să treacă şi ei de partea inamicului” 1036. Pentru a fi cât mai convingătoare erau distribuite fotografiile ofiţerilor români şi germani căzuţi prizonieri la Stalingrad. Distribuirea lor avea un dublu efect: pentru liniile româneşti, demoralizarea trupelor, fiindu-le

prezentată încă o dată dimensiunea dezastrului de la

Stalingrad, iar pentru populaţia rusă ridicarea moralului prin mesaje care trimiteau la o înfrângere sigură a invadatorilor1037.

La 24 martie 1944, generalul Constantin Pantazi emitea un nou ordin prin care cerea ofiţerilor să menţină spiritul de solidaritate şi „voinţa de a învinge cu orice preţ" 1038. Discuţiile politice erau cu desăvârşire interzise: „Orice manifestare de defetism va fi reprimată imediat pentru a se menţine voinţa neînfricată de a învinge".1039 Propuneri pentru inaugurarea unei noi pagini în revista „Cronica Eroică" consacrată eroilor de pe front (scurte date biografice şi condiţiile în care au murit1040).

Pentru începutul anului 1944, publicaţiile destinate frontului au avut un pronunţat caracter de contrapropagandă: *Temeiurile luptei noastre în Răsărit* (30.000 exemplare); O *manevră sovietică de ultimă oră* (30.000 exemplare); *Rusia a fost* şi *rămâne primejdia de moarte a României* (30.000 exemplare); *Ne apărăm pământul, credinţa şi libertatea* (30.000 exemplare); *Zvonul, arma nevăzută a duşmanului* (30.000 exemplare); *După doi ani de luptă* (10.000

exemplare); Din *raiul bolşevic* (30.000 exemplare); *Calendarul ostaşului* (220.000 exemplare) 1041.

La începutul lunii ianuarie 1944, se inaugura o nouă „foaie de informaţie pentru ostaşi" numită „Ştiri de pe front", cu un ritm de apariţie din 10 în 10 zile, unde erau analizate subiecte din actualitatea internă şi internaţională. Secţia Propagandă pregătea noi agenţi misionari secreţi destinaţi să activeze în interiorul

trupelor, pentru infirmarea zvonurilor şi a propagandei inamice:

„Armata, prin organele sale, va trebui să organizeze şi să conducă acţiunea de propagandă /contrapropagandă, să controleze continuu şi să impulsioneze pe cei din subordine pentru a da atenţia cuvenită acestei acţiuni, căci altfel cu toate eforturile ce se vor depune de

MStM, rezultatele obţinute vor fi reduse" 1042. Avertismentele

că

„Propaganda sovietică prinde” erau tot mai frecvente: „Dintre toate relele ce se constată de ceva vreme, cel mai urgent de combătut este acela relativ la bunul tratament al prizonierilor români [...].

Graţie unei abile propagande inamice pe front şi în interior, acest zvon a prins destul de mult printre ostaşi. El trebuie combătut urgent şi cu pricepere” 1043.

Efortul depus de structurile armatei a fost impresionant. La sfârşitul anului 1943, îngrijorarea cuprinsese atât pe ofiţeri, cât şi pe soldaţi. În raportul de activitate al MApN de la trei ani de la guvernare, în capitolul destinat propagandei în armată se sublinia că aceasta se desfăşurase conform principiului mareşalului: „Treabă nu vorbe, fapte, adevăr” 1044. Secţia Propagandă îşi canalizase eforturile în trei direcţii: propaganda şi contrapropagandă în armată, activităţi similare pentru inamic1040 şi colaborarea cu armatele aliate. Tirajele din cei trei ani de activitate se ridicau la: 2 776.000 broşuri de educaţie naţional-patriotică1046;

„Soldatul” în 19 360.000 exemplare; „Sentinela” 15 680.000; „Der

Soldat”, 140.000; „Îl soldato”, 140.000; „Armata” 270.000; revista

râpi Româneşti”, 18.500. Pe front s-au tipărit: „Victoria” (Rostov)

În 450.000 de exemplare; „Ecoul Crimeei” l 080.000 exemplare;

„Bravii din Caucaz” (Simferopol), 30.500 exemplare. „Ora ostaşului”.

cuprindea un total de 428 de ore de emisie1047. Se adăuga activitatea corului armatei, a echipelor de teatru şi proiecţiile de film.

Evoluţia operaţiunilor din cursul lui 1944 au pus la grea încercare moralul soldaţilor aflaţi pe frontul de Est. Evacuările, numărul foarte mare de prizonieri, precum şi relaţiile încordate cu comandamentele germane au determinat demoralizarea accentuată a trupelor1048. Ofiţerii erau îngrijoraţi de evoluţia operaţiunilor de pe frontul de Est, iar trupa se resimţea ca urmare a perioadei lungi de mobilizare. Agentura I, raporta la o zi după debarcarea din Normandia,

că la evacuarea Sevastopolului au fost abandonaţi nu mai puţin de 5.000 de soldaţi, dintre care 4.000

români. Potrivit raportului, germanii le-ar fi interzis românilor

accesul pe vasele de transport1049. Scăderea moralului trupelor a determinat vizita mareşalului Ion Antonescu pe front, la 13 iulie

1944. Evenimentul a fost interpretat ca o încercare de redresare a moralului şi de a stopa numărul dezertărilor1050.

Pătrunderea trupelor sovietice pe teritoriul românesc a complicat misiunea propagandei. Megafoanele sovietice plasate în imediata apropiere a liniei frontului îndemnau soldaţii să renunţe la luptă, deoarece la Moscova, Grigore Gafencu trata ieşirea

României din război. Chiar dacă nu exista niciun oficial român la Moscova, pentru soldatul român nu era important cine anume negocia, ci ce anume se negocia: sfârşitul războiului: „La Ruginoasa, frontul românesc este foarte aproape de cel rus şi soldaţii din tranşee joacă rişca cu ruşii” 1051. Într-o sinteză informativă asupra forţelor sovietice pe Frontul Iaşi, din mai 1944, se atrăgea atenţia asupra efectelor pe care propaganda sovietică le avea asupra moralului soldaţilor români. Avioanele sovietice aruncau manifeste, prin care soldaţii români erau îndemnaţi să „ridice armele împotriva aliatului german”, iar megafoanele instalate în imediata apropiere a liniei frontului emiteau muzică şi apeluri prin care se cerea soldaţilor să se predea. „Deşi de aproape o lună de zile frontul oarecum s-a stabilizat, menţinându-se o oarecare acalmie pe linia de luptă, totuşi se observă la soldaţii din linia I-a o depresiune morală, din care cauză atât propaganda inamică, cât şi ştirile defetiste inventate şi răspândite – de cel mai multe ori fără intenţii precise – au o influenţă negativă şi diminuează moralul trupei” 1052.

Propaganda a avut succes atâta vreme cât au existat operaţiuni militare de succes. Prelungirea războiului, tratamentul discriminatoriu aplicat soldaţilor români de către germani, iarna rusească, atacurile partizanilor au contribuit considerabil la scăderea încrederii trupelor

în obţinerea unei victorii decisive.

CAPITOLUL V.); / >;, >. V w *, / o K
DINCOLO DE GRANIŢE:
PROPAGANDA DREPTURILOR NAŢIONALE
V. A. Dificultăţile momentului

Consecinţele slabei activităţi propagandistice în mediile internaţionale din perioada interbelică s-au resimţit în momentele dificile pe care statul român le-a traversat la sfârşitul anilor ’30.

Prezenţa la graniţele naţionale a trei state care nu recunoşteau valabilitatea Tratatului de la Versailles ar fi trebuit să conducă la organizarea sistematică de acţiuni propagandistice pentru susţinerea şi promovarea drepturilor româneşti. Exemplul ungar, care a îmbinat propaganda cu spionajul, nu a fost urmat de către

România, deşi la Bucureşti se cunoştea că toate acţiunile revizioniste şi diversioniste ale Budapestei erau îndreptate împotriva statului român10°3.

Ca ministru al Afacerilor Străine, Mihai Antonescu a fost preocupat încă de la începutul războiului de crearea unei mai bune reprezentări a României prin intermediul oficiilor diplomatice. El a dorit dezvoltarea unor reţele de propagandă românească în lumea occidentală, care să facă cunoscute drepturile româneşti în Transilvania, atrocităţile ungare şi consecinţele politicii etnice ale guvernului ungar. Sistemul imaginat de el presupunea dublarea activităţii diplomatice cu cea de propagandă. În instrucţiunile transmise în octombrie 1941 către toate oficiile româneşti din capitalele europene indica: numirea unui ataşat de presă însărcinat cu funcţii de propagandă pe lângă fiecare reprezentanţă diplomatică; înfiinţarea la Lisabona, Berna, Stockholm a unor centre de propagandă care să contracareze acţiunile ungare1054; înzestrarea tuturor bibliotecilorstrăine cu lucrări despre România şi cu material de propagandă, încă de la început, Mihai Antonescu a insistat să se explice în afara graniţelor motivele implicării

PROPAGANDĂ ŞI RĂZBOI

României în război: „Stăruiţi asupra sensului războiului nostru care, în afară de lupta creştină pentru civilizaţie, este o luptă de conservare naţională şi de redobândire a unor teritorii smulse fără motiv şi fără provocare anul trecut [...]. România nu avea de ales

[...] ”1055. Totodată, ministrul cerea şi o sinteză a subiectelor şi temelor de impact asupra opiniei publice internaţionale: „Vă rog să semnalaţi toate temele propagandei internaţionale ce se fac şi efectele şi orientarea ce produc” 1056, în viziunea lui Mihai Antonescu, diplomaţia constituia motorul propagandei. Era de aşteptat ca la sfârşitul războiului, toate statele (aliate şi neutre) să fie informate şi lămurite asupra raţiunilor actului din 22 iunie 1941.

Documentele de arhivă dezvăluie un ministru al Afacerilor

Străine extrem de preocupat de recuperarea a ceea ce nu realizase vreme de 22 de ani. Însă contextul european era total schimbat.

Odată prăbuşit sistemul tradiţional de alianţe, România s-a văzut pusă în faţa unei situaţii noi: colaborarea cu statele revizioniste.

Efortul de imagine a fost reorientat spre câştigarea simpatiei unui spaţiu public ataşat ideii revizioniste. Competiţia era inegală.

Imaginea Ungariei în spaţiul german era asociată cu cea a unui stat nedreptăţit, la fel ca şi Germania, la Conferinţa Păcii de la

Paris1057. Arbitrajul de la Viena a „stins”, într-o manieră mai mult decât mulţumitoare, sursa nemulţumirilor ungare, dar aceasta nu a determinat-o să renunţe la ideea anexării întregului Ardeal.

Aparent, între participanţii la Campania din Est nu exista niciun diferend. Aparent, deoarece, problema transilvană a ţinut capul de afiş atât al relaţiilor româno-ungare, cât şi al celor româno-germane. Germania pornise la luptă cu doi aliaţi ale căror obiective erau total incompatibile. Pentru dezamorsarea stării conflictuale.

România şi Ungaria au semnat, la sugestia germanilor, un armistiţiu asupra problemelor de presă şi propagandă, fiecare parte luându-şi angajamentul renunţării la atacuri care ar fi atins chestiunea

naţională din Transilvania. Potrivit coordonatorului Secţiei

Presei din cadrul Ministerului Afacerilor Străine al Reichului, Otto

Schmidt, armistiţiul fusese necesar deoarece Germania dorea să înlăture orice subiect, care ar fi putut constitui un motiv de propagandă pentru Anglia şi SUA1058.

Este greu de crezut că, în acel moment, semnatarii amintitului act s-au gândit că ţările lor vor respecta acel angajament. Medierea germană, destul de ameninţătoare pentru a fi convingătoare, a avut

un rol foarte de important în menţinerea unor raporturi aşa-zis cordiale. Chiar şi aşa neînţelegerile dintre cele două părţi nu au întârziat să se manifeste. La 17 iulie 1941, la mai puţin de o lună de la declanşarea Campaniei din Est, Mihai Antonescu condamna, în cadrul unei conferinţe cu reprezentanţii presei străine la

Bucureşti, încălcarea de către partea ungară a condiţiilor stipulate în armistiţiul din noiembrie 19401059. Oficialul român anunţa că partea română considera înţelegerea neoperabilă, presa română rezervându-şi dreptul de a răspunde atacurilor presei maghiare:

„[...] Am impus cel mai loial armistiţiu de presă. De aceea [...], de azi înainte, dacă presa ungară va mai ataca, noi vom răspunde.

Pentru că noi nu am cerşit la uşile internaţionale teritorii; pentru că noi nu am făcut combinaţii neleale în târguri internaţionale.

[...] Am dat 48 de ore guvernului ungar pentru ca să comunice sancţiunile pe care le-a aplicat ziarelor care şi-au permis să ofenseze armata română. Fără această satisfacţie nu voi considera normale raporturile cu Ungaria [...] ”106°. Incidentul fusese provocat de ziarul

„Ardealul” care publicase, la împlinirea unui an de la Dictatul de la Viena, un articol în care se făceau referiri directe la tratamentul românilor aflaţi sub dominaţie străină. Redacţia ziarului calificase decizia de la Viena ca fiind „apolitică şi nedreaptă” 1061. Germania a intervenit în gestionarea diferendului. Consilierului de presă român de la Berlin, Al. Ciordaş, i s-a transmis de către ministrul

Schmidt, că încălcarea armistiţiului putea să aibă urmări foarte grave. Mihai Antonescu era atenţionat că „orice manifestaţie iredentistă – fie ea publicată în ziare, fie de altă natură – este contrară spiritului care stă la baza armistiţiului amintit” 1062.

Ministrul german la Bucureşti, Manfred von Killinger, a transmis lui Mihai Antonescu o notă verbală „amicală” prin care se sugera părţii române, pentru a evita o intervenţie diplomatică categorică, adoptarea unei poziţii moderate, fiind amintite cazuri când, şi partea română, încălcase armistiţiul de presă. Mihai Antonescu recunoştea, într-una din scrisorile adresate lui von Killinger, dificultăţile de a gestiona relaţiile de presă cu Ungaria şi sublinia, totodată, că „luptând împotriva Rusiei pentru drepturile noastre sfinte cu loialitate şi onoare, alături de armatele germane ale

Marelui Reich noi luptăm [...] în realitate şi pentru câştigarea drepturilor asupra Transilvaniei” 1063. La l august 1941, Mihai

Antonescu transmitea oficialului german, că dată fiind nerespectarea

de către Ungaria a armistiţiului de presă, el considera nulă orice înţelegere, iar consecinţa firească nu putea fi decât declanşarea unei acţiuni diplomatice care să ajute în plan extern la înţelegerea deplină a politicii ungare. Nota de convorbiri înregistrează doar argumentaţia ministrului român. Von Killingernu-şi putea asuma un răspuns până nu primea acordul Berlinului. Mihai Antonescu a ţinut, ulterior, să sublinieze că „Killinger mi-a făgăduit tot sprijinul în desfăşurarea acţiunii diplomatice.

În acest context, activitatea în plan extern a Ministerului Propagandei s-a axat pe găsirea unor soluţii viabile care să răspundă atât planurilor de moment, cât şi celor perspectivă Au existat numeroase proiecte de organizare, de schimbare a strategiilor şi de adaptare din mers la situaţiile neprevăzute, toate însă cu un obiectiv bine determinat: informarea amănunţita asupra problemelor României. Ierarhizarea pe categorii de priorităţi a permis identificarea statelor în care România a fost deosebit de interesată să-şi promoveze

imaginea şi să-şi acă cunoscute interesele. O primă categorie a fost cea a statelor aliate – Germania, Italia, Franţa, Bulgaria, Croaţia, Slovac*10»; urmau apoi ţâr le neutre – Turcia, Elveţia, Spania, Suedia, Portugalia, iar în ultima categorie, Marea Bntame şi SUA. În intenta găvanului român a stat şi activarea emigraţiei, în special a celei din Marea

Britanie şi SUA. Efortul de organizare şi difuzare a propagandei către exterior s-a bazat pe structurile Ministerului Propagandei şi pe cele ale Afacerilor Străine (ambasade, legaţii, consu aţe) care au fost investite cu o dublă misiune: 1. răspândire şi culegere de informaţii despre România; 2. stabilirea poziţiei statelor-tmta ţaţa de Campania din Est şi raporturile dintre aliaţii Axei. Pentru ţările neutre Ministerul Propagandei a cerut în permanenţa oficiilor diplomatice organizarea unei propagande indirecte prin intermediul manifestărilor culturale şi ştiinţifice, înfiinţarea a cât mai asociaţii culturale, confirmă succesul parţial al propagandei romaneşti.

Mihai Antonescu a cerut în nenumărate rânduri personalului diplomatic să insiste şi să imagineze o yarietate de mijloace pentru susţinerea drepturilor româneşti. În elaborarea planurilor de propagandă s-au avut în vedere două ipoteze: prima, pornea de la o eventuală victorie germană şi rolul pe care urma să-l îndeplinească România în cadrul viitoarei organizări internaţionale (m special în zona Balcanilor), iar a doua, vizibilă de la începutul

anului 1943, lua în calcul înfrângerea germană, ieşirea din război, şi cererile României în eventualitatea încheierii unei păci separate cu puterile Naţiunilor Unite. În cazul unei înfrângeri germane.

„Dosarul românesc” trebuia „construit” astfel încât să se evite o situaţie asemănătoare celei din 1918, sau din 1940, când România s-a confruntat cu o opinie publică internaţională indiferentă sau orientată împotriva intereselor româneşti. În ambele ipoteze, locul central era

ocupat de chestiunea transilvană, subiect litigios al relaţiei dintre cele două state, rămas în suspensie din cauza poziţiei

Germaniei, ceea ce a sporit şi mai mult tensiunile. Pentru început, agenţilor de propagandă din străinătate li s-a cerut să explice importanţa „războiului sfânt”, purtat dintr-o perspectivă dreaptă, alianţa cu Germania dictată de necesitatea apărării continentului european de pericolul sovietic, întregirea României şi contribuţia ei la civilizaţia europeană.

La începutul anului 1942, Mihai Antonescu a încercat să dinamizeze serviciile de presă şi propagandă din străinătate, impunând obligativitatea de a se întocmi rapoarte de activitate lunare şi săptămânale, astfel încât MPN să deţină o evidenţă a tuturor activităţilor. Corespondenţii de presă, ataşaţii culturali aveau obligaţia de a introduce articole în presa ţării unde activau referitoare la:

realizările guvernului Ion Antonescu, reformele şi acţiunile militare1066, România şi puterile Axei1067 şi valorile europene ale statului român. Secţia de presă avea, de asemenea, misiunea de a realiza o sinteză a tuturor articolelor care priveau „direct sau indirect România” 1068. Secţia culturală menţinea relaţiile cu oficiile culturale din ţara gazdă şi transmitea informaţii despre manifestările defavorabile României. Se preconiza înfiinţarea unei secţii informative, în care să intre membrii comunităţilor româneşti din străinătate (SU şi Marea Britanie). Ministrul recomanda tuturor serviciilor dinamism, cultivarea relaţiilor cu cercurile oficiale, atitudine loială statului român etc.1069

Serviciul Redacţiei realiza „dosarele speciale de presă”, redacta articole zilnice pentru presa din capitală şi din provincie, precum şi pentru presa străină1070. El realiza şi un buletin „neoficial” de informare şi documentare, în limbile germană, italiană, franceză şi engleză, unde existau analize referitoare la politica internă şi externă a României. Serviciul întocmea „memorii, rapoarte şi referate de natură externă”, care formau obiectul discuţiilor

diplomatice: „1. Politica externă a României (l septembrie 1939

– 1

septembrie 1940); 2. atitudinea presei străine, a ţărilor europene şi americane, faţă de evenimentele din România (l mai 1940
– 1

noiembrie 1941); 3. Atitudinea revizionistă maghiară după Arbitrajul de la Viena până la începutul lunii mai 1941; 4. Note defavorabile Germaniei şi Italiei în presa maghiară; 5. Note defavorabile

României în presa italiană; 6. Atrocităţi maghiare în Ardealul cedat; 7. Dezminţiri şi articole de contrapropagandă şi de răspuns presei maghiare [...] ”1071.

V. B. Structuri importante, dar neoperabile…

Aceasta era una dintre concluziile la care ajungea ministrul

Propagandei la sfârşitul anului 1941. Un prim pas pentru organizarea propagandei în străinătate a fost înfiinţarea, în aprilie 1941, pe lângă Direcţia de Studii şi Documentare a unui birou de coordonare a activităţii ataşaţilor culturali şi de presă. Membrii biroului urmau să identifice mijloacele de promovare a imaginii

României în străinătate: asociaţii culturale, institute, asociaţii de prietenie, studenţi, potenţialul emigraţiei româneşti etc1072. Biroul de coordonare avea reprezentanţi la: Berlin, Roma, Milano (Ion

Gheorghe), Budapesta, Berna, Madrid şi Lisabona (Mircea Eliade şi Aron Cotruş), Sofia, Paris (Emil Cioran), Vichy, Washington.

Bratislava, Istanbul, Cairo, Belgrad1073.

Reprezentanţii presei străine la Bucureşti înaintau PCM, la

25 februarie 1941, un memorandum unde reclamau organizarea defectuoasă a Direcţiei Presei precum şi lipsa unui spaţiu corespunzător de realizare şi trimitere a corespondenţelor1074. Semnatarii memorandumului solicitau colaborarea PCM astfel încât

„Starea de izolare” în care se aflau autorităţile române să înceteze1075. La o lună de la înaintarea memorandumului, M. Antonescu, ca preşedinte ad-interim al Consiliului de Miniştri, a dispus întâlniri lunare ale reprezentanţilor presei străine cu înalte oficialităţi române1076, organizarea de conferinţe de presă săptămânale sau lunare, precum şi înfiinţarea în cadrul Ministerului Propagandei a unui

Birou de Presă rezervat exclusiv problemelor ziariştilor străini acreditaţi sau aflaţi în vizită la Bucureşti.

DINCOLO DE GRANIŢE l 245

Rolul acestora în promovarea imaginii României nu era deloc neglijabil. Potrivit unei sinteze, la nivelul anului 1941, tabloul ziariştilor şi corespondenţilor străini din Bucureşti se prezenta astfel: câte un ataşat de presă la Ambasada Franţei, la Legaţia

Marii Britanii, la Legaţia Germaniei, la Ambasada Iugoslaviei, la

Legaţia Italiei, la Ambasada Poloniei, la Legaţia Ungariei şi la

Legaţia Bulgariei; 19 reprezentanţi ai diferitelor agenţii de presă:

Reuter, *Havas*, *United Press of America*, *British United Press*.

Asociated Press, *Jewish Telegraf Agency*, *Agenţia TASS*, *Exchange*

Telegraf, *Transradio Press Service New York*; 10 reprezentanţi ai presei britanice: „The Times", „Daily Herald", „Daily Express", „The

Sunday Times", „Daily Mau", „Financial Times", „Daily Mirror";

patru reprezentanţi ai presei americane: „New York Times".

„Christian Science Monitor", „North America Newspaper", „New

York Herald"; cinci reprezentanţi ai presei franceze: „Le Temps".

„Paris Soir", „Paris Midi", „Petit Parisien"; 12 reprezentanţi ai presei germane: „Frankfurter Zeitung", „Volkischer Beobachter".

„Deutsche Allgemeine Zeitung"; cinci reprezentanţi ai presei italiene: „Stampa", „Giornale d'Italia", „Corriere de la Sera", „Îl

Popolo d'Italia", „La Gazetta del Popolo Torino"; trei reprezentanţi iugoslavi; trei elveţieni: „Neue Berner Zeitung", „Berner Bund", doi reprezentanţi ai presei greceşti; câte un corespondent turc, cehoslovac, olandez, suedez şi un trimis finlandez1077. Se poate observa că cei mai mulţi ziarişti aparţineau serviciilor de presă germane, urmaţi de cei britanici. Toate corespondenţele trimişilor străini erau supuse unei atente verificări, eventuale cenzurări din partea unui birou special. „Funcţiile" presei străine au fost prezentate pe larg în raportul de activitate al Direcţiei Presei din perioada 6 septembrie 1940 – 15 august 19411078. Conform documentului, s-au urmărit două mari direcţii: 1. sistematizarea propagandei româneşti

prin presa străină; 2. urmărirea atitudinii presei străjne față de orientarea politică a României1079.

În interior, controlul se exercitase asupra tuturor organismelor

„Răspunzătoare de propaganda prin presă", în centrul atenției fiind corespondenții străini, cărora – se afirma de această dată – le erau puse la dispoziție „toate mijloacele de informare și documentare asupra problemelor ce interesau țara noastră" 1080. De acest domeniu se ocupa Serviciul Special de informare al presei străine, înființat așa cum am arătat, în urma demersurilor inițiate de

Uniunea Presei Străine. Pentru activitatea în exterior, se aprecia că serviciile de presă „și-au împrospătat metodele de lucru, creând legături trainice pentru propaganda românească" 1081. Toate acestea nu s-ar fi realizat fără concursul Serviciului de Curieri existent la MAS, prin intermediul căruia se transmiteau materialele de propagandă – articole, fotografii, cărți. Aceleași servicii aveau misiunea de a citi zilnic presa țării în care activau, de a întocmi buletine, zilnice, săptămânale sau lunare care erau apoi remise organismelor interesate, MP, MAS sau PCM. O altă structură era

Serviciul Referenților de limbi străine, care monitoriza ziarele și revistele venite din străinătate și întocmea sinteze referitoare la

România, ele fiind folosite pentru redactarea buletinului presei externe1082. Informarea rapidă se realiza prin intermediul buletinelor de presă telefonate și cel al presei externe, ele fiind adresate unui număr restrâns de personalități oficiale. Pe baza acestor rapoarte, Serviciul Cenzurii întocmea un buletin al Serviciilor Externe care era trimis serviciilor de presă din străinătate1083.

Agenția „Rador" selecta pentru publicarea în presa internă a celor mai semnificative materiale apărute în diferite publicații din exteriorul țării. Pentru o mai bună informare a corespondenților străini, în iulie 1941 s-au organizat excursii de studii în Basarabia și Bucovina de Nord: „Aceste vizite au dat rezultate dintre cele mai bune. Presa germană și italiană, bine alimentată de corespondenții respectivi din România, s-a ocupat pe larg de țara noastră, de

războiul nostru, de actele de bravură ale armatei noastre şi de dreptatea cauzei româneşti” 1084.

Raportul-sinteză în cifre cuprindea statistica subiectelor, tratate în funcţie de importanţa evenimentului sau a persoanei care făcea obiectul materialului de presă. Astfel, mareşalului Ion

Antonescu îi erau dedicate un număr de 847 de articole; armatei române l 120 de materiale; subiectele generale despre România erau cuprinse în 2 886 de articole. Potrivit documentului, în presa străină apăruseră un total de 4 853 de articole consacrate spaţiului românesc1085. Un loc aparte îl ocupau deplasările informative ale ziariştilor străini şi români. Pentru perioada dată vizitele ziarişti străini în România se prezentau astfel: a) din Germania, 62; b) din

Italia, 51; c) din Slovacia, 22; d) din Croaţia, 20; e) din Spania, 14;

f) din Bulgaria 16; g) din Turcia, 5; h) din Japonia, 2; i) din Elveţia.

6; j) din Suedia, 2; k) din Finlanda, 1. Un total de 2011086. Ziariştii

români au fost acreditaţi cu precădere în ţările aliate: Germania

(26); Italia (12); Slovacia (16); Croaţia (14) şi Finlanda (5). În privinţa materialului propagandistic difuzat, în 1942, în străinătate sau oferit direct reprezentanţilor presei străine în România se aprecia că au fost distribuite peste 13 346 de fotografii şi reportaje de război; 3 286 de articole; 87 de broşuri şi 48 de hărţi1087.

Activităţile de ordin cultural au constituit cel mai bun mijloc de propagandă. Conferinţe pe diverse teme, de la istorie la literatură, concerte şi expoziţii erau organizate regulat-fie în diferite capitale europene, fie în oraşele unde reprezentaţii diplomatici aveau legături. Numeroase personalităţi ale vieţii culturale – Liviu

Rebreanu1088, George Enescu, C.C. Giurescu – au fost invitate peste hotare pentru ţinerea de conferinţe. Eforturile lor erau dublate de activitatea Serviciului Expoziţiilor din Ministerul Propagandei. Pentru anii 1943 – 1944 se preconiza organizarea a doua tipuri de

expoziţii, de artă populară – Berna, noiembrie 1943;

Madrid, ianuarie 1944; Lisabona, martie 1944; Stockholm, mai

1944 – şi de artă plastică modernă – Stockholm, octombrie 1943;

Viena, ianuarie 1944; Paris, martie 1944. În acelaşi program intrau şi expoziţiile fotografice (cum era cea din cadrul Institutului Român de la Madrid) precum şi prezenţa unui pavilion român la Târgul de mostre de la Izmir, în septembrie 19431089. Dar în virtutea unui acord comun încheiat cu guvernul german şi italian, planurile

Serviciului Expoziţiilor au fost anulate, România angajându-se să nu mai organizeze sau să participe la vreo expoziţie sau târg internaţional. Măsura era justificată de nevoia de a se concentra toate forţele economiei naţionale pentru susţinerea războiului1090. Planurile propagandistice externe au vizat şi ţările care aveau diferende cu Ungaria, existând în acest sens intenţia expresă a părţii române de a constitui un bloc al statelor cu interese comune în problema ungară1091. Iniţiativa a fost primită cu rezerve de croaţi şi slovaci, care au invocat o posibilă reacţie negativă germană.

Dar, pentru a obţine rezultatele dorite erau necesare structuri noi şi personal profesionist. Aceasta era motivul pentru care Mihai

Antonescu recomanda, la 15 decembrie 1941, Direcţiei Presei ca propaganda în străinătate „să se sprijine pe elemente active şi bine pregătite", formate în ţară şi trimise apoi în străinătate, „după o prealabilă verificare a capacităţii lor" 1092. Profesioniştii propagandei externe urmau să se pregătească în cadrul unei Academii de Ştiinţe

diplomatice şi ziaristice, înfiinţate pe lângă Facultatea de Drept.

Universitatea Bucureşti. Criteriile de selecţie „esenţiale" erau: titlu universitar; abilităţi în domeniul ziaristic; cunoaşterea unei limbi străine; o pregătire specială în „materii de actualitate"; relaţii cu personalităţi străine; cunoştinţe de drept internaţional, economie politică, precum şi aptitudini în a utiliza informaţiile pe care le obţineau1093.

Dar îndeplinirea acestor planuri necesita timp, iar MPN nu

putea să aştepte. Prin urmare se recomanda găsirea unor „soluţii urgente şi practice” care constau în descoperirea şi activarea celor care aveau cunoştinţe şi experienţă în domeniu. Ei trebuiau instruiţi şi trimişi în străinătate ca „agenţi de propagandă şi informare” 1094. Recrutarea „specialiştilor” se realiza, după atente verificări, din mediile ziaristice, universitare sau din structurile Ministerului

Propagandei. Deşi Germania şi Italia erau considerate „centrele vitale” pentru propaganda românească, Mihai Antonescu a preferat plasarea la Roma şi Berlin a unui număr redus de agenţi.

pornind de la presupunerea că alianţa comună oferea o serie de avantaje, care puteau fi mai uşor de exploatat. Pentru celelalte state „mai mult sau mai puţin neutre” era nevoie însă de un număr sporit de agenţi de informare, trimişi sub forma corespondenţilor

„Rador” sau a corespondenţilor speciali ai diferitelor ziare centrale1095. Primii agenţi (un număr de 10 – 15) urmau să plece la sfârşitul lunii martie 1942.

Acestea au fost raţiunile reorganizării serviciilor de presă şi propagandă din străinătate de la sfârşitul lunii ianuarie 19421096.

Serviciile erau subordonate MPN, iar atribuţiile lor depindeau de

„Necesităţile fiecărei ţări” şi de posibilităţile de lucru ale oficiului diplomatic” 1097. Se dorea ca toţi reprezentanţii statului român

(ataşaţii economici, culturali, militari) să colaboreze pentru îndeplinirea misiunilor trasate din ţară: „Reorganizarea trebuie să creeze elite de gândire şi de răspundere în conducerea serviciilor diplomatice şi a serviciilor de propagandă pentru ca mobilitatea politicii noastre externe şi apărarea intereselor noastre să poată fi asigurată pe aceste căi şi nu prin servilitatea oarbă a unor directive de ordin abstract care se dau o dată pe an [...]. Ministerul

Propagandei va trebui să ţină seama de marile realităţi spirituale care stăpânesc astăzi comunitatea popoarelor [...] în care scopurile

X

naţionale trăiesc în măsura în care serviciile noastre de propagandă ştiu să-şi facă datoria [*subl. ns.*] ”1098.

Se condamna rezerva anumitor oficii diplomatice, tributare vechilor practici, de a nu dubla personalul legaţiilor cu agenţi de spionaj. În opinia lui Mihai Antonescu rolul lor era foarte important, iar prezenţa acestora nu ar fi. prejudiciat activitatea diplomatică: „Toate serviciile marilor ţări care au vrut să-şi stăpânească destinul printr-o acţiune diplomatică strânsă şi de informaţie zilnică şi-au dublat aproape legaţiile prin organe de informaţie şi spionaj, şi numai ţările care au făcut acest lucru au ştiut să-şi dezlănţuie acţiuni politico-militare [...]. Prin urmare, serviciile noastre diplomatice trebuie să fie servicii de informaţie autentică” 1099. Pentru remedierea situaţiei se preconiza mai întâi înfiinţarea unor centre speciale de propagandă la Berlin, Roma.

Lisabona în a căror structură intrau trei secţiuni: presă, propagandă şi informaţie. Funcţionarea era asigurată de agenţi specializaţi, controlaţi direct de şefii misiunilor diplomatice sau, după caz, de reprezentanţii guvernului. Conform noilor dispoziţii, serviciile culturale din străinătate intrau sub controlul direct al Ministerului de Externe sau al Propagandei. Orice iniţiativă privind propaganda trebuia să primească avizul ministerului de resort.

Constituirea serviciului de informaţii, aşa cum era de aşteptat, urma să se realizeze prin colaborarea Externelor cu MStM cu serviciile de siguranţă ale Ministerului Propagandei, la care se adăuga şi serviciul de radioascultare al statului. M. Antonescu avertiza că „nu am să las în străinătate pe toţi vagabonzii şi rătăciţii care au stat până acum în serviciile noastre de presă şi propagandă, pe toţi oamenii [...] care nici măcar o noţiune geografică nu au de ţara unde se găsesc, cu atât mai puţin de o noţiune despre răspunderea pe care o au. Aceştia sunt agenţii care ne compromit”.1100

Dar, în ciuda acestor proiecte, la începutul anului 1942, activitatea de propagandă era departe de a atinge rezultatele dorite.

Situaţie cauzată, printre altele, de activitatea defectuoasă a oficiilor diplomatice, care refuzau să folosească curierii diplomatici, ca

elemente de legătură şi informaţie. Mihai Antonescu a cerut activarea şi instruirea acestora pentru misiuni informative, în opinia lui orice ţară implicată în război se putea apăra numai dacă deţinea informaţii solide despre activitatea adversarului, în concepţia ministrului ordinea în „psihologia frământată a războiului”.

era păstrată doar în cadrele unui stat autoritar1101. Ministrul de

Externe dorea extinderea proiectului referitor la agenţii de propagandă şi informaţii. Ca şi în cazul propagandei pentru Basarabia şi Bucovina de la începutul anului 1941, preconiza înfiinţarea în cadrul MAI a unui serviciu secret, prin cooptarea MStM, SSI şi

Ministerului Propagandei. Agenţii aveau „misiuni speciale, temporare”, beneficiau de paşaport diplomatic, şi lucrau sub acoperirea serviciilor externe, ca agenţi de presă, corespondenţi de ziare1102.

Serviciile din străinătate aveau o dublă misiune: strângerea de date (curente pro şi contra) şi difuzarea de informaţii despre

Eomânia. Proiectele de reorganizare începute în 1942 au continuat şi în anii următori, dar nu au cunoscut amploarea începutului, din cel puţin două cauze: lipsa fondurilor, ceea ce a făcut imposibilă continuarea anumitor proiecte şi funcţionarii, insuficienţi şi, adeseori, nepregătiţi. Dorinţa de a avea într-o perioadă foarte scurtă un corp de propagandişti profesionişti nu a putut fi îndeplinită deoarece, „momentele excepţionale” nu au învins tradiţia instituţională. Alexandru Marcu a încercat să tempereze ritmul reorganizărilor cerut de Mihai Antonescu, sugerând oficiilor din străinătate să-şi alcătuiască programe şi strategii proprii care să concorde cu realităţile locale şi nu cu „temele abstracte” transmise de la Bucureşti1103. Nu am reuşit să identificăm rapoartele de activitate ale agenţilor de informaţii şi propagandă, precum nici dacă serviciile secrete au devenit funcţionale. Suntem înclinaţi să credem că ele au rămas în faza de proiect.

Iniţiative pentru o mai bună reprezentare a intereselor

românești în mediile internaționale veneau și din partea unor personalități ale vieții culturale și științifice. Acesta era și cazul profesorului

I. Popescu-Spineni, care într-o scrisoare adresată mareșalului Ion

Antonescu, propunea trimiterea în străinătate a unor cadre universitare care să popularizeze imaginea României: „Sunt convins că trimiterea câtorva universitari ar aduce mari foloase patriei noastre.

Avem în țară, domnule mareșal, mari matematicieni (S. Stoilov), patru fizicieni (H... Hulubei), chimiști, juriști, naturaliști, istorici

— 20 – 30 de inși – care, prin conferințele lor și mai ales prin prelegerile universitare, în care noutatea să fie obligatorie (altfel să nu fie trimiși), ar contrabalansa propaganda dușmană care ne prezintă lumii ca un popor cu oarecari vagi înclinații spre artă, dar cu desăvârșire lipsit de cultură” 1104. Pentru dezvoltarea unei

propagande culturale se pronunța și Ion Vinea, care în editorialul publicat în „Evenimentul Zilei” din 6 martie 1943 sublinia că

„Pretențiile politice ale unui stat trebuie să se sprijine pe o forță culturală corespunzătoare”. El îndemna la o mai bună reprezentare a culturii românești în străinătate și reunirea tuturor forțelor pentru realizarea acestui obiectiv: „În preajma marilor evenimente ce se prevăd, n-ar fi oare momentul să ne gândim la o serioasă propagandă culturală. Ministerele, cu Academia, cu Societatea

Scriitorilor, cu uniunile de presă n-ar putea să încerce să găsească o cale de afirmare, pe planul cultural a meritelor de artă și gândire a poporului nostru? [...] În curând poate va suna ceasul marii împăcări, când numai calitățile spirituale ne vor putea face să păstrăm ceea ce vitejia a dobândit, iar acest calități trebuie să fie recunoscute” 1105.

În martie 1943, în cadrul Direcției care monitoriza serviciile de presă pentru străinătate existau opt secții, active din 1942:

Secția I (Germania, Olanda, Danemarca), condusă de O.W.

Ciseck, consilier de presă principal; Secţia II (Italia), coordonată de Gh. Constantinescu, secretar de presă principal; Secţia III (Franţa. Elveţia, Belgia) reprezentată de C. Paraschivescu, şef serviciu; Secţia IV (Spania[1106], Portugalia[1107], America Latină, America de Nord, Anglia), LV. Costin, consilier de presă; Secţia V (Croaţia. Slovacia), coordonată de O.W. Cisek; Secţia VI (Finlanda, Suedia. Norvegia, Japonia), Cicerone Theodorescu secretar de presă principal, şi Pericle Martinescu, şef serviciu; Secţia VII (Turcia, Bulgaria. Grecia, Albania, Serbia), M. Uţă secretar de presă principal; Secţia VIII (Ungaria), Iosif Şchiopul şi Gh. Zbârcea, secretar de presă principal[1108]. Activitatea secţiilor era îngreunată însă de absenţa funcţionarilor, care trebuiau să citească şi să claseze rapoartele serviciilor de presă din străinătate; să identifice articolele favorabile României şi să le transmită ziarelor centrale; să exploateze telegramele de presă; să realizeze articole; să sugereze normative pentru presa internă etc.[1109]

La începutul anului 1944, M. Antonescu a încercat să impulsioneze propaganda externă prin promulgarea la 11 februarie a unui Decret lege, prin care se prevedea înfiinţarea şi organizarea şcolilor române şi institutelor culturale din străinătate[1110]. Scopul acestui act legislativ era: a) dezvoltarea relaţiilor culturale şi colaborare cu alte ţări; b) cunoaşterea relaţiilor istorice, politice şi economice

ale României cu alte state; c) cercetarea arhivelor şi documentelor privitoare la politica externă; d) sprijinirea elitei româneşti, prin trimiterea la studii de specializare în domeniul

ştiinţelor şi artelor în străinătate; e) folosirea centrelor pedagogice pentru formarea şi specializarea cadrelor, precum şi pentru aprofundarea cunoaşterii limbilor străine; f) propagarea cunoaşterii valorilor poporului român, a istoriei şi elementelor civilizaţiei sale; g) organizarea de manifestări culturale, conferinţe, expoziţii, publicaţii pentru cunoaşterea valorilor spiritualităţii româneşti în mediile internaţionale; h) popularizarea ştiinţei şi artei româneşti în principalele centre ale lumii[1111]. Potrivit art. 7 se prevedea ca institutele şi şcolile româneşti să colaboreze cu autorităţile culturale din ţara gazdă, să editeze publicaţii, lucrări periodice sau monografii, să organizeze expoziţii, centre de informare asupra României, să stabilească legături cu toate instituţiile şi aşezămintele culturale particulare sau publice. Intenţia nedeclarată a acestui nou proiect era de a informa şi a forma la nivel internaţional o imagine pozitivă.

Din perspectiva operaţiunilor frontului, pacea se afla foarte aproape. Planurile lui Mihai Antonescu au convers către pregătirea opiniei publice internaţionale, şi în special a marilor cancelarii, pentru Conferinţa Păcii. Caracterul informativ şi de popularizare, precum şi folosirea intelectualilor de marcă, aveau rolul de a depăşi faza anilor interbelici când s-au difuzat în exces imaginea unei ţări eminamente rurale. Materialele scrise (monografii, albume, opere literare, ştiinţifice din toate domeniile), audio (înregistrări muzicale, conferinţe), sau video (filmele documentare) cu informaţii cât mai complete urmau să schimbe fundamental imaginea tradiţională a României.

În acelaşi cadru se înscria şi proiectul de înfiinţare a Institutului regal român de cercetări internaţionale şi de ştiinţe politice. La secţiunea I, art. 2 se prevedea că instituţia era „un aşezământ universitar de înalte studii internaţionale, organ profesional de pregătire şi specializare a personalului diplomatic, economic, consular şi cultural de presă, propagandă şi informaţie al Regatului, precum şi organ consultativ de pregătire documentară al statului şi al Ministerului Regal al Afacerilor Străine în orice domeniu privind politica externă şi relaţiile internaţionale ale României” [1112]

La Secţiunea IV, „Activitatea institutului”, punctul 5, se preconizau acţiuni de propagandă şi de popularizare a politicii externe

a

României, precum şi planurile de organizare a sud-estului european şi a bazinului Dunării. Cursanţii urmau să fie iniţiaţi în domenii specifice precum: misiunea agentului cultural şi de presă;

organizarea serviciilor de presă culturale şi de propagandă; întreţinerea de legături cu presa străină şi organizarea propagandei româneşti; iniţiere în tehnica informaţiei internaţionale, aspecte privind colportajul, spionajul, agenţiile internaţionale, informarea politică, economică şi militară1113.

Problema care a reţinut în mod constant atenţia tuturor dircă C

ţiilor existente în Ministerul Propagandei a fost cea maghiară. În acest caz, strategiile de propagandă au vizat întotdeauna contracararea în plan internaţional a puternicei şi insistentei activităţi maghiare, considerată deosebit de periculoasă pentru interesele naţionale româneşti: „S-a urmărit zilnic – atât prin serviciul de presă român din Budapesta, cât şi prin Serviciul referenţilor de limbi străine – presa maghiară. S-au alcătuit dosare complete cu injurii şi atacuri la adresa României, întâi de către Serviciul Redacţiei şi, apoi, de către diferiţi funcţionari însărcinaţi special, dintre care unele s-au tradus în limbile germană şi italiană, care au fost trimise PC ŞI MAS, pentru a fi remise forurilor competente.

Această operaţie se continuă cu regularitate în fiecare zi” 1114.

Efortul general de propagandă a fost suplinit şi prin încheierea şi perfectarea unor convenţii culturale cu Germania, Italia, Spania.

Croaţia, Slovacia şi Bulgaria: „S-au organizat concerte de propagandă în străinătate şi s-au primit dirijori, pianişti, violoncelişti în special din Germania *şi* Italia. S-au organizat auziţii de muzică românească la radio la Berlin, Zagreb, Bratislava, Haga, Stockholm” 1115. În scopuri propagandistice au fost mobilizate şi oficiile cinematografice şi de turism. Reprezentanţele din străinătate au m-a intrat nu de puţine ori cereri pentru trimiterea de filme documentare, în acelaşi sens, se solicitau albume cu imagini reprezentative pentru spaţiul românesc. Dar aceste cereri au rămas de multe ori fără

răspuns.

Direcţia Studii şi Documentare realiza la sfârşitul lui 1942 o dare de seamă asupra lucrărilor de propagandă naţională traduse şi publicate în străinătate. Până la 19 noiembrie 1942, erau publicate: a) în limba germană 29 de lucrări cu caracter istoric, autorii cei mai importanţi fiind Gh. Brătianu, Mihai Antonescu.

Sabin Mânuilă etc.; traduceri din română în germană axate pe

subiecte ca România în război (5); camaraderia de arme româno-germană, 4; b) în limba italiană 25 de lucrări axate pe subiecte privind originea şi evoluţia poporului român în spaţiul carpato-danubiano-politic; 10 lucrări în limba franceză referitoare la participarea la război. Sub tipar se aflau încă 46 de lucrări, de literatură, poezie, istorie etc. De asemenea, se aflau în stadiul de manuscris şi aşteptau avizul de traducere şi publicare 17 lucrări dintre care amintim: Gh. Brătianu, *Misiunea istorică a poporului român privită de alţii* şi *de el însuşi*, S.C. Timoceanu, *România dintre Moravia şi Timoc*, Ioan Lupaş, *Temeiul unităţii naţionale a românilor*, C.C. Giurescu, *Privire sintetică asupra istoriei*

Transilvaniei[1116].

La 10 august 1943 era emisă circulara 10 084 referitoare la situaţia lucrărilor pentru „împlinirea programului naţional de propagandă şi documentare internaţională" [1117]. Din comitetul acestui program făceau parte: Eftimie Antonescu, G.G. Mironescu.

Vintilă Mihăilescu, I. Simionescu, general Ilie Şteflea, Victor Papacostea, Sabin Mânuilă, Silviu Dragomir, I. Lupaş, Gh. Brătianu.

I. Popescu-Siseşti, Dimitrie Guşti, C.C. Giurescu, G. Davidescu.

Consiliul fusese înfiinţat la 6 august şi avea misiunea de a elabora lucrări de documentare istorică. Prin tematica lucrărilor propuse[1118], activitatea noului comitet paresă o dubleze pe cea a secţiunii istorice din cadrul Biroului Păcii, în circulara de înfiinţare nu

se oferă nicio explicaţie suplimentară referitoare la raţiunile care determinaseră înfiinţarea unei noi structuri în cadrul MPN.

În 1943, potrivit raportului de activitate al instituţiilor statului, propaganda în străinătate fusese susţinută de cele 16 servicii existente din structurile MA ŞI MNP. în presa străină s-au publicat 9 996 de articole la care se adăugau şi 37 083 extrase.

De asemenea, se publicaseră 146 de lucrări despre România, într-un tiraj total de 629 650 de exemplare. Activitatea de propagandă era completată de 112 conferinţe, 15 expoziţii româneşti şi participarea la 13 târguri internaţionale. România în imagini se prezentase cu ajutorul a 10 filme documentare (în limbile germană, italiană, franceză), a 17 542 fotografii, 7 797 de foto reportaje, 9 431

de fotografii document, 314 portrete oficiale şi 97 de albume pentru diferite personalităţi1119, în a doua parte a anului 1943, propaganda în străinătate urma să se desfăşoare prin intermediul asociaţiilor

culturale (Finlanda, Italia, Spania, Germania), prin difuzarea a cât mai multe tipărituri şi organizarea de spectacole şi turnee1120.

Acţiunea informativ/propagandistică a României s-a înscris în atmosfera generală a epocii. Autorităţile au urmărit evitarea exceselor, dat fiind poziţia sensibilă a României în noul context internaţional. Interesul era de a nu atrage ostilitatea acelor medii care la conferinţa păcii puteau influenţa balanţa în favoarea intereselor naţionale. Intensitatea acţiunilor propagandistice în mediile internaţionale a fost categoric influenţată de evoluţia operaţiunilor de pe teatrele de luptă. După eşecul campaniei din Răsărit, M. Antonescu a încercat să reevalueze propaganda pentru exterior. Ea a fost orientată mai puţin către cauza comună a aliaţilor în război şi mai mult către prezentarea imaginii unui stat, obligat să acţioneze în funcţie de împrejurări, străin orientărilor sale tradiţionale.

V. C. Românii din afara graniţelor

Autorităţile de la Bucureşti au încercat să coopteze bunăvoinţa emigraţiei, în special a celei din spaţiul anglo-saxon. Şefii misiunilor diplomatice erau acuzaţi că nu manifestaseră un interes special faţă de conaţionalii lor: „[...] Nu este admisibil ca într-o asemenea perioadă românii să stea în străinătate complet impermeabili la acţiunea ţării noastre” 1121.

Un prim demers pentru activarea românilor din străinătate a avut loc în octombrie 1940, la aproape numai o lună de la instituirea guvernării naţional-legionare. Ministerul Propagandei intenţiona să-i mobilizeze pe românii din SUA pentru a promova în mediile americane noile realităţi româneşti. Iniţiativa s-a soldat cu un eşec.

Răspunsul şefului Legaţiei române de la Washington, Brutus Coste, a fost negativ. Existau două impedimente majore: regimul politic din România şi starea economică a celor peste 100.000 de români din SUA. Brutus Coste arăta că „o asemenea acţiune ar avea în mod inevitabil repercusiuni asupra situaţiei românilor de aici şi

— Mai important – ar putea înrâuri în mod nefavorabil dacă nu s-ar face cu toată grija, sentimentul american faţă de ţara noastră” 1122.

Pe de altă parte, comunitatea română din SUA nu era consolidată din punct de vedere economic şi nici pe deplin integrată. La fel ca şi alţi emigranţi – slovaci, greci, italieni, iugoslavi – românii se

ro

vi

tr

sifiau, conform analizei, la periferia societăţii americane, iar aceiunile lor nu ar fi avut niciun succes1123. Se sugera ca grupul

(panilor să fie lăsat să se omogenizeze, să se adapteze realităţilor jţţii politice şi economice americane: „Grupul etnic din America

„Ibuie lăsat să-şi găsească din punct de vedere politic locul în

scietatea americană; el nu trebuie amestecat cu frământările de adfisă şi nici făcut obiect de prozelitism politic naţional. Experienţa uşuror grupurilor etnice de aici arată, fără putinţă de îndoială, că numai acele naţiuni au izbutit să aducă reale servicii ţării lor de origine dacă s-au identificat în mod sincer cu ideile, metodele şi scopurile politicii americane" 1124. Totodată, se recomanda ca românii afiliaţi politic să-şi canalizeze eforturile către rezolvarea problemelor grupului: „[...] Guvernul american are faţă de ţara noastră o atitudine foarte înţelegătoare. Ţinând seama de sentimentele publice de aici şi de direcţia în care evoluează politica americană nici nu ne-am putea dori o atitudine mai pozitivă" 1125.

Poziţia americană faţă de orientarea politică a României a constituit obiectul a numeroase rapoarte ale reprezentanţilor legaţiei SUA. De exemplu, aderarea la Pactul tripartit nu a fost considerată o surpriză, în comparaţie cu Ungaria, aderarea României a fost interpretată ca un eveniment firesc, rezultat al aplicării planurilor politice continentale ale Germaniei1126. Pentru cultivarea sentimentelor naţionale ale românilor din SUA, Brutus Coste indica două căi: credinţa şi cultura. Ambele presupuneau însă ajutoare clin ţară, fonduri şi personal specializat. Preoţi pentru bisericile româneşti, cărţi pentru librării sau biblioteci şi găsirea unor mijloace de finanţare pentru editarea unor gazete româneşti. Pentru informarea forurilor interesate, se revenea, la 7 decembrie 1940, cu o serie de anexe care cuprindeau radiografia completă a comunităţii române din SUA, a preocupărilor acesteia şi a distribuirii pe teritoriul american. La punctull, „repartizarea românilor pe centre", se măta că existau la acea dată două grupuri compacte concentrate în două mari centre, Cleveland (statul Ohio) şi Detroit statul Michigan), restul fiind răspândiţi în comunităţi mai mici

Florida şi California1127.

În ceea ce privea repartizarea pe profesiuni, grupul cel mai numeros era cel al muncitorilor. Informaţiile referitoare la starea

Iconomică arătau că numai un număr restrâns deţinea o situaţie conomică bună. Cei din vest (Nebraska, Minesota, Montana) aveau

ocupaţii cu precădere agricole1128, în privinţa activităţilor de ordin cultural acestea intrau sub patronajul bisericilor, existând lăcaşuri care dispuneau şi de biblioteci. Chestiunile de ordin politic lăsau indiferentă comunitatea românească. Existau câteva cluburi politice de stânga1129, înfiinţate de cei care aveau cetăţenie americană şi care erau implicaţi în dezbaterile de idei ale vremii. Existau în acest sens 146 de asociaţii culturale subordonate Uniunii şi Ligii

Societăţii Românilor Americani, dintre care amintim „Unirea &

Plugarul" din Youngstown, „Albina" din New Castle, „Speranţa".

din Chicago, „Fraţii români" din Niles, „Tricolorul român" din Gary.

Indianapolis, „Mircea Vodă şi Carol II" din Elewood City, „Bucovina".

Detroit etc. La acestea se adăugau 25 de societăţi care activau independent („Asociaţia studenţilor universitari români", Detroit;

„Legiunea veteranilor români", Cleveland; „Societatea Transilvania

Bistriţeană", Pennsylvania).

Un subiect sensibil era cel al organizării confesionale, dar în opinia lui Brutus Coste o astfel de iniţiativă putea fi interpretată de Departamentul de Stat ca propagandă naţionalistă1130. Pentru a se înlătura suspiciunile autorităţilor americane s-a propus MPN

trimiterea de filme cu caracter documentar, materiale didactice pentru şcolile care funcţionau pe lângă biserici, colecţii de reviste şi cărţi, înfiinţarea a una sau două burse la universităţile americane pentru studenţii români, organizarea de excursii documentare în

România.

Nu erau uitate nici publicaţiile în limba română. Cele mai importante erau „America" (Cleveland, Ohio), oficiosul Uniunii şi

Ligii societăţii românilor americani, cu un ritm de apariţie de trei ori pe săptămână; săptămânalul „Solia" (Youngstown, Ohio) editat de biserica ortodoxă română din America; „Foaia Poporului", ziar independent, săptămânal, Cleveland, Ohio; „Românul American",

publicaţie bilunară, editat de organizaţia de stânga din Detroit.

Michigan; „Glasul Tineretului” publicaţie a asociaţiei tineretului româno-american, apariţie lunară1131.

O parte dintre aceste publicaţii preluau articolele apărute la

Londra, în special cele semnate de V.V. Tilea. Astfel, ziarul

America” publica, la 5 septembrie 1940, declaraţia lordului Halifax care afirma că „guvernul englez aprobă aranjamentul amical cu

Bulgaria, dar nu recunoaşte nicio cesiune teritorială făcută sub presiune şi, în special, nu recunoaşte arbitrajul de la Viena” 1132.

Interesant era şi articolul din 24 mai 1941, intitulat *Situaţia din*

România unde erau prezentate atitudinea germană faţă de populaţia română, precum şi interdicţia de a se asculta posturile de radio străine, în special BBC. Potrivit articolului, decizia avea rolul de a înlătura pericolul unei „mutilări mentale” la care erau expuşi românii prin ascultarea ştirilor difuzate de Londra1133.

Informaţiile oferite de Brutus Coste au convins autorităţile de la Bucureşti că declanşarea unor acţiuni de propagandă în SUA

nu erau propice. La 3 ianuarie 1941, mareşalul I. Antonescu nota că „românii din America trebuie să se integreze, păstrând limba, cultura şi credinţa în statul în care trăiesc. Intervenţia noastră trebuie să a fie numai culturală şi spirituală. Nu facem politică la alţii” 1134. În acelaşi context, Al. Cretzianu sugera, în perspectiva unor activităţi de propagandă în America, respectarea recomandărilor mareşalului. În acest sens, la 5 ianuarie 1942, era transmisă o circulară cu caracter secret către toate legaţiile României – document elaborat de guvernatorul Băncii Naţionale şi Ministerul

Economiei Naţionale – în care se specifica că războiul dicta exercitarea unui control strict al supuşilor români din străinătate.

Legaţiile urmau să prezinte în termen de două săptămâni listele cu românii aflaţi în afara graniţelor, scopul prezenţei lor, precum şi modul în care putea fi folosiţi în acţiuni de propagandă şi de informaţie1135. Erau vizaţi cei plecaţi la studii şi care din diferite motive refuzau întoarcerea în ţară. Cei care nu-şi finalizaseră studiile

sau nici nu intenţionau să o facă, li se tăiau subvenţiile, li se anula paşaportul diplomatic, fiind trimişi în ţară. Conform ordinului, ataşaţii militari urmau să identifice şi să constituie liste cu toţi românii a căror prezenţă în străinătate nu mai putea fi justificată. Nu era admisă niciun fel de excepţie, trimiterea lor în ţară fiind însoţită şi de o adresă către regimentul de care aparţineau, pentru mobilizarea imediată: „Împrejurările actuale de război ne obligă la acest nou tratament al studenţilor care nu pot rămâne în străinătate uneori chiar pe cheltuiala statului fără

a-şi face datoria lor de studenţi şi datoria lor de români” 1136. Ataşa

ţii militari controlau pe toţi românii din străinătate: personalul legaţiilor, studenţii, cei veniţi în călătorii de afaceri sau excursii.

Pentru spaţiul american, principala preocupare a guvernului de la Bucureşti a fost să diminueze efectele propagandei ungare.

Brutus Coste semnala în octombrie 1941 că, exceptând activitatea

lui Tibor Eckhard, în SUA nu se desfăşurau activităţi de propagandă ungară, iar în presă se publicaseră foarte puţine atacuri la adresa Ungariei. Lipsa banilor nu permitea oficiului român dezvoltarea unor programe articulate: „Cu 350 de dolari cheltuieli de reprezentare este imposibil a întreţine în mod satisfăcător relaţii locale şi să iau contact cu personalităţi influente din alte centre americane” 1137. Pe de altă parte, corespondenţele din Bucureşti erau fie inexistente, fie conţineau informaţii de importanţă secundară, care nu puteau fi folosite: „Niciun cuvânt nu s-a telegrafiat despre moralul ridicat al naţiunii, despre bravura oştirii. În lipsa ştirilor de la Bucureşti, telegramele din Moscova şi Istanbul, dau prin efectul lor cumulativ următoarea imagine despre participarea noastră la război: armata comandată şi mânată din spate cu arma de germani şi suferind o serie de înfrângeri (*aluzie la pierderile de la Odessa*, *n.n.*); în interior, lipsuri şi sabotaj” 1138. Prin comparaţie, Ungaria şi-a trimis corespondenţe de pe front, încercându-se pentru politica internă să se creeze

imaginea unui stat a cărui politică antisemită era dictată de împrejurări externe, străine convingerilor sale tradiţionale.

Dar foarte curând speranţele că românii din afara graniţelor puteau fi folosiţi pentru susţinerea cauzei naţionale s-au risipit.

Conform unei aprecieri a vicepreşedintelui Concernului american de telefoane, Walser, românii din SUA erau mai mult americani şi nu înţelegeau importanţa pe care puteau să o aibă în slujba cauzei naţionale. Existau ataşamente emoţionale, dar ele nu erau suficiente pentru organizarea unor acţiuni de susţinere a cauzei româneşti. Propaganda românească în SUA avea un impact scăzut din două motive: diversitatea spaţiului american şi lipsa de interes pentru problemele europene: „[...] Oricare altă chestiune europeană este cunoscută în oarecare măsură la Washington, dacă ieşiţi din

Capitală va fi foarte greu să găsiţi americani care să fie capabili să priceapă cele mai elementare probleme europene. În special, chestiunile legate de minorităţi devin pentru ei adevărate enigme” 1139, în acest context, succesul unor campanii axate pe diferendul româno-ungar asupra Transilvaniei era incert:

«Simpatia opiniei publice americane este o funcţie directă de zgomotul pe care-l face fiecare în jurul dreptăţii sale” 1140. Intenţia autorităţilor de la Bucureşti a fost să stabilească un front comun de acţiune cu grupurile emigraţiei româneşti din Anglia şi din SUA.

Existau însă numeroase bariere, care au împiedicat cele două părţi să-şi unească eforturile în promovarea unor acţiuni constructive.

Pe de o parte, mare parte a emigraţiei româneşti respingea ideea unei colaborări cu regimul de la Bucureşti, iar pe de altă parte, dificultăţile din interiorul emigraţiei de a se reuni într-un front comun. Situaţie exasperantă, care l-a determinat pe Brutus Coste să afirme într-o scrisoare adresată lui Grigore Gafencu la sfârşitul anului 1943 că „fiecare trage în altă direcţie şi pe cont propriu, sau pe socoteala unei

fracţiuni politice (imaginare sau reale) de acasă" 1141. Printre cei mai activi reprezentanţi s-au numărat fostul ministru al României la Londra, V.V. Tilea şi fostul ministru al României la Washington, Carol Davila1142.

Iniţiative pentru organizarea emigraţiei româneşti au venit şi din partea fostului rege Carol al II-lea care, stabilit pe teritoriul mexican din iulie 1941, a iniţiat o serie de demersuri pentru a-şi ralia o parte din emigraţia românească. Demersurile sale aveau un scop bine definit: revenirea pe tronul României, iar o mişcare

„De opoziţie" faţă de regimul Antonescu şi faţă de Axă i-ar fi creat un important capital de imagine1143. Acţiunile fostului rege nu au întrunit însă acceptul aliaţilor anglo-americani. Faţă de astfel de iniţiative, Departamentul de Stat şi-a exprimat speranţa că

„Mişcările libere" nu vor servi la transplantarea pe pământ american a disputelor politice din ţările de origine. Rezultatele acţiunilor fostului ministru, Carol Davila, au fost pentru început promiţătoare. Departamentul de Stat informa, la 11 martie 1942, ambasada americană din Londra că Davila reuşise să unifice o parte a emigraţiei româneşti din SUA1144. Deşi a încercat să atragă şi grupurile din Marea Britanie, eforturile sale au eşuat din cauza rivalităţilor din rândul comunităţii româneşti1140. Dar potrivit soţiei fostului reprezentant american la Bucureşti, Mott Günther, la nivelul anului 1942, imaginea României atât la Londra, cât şi la

Washington nu era una dintre cele mai bune, nici măcar în cercurile care simpatizau cauza românească. Activitatea celor doi reprezentanţi ai emigraţiei române erau exemplele „triste" ale unei cauze pierdute. O vreme eforturile lui Carol Davila au fost încurajatoare, dar atacurile împotriva fostului rege Carol al II-lea au determinat oficialităţile americane să manifeste rezerve faţă de activitatea emigraţiei româneşti: „[...] Oficialitatea de la Washington a început să manifeste o vădită plictiseală, mai ales de când Citta Davila a

...

pornit o violentă campanie împotriva fostului rege Carol al

II-lea, transpunând astfel dispute interne româneşti în sânul opiniei publice americane. [...] D-na Günther a precizat că a ţinut să aducă

[*la cunoştinţa*, *n.n*.} cercurilor bucureştene, pentru ca să se ştie aici ce atmosferă defavorabilă creează ţării asemenea personaje, acolo unde, dacă n-aţi putut trimite oameni mai de soi era mai bine dacă nu aveaţi pe nimeni” 1146.

Activitatea lui V.V. Tilea la Londra nu a reuşit să obţină recunoaşterea guvernului britanic1147. „Mişcarea Românilor Liberi”.

a falimentat din cauza neînţelegerilor dintre membrii organizaţiei.

La numai o lună de la înfiinţare, în mai 1941, un alt grup, sub conducerea lui V. Cornea, punea bazele unei alte organizaţii numită

„Romanian Democratic Comitee”. În ciuda eforturilor de conciliere, emigraţia română şi-a măcinat energiile în conflicte inutile. Guvernul britanic anunţa încă din decembrie 1941, că nu recunoştea nicio organizaţie a emigraţiei româneşti. La 10 februarie 1943, secretarul de Stat pentru Afaceri Externe, A. Eden, dezaproba deschis activitatea Mişcării „România Liberă” din Londra: „Guvernul Majestăţii Sale nu recunoaşte nicio aşa-numită «mişcare a românilor liberi» din Londra sau din altă parte şi nici nu aprobă activitatea secţiunii din Londra. Din informaţiile de care dispunem, aceasta nu este reprezentativă nici pentru opinia generală din

România, nici pentru opinia românilor din ţara noastră. Guvernul

Majestăţii Sale apreciază, oricum, dorinţa românilor din această ţară de a contribui la efortul de război al Naţiunilor Unite. Ei au posibilitatea de a contacta un ofiţer a cărui însărcinare este aceea de a le asigura tot sprijinul necesar şi de a-i ghida spre acest scop” 1148. La Londra, fusese înfiinţat, la sugestia Foreign Office, un „Birou pentru afacerile româneşti”, care trebuia să coordoneze toate activităţile românilor. Activităţile lui V.V. Tilea nu erau privite cu simpatie de oficialii acestui birou. Raţiunile guvernului britanic se înscriau pe linia obiectivelor strategice în Balcani şi a înţelegerilor survenite cu Uniunea Sovietică. Sprijinirea emigraţiei române ar fi presupus recunoaşterea revendicărilor acesteia – graniţele statului român din

1918 – ceea ce venea în contradicţie cu ordinea care se prefigura la sfârşitul războiului.

În acelaşi timp, nici activitatea lui Davila nu mai beneficia de sprijinul guvernului SUA, deşi continua să întrunească adeziunile românilor americani. Autorităţile americane se arătau nemulţumite

de încercările lui Carol Davila de a obţine recunoaşterea oficială, ca exponent al naţiunii române din partea guvernelor britanic şi american.

Din 1944, fostul rege Carpi al II-lea a luat în calcul varianta unei colaborări cu sovieticii. În cadrul unei întrevederi cu ambasadorul sovietic în Mexic, Konstantin Umański, Ernest Urdăreanu, transmitea, la 6 mai 1944, disponibilitatea fostului suveran de a acţiona pentru desprinderea României din cadrul Axei1149. Propunerea a fost privită cu toată seriozitatea de către Moscova. La

24 mai 1944, Stalin primea un raport în care se menţiona: „La 22

mai a.c. a avut loc o discuţie cu generalii prizonieri de război români

Mazarini, Lascăr, Dimitriu, Nedelea şi Brătescu despre atitudinea lor faţă de fostul rege român aflat în emigraţie şi despre atitudinea diferitelor cercuri politice şi militare din România faţă de el.

Generalii români prizonieri participanţi la discuţie au, în mare, o părere pozitivă despre fostul rege Carol şi şi-au exprimat intenţia să colaboreze cu regele, adevărat, cu unele rezerve” 1150. Fostul rege era informat la 25 aprilie că Uniunii Sovietice îi era „complet indiferent” cine se afla pe tronul României, că nu avea pretenţii teritoriale şi că dorea ieşirea României din război. Câteva zile mai târziu, Victor Pangal îi telegrafia că evoluţia situaţiei din ţară reclama formarea unui guvern şi proclamarea lui Carol ca regent.

Şi deşi lipsesc două pagini din însemnări, ceea ce a rămas pare să confirme ideea unui contact cu sovieticii: „A promis să transmită întocmai la Moscova. [...] Am sentimentul că pot privi viitorul cu mai multă încredere. Scrupule nu am de a fi făcut acest gest, căci, timp de

patru ani, am încercat tot ce era posibil cu anglo-saxonii şi, în mod sistematic, am fost continuu refuzat şi jignit” 1151.

Folosirea fostului rege în propaganda sovietică către România indică interesul Moscovei pentru propunerile lui Carol. O telegramă a ambasadei americane din Stockholm, din 10 august 1944, informa

Departamentul de Stat că ministrul României din Helsinki a transmis o informaţie potrivit căreia propaganda sovietică adresată trupelor române de pe front îl indica pe Carol al II-lea ca posibil conducător al României. Potrivit diplomatului român, această opţiune s-ar datora fie unei proaste informări a Moscovei asupra popularităţii lui Carol în ţară, fie dorinţei de a semăna discordia în rândurile poporului român. Informaţii similare erau furnizate

Departamentului de Stat şi Foreign Office1152. >* –

Informaţiile referitoare la propaganda sovietică erau reale.

Odată cu intrarea trupelor sovietice pe teritoriul românesc, numele lui Carol al II-lea a fost vehiculat, ca posibilă alternativă, însă din aprilie 1944, din momentul încheierii primului acord de delimitare a sferelor de influenţă între Marea Britanie şi URSS, numele fostului suveran a fost folosit sporadic. Odată cu declaraţia lui

Molotov că Uniunea Sovietică nu urmăreşte o schimbare de regim în România şi nici amestecul în afacerile interne, propaganda sovietică nu a insistat asupra unui posibil lider sau grup de opoziţie care să preia conducerea ţării.

V. D. Acţiunea românească la:

a. Berlin

Raporturile de propagandă dintre România şi Germania au avut la bază o singură constantă: stăruinţa forurilor decizionale, germane şi româneşti deopotrivă, de a cointeresa un spaţiu public ostil. Motivaţiile erau diferite. În spaţiul german, România era percepută ca o beneficiară a Tratatului de la Versailles, în timp ce imaginea Germaniei în cadrul societăţii româneşti se depreciase considerabil în urma evenimentelor din vara anului 1940. Un prim pas al colaborării în domeniul propagandei a fost semnarea

Protocolului adiţional secret pe probleme de presă şi propagandă odată cu aderarea României la Pactul Tripartit, la 23 noiembrie

1940, act prin care Germania îşi asigura controlul asupra mijloacelor de informare. Textul protocolului a fost semnat de ministrul german la Bucureşti, Manfred von Killinger şi de către preşedintele

Consiliului de Miniştri, Mihai Antonescu. În preambulul documentului se stipula: „Guvernul Regal Român, pe de o parte, şi guvernul Reichului german, pe de altă parte, convin prin plenipotenţiarii lor [...] asupra următorului Protocol adiţional secret la

Pactul Tripartit cu privire la presă, serviciul de informaţiuni şi de propagandă [*subl*. ns.] ”1153. În primul articol se prevedea colaborarea corespunzătoare „spiritului şi ţelurilor Pactului

Cu aproape o lună înainte de declanşarea Campaniei din Est, tex u a suferit o modificare la art. III1155. Astfel, la 2 mai 1941, era remis ministrului Gheorghe Davidescu un nou proiect de pe° °

adiţional la Pactul Tripartit, unde se prevedea că organizaţiile profesionale ale ziariştilor din cele două ţări urmau să fie controlate şi coordonate direct de către miniştrii Afacerilor Străine, în noua variantă, se prevedea ca cele două ministere să numească „unul sau mai mulţi experţi”, care să adopte „măsurile necesare [...] prin presă şi propagandă pentru a sprijini politica statelor din Pactul

Tripartit şi pentru a combate politica puterilor duşmane” 1156.

Totodată, cele două părţi se obligaju să realizeze un schimb de experţi „extrem de pricepuţi”, care să elaboreze planuri „potrivite pe terenul presei, serviciului de informaţii şi al propagandei” 1157, precum şi pentru a susţine interesele Pactului Tripartit. Varianta finală a documentului a fost semnată către sfârşitul anului 1941, fiind încredinţată reprezentantului român la Berlin, Raoul Bossy.

Deşi protocolul funcţiona pe bază de reciprocitate, România continua să ocupe un spaţiu redus în presa Reichului. Prin comparaţie, ziarele româneşti acordau spaţii largi tuturor problemelor care interesau Germania1158. Dar aceasta se întâmpla şi din cauza lipsei

iniţiativelor româneşti. Nichifor Crainic arăta în martie 1941

că „ei [germanii, n.n.] au luat iniţiativa de apropiere pe teren cultural de noi. Chiar ei cer să-i introducem în diferite laturi ale vieţii noastre româneşti. [...] Am pus să se scrie o scurtă istorie a românilor, care se traduce în nemţeşte şi va fi folosită de soldaţii germani în România” 1159.

Dacă la începutul războiului colaborarea româno-germană se derula sub cele mai bune auspicii, după dezastrul de la Stalingrad situaţia s-a modificat radical. Acesta a fost motivul pentru care, la nivel oficial, s-au depus eforturi intense, concretizate în ample campanii informative, care aveau rolul de a diminua starea de încordare şi de a readuce încrederea între participanţii la lupta comună. Stăruinţele nu au rămas neobservate. Un buletin al presei americane sesiza că folosirea în mod excesiv de către propaganda germană a unor sintagme precum „frăţia de arme”, „alianţa indestructibilă”, „spaţiul unitar”, „camaraderia româno-germană”.

Indica în realitate starea de instabilitate şi de nesiguranţă a alianţei.

Aşa cum aminteam la început, principalele canale de acţiune germană în România erau Legaţia Germană la Bucureşti, serviciile culturale, precum şi activitatea deloc neglijabilă a minorităţii germane, în 1942, la Bucureşti erau editate, de exemplu cinci

publicaţii germane, între care şi un cotidian, ele fiind stipendiate fie de Legaţie, fie de reprezentanţii Misiunii Germane în

România1160. Pe lângă articolele din presa centrală, existau ziare şi reviste dedicate în mod exclusiv unui singur subiect: participarea comună la război. Amintim periodicul german „Der Soldat”, care avea un ritm de apariţie de trei ori pe săptămână. Colaborarea radio presupunea la fel ca şi în cazul presei scrise existenţa unor emisiuni speciale. Pe lângă difuzarea unor programe culturale – piese de teatru, conferinţe, muzică – exista şi o oră destinată colaborării militare, intitulată *Ora ostăşească germano-română*.

Tema centrală s-a concentrat îndeosebi asupra alianţei româno-germane şi a scopurilor comune ale acesteia.

Schimburile de ziarişti aveau la bază ideea de reciprocitate, în aprilie 1942, cheltuielile ziariştilor germani erau suportate de către statul român, iar sumele acordate acestora variau între

400.000 şi 25.000 lei lunar1161. Deşi nu am reuşit identificarea unui document similar pentru ziariştii români din Germania, un raport din octombrie 1941, insista asupra „avantajelor" oferite de Ministerul German al Propagandei ataşaţilor de presă străini. Raportul atrăgea atenţia forurilor din ţară asupra calităţii ziariştilor români prezenţi în capitala Germaniei1162. Ovidiu Ciordaş, consilier de presă la Berlin, avertiza că „ziariştii români sunt simpli amatori care n-au niciun interes profesional şi sunt numai profitori ai avantajelor pe care Ministerul german al Propagandei le dă ziariştilor străini, în fiecare zi apar aici noi corespondenţi de presă ai ziarelor din ţară. Dacă nu se iau urgente măsuri de către guvernul român pentru selecţionarea lor vom avea cel mai mare număr de corespondenţi trecuţi pe lista de avantaje a Ministerului

Propagandei, în schimb niciun membru al Asociaţiei corespondenţilor străini, unde cooptarea se face numai pe baza activităţii profesionale" 1163. Avertismente asemănătoare transmitea şi Raoul

Bossy căruia directorul de la Auswărtigen Amt i-a sugerat trimiterea unei „garnituri" de corespondenţi profesionişti în locul

„Mediocrităţilor existente" pentru a se putea opune cu succes

„Elementelor de valoare ungare" 1164. Serviciul de presă de la Berlin funcţiona la începutul Campaniei din Răsărit numai cu cinci funcţionari, locaţia acestuia fiind într-o mansardă. Toate aceste greutăţi nu făceau altceva decât să sporească şi mai mult dificultăţile de reprezentare, în martie 1942, se transmitea că „nu se

cuvine să ne amăgim cu gândul că nimic nu-i mai simplu decât să-i câştigăm pe germani pentru cauza dreptăţii noastre” 1165.

Pe această temă s-au purtat numeroase corespondenţe între

Ministerul Propagandei şi Raoul Bossy, ministru plenipotenţiar la Berlin (l martie 1941 – 15 iunie 1943), care avertiza că activitatea sa riscă să fie compromisă din cauza reprezentanţilor de presă:

„Ziariştii au o comportare uşuratică şi dăunătoare intereselor româneşti” 1166. Serviciul de presă din Berlin transmitea la rândul său, la 5 mai 1942, că redacţiile şi agenţiile de presă germane nu puteau folosi corespondenţele trimise din România1167.

În acelaşi scop a intervenit şi Sextil Puşcariu, directorul Institutului Român de la Berlin, care într-un memoriu adresat

Ministerului Propagandei, propunea modificarea strategiilor de popularizare a imaginii României în Germania. Deşi de nenumărate ori institutul a fost acuzat de Mihai Antonescu că desfăşoară o activitate „impregnată de spirit legionar”, Sextil Puşcariu nu s-a lăsat intimidat şi la 29 iulie 1941 a remis ministrului

Popagandei un amplu raport în care a expus pe larg problemele instituţiei. Primul loc era ocupat de problemele financiare, care blocau toate iniţiativele culturale. În opinia lui S. Puşcariu institutul devenea principalul instrument de promovare a propagandei culturale, prin publicarea de articole, organizarea de expoziţii şi prin atragerea personalităţilor culturale germane1168: „[...] Statele care au apucat să aibă în Germania asemenea institute au câştigat un mare avantaj faţă de cele ce vor încerca să le creeze de aici înainte” 1169. S. Puşcariu informa că adeseori România era confundată cu Bulgaria, iar capitala era plasată la Budapesta: „Vecinii noştri (ungu*rii, n.*n.), izbutesc să facă o propagandă atât de activă şi de rodnică pentru că fiecare ungur e un propagandist activ uitând în străinătate orice diferenţe de politică internă, sacrificând bani, muncă şi vreme pentru ca să se vorbească mult şi bine despre ţara lui. Noi ne complăcem să criticăm şi nu ne sfiim să vorbim rău unii de alţii chiar în faţa străinilor” 1170. S. Puşcariu recomanda schimbarea consilierilor de presă, care creau deservicii imaginii

României. Se sugera o selectare mai atentă a celor trimişi în

străinătate: „Rolul consilierului de presă e mai mult să fie la curent cu ceea ce gândesc cercurile germane şi ce pregăteşte propaganda politică duşmană, el trebuie înainte de toate să fie bine informat şi să informeze Legaţia de ceea ce se pregăteşte, pentru ca

reacţiunea să poată urma prompt şi la locul potrivit” 1171. Totodată, semnala că cei mai buni ambasadori ai României în Germania erau, contrar tuturor aşteptărilor, saşii şi şvabii, motiv pentru care propunea decorarea acestora pentru serviciile aduse ţării. Un alt mijloc era stipendierea ziariştilor germani. Tot el se pronunţa pentru înfiinţarea unei societăţi culturale româno-germane. Aceasta a fost în realitate şi singura sugestie căreia i s-a dat curs, fiind înfiinţată la sfârşitul lunii iulie 1942. Ocazie folosită de M. Antonescu de a insista, în discursul pronunţat în Aula Facultăţii de Drept din

Bucureşti, asupra destinelor comune ale celor două naţiuni1172.

Institutul a continuat să funcţioneze, documentele de arhivă înregistrând pentru ianuarie 1942 un ciclu de conferinţe ţinute de personalităţi române precum M. Vulcănescu, Golopenţia, C. Noica.

S. Puşcariu găsise şi metoda pentru atragerea publicului: împărţirea de pachete cu alimente.

Existau însă şi alte dificultăţi de reprezentare. Un raport de presă din Berlin atrăgea atenţia că cercurile germane şi-au manifestat interesul faţă de România numai din momentul în care ţara se angajase în războiul împotriva Uniunii Sovietice. Numeroase aspecte politice şi economice continuau să rămână necunoscute opiniei publice germane. La numai o lună de la declanşarea Campaniei din răsărit, Raoul Bossy transmitea Ministerului Afacerilor

Străine că „se impunea reorganizarea serviciilor de presă de la

Berlin”, aceasta cu atât mai mult cu cât Goebbels îşi oferise disponibilitatea ca presa germană să găzduiască tot mai multe articole referitoare la România1173. Ministrul Cretzianu sugera, totodată, şi revizuirea activităţii Institutului român1174 „în raport cu sumele pe care le primeşte” 1175. Aceasta cu atât mai mult cu cât trebuia

contracarată o acţiune ungară deosebit de puternică şi ale cărei mijloace erau cu mult mai diversificate1176. Existau în Germania nu mai puţin de trei institute ungare, precum şi unul la Viena – „Collegium Hungaricum” – înfiinţat cu „misiunea specială de informare şi influenţare a cercurilor ştiinţifice şi politice vieneze în problemele sud-estului european” 1177. La aceasta se adăugau schimburile de presă şi universitare, precum şi articolele pozitive publicate în presa germană. Temele predilecte ale propagandei ungare se concentrau asupra Transilvaniei şi a căilor de rezolvare a statutului populaţiei româneşti din regiune. Intens vehiculate şi promovate de către o serie de personalităţi maghiare aflate în

Gerimania sau de către membrii legaţiei erau ideile referitoare la un schimb de populaţie sau la crearea unui Ardeal independent, ceea ce ar fi dus la stingerea diferendelor dintre cele două state1178.

Pentru susţinerea intereselor maghiare erau mobilizaţi ziarişti maghiari „bine pregătiţi şi bine plătiţi” 1179. La fel de bine plătite erau şi persoanele care susţineau cauza ungară şi care puteau influenţa prin prestaţia lor opinia publică germană. Statul ungar înţelegea să nu facă economii asupra unui capitol esenţial pentru planurile sale. Calitatea materialului de propagandă „foarte îngrijit editat” a contribuit fără îndoială la succesul rapid şi constant al tezelor maghiare. Potrivit Legaţiei de la Berlin, pentru susţinerea cauzei româneşti fuseseră difuzate în capitala germană nu mai puţin de 3.000 de volume cu caracter istoric şi etnografic realizate de Gh. Brătianu, Sabin Mânuilă, I. Nistor, P.P. Panaitescu, Radu

Vulpe, I. Popescu-Spineni. Pentru contracararea tezelor maghiare se sugera Academiei Române realizarea unei lucrări ştiinţifice, documentate, care să cuprindă o bogată bibliografie, dar şi izvoare, inclusiv ungare, referitoare la „continuitatea elementului românesc în Dacia” 1180.

România trebuia să înlăture „anumite rezerve” care existau atât la nivel oficial, cât şi în cadrul opiniei publice germane. Astfel într-un

articol intitulat „Minoritățile germane în sud-est”, publicat în iunie 1941, se critica tendința de deznaționalizare manifestată de unele state din zonă, iar România ocupa un loc central. În finalul articolului se recunoștea totuși că statul român protejase în mod

„Satisfăcător” minoritatea germană, îngrijorător era însă faptul că exista un număr „foarte mare de germani care continuau să vadă în România doar beneficiara Tratatului de la Trianon, iar presa centrală a Reichului continua să susțină o astfel de opinie.

Mihai Antonescu, într-un memoriu din 11 februarie 1942, adresat Cartierului General al Führerului sublinia necesitatea elabo

rării unui nou program care „să suplinească ceea ce n-am împlinit în 25 de ani în domeniul propagandei internaționale” 1181. La începutul anului 1942, se dispunea adaptarea propagandei în Germania în funcție de realitățile existente: folosirea importantului capital de imagine câștigat odată cu participarea la Campania din Răsărit, ceea ce presupunea interesarea spațiului public german pentru problemele românești. Aceasta cu atât mai mult cu cât se constata

„O stare de spirit imprecisă, pe care cu orice mijloace trebuie să o

limpezim” 1182. Dar deseori, planurile de propagandă au rămas la stadiul de intenții. Materialul propagandistic românesc fie lipsea, fie nu se ridica la standardele dorite. Ilie Ilcuș solicita, la 27 mai

1942, Marelui Stat Major trimiterea urgentă de reportaje referitoare la participarea României la operațiunile militare de pe frontul de Est, deoarece presa germană nu dispunea de astfel materiale1183.

Vehicularea unor teze precum „superioritatea etnică” în strânsă legătură cu afirmarea naționalității riscau, conform rapoartelor, să cadă în desuetudine. La Berlin astfel de teze puteau fi catalogate ca

reproşuri indirecte la adresa spaţiului vital. Discursul trebuia revizuit în condiţiile în care temele propagandei ungare mult mai nuanţate se pliau pe cele ale Reichului şi aveau un impact mult mai mare: „[...] Propaganda noastră în Germania va trebui pentru o vreme să lase pentru o vreme pe planul doi [...] domeniul etnicului cu tot cu pitorescul lui (folclor, artă populară, icoane bizantine, scoarţe olteneşti şi trofee de vânătoare), apăsând cu toată puterea asupra calităţilor structurii politice şi asupra elementelor de civilizaţie autentică din viaţa naţională a României" 1184. Alexandru

Hodoş sugera de asemenea să se renunţe la „notele de balcanism", care erau extrem de dăunătoare: „[...] Noi înşine facem adesea împotriva noastră cea mai dăunătoare contrapropagandă, dând motive duşmanilor noştri să ne arate drept un popor înapoiat şi neorganizat" 1185. El acuza comoditatea consilierului de presă de la Berlin, Ovidiu Ciordaş, care nu adapta materialele trimise de la Bucureşti la condiţiile din Germania. Sugera rechemarea acestuia în ţară pentru a lua contact cu realităţile şi pentru a fi „îndoctrinat în spiritul demnităţii naţionale", în acest sens se dorea, editarea unui buletin informativ, care să reflecte realitatea românească, publicarea a cât mai multe articole în presa germană axate pe ideea colaborării dintre cele două ţări, înfiinţarea unei agenţii de presă care să furnizeze material ilustrativ pentru ziarele germane şi, nu în ultimul rând, „stoparea inflaţiei corespondenţilor români de presă". Alexandru Hodoş identifica două categorii de corespondenţi, ambele nefolositoare cauzei naţionale: cei care obţineau beneficii de la Ministerul German al Propagandei şi cei care se ocupau de dezvoltarea afacerilor personale. Nu erau dorite nici excursiile în grup ale ziariştilor din ţară, fiecare ziar putând

Ssă-şi trimită un singur corespondent. Alte măsuri vizau o mai bună

Icolaborare între agenţiile de presă ale celor două ţări, reorganizarea

serviciului de primire a presei, organizarea unor conferinţe

zilnice de presă, controlul ataşatului de presă şi a activităţii corespondenţilor, cultivarea legăturilor culturale şi din nou revizuirea activităţii Institutului Român de la Berlin ceea ce presupunea anularea contractului lui Sextil Puşcariu şi un control riguros al fondurilor. Se sugera trecerea institutului sub controlul Ministerului Propagandei, în noua formulă, discursul propagandistic urma să se axeze pe colaborarea româno-germană, militară, economică, culturală. Alexandru Hodoş propunea editarea unor noi albume, dar nu „cu ţărani rezemaţi în bâte şi ziduri de mănăstiri, ci

«România la lucru»", de reviste în limba germană care să se axeze de toate problemele politice şi culturale ale Sud-Estului european.

Interesul opiniei publice germane faţă de România era reflectat de rapoartele lunare intitulate „Atitudinea presei germane faţă de România". Pentru perioada 15 aprilie-15 iunie 1942, în atenţia presei germane au stat subiecte precum: 1. războiul – „articole puţine, dar elogioase"; 2. raporturile româno-ungare – „nu au fost atinse de presa germană [...]. Nici problemele noastre, nici cel ale ungurilor în legătură cu Ardealul nu sunt înregistrate de ziarele germane. [...] În comparaţie cu România, Ungaria se bucură de mult mai mult spaţiu şi atenţie în presa germană"; 3. raporturile româno-bulgare – socotite complet clarificate, presa germană laudă „modestia pretenţiilor bulgare şi spiritul conciliant al românilor; situaţia internă comentată favorabil" 1186. Dar aşa cum precizam ritmul prezentării imaginii României în presa germană era influenţat în mare măsură de evoluţia operaţiunilor militare. Către sfârşitul anului 1942, în presa germană şi-au făcut loc tot mai multe articole despre participarea României la războiului din răsărit. De altfel, temele despre România se reduceau doar la abordarea subiectelor militare, importante în condiţiile în care ele sporiseră

„Capitalul moral în faţa oficialităţii şi opiniei publice germane" 118

Din punctul de vedere al activităţilor propagandistice, dar şi al raporturilor de presă, anul 1943 era apreciat ca unul care oferise cele mai bune rezultate. Dar în acelaşi timp, anul 1943 avea să fie unul

dintre cei mai dificili pentru Reich şi pentru aliaţii săi.

Informaţiile transmise, la 16 martie 1943, Ministerului Popagandei semnalau că propaganda regimului nazist nu mai convingea în privinţa posibilităţilor obţinerii victoriei: „[...] Va trebui să treacă oarecare vreme pentru ca puterile Axei să facă gesturi care să vizeze

mari repercusiuni psihologice” 1188. Dar după numai două săptămâni, propaganda germană a reuşit să obţină unul dintre cele mai mari succese ale sale, reuşind să mobilizeze populaţia1189. Pentru această perioadă reprezentarea României în presa germană a înregistrat un ritm scăzut. Atenţia era canalizată asupra propriului război. Totuşi, era subliniată „hotărârea noastră de a duce războiul mai departe”. Gherasim Pantea propunea reînnoirea temelor de propagandă, deoarece „utilizarea permanentă a unor clişee comune ajunge să nu mai impresioneze” 1190. Răceala vizibilă în presa germană poate fi interpretată ca un răspuns la jocul duplicitar al lui Mihai Antonescu. La 27 mai 1943, cotidianul german „Deutsche

Allgemeine Zeitung” lansa un atac dur la adresa statului român:

„Tratatul de la Trianon a creat România în detrimentul Ungariei

[...], iar verdictul de la Viena a servit o reparaţie justă Ungariei” 1191.

Legaţia României la Berlin a protestat printr-o amplă scrisoare.

Gherasim Pantea, consilierul de presă al Legaţiei, considera că

„Dacă nu sunt dispuşi *germanii*, *n*. *n*] să prezinte trecutul nostru într-o lumină mai favorabilă [...] cel puţin să nu repete imaginea falsă de până acum şi să insiste mai degrabă asupra contribuţiei noastre la război” 1192. Articolul era un avertisment, subliniindu-se că Tratatul de la Trianon a creat România în dauna Ungariei, iar

Actul de la Viena era o reparaţie justă1193.

Înfiinţarea Biroului Păcii, precum şi refuzul de a sancţiona atitudinea unor ziarişti români, care erau promotorii curentului antigerman, au determinat nu de puţine ori un schimb necordial de telegrame şi note verbale. Cel mai cunoscut caz este cel al lui

Pamfil Şeicaru, care din primăvara anului 1943, a difuzat o serie de articole antigermane. Potrivit unui raport britanic „cenzura românească ar fi trebuit teoretic să le oprească; totuşi majoritatea acestor articole nu au ajuns niciodată în mâinile cenzurii, iar faptul că ele apăreau săptămânal în sute de mii de exemplare şi atacau fără nicio rezervă politica externă a guvernului sau chiar pe nemţi dovedeşte limpede că o astfel de acţiune este pusă la cale şi suportată de guvern” 1194. La fel ca şi în august 1941, Manfred von

Killinger a transmis lui Mihai Antonescu, la 15 septembrie 1943, o notă verbală, prin care Legaţia germană protesta împotriva activităţii vădit antigermane a lui Pamfil Şeicaru: „Cu toate că Legaţia

Germaniei s-a plâns în repetate rânduri Guvernului Regal Român asupra activităţii de presă a domnului Pamfil Şeicaru, nu a intervenit

nicio ameliorare. Ca dovadă că dl. Pamfil Şeicaru continuă a publica articole care sunt destinate să tulbure rămăşiţele de prietenie româno-germană. […]. Legaţia protestează împotriva acestei acţiuni distructive a domnului Pamfil Şeicaru îndreptată în contra Reichului şi a relaţiilor româno-germane şi roagă să i se comunice cât mai curând măsurile luate de guvernul român împotriva lui Şeicaru” 1195.

Dar demersul ministrului german a rămas fără rezultat, Mihai

Antonescu considerând intervenţia lui von Killinger drept un amestec în afacerile interne ale statului român.

Din 1943, România a început să caute căile pentru ieşirea din război şi pentru încheierea unei păci separate. „Frăţia de arme româno-germană” devenise o formulă lipsită de conţinut. Realitatea frontului nu putea fi ignorată la nesfârşit. Campaniile de presă s-au intensificat. Ziarele germane publicau articole unde era elogiată hotărârea României de a lupta împotriva bolşevismului:

„Simultan cu participarea masivă a trupelor române la război,

inamicul şi-a intensificat războiul nervilor contra ţării. Conducerea ţării nu s-a lăsat influenţată, iar răspunsul a fost dat de strălucita performanţă a trupelor române de pe front. Aceasta este expresia voinţei de rezistenţă a României, care va întrebuinţa toate mijloacele spre a împrăştia speranţele inamicului” 1196. Mediatizarea intensă a efortului de război românesc în presa germană în ultima parte a războiului poate fi interpretată ca o încercare strategică.

Deşi România era singurul aliat care se ridicase la nivelul aşteptărilor germane, guvernul de la Bucureşti era tot mai puţin încrezător în şansele de succes ale luptei împotriva bolşevismului.

2. Roma

Pentru Italia instrucţiunile de propagandă de la sfârşitul anului

1941 prevedeau: identificarea tuturor mijloacelor de propagandă utilizate de către Ungaria; a persoanelor şi centrelor de acţiune maghiare; organizarea unui serviciu cultural cu caracter permanent1197; aflarea cu „orice preţ” a intenţiilor italiene în Balcani, precum şi modul în care vedeau cercurile oficiale o „eventuală colaborare româno-italiană în Balcani” 1198. Diversitatea mijloacelor de propagandă ungară în Italia – institute, colegii, catedre de limba şi literatura maghiară, schimburi universitare, societăţi culturale, publicaţii de popularizare şi ştiinţifice, restaurante, hoteluri, birouri

de voiaj, cofetării, frizerii – punea încă o dată în evidenţă inferioritatea mijloacelor de acţiune româneşti1199. Exista o tradiţie a schimburilor culturale ungaro-italiene, la care se adăuga şi o afinitate confesională determinantă: catolicismul. În comparaţie cu România, relaţia Ungariei cu spaţiul catolic, şi implicit cu

Vaticanul, era una privilegiată. În aprilie 1941, ministrului Propagandei, Nichifor Crainic, îi era adresată o scrisoare unde erau descrise condiţiile improprii dezvoltării în Italia a unor acţiuni de anvergură, motivele fiind de ordin politic: „Roma continuă să considere Budapesta drept pionul principal în blocul politic al Axei

[...]. Propaganda noastră în chestiunea arbitrajului se poate face mai degrabă printr-o acţiune nu publică, ci prin una de la om la om, în

convorbiri particulare, prin contacte personale cu persoane oficiale şi cu ziarişti şi cu material de propagandă expediat personalităţilor de vază din Italia” 1200.

În comparaţie cu mijloacele ungare, România avea în Italia Şcoala română de la Roma, un colegiu şi Casa Română din Veneţia1201. Nu existau legături cu presa din provincie, iar la radio se difuzau foarte puţine informaţii despre România. Propaganda Ungariei se desfăşura prin intermediul Legaţiei, Academiei Maghiare de la Roma, a restaurantelor cu specific unguresc, precum şi a unei frizerii unde puteau fi găsite materiale informative – ziare, broşuri, pliante1202. Succesul propagandei ungare nu era determinat numai de o puternică susţinere financiară, ci şi de valoarea profesională a personalului. Funcţionarii maghiari aveau o vechime pe posturi de cel puţin 10 – 15 ani, ceea ce presupunea o bună cunoaştere a spaţiului în care îşi desfăşurau activitatea. Prin comparaţie, fluctuaţia personalului românesc nu permitea menţinerea într-un post mai mult de doi ani, practic doar perioada de acomodare, după care erau transferaţi în alte ţări sau erau rechemaţi în ţară. La sfârşitul anului 1941, prin comparaţie, numărul propagandiştilor unguri din Italia atingea o cifră pe care statul român nu avea cum să o acopere (a se vedea tabelul). Un număr sporit de agenţi de informare şi propagandă activau pe teritoriul întregii Italii. Pe de altă parte, în activitatea de propagandă erau implicaţi şi corespondenţii de presă, care aveau o mare mobilitate, serviciile lor fiind recompensate. Ca şi în cazul german, temele revizioniste ungare îşi găseau ecou în Italia, o ţară care, deşi membră a Societăţii Naţiunilor, se ridicase printre primele împotriva

ordinii stabilite la Paris. Reprezentantul român arăta că „Ungaria îşi organizează propaganda în sensul unei politici care nu cere, ci apără [*subliniere document, n.n.*}. Ungaria nu şi-a slăbit

acţiunea de propagandă, ci dimpotrivă şi-a intensificat-o. Iar pentru Italia, pe plan politic, tema pe care se aşază este: reliefarea actului de dreptate săvârşit la Viena şi încercarea de a vădi cât este de fundat pe realităţi aceste act” 1203. Tema nu era cenzurată deoarece corespundea punctului de vedere oficial italian în această problemă. România nu putea însă să abordeze chestiunea revizuirii

Actului de la Viena fără să creeze tensiuni în interiorul Axei.

Propaganda culturală reprezenta singura soluţie pentru promovarea într-un spaţiu revizionist şi apropiat Ungariei a temelor referitoare la cultura şi civilizaţia românească.

Nr. curent	Ungaria	România
Consilieri de presă	1	1
Secretari de presă	1	1
Profesori şi lectori universitari	8	5
Elevi ai celor două academii	40	10
Consilieri culturali	1	
Secretar cultural	1	
Corespondenţi al Agenţiilor Telegrafice	2	
Corespondenţi de ziare	12	
Oficii de turism	1	

Legaţia solicita trimiterea unui consilier cultural care să cunoască realităţile italiene şi să aibă legături cu mediile culturale, precum şi cu cele din presă. De asemenea, era nevoie de cel puţin un corespondent de presă şi un reprezentant al Agenţiei Rador.

Lipsa personalului şi a mijloacelor financiare blocau orice tentativă de a organiza o propagandă care să o concureze cu succes pe

cea ungară. În faţa unei situaţii atât de dificile, ministrul României

la Roma, Vasile Grigorcea, declara că îşi declina orice răspundere pentru propaganda românească din Italia dacă autorităţile continuau aceeaşi politică: de se cere rapoarte şi propuneri şi de a se refuza personalul şi mijloacele materiale[1204]. V. Grigorcea sublinia că avea nevoie de ziarişti profesionişti şi nu de corespondenţi de presă care „să figureze doar pe lista diplomatică a trimişilor români în străinătate". Aceleaşi probleme le ridica şi consilierul de presă al MPN de la Roma, Vasile Ionescu care, la 21 octombrie 1941, recomanda forurilor din ţară realizarea unor materiale care să depăşească stilul „uscat şi fără viaţă" al articolelor trimise în Italia şi să se insiste asupra aspectelor umane, vii ale societăţii româneşti:

„Astfel nu mai avem de-a face cu un banal şi obositor «articol de propagandă», ci cu o interesantă descriere pe care orice ziar ar accepta cu plăcere să o publice şi pe care marele public o citeşte

[...]. Astfel de materiale turnate în articole serioase şi documentate, dar lăsând impresia de greoi şi de static va găsi foarte greu şi foarte arareori loc în coloanele presei" [1205].

Întârzierea încheierii unui acord cultural, aşa cum se procedase în cazul Ungariei, Bulgariei, Slovaciei şi Croaţiei, crease o impresie proastă în cercurile oficiale italiene. Propaganda culturală era singura cale prin care România îşi putea construi o imagine pozitivă şi de durată. Trebuiau intensificate schimburile de profesori, revigorate activităţile universitare, precum şi trimiterea a cât mai multe publicaţii cu caracter ştiinţific pentru universităţile italiene.

Pe fondul unei percepţii deloc pozitive – chiar şi participarea

României la campania din Răsărit era prezentată sumar în presa italiană – se sugera demararea unui amplu program comun de schimburi editoriale şi culturale: „Pe când ungurii fac politica de a fi pretutindeni prezenţi, noi păcătuim printr-un exces de discreţie" [1206]. Ilustrativă a fost în acest sens cererea consulatului român de la Milano, care raporta, în martie 1942, că nu mai primise material de propagandă de aproape un an de zile. Materialele pe care le deţinea

erau din vremea lui Carol al II-lea şi nu puteau fi folosite.

Ministerul Propagandei a hotărât trimiterea unor filme documentare, precum şi organizarea unor concerte prin cooptarea lui

Dinu Lipatti. Guvernul italian acceptase ca trei personalităţi culturale româneşti (Liviu Rebreanu, Lucian Blaga, I.D. Ştefănescu)

să conferenţieze la Roma, urmând ca şi Bucureştiul să invite patru personalităţi italiene în România1207.

La mijlocul anului 1942, situaţia s-a înrăutăţit. Autorităţile italiene au refuzat difuzarea unei broşuri referitoare la statutul minorităţilor din Transilvania, precum şi ţinerea unor conferinţe radiofonice axate pe prezenţa elementului românesc în Ardeal.

Interdicţia era explicată de existenţa unei dispoziţii care interzicea ca „polemicile dintre Ungaria şi România în chestiunea transilvană să nu aibă loc pe teritoriul Italiei” 1208. Se preciza că ordinul venise în urma Conferinţei Pactului Anticomintern de la sfârşitul lunii noiembrie 1941. Orice tentativă de abordare a problemelor Transilvaniei era sortită eşecului, iar forţarea notei ar fi determinat o tensionare a relaţiilor cu Italia. Propaganda a fost obligată prin urmare să aibă un caracter informativ: luptele din Răsărit, importanţa României în sistemul ţărilor Axei. Cererile ministrului

Vasile Grigorcea au rămas nerezolvate: consilierii culturali şi corespondenţi de presă se pierduseră printre hârtiile de la Ministerul

Propagandei. Situaţia s-a modificat în a doua parte a anului 1942, când a fost inaugurată „Ora românească”, corespondentul „Orei italiene”, difuzată la Radio România. De asemenea, s-a reuşit în cele din urmă organizarea şi trimiterea în Italia a unei expoziţii itinerante de artă românească, programată pentru toate marile centre din peninsulă. Conform rapoartelor, până în septembrie

1943, ştirile despre România erau tot mai prezente în presa din nordul Italiei: luptele de pe front; bombardamentele aliaţilor, informaţii generale, care în anii anteriori nu au fost niciodată tratate.

Dragoş Vrânceanu, şeful Serviciului cultural şi de presă din

Milano, cerea trimiterea a cât mai multe fotografii despre Bucovina.

Basarabia, Moldova, deoarece materialul fotografic înregistrase un veritabil succes1209. Una dintre cele mai importante acţiuni legate de spaţiul italian, dar fără ca ea să aibă impact asupra propagandei, a fost încercarea lui Mihai Antonescu de a convinge Roma, prin intermediul ministrului la Bucureşti, Bova Scoppa, pentru mobilizarea comună în vederea ieşirii din război. Acţiune însă eşuată la începutul anului 19431210. Însă în ciuda acestui eşec, Mihai Antonescu a continuat să creadă într-un bloc la latinităţii. În timpul vizitei la Roma, din iunie 1943, unde l-a întâlnit pe Mussolini, Papa şi regele Emanuel, Mihai Antonescu a susţinut ideea comună a latinităţii în discursurile publice, ceea ce a fost interpretat de către experţii Foreign Office ca un semn evident al dezintegrării blocului

şi dorinţa de a încheia pacea cu democraţiile occidentale1211. Capitularea Italiei a blocat însă iniţiativele ministrului român.

„.: 3. *Vichy-Paris*

În cazul Franţei, propaganda românească a fost nevoită să se adapteze realităţilor survenite în urma cuceririi germane din mai

19401212. Evoluţia raporturilor franco-române între mai 1940 şi noiembrie 1942 au fost foarte complexe, ele fiind adaptate contextului existent: o Franţă ocupată de Germania şi o Românie, care

deşi dezvoltase de-a lungul existenţei sale o adevărată pasiune pentru l aliatul occidental, apărea francezilor într-o postură paradoxală, de partener al Axei. În aceste condiţii, cultivarea vechilor legături culturale a fost pentru început aproape imposibilă, regimul de la Vichy nefiind preocupat de continuarea unei tradiţii care îşi pusese amprenta în mod hotărâtor asupra civilizaţiei româneşti.

Chiar dacă, România fusese silită în urma evenimentelor să meargă alături de Germania, elitele politice, cât şi cele culturale continuau să rămână legate de Franţa. Potrivit documentelor vremii, reprezentanţii diplomatici francezi făceau o distincţie clară între cele două realităţi: pe de o parte, alianţa politică şi militară cu Germania, iar pe de altă parte amiciţia tradiţională dintre Franţa şi

România. Legaţia franceză de la Bucureşti a continuat să funcţioneze, dar rolul său a fost pur decorativ, relaţiile din prima parte a războiului fiind îngreunate şi de atitudinea suspicioasă a autorităţilor române faţă de membrii coloniei franceze din România, în a doua parte a războiului, priorităţile s-au schimbat pentru ambele părţi. Franţa, ocupată, în totalitate, de la 19 noiembrie

1942, de trupele germane a fost preocupată de găsirea unor soluţii care să o salveze de la un dezastru total, iar România a devenit interesată de retragerea din Axă şi de obţinerea unor condiţii cât mai avantajoase pentru ieşirea din război şi semnarea armistiţiului.

Dar împotriva acestor dificultăţi, guvernul de la Bucureşti s-a arătat interesat de cultivarea relaţiilor cu regimul de la Vichy prin trimiterea de alimente şi combustibili, precum şi atragerea bunăvoinţei oficialităţilor franceze prin expedierea de cadouri, în general bunuri care lipseau cu desăvârşire (ţigarete, vinuri, brânzeturi etc.) 1213. Acţiunile culturale au reprezentat forma ideală de exprimare indirectă a unor atitudini şi opţiuni politice care, la nivel

oficial ar fi fost imposibil de asumat. Institutul francez din Bucureşti a continuat să funcţioneze şi să reprezinte o sursă de informaţie culturală De cealaltă parte, autorităţile române au elaborat planuri de propagandă, menite să explice motivaţiile şi acţiunile guvernului de la Bucureşti, precum şi să justifice strategia politică adoptata.

Acţiunilor militare şi alianţei cu Germania le-a fost rezervat un loc central Lupta împotriva Uniunii Sovietice a fost privita cu simpatie de cercurile puterii de la Vichy, precum şi de o parte a opiniei publice franceze, dar în timp aceste subiecte au devenit sensibile, iar reprezentanţii români au încetat să le mai exploateze, în consecinţă, după 1942, personalul diplomatic al Legaţiei de Vieny şi-a îndreptat atenţia spre dezvoltarea altor subiecte care să atenueze imaginea negativă pe care România o obţinuse ca urmare a alianţei cu Germania.

În cadrul opiniei publice franceze existase un curent proroman, dar acesta îşi diminuase cu mult ponderea din cauza războiului.

Aceasta reprezenta principala dificultate cu care se confruntau reprezentanţii români, care semnalau că rezultatele acţiunilor propagandistice „atârnau îndeosebi de factori care scapă înrâuririi noastre” 1214 Războiul bulversase spaţiul public francez. Serviciul de presă se confrunta cu o situaţie ostilă, acţiunile de propaganda fiind interzise pentru o perioadă de trei luni: „Francezul înţelege anevoie mai ales de când războiul din Rusia a accentuat o anumită dezordine a spiritului public francez. [...] În primul rând, fiindcă efortul militar şi biruinţele altora sunt permanent neplăcute sensibilităţii unui popor care a suferit cea mai mare înfrângere din istoria lui. În al doilea rând pentru că rezonanţa cuvântului nostru este mai puternică decât cea a cuvântului bolşevic. În al treilea rând pentru că orientarea noastră din ultimele 18 luni a politicii noastre externe şi temeinicia legăturilor noastre noi, sunt considerate de o bună parte a opiniei franceze [...] drept o înstrăinare de prietenia, înţelegerea şi spiritualitatea franceza.

Prin urmare era nevoie de alte metode de influenţare şi păstrare a simpatiei opiniei publice franceze. Filmele documentare, referitoare la Campania din Est, cu texte explicative bine articulate, distribuirea de ţigări, organizarea de excursii m

România erau mijloacele imaginate pentru atragerea

personalităţilor politice şi culturale franceze. În raportul asupra atitudinii presei franceze faţă de România (1 – 19 februarie 1942)

erau prezentate subiectele care au stat în atenţia ziarelor franceze: operaţiunile militare din Rusia, vizita lui Ion Antonescu în

Germania. Raporturile dintre Ungaria şi România au constituit obiectul unui material publicat în cotidianul „Le Progres” şi unde se aprecia că medierea germană privind litigiile teritoriale existente au mulţumit cele două părţi, fapt evidenţiat de participarea cu noi trupe la război.

O situaţie alarmantă exista însă în zona liberă, unde timp de aproape o lună de zile nu se publicase nimic referitor la România.

În mare parte vinovaţi de această stare de lucruri se făceau cei care omiseseră trimiterea de materiale de propagandă. Se considera

necesară înfiinţarea unor centre propagandistice, la Lyon.

Nisa, camuflate printr-o serie de catedre unde să conferenţieze diferite personalităţi româneşti. Ungaria dispunea de un centru de studii maghiare la Paris, de o catedră de limbă maghiară la

„École Naţionale" de Langues Vivantes Orientales, de un lectorat de limbă maghiară, de un centru cultural, şi, cel mai important, de o agenţie de presă care transmitea regulat materiale informative şi de propagandă1216.

Întrebarea pe care şi-o punea ministrul român la Paris, D. Hiott, era cui anume se adresa această propagandă. Populaţiei civile, ostilă germanilor, sau autorităţilor ocupante? Atent observator al realităţii acesta constata: „[...] Ce ar putea să o impresioneze ar fi ceea ce n-ar conveni acestora (germ*anilor, n*.n.]" 1217. Prin urmare, soluţiile constau în iniţierea unor activităţi culturale. Situaţia din

Franţa era comparată cu cea cu care se confruntase România în timpul ocupaţiei germane din 1917 – 1918. Toţi diplomaţii străini părăsiseră Franţa, or iniţierea unor acţiuni de propagandă pe lângă oficiile germane erau sortite eşecului. Din această perspectivă, relaţiile româno-franceze atinseseră punctul lor cel mai scăzut, iar reprezentanţii români solicitau încetarea oricăror activităţi de propagandă, deoarece o presă controlată de Reich nu putea avea decât rezultate defavorabile pentru România1218.

Potrivit unei informări trimise, la 6 iunie 1942, Ministerului

Afacerilor Străine, Direcţia Afacerilor Politice, se preciza că sentimentele opiniei publice franceze cu privire la România erau confuze.

Alianţa cu Germania, ţară care ocupase şi umilise orgoliul de mare putere al Franţei, determinase o scădere considerabilă a interesului pentru problemele româneşti, actul în sine fiind catalogat ca o

„Înstrăinare de prietenia, înţelegerea şi spiritualitatea franceză".

Dificultăţile erau create de vehemenţa protestelor ungare. Numeroase plângeri ungare au fost depuse la Cancelaria Reichului,

referitoare la propaganda românească în Franţa. Potrivit oficialităţilor ungare, asemenea acţiuni nu făceau altceva decât să reînvie o prietenie tradiţională de pe urma căruia România beneficiase din plin în trecutul nu foarte îndepărtat, aluzie în special la chestiunea Ardealului. Era unul dintre motivele refuzului presei franceze de a aborda subiecte care ar fi interesat cele două părţi. Prin urmare, s-a recurs la soluţia propagandei orale şi neoficiale, prin cointeresarea unor cercuri care în trecut manifestaseră simpatii pentru România. Pentru a nu irita aliatul german, se preconiza prezentarea nuanţată a regimului din România în contextul noii ordini internaţionale. Pentru a neutraliza propaganda ungară se cerea suplimentarea numărului de ziarişti existenţi la acea dată la Vichy. Raportul era în dezavantajul României. Doi ziarişti români în faţa a 10 ziarişti unguri. Soluţia: „Ceea ce ar fi foarte util, ar fi expedieri masive de ţigarete şi trimiterea a una sau două cisterne de benzină, în circumstanţele actuale ar reprezenta o formulă de propagandă foarte eficientă, care fără a fi zgomotoasă ar consolida şi chiar ar crea numeroase prietenii pentru România” 1219.

Problemele semnalate erau caracteristice în special zonei ocupate, unde presa era supusă unui regim sever.

Potrivit consilierului de presă Ion Dragu, o propagandă de succes se putea realiza prin: descentralizarea serviciului presei şi acordarea unei mai mari libertăţi de mişcare personalului; acordarea unui permis de liberă trecere consilierului de presă, care să-i permită deplasarea în cele două zone, liberă şi ocupată, pentru informare şi propagandă; înfiinţarea unui releu telefonic; înfiinţarea unui serviciu de informaţii pentru operaţiunilor militare;

stabilirea unei legături între serviciul de Presă şi propagandă din

Franţa şi presa franceză din Elveţia; iniţierea unor activităţi de misionarism prin intermediul preoţilor greco-catolici, profesorilor şi ziariştilor profesionişti, precum şi a diferitelor personalităţi ale

vieţii culturale care să reînnoiască vechile legături cu intelectualitatea franceză; călătorii de studii; tipărirea unei reviste în limba

franceză, pentru a fi difuzată în Spania, Elveţia şi Portugalia;

participarea României la Târgul de mostre de la Lyon; trimiterea de material documentar; împărţirea de pachete cu alimente1220

DINCOLO DE GRANIŢE l 281

Însă oficialii Ministerului Propagandei au considerat propunerile nerealiste.

Către sfârşitul anului 1943 se transmiteau Legaţiei din Vichy instrucţiuni referitoare la „semnalarea noilor aspecte pe care le prezintă războiul nostru" 1221: „Vă rog să precizaţi că noi am participat la război dintr-o legitimă politică de apărare, întrucât în 1940

am fost fără niciun motiv victimele unei cotropiri şi a unei ocupări de teritorii româneşti" 1222. Prezenţa românească dincolo de Nistru era justificată din perspectiva reducerii puterii „slave" a comunismului, pentru consolidarea teritoriile româneşti, pentru protejarea românilor transnistreni, dar şi pentru obţinerea unui „gaj politic şi economic efectiv la soluţia păcii ruse şi la organizarea compensaţiilor teritoriale ce se vor face" 1223. Instrucţiunile veneau ca urmare a campaniei declanşate de Ungaria referitoare la viitorul graniţelor după încheierea păcii. De aceea, Mihai Antonescu a insistat ca „guvernul francez să fie informat asupra atrocităţilor comise de unguri în Transilvania ocupată [...] asupra echivocului ungar, care la Berlin încearcă să ne prezinte ca având o politică de duplicitate faţă de englezi, în timpăce la Vichy vorbesc de oprirea trupelor ungureşti la Carpaţi" 1224. În decembrie 1943, un vagon de alimente era pus la dispoziţia scriitorilor francezi1225, fiind trimis

Pamfil Şeicaru, care ulterior s-a deplasat în Elveţia, unde a insistat să-l întâlnească pe Grigore Gafencu. Cel din urmă, consemna în memoriile sale, că deşi nu îl agrea pe P. Şeicaru, totuşi, în cele din urmă a acceptat să-l întâlnească din dorinţa de a afla cât mai multe amănunte legate de situaţia din România1226.

Anul 1944 a stat sub semnul evident al încercărilor Germaniei de a-şi controla aliaţii. Presa franceză, conform rapoartelor trimise de la Vichy sau Paris, oglindea situaţia dificilă a Germaniei şi a aliaţilor

săi, lăsând tot mai mult loc nemulţumirii germane: „[...]

A trebuit ca armatele bolşevice să ajungă la fruntariile lor [*ale României*, *Ungariei*, *Bulgariei*, *n*.*n*.], pentru ca ele să se trezească la realitate şi să-şi mobilizeze toate forţele, fapt la care Germania nu le-a constrâns până acum. Ajungerea bolşevicilor la Nistru, Prut.

Şiret şi Carpaţi nu e la urma urmei o nenorocire, ci, dimpotrivă, e un bine pentru Europa, fiindcă prin mobilizarea totală a Ungariei şi României, forţele europene cresc" 1227. Aceste afirmaţii au provocat însă nemulţumirea şefului misiunii diplomatice, C. Hiott, care a protestat, cerând retragerea articolelor unde efortul de război

al României era comparat şi pus pe poziţii egale cu cel al Ungariei.

Ca urmare, în aprilie 1944, articolele despre România s-au situau într-o notă obiectivă, fiind subliniat eroismul trupelor române. Dar, din perspectiva politicii germane, cercurile franceze apreciau poziţia

Ungariei ca fiind mult mai avantajoasă: Budapesta îşi păstrase potenţialul militar aproape intact, ceea presupunea o garanţie sigură pentru păstrarea Transilvaniei1228, în vreme ce situaţia României era mai nesigură ca niciodată. Pe de altă parte, Ungaria reuşise să acrediteze ideea că era un stat ocupat, iar politica sa externă era rezultatul unui climat de forţă. Condiţii în care, statul ungar nu putea fi responsabil de accesele antisemite şi xenofobe. Conform rapoartelor, cercurile franceze erau convinse că Ungaria era o ţară ocupată şi nu putea fi acuzată, ci compătimită şi sprijinită.

4. *Helsinki*

Elitele politice şi militare româneşti au fost impresionate de înverşunarea cu care Finlanda s-a apărat împotriva Uniunii Sovietice. După declanşarea Campaniei din Est, Mihai Antonescu a insistat ca Finlanda să ocupe un loc important în planurile de propagandă.

Experienţa similară dată de ameninţarea bolşevică, apropiau, în viziunea ministrului de Externe, mai mult ca oricând cele două state. La începutul anului 1942, Mihai Antonescu comunica ambasadorului finlandez la Bucureşti planul său de „conlucrare-a statelor secundare din Europa”, iar locul central urma să îi revină Finlandei[1229]. Alegerea Finlandei se explica ca urmare a popularităţii pe care această ţară o avea în toate mediile internaţionale. Chiar dacă se asociase Germaniei, împotriva Uniunii

Sovietice, alianţa nu determinase o scădere a simpatiei pentru cauza finlandeză. Prin comparaţie, România pierduse încrederea aliaţilor tradiţionali, în special după trecerea Nistrului, iar relaţiile cu vecinii o situau într-o permanentă stare de insecuritate. Un alt factor, era cel german. Fără îndoială că o asemenea iniţiativă venită din partea Bucureştiului ar fi fost sancţionată de către Berlin, care intervenise în mai multe rânduri pentru a stăvili elanul contestatar al ministrului de Externe (declaraţia de caducitate a Arbitrajului de la Viena, din 15 august 1941, complicatele negocieri pe marginea celor două comisii ministeriale mixte, problemele de presă etc.). Mihai Antonescu dorea plasarea României într-o zonă „ocultă”.

Importantă fiind nu vizibilitatea, ci rezultatul final: un bloc al statelor mici.

În cadrul unei întrevederi cu Mihai Antonescu, ministrul Finlandei la Bucureşti îşi exprima convingerea că „pacea nu mai poate fi adusă de o iniţiativă militară, chiar fericită a Germaniei, nici de înfrângerea sovietelor [...], nici de tăierea Canalului de Suez sau închiderea Strâmtorii de la Gibraltar [...]. Numai ocuparea

Angliei ar putea să aducă sfârşitul lui, dar ea este foarte puţin probabilă” [1230]. Oficialul finlandez considera că sfârşitul războiului urma să fie rezultatul jocului marilor diplomaţii şi mai puţin rezultatul unor operaţiuni militare incerte. Din această perspectivă era necesară demararea de negocieri discrete pe lângă marile puteri

(în special Franţa şi Rusia) pentru a se ajunge la o înţelegere:

„Colegul meu finlandez ar dori ca [...] aliatele mici ale Reichului

să intervină în chip discret pe lângă acestea, pentru ca să înţeleagă că situaţia nu mai trebuie privită numai prin prisma militară, ci că trebuie cercetate cu cât mai mare atenţie şi binevoitoare înţelegere, în rândul întâi, modalităţile de a se ajunge la o înţelegere cu Franţa. Dacă aceasta nu ar fi cu putinţă ar trebui, deşi ar fi o soluţie mai puţin fericită pentru aliatele Germaniei, ca şi pentru viitorul Europei în general, să se caute o înţelegere cu Rusia faţă de care s-ar putea juca acum şi cartea japoneză" 1231.

În opinia ministrului finlandez, statele Axei ar fi trebuit să ajungă la o înţelegere, deoarece continuarea războiului ar fi dus la înrăutăţirea situaţiei interne, dar mai ales a celei externe. Dacă în 1942 existau condiţii pentru negocieri, după această dată ele puteau fi blocate de puternica intervenţie americană şi de slăbirea

Axei. Proiectului nu i s-a dat curs, fiecare ţară în parte, căutând după 1943 soluţiile pentru a se salva.

La începutul anului 1942, Ministerul Propagandei preconiza trimiterea unor corespondenţi de presă la Helsinki şi pe frontul finlandez, precum şi organizarea de vizite reciproce între ziariştii români şi finlandezi. Materialele de propagandă erau cele obişnuite:

cărţi despre România, obiecte de artă, fotografii cu peisaje şi fotografii ale conducătorilor, schimburi de conferenţiari, organizarea unor emisiuni radiofonice, filme documentare (imagini din

Bucureşti şi din ţară) şi despre război, înfiinţarea unor lectorate şi a unor asociaţii culturale1232. În decembrie 1942, George Duca era numit însărcinatul cu Afaceri în capitala Finlandei. Instruc

ţiunile date de Mihai Antonescu se refereau la: adunarea a cât mai multe informaţii referitoare la potenţialul militar al Finlandei, la activitatea ministrului american la Helsinki şi aflarea punctului său de vedere asupra situaţia Finlandei; relaţiile cu Suedia şi

Norvegia. Diplomatul român consemna în memoriile sale că „am plecat prin urmare de la Ică cu simţământul că ascultasem pe un om care se ia tare în serios şi care îmbracă ideile obişnuite în cuvinte răsunătoare, fraze pompoase şi adjective trâmbiţătoare" 1233.

În 1943, se propunea înfiinţarea unei asociaţii pentru ajutorarea copiilor finlandezi, precum şi trimiterea de noi echipe artistice la Helsinki şi organizarea de spectacole1234. De o atenţie specială s-a bucurat ziua naţională. George Duca aprecia evenimentul ca fiind o reuşită, în condiţiile în care România era atât de puţin cunoscută. Opinia publică finlandeză trata problemele româneşti din prisma informaţiilor oferite de canalele ungare şi anglo-saxone.

Regimul politic din România determinase anumite rezerve, iar reticenţele oficialilor finlandezi reprezentau un obstacol major în dezvoltarea unor campanii propagandistice („finlandezii se complac în izolare şi într-un naţionalism şovin care ridică în calea unei acţiuni de cunoaştere reciprocă bariere de netrecut” 1230). Propaganda românească în Finlanda pornea de la o serie de elemente comune precum: scopurile şi interesele în lupta pentru distrugerea bolşevismului; structuri sociale asemănătoare („popor de ţărani);

diminuarea influenţei ungare prin sublinierea participării la război;

misiunea civilizatoare a celor două popoare1236. Excedat de activităţile inutile, George Duca scria în jurnalul său la 12 septembrie

1943, că „între timp trebuie să ne prefacem că toate merg bine şi să ne ocupăm de propaganda românească, ca şi cum am trăi într-o lume de pace şi prosperitate” 1237. Tema comună a rezistenţei în faţa bolşevismului, precum şi situaţia disperată a celor două ţări de la nivelul anului 1944 au devenit ţinta propagandei britanice.

Mihai Antonescu nu renunţase la ideea formării unui bloc a statelor mici şi a prezentării comune a propunerilor de pace. BBC-ul a calificat ca nerealiste încercările oficialului român, precum şi decizia celor două guverne de a amâna încheierea armistiţiului:

„În comentarii trebuie să se sublinieze că guvernul finlandez, în ciuda oferirii unor termeni juşti şi rezonabili, a pierdut două şanse de a asigura viitorul Finlandei. Prin prelungirea negocierilor şi prin irosirea factorului timp, ea nu a obţinut nimic şi poate, în con

secinţă, să se aştepte numai la condiţii foarte grele. Dacă

românii permit ca o încurcătură similară să fie făcută şi în cazul ţării lor, atunci ei sacrifică şansele ţării în mod deliberat” 1238.

5. *Sofia*

Relaţiile cu Bulgaria s-au menţinut pe perioada războiului într-o notă moderată. Şi în acest caz, scopul autorităţilor de la Bucureşti a fost de a neutraliza acţiunea ungară.1239. Un prim pas a fost încercarea de a înfiinţa un post de radio la Sofia, acţiune eşuată din cauza „sentimentelor şi reticenţelor ştiute” 1240. Imboldul de a persevera a fost dictat de raţiuni de ordin strategic: era necesar ca Bulgaria să devină o aliată şi nu o adversară a României1241.

Două au fost motivele pentru care propaganda românească în

Bulgaria a funcţionat prost: prezenţa ungară şi strategiile nerealiste ale Bucureştiului. La 15 aprilie 1942, reprezentantul presei la

Sofia, D. Cotearciuc, îşi exprima nedumerirea faţă de proiectele

„Foarte frumoase de propagandă pentru Bulgaria”, dar cărora

Ministerul Propagandei refuza să le dea curs1242. Şi în acces spaţiu problemele s-au izbit de puternica reprezentare ungară. Au existat numeroase momente dificile reclamate de forurile în drept, în special Ministerul de Externe, care atrăgea atenţia părţii bulgare că permite forme de manifestare „deşănţate” ale propagandei ungare. Chestiunea era cu atât mai gravă cu cât se urmărea crearea unei atmosfere defavorabile, lucru uşor de realizat în condiţiile în care România nu se bucura de o simpatie prea mare în sânul opiniei publice bulgare1243. La acuzaţiile Bucureştiului, oficialii bulgari semnalau tendinţele unei părţi a presei – în special „Universul”.

„Curentul” precum şi a unei părţi a istoricilor români (cazul lui

C.C. Giurescu care nu pierdea nicio ocazie să afirme că odată cu terminarea războiului Dobrogea de Sud va reveni la patria-mamă) 1244, care refuzau să recunoască valabilitatea Tratatului de la Craiova.

Gestionarea relaţiilor cu Bulgaria era dificilă din perspectiva unei istorii bilaterale extrem de tensionate. Nu era încă uitată umilinţa din timpul războaielor balcanice, la care se adăuga şi moştenirea perioadei interbelice. Comunitatea de interese dintre cele două state dezavantaja planurile guvernului de la Bucureşti.

Interesul Ungariei de a întreţine atitudinea revizionistă a Bulgariei era demonstrat de numărul mare de asociaţii, institute, publi

caţii, schimburi bilaterale, ceea ce determina ca „tezele ungare".

să aibă puternic ecou în sânul opiniei publice bulgare[1245]. Potrivit consilierul de presă, Constantin Miciora, motivaţiilor insistenţelor ungare se explicau prin: Bulgaria era agreată de Moscova, ceea ce putea constitui un avantaj, iar pe de altă parte, devenea un pilon al planurilor ungare în Balcani[1246]. Cele două state erau apropiate de aceeaşi politică „de devotament şi de rezerve" faţă de Axă.

Pentru dezvoltarea propagandei în Bulgaria, V. Crevedia, ataşatul de presă de la Sofia, solicita suplimentarea fondurilor:

„[... Banii, d-le ministru! Aşa cum am spus de atâtea ori. Trimiteţi-ne şi nouă bani mulţi aici. Bulgarilor le plac arginţii... Şi n-ar strica dacă în ocazii ca acestea ar trebui puse în mişcare ziarele şi staţiile noastre de radio" [1247]. Problema banilor nu era însă caracteristică doar trimisului român în Bulgaria. Toate reprezentanţele româneşti din străinătate s-au confruntat cu această problemă. De aceea, poate, uneori, caracterul improvizat al acţiunilor de propagandă atât de des acuzat de M. Antonescu avea la bază lipsurile financiare. Dar, până la trimiterea fondurilor solicitate cu atât de multă stăruinţă, acelaşi ataşat de presă a înaintat propuneri privitoare la acţiunea românească de influenţare a opiniei publice din zona Balcanilor[1248]. Un prim pas era încheierea unui acord cultural, paravan pentru activităţile de propagandă. Planul cuprindea: traduceri masive ale operelor literare româneşti şi bulgare;

schimburi de conferenţiari; schimburi culturale (spectacole de teatru, operă, deschiderea unor librării, organizarea de vitrine şi expoziţii, subvenţionarea unor publicaţii româneşti în limba bulgară, înfiinţarea unor biblioteci, schimburi de studenţi), în opinia lui V.

Crevedia, ortodoxia era un avantaj şi putea fi exploatată în dauna Ungariei. Acţiunea se putea extinde în întreg spaţiul

Balcanic: „Terenul în Balcani e foarte prielnic. Cultura greacă e în decădere. Cultura sârbă, afară de cea populară care e un depozit închis, sfârşit [...] nu a atins încă mirajul. Cultura albaneză ori muntenegreană nu există” 1249. Propunerile ataşatului de presă conţin o doză de idealism. El vedea în numai 60 de ani întreg spaţiul supus influenţelor civilizaţiei române.

Potrivit oficialilor români, propaganda în Bulgaria avea şanse, din cauza predispoziţiei bulgarilor de a se înrola contra cost în slujba altei ţări. În mare parte, propaganda României a avut un caracter predominant cultural12 a°. Între cele două părţi a fost încheiat un „Proiect de acord cultural, şcolar şi bisericesc româno

bulgar”, prin care se angajau să se susţină în acţiunea de cunoaştere a valorilor spirituale şi culturale prin schimburi reciproce1251.

Dar în ciuda încercărilor de a normaliza relaţiile cu Bulgaria, un raport asupra presei bulgare semnala, la 20 iulie 1943, că „vagile mijiri de bunăvoinţă” stăteau sub semnul „vechilor resentimente, gelozii şi propagande ostile”. Pentru „stimularea bunăvoinţei presei bulgare” se sugera înserarea în ziarele româneşti a unor articole favorabile Turciei astfel încât „bulgarii să privească mai atent harta ţării lor, să ia seamă mai mult la frontierele lor şi [...] să descifreze mai clar rolul României în politica internaţională bulgară” 1252. Ca o încununare a eforturilor de colaborare între cele două ţări în domeniul cultural, autorităţile de la Bucureşti ofereau la 23 mai

1943 „personalităţilor culturale care au dat sprijin propagandei româneşti” o serie de distincţii precum „Coroana României” în grad de mare ofiţer lui Sacha Popov, dirijor al orchestrei regale bulgare.

Wladimir Danev, director al Agenţiei Telegrafice bulgare şi directorului adjunct al presei, Jordan Stubul 1253.

Interesant este în contextul efortului comun de normalizare a relaţiilor bilaterale o ştire preluată de agenţiile de presă bulgare

conform căreia în octombrie 1943, ministrul Culturii, Ion Petrovici, declara omologului său că „dintre toate graniţele noi ale României, noi o socotim pe cea din Dobrogea ca pe cea mai dreaptă şi mai bună. Opinia publică din România, intelectuali şi personalităţi conducătoare, aprobă fără rezerve întoarcerea Dobrogei de Sud la

Bulgaria. Această întoarcerea fost pentru noi o mare uşurare. Acest pământ nu este românesc, în el nu trăiesc români. Marele nostru istoric N. Iorga n-a vrut niciodată să viziteze Cadrilaterul pentru că socotea că acest pământ nu este românesc. [...] Puteţi comunica că aceasta e concepţie mea şi aceea a tuturor din România” 1204

Această posibilă declaraţie a lui Ion Petrovici, dacă ea a existat cu adevărat, nu a mai fost regăsită în alte documente ale vremii.

Ea surprinde totuşi şi vine în contradicţie cu principiile enunţate în dosarele problemelor teritoriale aflate la Biroul Păcii, unde nu s-a emis niciodată, ideea renunţării la unul din teritoriile care au aparţinut statului român.

6. *Berna*

De remarcat faptul că pentru ţările neutre, Mihai Antonesmi a cerut informaţii detaliate asupra stadiului şi modului de des

şurare a propagandei ungare. Excepţie nu a făcut nici Elveţia, mai ales că guvernul de la Bucureşti a înţeles de la bun început rolul extrem de important al acestei ţări. Interesele Elveţiei erau de natură economică1255, în timp ce ale României aveau o miză mult mai profundă. Se dorea declanşarea unei duble acţiuni: de informare şi de propagandă. Consilierii de presă trebuiau să realizeze dosarul complet al reacţiilor opiniei publice elveţiene faţă de războiul din Răsărit (dacă se conştientiza pericolul slav şi dacă puteau fi înţelese raţiunile campaniei României): „De asemenea dacă propaganda ungară se resimte şi care-i sunt temele şi mijloacele de acţiune1256. Elveţia devenise unul din principalele centre ale propagandei maghiare. Din această perspectivă, propaganda României urma să aibă două caracteristici: una pozitivă („menită să pună într-o lumină cât mai favorabilă şi să mărească simpatiile locale”), iar cealaltă negativă,

îndreptată împotriva acţiunilor ungare1257.

Temele propagandei trebuiau adaptate condiţiilor existente în

Elveţia: restricţiilor impuse de autorităţi li se adăugau şi cele venite din partea unei opinii publice anglofile, care receptase în mod

negativ participarea României la războiul împotriva Uniunii Sovietice1208. Discreţia era recomandată acţiunilor deschise: „Totodată se cuvine să notăm că pe când propaganda antimaghiară se putea face de noi nestingheriţi în 1916, în cea mai mare parte a lumii.

nu se mai poate face azi decât în câteva ţări neutre din Europa” 1209.

În răspunsul din 10 septembrie 1941 se preciza că nu exista un plan sistematic de propagandă ungară împotriva României, dată fiind multitudinea mijloacelor pe care oficiile ungare le aveau la dispoziţie. N. Lahovary semnala că cercurile elveţiene se arătau sceptice faţă de România. Din perspectiva politicii interne – sinuciderea contelui Teleky, gest suprem de opoziţie faţă de alianţa cu Germania şi neînceperea persecuţiilor împotriva populaţiei evreieşti – Ungaria ocupa o poziţie mul mai bună1260.

Un prim pas a fost înfiinţarea de consulate onorifice şi atragerea bunăvoinţei cercurilor confesionale, extrem de influente, pentru sprijinirea cauzei Ardealului. La l februarie 1942, s-a înfiinţat

Consulatul onorific al României la Lugano şi Consulatul onorific al României la Fribourg. Obiectivele propagandei româneşti în

Elveţia au fost: punerea în evidenţă a problemelor de actualitate şi intereselor româneşti în noul context internaţional, toleranţa religioasă a statului român, în special pentru Ardeal, încurajarea

minorităţilor şi protejarea drepturilor acestora conform normelor internaţionale, impulsionarea schimburilor universitare şi sublinierea importanţei colaborării economice dintre cele două state.

Temele propagandei erau grupate în subiecte generale, „constructive”, referitoare la populaţia din Ardeal şi caracterul său românesc. Mijloacele au constat în difuzarea informaţiilor prin intermediul Agenţiei Telegrafice Elveţiene, editarea unui buletin

periodic destinat informării personalităţilor elveţiene, organizarea de expoziţii de fotografie, turism, manifestări sportive, cinematografice, organizarea de spectacole, editarea de reviste etc.1261.

Reprezentanţii români din Elveţia trebuiau să explice cauzele care au dus la declanşarea războiului împotriva Rusiei1262. Mihai

Antonescu cerea să se facă cunoscut că „guvernul mareşalului

Antonescu nu şi-a fixat punctul de vedere în privinţa teritoriilor transnistrene şi nu va formula nicio revendicare teritorială înainte de a cunoaşte soluţia definitivă a păcii ruse” 1263, precum şi faptul că partea română nu a negociat „nicio compensaţie teritorială prin anexarea Transnistriei în schimbul unor teritorii istorice româneşti” 1264. Legaţiei române de la Berna i se cerea să informeze asupra a două probleme de interes major: stadiul propagandei ungare (intensitate, teme, mijloace1265) şi gradul de cunoaştere a problemelor româneşti de către opinia publică elveţiană, în răspunsul legaţiei se sublinia că propaganda ungară nu se manifestase de la momentul declanşării Campaniei din Est, iar evenimentele din iarna anului 1940 – 1941 proiectase asupra României o imagine profund negativă, fiind receptată ca o ţară a cărei caracteristică era instabilitatea guvernamentală. Se sugera forurilor din ţară că o „contraofensivă” nu era indicată deoarece aceasta ar fi dus la încetarea neutralităţii ungare, ceea ce fără îndoială că anula rezultatele pozitive obţinute până atunci. Totodată, se sublima că exista o diferenţă majoră între mijloacele de acţiune ale Budapestei şi cele ale Bucureştiului: „Ungaria dispune aici de trei elemente hotărâtoare, fiind permanente şi tradiţionale, pe care nu le avem şi care nu pot fi înlocuite (puternice legături cu cercurile catolice şi prin aceasta cu presa catolică Ade limbă germană şi franceză;

legături cu cercurile calvine) ”1266, în cercurile liberale şi de stânga se înregistra un „oarecare” interes pentru România, situaţie datorată faptului că „prigonirea evreilor n-a luat încă formele sângeroase din alte ţări” 1267. Improvizaţiile erau respinse, iar Mihai

Antonescu a transmis că „vom face o propagandă sobră şi

ştiinţifică şi una informativă asupra României" 1268. Tezele ungare erau difuzate şi întreţinute de o parte importantă a presei elveţiene precum

„La Jeune Suisse", „Tribune de Geneve", „Gazette de Lausanne".

„Courier de Geneve", „Die Nation", „Die Weltwoche", „Basler

Nachtichten", „Der Bund" etc1269. Exista de asemenea şi o societate culturală elveţiano-ungară prin intermediul căreia se difuzau informaţii despre Ungaria. La sfârşitul anului 1942, atitudinea presei elveţiene faţă de România se menţinea într-o notă negativă şi „profund ostilă", fiind difuzate tot mai multe ştiri despre presupuse violenţe, în timp ce faţă de Ungaria se păstrase o „atitudine dintre cele mai binevoitoare" 1270.

În ciuda eforturilor, informaţiile confuze despre România au continuat să persiste, astfel că în august 1943, se transmitea că

„În general elveţienii ştiu foarte puţin despre România şi suntem băgaţi în acelaşi sac cu ungurii, bulgarii... ca popoare balcanice.

[...] Acum când este o modă filorusească aici, desigur că toţi cred că nu avem niciun drept de a stăpâni Basarabia şi Bucovina. Se crede că la noi elementul caracteristic este corupţia şi bacşişul, ca în mai toate ţările aşa-zis orientale. În general, se ştie că avem un

rege şi că Budapesta, Bucureşti sau Sofia e capitala ţării [...] "1271.

În prima parte a anului 1944, presa elveţiană a publicat articole referitoare la încercările României de a se desprinde de Axă şi de a încheia armistiţiul cu puterile Naţiunilor Unite. Misiunea lui

Barbu Ştirbey, activitatea opoziţiei precum şi a celorlalţi emisari din capitalele europene, poziţia mareşalului Ion Antonescu în raport cu Germania reprezentau subiectul a numeroase analize.

„Courrier de la Geneve" publica la 13 aprilie 1944 un articol în care sublinia că „este mai mult decât probabil că opoziţia câştigă în fiecare zi tot mai mult teren şi că un număr mare de români se îndepărtează de regimul politic actual pentru a se alătura şefilor vechilor partide liberal şi ţărănesc, Maniu şi Brătianu, sau personalităţilor de stânga doritoare să ajungă la o împărţire cu ruşii şi cu anglo-saxonii" 1272. În opinia ziarului situaţia mareşalului era

extrem de dificilă, fiind prizonierul unei dileme profunde: fie să respecte înţelegerea cu Germania, fie să-şi salveze ţara de la un

„Groaznic destin": „Londra spune că Mareşalul Antonescu ar fi de pe acum în contact cu Moscova, ceea ce pare prematur dacă ţinem cont de dependenţa materială în care se află mareşalul faţă de

germani. Nu trebuie însă să mire pe nimeni dacă într-una din aceste zile conducătorul va folosi un prilej oarecare pentru a scutura tutela Berlinului, spre a căuta salvarea României în altă direcţie" 1273. Faţă de abundenţa ştirilor referitoare la România, Minai

Antonescu a dispus plasarea unor articole în presa elveţiană referitoare la politica statului român, caracterul defensiv al războiului, atitudinea României în momentul dezmembrării Iugoslaviei, drepturile naţiunilor mici, lupta pentru reîntregirea naţională, caracterul românesc al Ardealului de Nord, facilităţile fiscale acordate cetăţenilor elveţieni din România. Potrivit presei elveţiene, ieşirea guvernului de la Bucureşti din Axă nu era decât o chestiune de timp, fiind amintit zvonul referitor la o presupusă călătorie a lui Mihai Antonescu la Moscova pentru încheierea armistiţiului.

Numele lui Iuliu Maniu era vehiculat ca alternativă la o posibilă schimbare de regim din România. De asemenea, se exprima nedumerirea faţă de încălcarea evidentă a dispoziţiilor Prefecturii

Poliţiei Capitalei, care interziceau discuţiile politice: „În holurile

Athénée Palace-ului se discută toate problemele actuale ale politicii româneşti. Aici se întâlnesc toţi oamenii bine informaţi din sud-estul

Europei, care se pasionează din ce în ce mai mult stimulaţi de filtrul de la bar" 1274, în prima parte a anului 1944, o serie de personalităţi culturale româneşti au fost trimise pentru a conferenţia în mediile universitare. Constantin Brăiloiu, Sever Pop, H. Hulubei au ţinut conferinţe la Universitatea din Fribourg, care găzduia şi un curs de limbă şi literatură română. Una dintre cele mai importante acţiuni în acest sens a fost înfiinţarea de către Constantin

Brâiloiu, directorul Institutului de Folclor din Bucureşti, a

Arhivelor Internaţionale de Folclor de la Geneva.

Grigore Gafencu a contribuit de asemenea la formarea unei opinii favorabile asupra intereselor şi politicii externe româneşti între cele două războaie. El a organizat numeroase conferinţe şi a avertizat asupra pericolului împărţirii în sfere de influenţă a

Europei de Est. „Journal de Geneve” a jucat un rol activ în punerea în circulaţie a ideilor şi în realizarea unui dialog între elitele europene1270. Gafencu a publicat numeroase articole prin care informa opinia publică internaţională asupra poziţiei României în cadrul războiului. Anglofilii şi francofilii exilului elveţian s-au remarcat

n susţinerea cauzei româneşti, prin demersurile pe care le-au uiaintat pe lângă reprezentanţii aliaţilor prezenţi la Berna. Amin

tini pe Alexandru Gurănescu (fost şef al Legaţiei României între

193 & – 1939), Raoul Bossy (fost ministru al României în Elveţia, între 1940 – 1941), Richard Frânassovici (fost ministru plenipotenţiar la Paris şi Vichy), Ion Haralamb (consilier de presă al

Legaţiei României la Berna între 1943 – 1944), Vespasian Pella (şef al misiunii diplomatice în Elveţia între 1943 – 1944), Constantin

Xeni (fost ministru al Muncii, 1921 – 1922), principele Nicolae etc.

CAPITOLUL VI

CONFRUNTĂRI DECISIVE ÎN ROMÂNIA.

SPIONAJ ŞI PROPAGANDĂ

V. A. Provocarea diplomaţiilor

Războiul din Răsărit a reprezentat pentru diplomaţii o încercare şi o provocare. Fără îndoială că scopul comun a fost înfrângerea

Germaniei şi restabilirea ordinii pe continentul european. Dar, o ordine conturată în funcţie de interesele unui singur protagonist:

Uniunea Sovietică. Moscova devenea în Balcani cheia atât pentru interesele germane, cât şi pentru cele britanice1276. Atacul din 22

Iunie 1941 – dincolo de multiplele sale implicaţii asupra cărora

nu insistăm – readucea în prim-plan interesele Marii Britanii pentru această regiune. Şi deşi atât Berlinul, cât şi Moscova doriseră o limitare, eventual chiar o excludere a prezenţei britanice, războiul situa de aceeaşi parte a baricadei doi parteneri cu interese şi obiective diferite. Componenta balcanică a stat de altfel în permanenţă în atenţia discuţiilor dintre Moscova şi Londra. În cadrul unei conferinţe publice Hugh Seton Watson aprecia că Marea

Britanie nu-şi putea permite ca Germania să deţină controlul „zonei micilor naţiuni", motiv pentru care câştigarea războiului nu se putea realiza decât împreună cu Rusia Sovietică: „Politica noastră faţă de România este numai o secţiune extrem de importantă a politicii mult mai largi, privitoare la zona micilor naţiuni, aflate între Baltica şi Mediterana şi care desparte Germania de Rusia.

[...] Din această cauză, această zonă este de o importanţă fundamentală şi este esenţial ca noi să facem tot ce ne stă în putere pentru a contribui la propăşirea şi sporirea puterii ei de apărare şi, în acelaşi timp, orientarea lor hotărâtă către Rusia ca aliata a

Angliei şi a Americii" 1277. Dar în acel moment planurile britanice nu prevedeau cedări în afacerile balcanice, ci negocieri pe margi unor formule care să diminueze influenta sovietică1

Intrarea Statelor Unite în război a complicat şi mai mult calculele pentru această regiune. G. Kennan consemna că atacul asupra Uniunii Sovietice a reprezentat o schimbare fundamentală, iar administraţia americană a fost nevoită să formuleze o nouă linie politică mult mai responsabilă pentru Estul şi Centrul

Europei1279. Interesant este în acest context episodul relatat de însărcinatul german însărcinat cu afaceri, Gerhardt Steltzer, care nota că reprezentantul american la Bucureşti, Thomas Günther, i-ar fi declarat la începutul anului 1941 că exista temerea ca în cazul unei victorii germane, SUA să fie excluse de pe piaţa europeană, lucru

nedorit de administraţie. Dar în cazul unei înţelegeri, se puteau delimita sferele de interes economic în Europa, motiv pentru care „SUA ar lăsa mână liberă germanilor în Est” 1280.

Demersul diplomatului american a rămas fără rezultat, Ribbentrop transmiţând lui Stelzer că „asemenea convorbiri cu şefii de misiuni străine nu erau deloc de dorit” 1281.

Campania din Est a deschis calea negocierilor dintre Marea

Britanie şi Uniunea Sovietică. La 12 iulie 1941, era semnat un prim acord între cele două părţi, prin care se obligau să nu încheie o pace separată cu Germania. La 2 august, SUA se angajau să ajute necondiţionat1282, militar şi economic Uniunea Sovietică, administraţia americană fiind convinsă, din perspectiva atacului, că

Hitler era mult mai periculos decât Stalin. În noul context, Stalin avea de negociat cu Churchill şi Roosevelt pentru zona sa de influenţă. Diplomaţia sovietică a insistat încă din debutul colaborării pentru recunoaşterea anexiunilor teritoriale. Planurile incipiente de delimitare a sferelor de influenţă au fost discutate la Moscova în decembrie 19411283. Stalin a propus ca problemele politico-teritoriale să fie incluse într-un protocol secret anexat tratatului de alianţă anglo-sovietic. Însă ambasadorul britanic, A. Eden, a invocat atât lipsa mandatului, cât şi opoziţia SUA, şi a refuzat discutarea capitolului privind frontierele Uniunii Sovietice (mai ales a celei poloneze) din 1941. Stalin a obiectat, afirmând că guvernul britanic a fost informat, prin ambasadorul Ivan Maiski, că vor fi încheiate două tratate, unul pentru ajutor militar reciproc, iar altul pentru organizarea postbelică a lumii, inclusiv problema, graniţelor statelor europene. Interesul britanic pentru Balcani şi

Implicit pentru România s-a manifestat prin păstrarea legăturilor cu conducerile celor două partide istorice, în special cu Iuliu

Maniu1284. Fostul secretar al lui Viorel Tilea informa că şeful Serviciului Afacerilor Sud-Estice din Foreign Office s-ar fi manifestat favorabil României prin respingerea unor proiecte sovietice1285.

V. B. Aici, Radio BBC!...

Care au fost însă coordonatele şi subiectele propagandei britanice pentru România? Temele predilecte s-au concentrat pe trei mari direcţii: relaţiile dintre România şi Germania şi implicit consecinţele participării la războiul împotriva Uniunii Sovietice;

Impulsionarea activităţii opoziţiei şi încurajarea apariţiei unor eventuale curente sau grupări de rezistenţă; şi într-o mai mică măsură specularea nemulţumirilor dintre România şi Ungaria în chestiunea Transilvaniei. Planul propagandei britanice era întocmit de către analiştii PWE, care emiteau directive săptămânale regionale pentru fiecare ţară, cu trei secţiuni: preambul

(întotdeauna acelaşi şi unde se sublinia că materialele cuprinse în Directiva Centrală nu puteau fi folosite în afara departamentului fără aprobarea directorului PWE); evenimente (rubrica cuprindea informaţii despre politica internă sau internaţională, evoluţia operaţiunilor de pe frontul european, dezvoltarea ofensivei strategice aeriene aliate, producerea de noi arme); teme speciale (subiecte urmărite constant, dintre care unele trebuiau subliniate, iar altele evitate) 1286. BBC-ul a excelat prin acurateţea informaţiilor. În cazul românesc, canale folosite erau: presa românească (buletinele realizate de diplomaţii statelor neutre prezenţi la Bucureşti); oamenii politici români1287 (care îşi menţinuseră legăturile cu exteriorul;

diplomaţii români, retraşi din funcţii, dar prezenţi în marile capitale (Grigore Gafencu, V.V. Tilea, Carol Davila etc.), dar şi cei activi (George Duca, Alexandru Cretzianu, Raoul Bossy etc.); filiera sovietică, BBC-ul folosind informaţiile referitoare la situaţia trupelor române din zonele de luptă1288; scrisorile prizonierilor americani şi britanici din România, transmise prin intermediul Crucii

Roşii; agenţii britanici paraşutaţi în România (cazul lui Nicolae

Ţurcanu, lansat în august 1943 şi care locuia în casa lui Barbu

Ştirbey, unde instalase şi un emiţător radio), precum şi membrii misiunii eşuate „Autonomous” din decembrie 1943; serviciile secrete ale celorlalte state (activitatea OSS). Elizabeth Barker, responsabilă

PROPAGANDĂ ŞI RĂZBOI

În cadrul PWE, aprecia că propaganda britanică faţă de România era „mai prietenoasă în ton decât cea îndreptată spre Ungaria”.

Ea preciza că „prima staţie de radio clandestină pentru sud-estul

Europei a fost destinată României, imediat după intrarea trupelor germane şi venirea la putere a generalului Ion Antonescu. Prima emisiune a fost difuzată la 12 octombrie 1940”1289. Marea Britanie a consacrat României trei staţii: una pretins antonesciană şi progermană, una care îndemna la organizarea de sabotaje în Valea Prahovei, iar cea de-a treia emitea din Orientul Mijlociu, în numele unui pretins conducător al rezistenţei româneşti, Vlaicu (aceasta a încetat să emită din lipsă de material informativ în august 1943) 1290.

Menţinerea legăturilor cu reprezentanţii PNŢ a reprezentat unul dintre motivele constante ale presiunilor germane asupra guvernului de la Bucureşti. Sub deviza „Maniu sau nimic” formulă lansată de fostul ambasador britanic la Bucureşti, R. Hoare, oficialităţile britanice au considerat menţinerea legăturilor cu liderul

PNŢ, ca variantă pentru organizarea opoziţiei în România1291. De asemenea şi SOE a considerat că soluţia Maniu era singura pe care se putea conta. La 20 februarie 1941, reprezentantul SOE afirma că întregul program pentru România depindea în totalitate de colaborarea cu Iuliu Maniu1292. Liderul PNŢ a refuzat oferta SOE

de a părăsi ţara şi a de organiza rezistenţa în afara graniţelor, în componenţa secţiei SOE pentru România intrau: E.C. Masterson, proprietar al societăţii de petrol „Unirea”; lt. col. G. de Chastelain.

director la aceeaşi societate şi A. Gibbon, fost corespondent al ziarului „Times” la Bucureşti. SOE a lăsat un post de radio-emisie, pentru păstrarea legăturii cu centrul de la Istanbul. Aceasta fost descoperit în primăvara lui 19411293, un al doilea fiind trimis prin intermediul consulului onorar al Finlandei, în primăvara lui 1942.

O altă misiune a SOE a eşuat în primăvara lui 19431294.

Mihai Antonescu şi-a exprimat nemulţumirea faţă de temele

propagandei britanice încă din septembrie 1941. În timpul unei întrevederi cu Mott Günther ministrul român acuza că radioul londonez comparase, într-una dintre emisiunile sale, pe generalul

Antonescu cu Pierre Laval, ceea ce era eroare și o ofensă adusă

României, în opinia lui Mihai Antonescu, o astfel de comparație reprezenta un îndemn la asasinat și la răscoală: „Am atras atenția ția în timp ce Anglia pretinde că germanismul înseamnă o sufocare libertății popoarelor [...] un asemenea mesaj arată că așa-zisul

Ideal de libertate și civilizație pentru care luptă Anglia este mult mai apăsător întrucât urmărește să desolidarizeze popoarele de conducători și să trimită în fața unui tribunal internațional pe conducătorii responsabili ai unui stat și aceasta tocmai în momentele în care România duce un război greu pentru a câștiga teritoriile sale și întreprinde o luptă de civilizație ale cânii jertfe sunt mari” [1295].

Ministrul român ruga să se transmită oficialităților britanice că partea română protestează față de atacurile Londrei, care aducea, prin emisiunile BBC, grave prejudicii poporul român[1296]. Oficialul american a asigurat că va transmite protestul guvernului român, aceasta cu atât mai mult cu cât era conștient de „efectul lor asupra opiniei publice” [1297]. Protestul lui Mihai Antonescu indică vulnerabilitatea pe care o resimțea în raport cu propaganda britanică.

Prezența germană în România (numeroasele probleme create de misiunea militară încă de la începutul sosirii sale), obligațiile pe care statul român și le asumase față de Reich (economice și militare) erau temele constante ale propagandei britanice. De cealaltă parte, Mott Günther își exprima nemulțumirea față de modul în care în presa de la București tratase anumite subiecte legate de președintele Roosevelt, solicitând un control atent al materialelor referitoare la politica externă a SUA. în replică, Mihai Antonescu a atenționat că la Washington era difuzate prea puține informații despre România, făcându-și în schimb loc „informări tendențioase” [1298]. După numai o săptămână, ambasadorul american cataloga atacurile postului de radio Londra ca „o provocare rătăcită și stupidă”, dar în opinia sa acestea

erau rezultatul excesului de zel manifestat de o serie de „români ranchiunoşi” şi cărora postul de radio BBC le acordase o prea mare libertate1299: „Domnia sa m-a informat că a intervenit la Londra să pună frână unor asemenea atacuri şi provocări”. Ruperea relaţiilor diplomatice cu SUA, în decembrie 1941, a determinat şi plecarea misiunii diplomatice americane din România.

SSI-ului i-a revenit misiunea de a supraveghea activitatea cercurilor de afaceri, diplomatice şi ziaristice străine din România.

În ianuarie 1942, se semnala că Goodrige, fost secretar al lui Mott

Günther, îşi exprima îndoiala atât asupra puterii Germaniei de a câştiga războiul, cât mai ales asupra capacităţii aliaţilor Axei de a rezista presiunilor anglo-americano-ruse: „[...] În curând situaţia se va schimba în favoarea democraţiilor şi sfârşitul războiului nu

va fi mai devreme de 1943 sau în cel mai rău caz în 1944 şi va fi în favoarea anglo-americanilor, dat fiind că democraţiile deţin toate materiile prime necesare războiului” 1300. Demisia şefului Marelui

Stat Major, generalul Iacobici, a reprezentat unul dintre subiectele constante ale propagandei britanice către România, pentru începutul anului 1942. Acurateţea informaţiilor a determinat autorităţile de la Bucureşti să ordone realizarea unor anchete care să descopere sursa de informare a radioului londonez: „În emisiunile

„Din două zile succesive s-a vorbit de demisiile generalilor Iacobici.

Tâtăranu, Pălăngeanu, Mazarini şi se spunea că aceste demisii

s-au produs din cauza cererilor exagerate ale Germaniei în ce priveşte participarea trupelor româneşti la ofensiva de primăvară contra URSS”1301. Cu siguranţă că cercurile naţional-ţărăniste nu erau străine de furnizarea acestor informaţii oficiilor britanice.

La începutul anului 1942, SOE plasa organizarea unei mişcări de

rezistenţă în jurul persoanei lui I. Maniu. Încă o dată au fost avansate propuneri pentru scoaterea sa din ţară, dar deşi părea că agrea ideea, Maniu a preferat să rămână în România1302, în martie 1942, A. Eden a înaintat un memoriu ambasadorului sovietic la Londra, Ivan Maiski, unde sugera că opoziţia crescândă din

România ar putea fi folosită pentru scoaterea acesteia din război.

Singura persoană cu care se putea trata în această privinţă era Iuliu Maniu1303. Dacă guvernul sovietic dorea, britanicii se ofereau să intermedieze un posibil contact între reprezentantul sovietic de la Istanbul şi partizanii lui Maniu. După încă două intervenţii

(27 martie şi 29 aprilie 1942), în care se sublinia importanţa vitală a oricărei mişcări revoluţionare care putea afecta proviziile de petrol ale Germaniei, reacţia Moscovei a fost una negativă, refuzând orice contact cu Iuliu Maniu1304. Guvernul sovietic nu era interesat de stabilirea unor legături cu cercurile opoziţiei din România. Totodată, liderul naţional-ţărănist a insistat pentru obţinerea de garanţii referitoare la excluderea unei posibile ocupaţii ruseşti. Însă aceasta ar fi complicat planurile Foreign Office, care dorea să excludă chestiunea frontierelor din cadrul discuţiilor anglo-sovietice. Acordarea garanţiilor cerute de Iuliu Maniu ar fi echivalat cu redeschiderea chestiunii frontierelor, ceea ce ar fi avut ca rezultat noi presiuni sovietice, în opinia Foreign Office situaţia ar fi putut să aibă un „rezultat stânjenitor”.

La începutul anului 1942, faţă de România se manifestau două curente: unul ostil manifestat de o serie de diplomaţi din Foreign

Office, care acuzau ostilitatea Bucureştiului, renunţarea la garanţiile britanice, chemarea trupelor germane, tratamentul aplicat supuşilor englezi în toamna lui 1940, campania dincolo de Nistru1305.

Promotorii acestui curent erau fostul ministru britanic la Bucureşti.

Reginald Hoare şi Stanford Cripps, în opinia căruia România era un „duşman ce trebuia combătut fără menajamente, iar pretenţiile

sovietice asupra Basarabiei şi Bucovinei erau pe deplin îndreptăţite”: „Cercurile suscitate cred că evoluţia războiului va aduce mari dificultăţi României, care va fi atacată în acelaşi timp de armatele sovietice şi ungare, poate şi de cele bulgare” 1306. Un al doilea curent, „mai moderat”, era manifestat de Biroul de Studii şi Informaţii din Foreign Office, care analiza poziţia României atât din perspective economice (rezervele de petrol), cât şi strategice

(oprirea înaintării sovietice spre Marea Neagră, Strâmtori şi Orientul Apropiat). Exista speranţa că România va juca un rol important în îndeplinirea unor obiective strategice, motiv pentru care persoana mareşalului Ion Antonescu „nu trebuia combătută cu orice preţ”. Victor Cădere deţinea informaţii conform cărora Biroul de

Studii aduna date despre starea de spirit din România1307: „După câte se pare, un personaj din Ministerul de Propagandă şi Informaţii englez, care se află actualmente la Ankara, ar urma să se informeze mai adânc şi să refereze asupra situaţiei din ţară atât pe teren politic, cât şi pe chestiunea forţelor militare ale României, englezii dorind a cunoaşte cât mai exact potenţialul real al acestor forţe pentru eventualitatea altor ipoteze care s-ar prezenta” 1308.

Oficialul român informa că Marea Britanie nu avea încă planuri clare faţă de viitorul Europei Centrale: „Ceea ce o preocupă în acest sector este în primul rând amplificarea dificultăţilor pentru

Germania” 1309.

Interesul britanic pentru zona balcanică era semnalat şi de SSI, care la 19 august 1942, informa că Intelligence Service-ul îşi concentrase atenţia asupra Bulgariei, teritoriul acesteia fiind folosit ca punct de observaţie pentru mişcările trupelor germane în zona

Balcanilor. Conform aceleiaşi note, ţara vecină devenea un important centru de transmisiuni pentru România şi Ungaria unde se găseau birouri de informaţii anglo-sovietice1310. Tot aici se preciza că agenţii englezi din Bulgaria menţineau legătura cu Viena, de

unde exercitau supravegherea întregii Germanii. Materialul informativ de la Viena era dirijat spre Budapesta-Sofia cu destinaţia

finală Istanbul, indicat ca „centrul spionajului [*britanic*, *n*. *n*]

din Peninsula Balcanică” 1311. Ulterior, SSI-ul descopereajn a doua parte a anului 1942, existenţa unui grup de „aşa-zişi români liberi”, care activa la Istanbul şi desfăşura activităţi de propagandă: „Această propagandă se face sub formă de manifeste anonime ce se trimit tuturor cetăţenilor români din străinătate. Ea este dirijată de

«Intelligence Service» şi, urmăreşte prin câştigarea de noi adepţi, provocarea de a nemulţumiri şi tulburări a ordinii publice în

România” 1312, în cadrul unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, mareşalul Ion Antonescu se arăta surprins de rapiditatea cu care

BBC-ul obţinea informaţiile: „Eu de-abia am plecat din Crimeea şi radio Londra a anunţat că sunt în Crimeea. Vedeţi ce bine este organizat serviciul acesta al inamicului la noi în ţară. Cine sunt ticăloşii care servesc pe inamic, nu este greu de ştiut; sunt în mare parte evrei şi am prins din nenorocire şi români, dar nu pot să-i judec. [...] Ei vor fi însă judecaţi într-o zi” 1313.

Pe baza informaţiilor obţinute din arhivele americane, istoricul

Eduard Mark afirmă că între 1943 – 1944, serviciile americane au trimis agenţi în zona Balcanică pentru a evalua modalităţile de desprindere din Axă ale Bulgariei, României şi Ungariei1314. El subliniază că după Iugoslavia „OSS a petrecut mai mult timp în

România decât în oricare altă ţară din Sud-Estul Europei” 1315.

Primele planuri au fost înaintate de generalul Donovan în timpul

Conferinţei de la Québec, din august 1943. Pe fondul iminentei prăbuşiri a Italiei, oficialul american propunea „capitalizarea, în acord cu Marea Britanie şi URSS, a fricii claselor conducătoare din Bulgaria, Ungaria şi România faţă de posibilitatea ca aceste ţări să fie înfrânte de Uniunea Sovietică astfel încât să se creeze o certă presiune asupra acestor state pentru a le induce ieşirea din război sau cauzarea de dificultăţi Axei” 1316. Prin acest plan.

SUA îşi puteau menţine prezenţa şi evalua interesele în zonă. Dacă operaţiunile evoluau cu succes, SUA puteau spera că se vor forma în Balcani „guverne relativ stabile, necomuniste şi neruseşti” 1317.

Era un mesaj clar că se spera că agenţii secreţi vor juca un rol

determinant în politica internă a statelor eliberate. Planurile generalului Donovan de a accentua eforturile subversive au fost aprobate în septembrie 1943 şi a reprezentat elementul cheie al

planurilor strategice americane1318. Din perspectiva OSS, războiul psihologic împotriva României a avut ca obiectiv ieşirea din război şi ruperea colaborării cu Germania.

Cercurile diplomatice de la Legaţia Elveţiei apreciau, la nivelul anului 1942, că propaganda britanică era în realitate „un balon de încercare” pentru oamenii politici din ţările aflate în sfera de influenţă a Reichului, fiind evidentă dorinţa Londrei de a stimula manifestarea unor atitudini categorice1319. Punerea în discuţie a relaţiilor româno-ungare şi posibilitatea revizuirii frontierelor era văzută de aceleaşi cercuri din două perspective: un semnal pozitiv pentru opoziţia română, pentru a face cât mai multe presiuni, precum şi declanşarea de noi tensiuni între cei doi aliaţi ai Reichului1320.

Transilvania a reprezentat una dintre temele principale folosite pentru specularea sensibilităţilor româneşti şi ungare. Hugh Seton

Watson afirma că „problema Transilvaniei, cu toate că este îndepărtată şi puţin familiară opiniei publice britanice, este strâns legată de mulţi factori determinanţi ai orânduirii viitoare a Europei şi, în formula sa actuală, este mai vie şi mai periculoasă ca niciodată” 1321. Litigiul dintre România şi Ungaria trebuia să-şi găsească o rezolvare în viitoarea ordine postbelică. În opinia istoricului britanic ar fi fost o greşeală calificarea mareşalului

Antonescu drept germanofil, atâta vreme cât se manifestase ca unul dintre cei mai importanţi promotori ai ideilor Antantei. Însă implicarea lui în viaţa politică era caracterizată drept una dintre erorile pe care un militar nu ar fi trebuit să o facă: „El sare de la un punct de vedere la altul, fără a se opri să se gândească la altceva decât la aspectul strategic” 1322. Dar aceasta nu era singura eroare a mareşalului. Sacrificiile făcute de România pe Frontul de Est erau potrivit lui Seton Watson „acţiuni eroice făptuite în zadar”.

care au dus la „sângerarea până la epuizare pentru armata şi

naţiunea române” 1323. Din această perspectivă, viitorul era unul sumbru pentru România: „Dincolo de acest coşmar este faptul că pierderile României au fost înzecit mai mari decât acelea ale

Ungariei şi că Ungaria şi Bulgaria socotesc că la finele războiului

[vor fi singurele care să aibă armate întregi în Sud-Estul Europei, jfrindu-le posibil de a dicta o pace balcanică, graţie indiferenţei şi

Metrii marilor puteri” 1324. Chiar dacă acţiunile româneşti puteau jfi explicate din prisma evenimentelor tragice din vara lui 194U, se aprecia că războiul împotriva Rusiei nu era altceva decât o

evidentă lipsă de realism şi de pierdere a „simţului măsurii” 1325

şi nu se putea spera într-o reacţie pozitivă a ruşilor. Într-o eventuală răsturnare a situaţiei frontului, România trebuia să se aştepte la anexări teritoriale: „Anglia doreşte bune relaţii între

Bucureşti şi Moscova, dar păstrarea integrală a Basarabiei este de natură a face aceste relaţii cu neputinţă. Dacă dorim ca relaţiile româno-ruse să fie rele nu avem decât să privim în timp ce se obţine răzbunarea împotriva unui popor pentru reaua purtare a unui regim Quisling” 1326. Tăcerea Angliei faţă de România era explicată din dorinţa de a se evita declanşarea unor tensiuni cu partea sovietică: „[...] Trebuie să se admită că tăcerea noastră a mărit perplexitatea românilor aflaţi într-o poziţie disperată între ciocan şi nicovală şi astfel a întărit curentul fatalist după care este preferabil să se lupte chiar până la un sfârşit tragic, deoarece nu există alternativă” 1327. Din perspectiva garanţiilor din 1939, tăcerea britanică avea „conotaţii sinistre” pentru Bucureşti. Afirmarea publică a sprijinului pentru România ar fi echivalat cu o înrăutăţire a raporturilor cu Rusia Sovietică, însă dacă Marea Britanie ar fi contestat public actul de la Viena, „fermentul va începe să ridice curând întreaga masă a Europei

sud-estice” 1328. Dar Londra a evitat abordarea subiectelor legate de graniţe, iar temele predilecte au fost îndemnurile la dezordine şi sabotaje faţă de germani

(emisiunile difuzate de Radio Londra, Moscova, Agenţia Tass.

„România Liberă”).

Ilustrativă pentru propaganda britanică a fost activitatea unei presupuse mişcări de eliberare condusă de Vlaicu. Însă ea nu era decât o invenţie a propagandei negre britanice. Fapt confirmat de un memoriu politic adresat, la 3 martie! 944, Departamentului de

Informaţii politice de la Londra în care se sublinia că mişcarea este

„Pură propagandă, nu se cunoaşte nicio persoană pe nume Vlaicu în România care să conducă vreo mişcare revoluţionară sau de partizani” 1329, într-unul dintre manifestele editate de presupusa mişcare de rezistenţă se preciza: „[...] Eu, Vlaicu, şeful luptei de eliberare, în numele lui Hristos şi al neamului românesc, vă chem la luptă contra nemţilor [...]. Pe steagul meu am scris: «Libertate.

Reîntregire şi Dreptate!», iar pe spada mea am scris «La luptă contra nemţilor! [...] suntem bine organizaţi. Avem tot ce ne trebuie pentru ca lupta noastră să fie bine asigurată. Avem tipografii clandestine şi depozite de hârtie. Avem aparate tehnice, instalaţii

secrete şi tot felul de materiale, necesare acţiunii noastre. Avem depozite ascunse de arme, muniţii şi explozibile” 1330. Manifestul lăsă impresia că mişcarea activa pe întreg cuprinsul ţării şi că existau grupuri de partizani: „Naţiunile Unite nu vor să vă găsească în tabăra duşmanului înfrânt. Pentru binele şi viitorul ţării noastre, alipiţi-vă cu toţii la Mişcarea de eliberare a lui Vlaicu” 1331. Potrivit unui raport al Legaţiei României de la Lisabona, din 14 ianuarie

1943, „Times” continua să publice amănunte referitoare la activitatea lui Vlaicu. Informaţiile erau furnizate de corespondentul de la Istanbul, Archibald Gibson, care îl prezenta pe Vlaicu ca „şef al mişcării antigermane din România” 1332. Potrivit corespondentului, legăturile lui Vlaicu cu aliaţii se realizau prin intermediul unei staţii

radio. Corespondentul britanic informa că „spiritul public de rezistenţă contra germanilor câştigă în intensitate” 1333, în decembrie 1942, erau difuzate exemplare necenzurate ale ziarului

„Universul” unde erau înserate articole de propagandă şi comunicate de război britanice1334. Se afirma că „poporul român mai are încă şansa de a-şi recuceri libertatea-şi de a-şi îndeplini idealul naţional al reîntregirii şi refacerii” 1330, în editorialul „ediţiei speciale” se vorbea de o mişcare de rezistenţă care îşi extindea în fiecare zi potenţialul: „Din rezistenţă s-a născut în România o mişcare de rezistenţă populară şi acţiune de dezrobire naţională pe care o conduce Vlaicu, şeful luptei de eliberare, în mai multe părţi ale ţării, precum Ţara Moţilor, Oltenia, Bacău, Neamţ au izbucnit răscoale. Dacă românii vor urma în număr cât mai mare

Mişcarea de Eliberare şi se vor ridica la timp contra lui Hitler şi a lui Antonescu, poporul român are încă şansa de a-şi recuceri libertatea şi de a-şi îndeplini idealul naţional al reîntregirii şi refacerii” 1336. Cu excepţia numărului din „Universul” activitatea presupusei mişcări de rezistenţă nu a mai fost semnalată1337.

La 20 ianuarie 1943, erau interceptate emisiunile postului

„Luptătorii lui Vlaicu”: „Ne adresăm elitei politice de a urma îndemnul nostru [...]. Sunt-patrioţi care activează individual, iar alţii în grupe separate, în fruntea tuturor acestora se află organizaţia «Postul pentru eliberare a României. Luptătorii lui

Vlaicu» [...]. Regimul Antoneştilor prin ajutorul economic şimih
dat nemţilor sapă mormântul naţiunii. Cea mai mare parte j™
români nu ascultă ordinele conducătorilor, ci glasul conş i.
româneşti. Dumneata, iubite prietene ce ai făcut pentru aez

Dacă n-ai făcut, organizează naţia pentru luptă şi înscrie în sufletul dumitale lozinca: La luptă pentru eliberare!”1338. În general erau transmise comunicate, comentarii nefavorabile la adresa guvernului, instrucţiuni pentru organizarea reţelelor de sabotaj. Postul emitea din Orientul Apropiat, iar tematica emisiunilor era stabilită în laboratoarele PWE1339. „Vlaicu” şi-a mutat sediul de la Londra în

Orientul Mijlociu1340, dar către mijlocul anului 1943 şi-a încetat existenţa. Impactul asupra populaţiei din România a fost nul.

Considerăm însă că dezvoltarea curentului antigerman a fost o consecinţă a evenimentelor – căderea lui Mussolini, prăbuşirea frontului italian, operaţiunile de evacuare de pe frontul rusesc – şi mai puţin rezultatul unei presupuse activităţi a unei organizaţii de rezistenţă.

Marea Britanie a încercat în a doua parte a războiului să prevină extinderea influenţei sovietice spre Strâmtori şi spre Mediterana1341. Gheorghe Brătianu sesiza, în ianuarie 1943, orientarea politicii britanice faţă de zona Balcanilor. El declara că zonele de interes din centrul Europei erau deja trasate în virtutea unor

„Înţelegeri principiale între aliaţi" 1342: „[...] Pregătirile britanoamericane din Orientul Apropiat ar dovedi că aceştia doresc să-şi asigure ca zonă de influenţă proprie Balcanii, cursul inferior al

Dunării, pentru a putea astfel bloca accesul sovietic în Marea

Mediterană Orientală şi zona Dunării, în consecinţă, se pare că în cazul unei victorii aliate, România în special va deveni teatrul divergenţelor sovieto-britanice, fapt care ar trebui să tempereze entuziasmul filo-aliat al cercurilor conducătoare" 1343. Un alt raport, de această dată al Departamentului de Stat, semnala că britanicii păreau pregătiţi să accepte predominaţia sovietică în Europa de

Est cu excepţia Greciei şi Iugoslaviei care „mărginesc Mediterană, şi să accepte opoziţia constantă sovietică la federaţii regionale în

Europa de Est" 1344.

H. Seton Watson, apreciat ca „un bun prieten al românilor şi un bun cunoscător al realităţilor româneşti" 1345, publica în a doua parte a anului 1943 un articol, unde arăta că politica guvernului de la Bucureşti nu întrunise întru totul acordul opiniei publice.

Decizia mareşalului a avut ca rezultat implicarea ţării într-un conflict care nu era al ei şi care „datorită revendicării unor întinse ţinuturi din teritoriul sovietic, ce nu au fost niciodată româneşti, au aşezat-o în poziţia unei ţări de două ori vinovată. Dar, în

disperarea ei crescândă, România nu ştie încotro să se mai întoarcă:

de mai multă vreme Naţiunile Unite s-au învăluit într-o tăcere semnificativă, într-o tăcere sugerând indiferenţă sau chiar ostilitate faţă de cauza României” 1346. Relaţiilor româno-ungare complicau organizarea unei rezistenţe efective împotriva germanilor. De cealaltă parte, puterile occidentale exploatau „divergenţele dintre români şi unguri, manevrând pe unii contra altora”: „Şi astfel impasul continuă şi «carnea de tun» românească se îngrămădeşte pe câmpiile de luptă din Caucaz” 1347. Cele două comentarii nu erau izolate, în decembrie 1943, subiecte asemănătoare fiind abordate de cotidienele britanice „Daily Expres” şi „Daily Telegraf, care insistau asupra relaţiilor româno-ungare, a problemei Transilvaniei, activităţii lui Iuliu Maniu, îngrijorării şi nervozităţii opiniei publice româneşti etc.

Grigore Gafencu consemna, la 22 mai 1943, în *Jurnalul* său că o „sursă serioasă” îi schiţase coordonatele politicii sovietice asupra sud-estului European. Moscova respingea ideea constituirii oricăror blocuri regionale (în special în Europa Centrală), nu avea intenţia de a anexa alte teritorii, dorea modificarea Convenţiei de la Montreaux deoarece „Marea Neagră trebuie privită ca o mare închisă, aparţinând puterilor riverane”. De asemenea, se dorea anularea aranjamentelor teritoriale survenite în Balcani după septembrie 1939, precum şi preluarea controlului Gurilor Dunării1348. Din perspectiva aspiraţiilor sovietice, viitorul României era nesigur.

Exista de altfel convingerea că aliaţii nu aveau o imagine clară asupra intenţiilor sovietice. Grigore Gafencu avea să se convingă de aceasta în septembrie 1943. În cadrul unei întrevederi cu reprezentantul sovietic la Societatea Naţiunilor, Sokolin, acesta afirma că viitorul zonei est-europene depindea de doi factori: de cine ajungea primul în Balcani şi de cadrele colaborării cu aliaţii.

Momentul de vârf în derularea complicatelor negocieri dintre

cei trei aliaţi s-a produs odată cu capitularea Italiei, în septembrie 1943. Context în care deschiderea celui de-al doilea front a devenit tot mai presantă. Pentru Marea Britanie o debarcare în

Balcani ar fi înlăturat Uniunea Sovietică ca principal competitor în afacerile zonei. „Daily Mail” publica un articol în care se sublinia că „marea speranţă a multor români este ofensiva aliaţilor în

Balcani care să aşeze România sub protecţia anglo-american

[Or «t349. „Sunday Times” consacra, la 17 septembrie 1943, articolul

de fond celor trei aliaţi ai Reichului, considerând că prin comparaţie

„Cazierul” României era „mai puţin criminal decât al Bulgariei şi

Ungariei”, care în ambele războaie se situaseră în tabăra adversă:

„Tuturor li se potriveşte un sfat: părăsiţi vasul care se scufundă, înainte de a vă îneca şi nu vă speriaţi dacă piraţii vă vor numi şobolani” 1350

Dar, în ciuda rapoartelor încurajatoare, americanii au fost rezervaţi în aprobarea planurilor debarcării aliate în Balcani, nedorind să alimenteze obsesia britanică pentru această zonă. Stalin nu ar fi agreat prezenţa unei mari puteri în imediata-sa apropiere, iar prin debarcarea pe frontul occidental Moscova rămânea singurul factor de decizie în estul continentului. Zvonul unei posibile debarcări aliate în Balcani a produs un viu interes şi în România. În acelaşi context, reprezentantul român în SUA, Brutus Coste, transmitea că un oficial american considera că din prisma concesiilor făcute Rusiei Sovietice în Europa balcanică şi orientală anglo-americanii riscau să-şi piardă popularitatea şi încrederea populaţiei din regiune. Dar, în acelaşi timp se recunoştea că, liniile politicii anglo-americane se subordonau condiţiilor existente:

Anglia nu poate refuza Rusiei în situaţia actuală nicio concesie pe tărâmul politic, armata sovietică fiind singura în stare pentru moment să facă un obstacol Axei. Acestei situaţii i se adaugă şi faptul că făcând concesii pe planul unor târzii şi ipotetice avantaje politice în favoarea Rusiei, Marea Britanie îşi rezervă libertatea de acţiune pe planul realităţii economice imediate, unde cedează greu sau deloc" 1301.

Din perspectiva aceloraşi concesii şi în cazul unei înfrângeri a

Germaniei, viitorul ţărilor din răsăritul Europei se prezenta într-o notă pesimistă. Pentru România era mult mai importantă problema

Transilvaniei, sugerându-se guvernului de la Bucureşti adoptarea unei poziţii flexibile şi nu a uneia intransigente faţă de Aliaţi: „[...]

În situaţia în care se află Anglia faţă de ruşi, nu puteţi fi, nu aveţi cum să fiţi, intransigenţi. Va trebui în cazul unei victorii a aliaţilor să alegeţi pentru a cere şi a obţine de la ei ceea ce vor putea da" 13°

Alianţa României cu puterile Axei putea fi înţeleasă, însă exagerările propagandistice faţă de această participare nu puteau fi interpretate ca rezultat ai unor presiuni, ci „manifestări gratuite şi inutile, făcute din proprie iniţiativă" 1353: „Aceste fapte depăşesc poziţia cuminte a unei Românii care luptă pentru recuperarea

teritoriilor naţionale, forţată fiind de atitudinea Rusiei din 1940

să accepte acest război. Dacă adăugaţi faptul că propaganda ungară este deosebit de activă în America, în timp ce propaganda dv. este inexistentă, vă puteţi face o imagine despre dificultăţile pe care le întâmpină toţi aceia care îşi propun să susţină cauza dv. în

Anglia şi America" 1354.

Conferinţa miniştrilor de Externe de la Moscova, din 9 – 13

octombrie 1943, punea în prim planul discuţiilor înfiinţarea unei

Comisiei Consultative Europene, prin care aliaţii să se consulte asupra problemelor postbelice. Evenimentul l-a determinat pe

Gafencu să creadă că teza „sferelor de influenţă” a fost abandonată, iar termenii armistiţiului de pace vor fi negociaţi de toate cele trei puteri şi nu numai de către Uniunea Sovietică1355. Dar Vespasian

Pella, şeful Legaţiei României la Berna, a avut o percepţie mult mai realistă asupra rezultatelor conferinţei şi în principal asupra dificultăţilor anglo-americane de a identifica corect intenţiile

Uniunii Sovietice1356. După conferinţă, diplomaţii români şi-au manifestat îngrijorarea faţă de modul în care aliaţii anglo-americani contribuiau la construirea brâului de securitate al Moscovei:

„Acţiunea de anarhizare a Balcanilor întreprinsă de soviete face progrese pe zi ce trece. [...] Dacă ar cădea Crimeea, sovietele vor începe a doua zi debarcări masive de agenţi şi chiar de trupe în

Bulgaria. [...] De la Leningrad, de-a lungul Frontului de Est, apoi în Balcani, în Mediterana şi, în fine, în Franţa şi Belgia cordonul comunist este pe cale de realizare [...] ”1357. Ion Gheorghe considera că drumul Moscovei era uşurat de faptul că „Uniunea Sovietică găsea la popoarele din bazinul Dunării o mai mare simpatie decât anglo-saxonii, care rămân străini şi neînţeleşi. [...] Aşadar când soarta se va decide în favoarea naţiunilor aliate, Moscova pretinde să joace rolul de mare protector al unui şir de republici burghezo-ţărămsto-proletare, destinul imediat şi inevitabil al acestora fiind uşor de ghicit” 1358. După Conferinţa de la Moscova, neliniştea opoziţiei s-a accentuat, în condiţiile în care propunerile lui Maniu de a răsturna regimul Antonescu şi de a scoate ţara din război au rămas fără răspuns. Moscova continua să se pronunţe pentru capitularea necondiţionată, iar britanicii nu au supralicitat în chestiunea românească1309.

Mihai Antonescu a denunţat în cadrul unei întrevederi cu ministrul Elveţiei la Bucureşti, René de Weck, temele propagandei

britanice, considerând avertismentele referitoare la ajungerea trupelor sovietice la Gurile Dunării drept o „eroare politica cu consecinţe dintre cele mai grave pentru ordinea europeană. Mihai

Antones u dorea ca BBC-ul să nu transforme namtarea ruseasca într-o temă de propagandă, care să fixeze predominanţa sovietică

1 îfiO

aoun după Conferinţa de Moscova în noiembrie 1943.

BBC ui a lansat către România tema capitulării pe™ţ.

şi a apropierii de Naţiunile Unite, inclusiv de Rusia136 Ediorul

BBC-Serviciul România a întâmpinat însă opoziţia a doi dintre realizatorii programelor: Constantin Bianu şi Sergiu Nemţescu, ca? e au refuzat să includă cei doi termeni în emisiunile pentru

România1362. Oficialii BBC, printre care şi Elizabeth Barker au decâs ca cei doi vorbitori ai Secţiei să se supună deciziilor luate şi sfnu con este politica Foreign Office în această privinţa. Constantin Bianu şi Sergiu Nemţescu au adresat un memoriu în care astau cât îi nu v-au opus formulei „capitulăm necondiţionate, dar semnalau BBC-ului ca promovarea unei astfel de teme era daunao Tre' stării de spirit din România, sugerându-se indirec ca Rusia va fi cea care va decide în problemele româneşt. Romanii nu ar fi înţeles motivele abandonului britanic: „Noi consideram ca trebu e făcută o diferenţă între mesajele transmise celor responsab h din

România şi cele adresate poporului roman [] * op-jto folosirea directă a „capitulăm necondiţionate ar fi avut urmări nedorite: întărirea regimului Antonescu şi şubrezirea poziţiilor şi aşa slabe ale opoziţiei. Potrivit lui Ivor Porter cedările Londrei în chestiunea României se datorau lipse! unor planuri politice. articulate: „Aveam o politică rusească, căreia i se subsuma România.

Conferinţa de la Teheran (28 noiembrie-l decembrie 1943) a fost după toate aparenţele, un veritabil succes: s-a căzut de acord asupra deschiderii celui de-al doilea front şi s-a consacra rolu preponderent al Uniunii Sovietice în Europa de Ert Jdedunte vestice au fost subordonate scopurilor pragmatice ale diplomaţie

Setice. Dar totodată, evenimentul avea să spulbere speranţa une posibile debarcări aliate în Balcani”» *, iar teatrul european de luptă

dobândea o configuraţie clară: operaţiunile în vest aparţineau trupelor anglo-americane, iar în est trupelor sovietice o nota a

SSI semnala că în rândul populaţiei „îşi face tot mai mult loc, eh ar în păturile rurale, ideea că scăparea noastră nu poate veni decât de la englezi de partea cărora ar trece dacă s-ar găsi în contact cu ei” 1365.

Campaniile propagandiste ale BBC-ului au respectat calendarul evenimentelor, insistându-se asupra erorii guvernului Ion

Antonescu de a persista în greşeală şi de a amâna luarea unei decizii categorice. Informaţiile se situau în realitatea imediată:

costurile ridicate, materiale şi umane, ale campaniei din Est; cererile tot mai mari ale Germaniei pentru contribuţia economică şi militară la război; statutul incert al Transilvaniei şi al teritoriilor de la Est de Nistru, refuzul Reichului de a se pronunţa definitiv asupra acestui capitol, lipsa articolelor de primă necesitate, corupţia, afacerile dubioase, problemele refugiaţilor, retragerea administraţiei din teritoriile din est: „După ocuparea Odessei, în octombrie 1941, mareşalul Antonescu spunea: «Soldaţii români care au cucerit Odessa se vor întoarce în ţară prin Transilvania». Dar în loc să se petreacă acest lucru, armata română a fost trimisă pe frontul rusesc [...]. Decizia arbitrară de la Viena, pentru stabilirea frontierelor între Ungaria şi România rămâne pe deplin valabilă.

Aceasta a spus Hitler după căderea Odessei [...]. Cu doi ani mai târziu, armata ungară se retrage de pe frontul din Răsărit, iar în timp ce forţele ruseşti se apropie de Odessa, germanii cer lui

Antonescu să trimită ultimele rezerve române pe frontul din

Răsărit. Populaţia română trebuie să-şi dea seama că a suferit doi de zile agresiuni din partea germanilor, care nu au adus niciun folos ţării lor, ci din contră atârnă greu contra Rusiei” 1366.

La sfârşitul anului 1943, britanicii au înregistrat unul din cele mai importante eşecuri pentru România: „Operaţiunea Autonomus”. Proiectată pentru dezorganizarea comunicaţiilor germane din spaţiul românesc1368, „autonomii” şi-au încheiat misiunea imediat după

paraşutare. Ei aveau misiunea de a aduna informaţii referitoare la starea de spirit a populaţiei, de a stabili care era situaţia politică şi economică a României, precum şi gradul de dependenţă faţă de Germania. Prin urmare, ei trebuiau să furnizeze informaţii şi să organizeze propaganda în favoarea Angliei.

Oficialii britanici nu s-au aşteptat ca misiunea „Autonomous" să eşueze, ceea ce ridica cel puţin două probleme: în România nu mai era posibilă desfăşurarea unei acţiuni asemănătoare, şi ceea ce era mai neplăcut era că partea sovietică trebuia informată în „termeni generali" asupra misiunii grupului în România1369. Germanii au cerut în repetate rânduri predarea grupului „autonomilor pentru a fi trimişi şi anchetaţi la Berlin. Ambasadorul german, la Bucureşti.

— K în

von Killinger, solicita în cadrul unei întrevederi cu Mihai Antonescu predarea lui de Chastelain şi trimiterea lui în Germania, deoarece existau informaţii care îl plasau pe acesta în „fruntea unei vaste organizaţii de spionaj şi sabotaj şi ar fi de mare însemnătate ca el să fie interogat în Germania" 1370. Autorităţile române au refuzat predarea grupului, invocând respectarea convenţiei de la Geneva referitoare la drepturile prizonierilor de război: „I-am spus lui von

Killinger că este a patra oară când formulează o cerere pentru de

Chastelain, cele trei anterioare având acelaşi răspuns. M-a întrebat dacă mareşalul este de aceeaşi părere şi i-am spus că desigur, întrucât, mai ales ca soldat şi comandant al armatei, domnia sa trebuie şi înţelege să respecte principiile privitoare la prizonieri" 1371. BBC-ul aprecia că deşi propaganda germană a acordat operaţiunii „Autonomous" „o mare atenţie", în mod surprinzător, nu exista niciun fel de comentariu din partea română: „Probabil, autorităţile româneşti nu sunt foarte îngrijorate pentru a face vreun fel de comentariu. [...] Este de presupus că întreaga poveste a paraşutiştilor a produs în

România numeroase zvonuri şi, de asemenea, şi speranţe referitoare la ultimele minute ale intervenţiei britanice” 1372. De altfel, PWE recomanda BBC ca problema paraşutiştilor să nu fie abordată „până la viitoare instrucţiuni”.

Bombardamentele aliate au creat spaimă şi confuzie în cadrul opiniei publice. BBC-ul a explicat că atacurile erau rezultatul prezenţei germane în România şi nujeprezentau un act de agresiune împotriva populaţiei româneşti. În directivele săptămânale emise după 4 aprilie se recomanda Secţiei române să sublinieze care erau raţiunile militare ale atacurilor aeriene: „Arătaţi că pentru aliaţi este important să perturbe comunicaţiile germane din spatele frontului de est, prin distrugerea centrelor de comunicaţie şi prin afectarea producţiei de război, prin atacuri asupra punctelor industriale” 1373.

Sfârşitul războiului părea iminent, iar ofensiva germano-română părea o încercare disperată a Reichului de nu pierde pe unul dintre cei mai importanţi aliaţi ai săi. Orice act de agresiune a aliaţilor asupra României trebuia interpretat ca răspuns la refuzul guvernului Antonescu de a ieşi din alianţa cu Germania: „Americanii au dat ultimatum României ca în termen de 15 zile să înceteze lupta contra bolşevismului, iar în caz de neacceptare, toate oraşele din ţară vor fi distruse de aviaţia anglo-americană” 1314. BBC-ul transmitea, la 27 aprilie 1943, un discurs al lui Eduard Beneş unde

se afirma că „România lui Antonescu, angajată în război cu tot ce are, va *fi* prima ţară care se va despărţi pe ascuns de Axă” 1375.

Sfârşitul anului 1943 şi începutul lui 1944 a stat sub seninul negocierilor secrete pentru ieşirea din război şi pentru semnarea armistiţiului. „Times” publica la 2 mai 1994 un articol în care semnala că „românii au început să obosească de frica lor faţă de

Rusia”, iar germanii întreţineau şi cultivau obsesia antirusească a românilor. Totodată armata sovietică era prezentată ca fiind disciplinată, dar că ororile urmau să înceapă odată cu venirea

GRU-ului: „Presa germană continuă să-l laude pe Antonescu şi pe români, dar nu mai au încredere în ei. Cum românii au voie să

asculte emisiunile de radio străine, ei nu sunt aşa de izolaţi ca ungurii sau ca celelalte ţări ocupate” 1376. Presa britanică prelua temele tratate de BBC: misiunile reprezentanţilor români în diverse capitale europene; starea materială şi morală a trupelor române, spargerea frontului, presiunile germane militare şi economice, îngrijorarea populaţiei etc. „New York Times” prelua informaţiile oferite de canalele britanice şi la începutul anului 1944 considera că „România se află în situaţia cea mai dificilă, fiind chiar în drumul armatelor sovietice şi temându-se că ruşii se vor răzbuna pentru anexarea teritoriilor de dincolo de Nistru. Populaţia cu stare este terorizată de apropierea comuniştilor” 1377. Până la 23 august 1944, propaganda britanică a insistat asupra situaţiei disperate a României atât din punct de vedere intern (neliniştile populaţiei, măsurile aspre ale guvernului), precum şi extern, pe fondul amânării soluţiei finale: ieşirea din război şi încheierea armistiţiului. Trebuie amintit, că BBC-ul a îndemnat în mod constat la revoltă împotriva trupelor germane şi a evitat să comenteze prezenţa sovietică pe teritoriul

României. Declaraţia lui Molotov din 4 aprilie, referitoare la respectarea ordinii politice şi constituţionale a fost soluţia salvatoare pentru BBC: pe de o parte se atenua frica populaţiei în faţa unei posibile ocupaţii ruseşti, iar pe de altă parte, se putea crede că puterile occidentale nu abandonaseră România.

V. C. Propaganda germană încă de la începutul colaborării româno-germane, SSI-ul a elaborat numeroase buletine informative, sinteze, note care aveau ca obiect activitatea germană în România. Protocolul adiţional

secret pe probleme de propagandă a reprezentat unul dintre mijloacele de control şi de influenţare a opiniei publice interne din perspectiva intereselor germane. Aşa cum am văzut anterior, imaginea Germaniei în România era departe de a se situa la cotele dorite. La

originea curentului antigerman au stat mai multe cauze precum: rolul jucat în dezmembrarea României Mari; prezenţa misiunii militare germane, care a sporit ostilitatea în sânul armatei;

acţiunile autonome ale Grupului Etnic German; tratamentul aplicat soldaţilor români pe frontul de est, abuzurile autorităţilor germane şi ale diferitelor servicii speciale1378; răspândirea în conştiinţa publică a ideii că Germania nu va soluţiona chestiunea transilvană în favoarea României; sprijinul acordat legionarilor.

Amintim în acest context două dintre analizele SSI, din martie 1939

şi martie-aprilie 1940, intitulate „Activitatea germană în

România", împărţite pe mai multe secţiuni-*Activitatea Legaţiei*

Germane, *Situaţia politic*ă cu trei subcapitole (*Acţiunea politică a NSDAP din România*; *Acţiunea politică a minorităţii germane din România*), *Presa* şi *propaganda*, *Activitatea economică*.

Concluzii – ele erau o radiografie completă a încercărilor germane de a diminua ostilitatea spaţiului public românesc. În buletinul din martie 1939, la capitolul Presa şi *propaganda* se afirma că „atât presa minoritară germană, cât şi cea din Reich au depus eforturi mari pentru îndrumarea opiniei publice româneşti spre o apropiere de Germania. [...] Se înţelege că, după credinţa lor, România ar fi trebuit să fie ţara care să facă primul pas spre ameliorarea relaţiilor" 1379.

În 1940, se semnala că „presa germană – atât cea din România, cât şi cea din Reich – se încadrează perfect în activitatea de infiltraţie a naţional-socialismului, îndeplinindu-şi misiunea ce i-a fost încredinţată cu tenacitate. Ea este pentru observatorul interesat sau nu, termometrul potenţialului moral din Reich şi – fără a fi impedimentată de riscurile unei răspunderi oficiale – lansează lozincile şi dezideratele cercurilor conducătoare din Reich1380. În ceea ce privea propaganda se aprecia că „intensitatea şi diversitatea mijloacelor de propagandă utilizate de oficiile germane este într-o creştere continuă". Dimensiunea interesului german asupra

României era dat aşadar şi de existenţa unui număr impresionant de agenţi de informare şi propagandă. Eugen Cristescu

afirma în timpul interogatoriului din 1946, că în România activau în perioada

j războiului nu mai puţin de 11 servicii secrete germane, dintre care numai două erau recunoscute de statul român, la care se adăuga şi serviciul propriu al lui von Killinger1381.

Intervenţiile germane au vizat modelarea discursului oficial în funcţie de interesele imediate şi de perspectivă ale Reichului. Unul dintre primele obiective declarate a fost anihilarea influenţei comuniste. Potrivit SSI, oficialii germani desemnaţi cu „rezolvarea influenţei comuniste în România" erau Gerhard Stelzer, însărcinatul cu afaceri, şi secretarul de legaţie, Herman von Ritgen:

„Stelzer cunoaşte aproape la perfecţie limba rusă şi va activa cât mai mult pe teren pentru a opri şi descoperi pe agenţii sovietici ce au fost trimişi cu misiuni în România" 1382. Dar nu numai activitatea comunistă a stat în atenţia agenţilor germani: opoziţia (în special naţional-ţărăniştii), cercurile de afaceri şi cele diplomatice, membrii guvernului. Neutralizarea propagandei britanice a fost de asemenea unul dintre obiectivele dificile ale activităţii oficiilor germane. Acesta era unul dintre motivele întrunirii de la începutul anului 1942 ale celor două servicii speciale: SS şi Serviciul de

Informaţii al armatei germane. În timpul discuţiilor, reprezentanţii germani au insistat asupra găsirii şi fixării unor modalităţi comune de acţiune faţă de „intenţiile probabile ale conducătorilor anglo-sovietici" asupra sud-estului Europei şi Orientului Apropiat. Potrivit Serviciului german, scopul angle-americanilor era scoaterea

Italiei şi României din alianţa cu Germania, astfel încât aceasta să fie silită să depună armele. Din perspectiva informaţiilor deţinute de serviciul german se aprecia ca foarte probabilă „începerea unei propagande intense pe întreg teritoriul României, cu scopul de a răsturna regimul Antonescu, sau de a suprima pe cei care se vor opune, şi să convingă România să încheie o pace separată" 1383.

Iuliu Maniu era indicat ca principal susţinător al unei asemenea

acţiuni, iar pacea urma să fie încheiată atunci când trupele sovietice ar fi ajuns la Nistru: „Pentru ca în masele populare să nu existe teama unei ocupaţii sovietice, englezii ar fi garantat că Basarabia.

Bucovina şi Moldova vor fi ocupate de trupele poloneze care s-au organizat în Uniunea Sovietică” 1384. Cele două servicii urmau să urmărească coordonatele punerii în aplicare a acestor planuri prin:

supravegherea activităţii sovietice în porturile de la Marea Neagră, realizarea unui inventar al temelor propagandei britanice asupra

Italiei şi României, securizarea zonei de Est în cazul în care trupele sovietice ar fi atins linia Niprului.

Unul dintre membrii serviciului secret german solicita, în iulie

1942, furnizarea de date complete către Berlin asupra activităţii britanicilor în România. Invocând un ordin al von Ribbentrop, oficialul german cerea consultarea dosarelor Siguranţei şi ale SSI-ului referitoare la propaganda britanică şi la activitatea persoanelor anglofile1385. Cererea era urmarea concluziei la care ajungeau serviciile de informaţii germane, care constatau că „poliţia română lucrează în mod cert contra intereselor germane în România, deoarece majoritatea personalului este anglo-franco-americanofil.

[...] S-a stabilit că se lucrează cu mănuşi contra anglo-saxonilor” 1.

Activitatea opoziţiei a reprezentat unul dintre capitolele dificile ale relaţiilor româno-germane. Eugen Cristescu afirma că „Ilie

Lazăr, care stătea la Capşa, şi printre sandvişurile cu icre negre şi paharele de vermut, discuta politică în gura mare şi împărţea scrisorile domnului Maniu şi ale lui Dinu Brătianu, în fiţuici, pe Calea

Victoriei. Pe această cale aflau şi germanii, cărora noi le spuneam mereu că democraţia românească nu face nicio acţiune, că discută şi vorbeşte şi poate să vorbească, că numai atunci când ar trece la o acţiune serioasă, atunci dl. Mareşal va interveni” 1387.

În iulie 1942, în cercurile corespondenţilor de presă germani din Bucureşti circula informaţia conform căreia abuzul presei române

referitor la „barbaria slavă şi a slavismului în general”.

nemulţumise pe oficialii de la Berlin: „Germanii înţeleg ca presa să facă atmosferă defavorabilă comunismului, nu însă popoarelor slave şi ideii slave, care, dimpotrivă, se bucură de sprijinul propagandei germane” 1388. Tot pentru aceeaşi perioadă, SSI-ul raporta existenţa unui ordin al Berlinului pentru membrii Partidului

Naţional-Socialist german din România prin care li se interzicea frecventarea cercurilor democratice. Măsura se datora unor informaţii deţinute de serviciile secrete germane conform cărora mediile democratice din România erau cuprinse de „un accentuat spirit defetist şi alarmism în legătură cu situaţia din Germania” 1389.

Dezastrul de la Stalingrad a dus la tensionarea relaţiilor dintre

Mihai Antonescu şi serviciile germane din România. În cadrul unei întrevederi cu von Ritgen, ministrul român al Afacerilor Străine denunţa faptul că Germania interpretase greşit acţiunile sale din plan internaţional: „Am informaţii că o serie de servicii secrete

germane fac tot felul de interpretări ale iniţiativelor diplomatice şi acţiunilor mele diplomatice. Eu am datoria ca ministru de

Externe să mă informez [...] să apăr interesele şi continuitatea istorică a neamului românesc [...]. Rog ca acest lucru să fie înţeles şi să nu ni se creeze probleme de conştiinţă foarte grave” 1390.

Activitatea lui Iuliu Maniu şi publicitatea opoziţiei sale faţă de continuarea războiului dincolo de Nistru, precum şi trimiterea de noi trupe pe Frontul de Est au nemulţumit cercurile germane.

Von Killinger solicita o informare cât mai exactă asupra mişcărilor opoziţiei, precum şi asupra măsurilor pe care guvernul de la

Bucureşti le instituise pentru supravegherea celor două partide1391.

Instrucţiunile de la Berlin insistau ca România să accepte caracterul obligatoriu al arbitrajului de la Viena şi să nu mai abordeze această problematică în temele de propagandă. Totodată, se cerea

Bucureştiului abordarea unei atitudini ferme faţă de Marea

Britanie şi SUA, fapt care l-a nemulţumit pe Mihai Antonescu:

„România n-a avut cu Anglia şi cu America niciun conflict [...] şi am refuzat mereu actele de propagandă germană care veneau împotriva Americii şi erau să fie răspândite pe teritoriul nostru” 1392.

Un nou episod, de această dată provocat de Pamfil Şeicaru, a tensionat o dată în plus relaţiile dintre Mihai Antonescu şi oficialii germani de la Bucureşti. Răspândirea articolelor cenzurate ale lui

Pamfil Şeicaru a determinat protestele Legaţiei germane, care a acuzat indulgenţa autorităţilor româneşti faţă de incidentul în cauză. Mihai Antonescu a respins protestele, considerând că nu era nevoie ca „Legaţia germană să facă din aceasta un caz diplomatic şi să ne dea lecţii în probleme româneşti” 1393. Aceasta cu cât atât mai mult cu cât timp de trei ani, presa românească apărase cauza germană, iar sancţionarea lui Pamfil Şeicaru ar fi reprezentat o „gravă ofensă” adusă aceleiaşi prese.

Propaganda germană şi-a dovedit eficienţa mai ales în momentele dificile ale războiului. Programele destinate aliaţilor au minimalizat constant proporţiile eşecurilor germane nu numai pe

Frontul de Est, ci pe toate teatrele de operaţii, în aprilie 1943, Radio

Berlin, într-una din emisiunile destinate României eşecul confruntărilor din Tunis era prezentat ca o victorie certă şi incontestabilă a Reichului: „Toate atacurile americane au fost respinse, iar prin contraatacuri, date de trupele germano-italiene, trupele americane au fost nimicite şi a fost nevoie să fie înlocuite cu trupe

engleze” 1394. Deformarea realităţii a fost unul dintre fundamentele propagandei germane. După căderea Stalingradului, propaganda germană a insistat asupra dificultăţilor de colaborare dintre aliaţi, fiind indicată, în ciuda insistenţelor lui Stalin, imposibilitatea deschiderii celui de-al doilea front1395. Ordinea europeană trebuia să fie una germană, iar România urma să se alăture

Reichului în construirea unei noi lumi. Fără îndoială, că în România o astfel de propagandă nu a avut efect. Atitudine cultivată chiar de autoritățile guvernamentale, prin încurajarea exprimării unor puncte de vedere care contraveneau intereselor germane (cazul Pamfil

Seicaru).

Din 1943, scopul principal a fost demontarea și neutralizarea temelor BBC-ului. Astfel într-un manifest german, difuzat în aprilie-mai 1943, erau inventariate temele principale ale propagandei britanice asupra României: subordonarea intereselor României celor germane: „De aceea – așa încearcă să insinueze propaganda inamică în rândurile românilor – armata română nu trebuie să mai lupte în Est, ci trebuie să fie ținută, pregătită pentru alte misiuni naționale în Vest" 1396.

Efectele „propagandei criminale" s-au făcut simțite mai ales în regiunea petrolieră, muncitorii având o atitudine evident ostilă față de trupele germane care treceau sau staționau în zonă. Știrile de pe front, referitoare la comportamentul trupelor germane față de cele românești, au contribuit la sporirea curentului antigerman, o dată în plus, de vreme ce la nivelul conștiinței publice războiul din est nu mai avea conotații naționale. Alianța cu Germania devenise o povară. Totodată, se reproșa că loialitatea germană era formală, de vreme ce Horia Sima continua să rămână pe teritoriul

Reichului: „S-au auzit voci că românii dacă vor merge pe front nu vor mai lupta alături de germani" 1397. Se avertiza că propaganda inamică caută subminarea autorității guvernului, fiind acuzat de

„Prea multă slăbiciune față de pretențiile germanilor" 1398.

De altfel, tema unei posibile ocupații germane în România a fost folosită de către propaganda britanică, prin vehicularea ipotezei instalării unui guvern legionar. Retragerea trupelor germane și române de pe frontul din Răsărit a fost prezentată în propaganda germană ca o evacuare a teritoriului rusesc, necesară din perspectiva încheierii armistițiului germano-rus. Potrivit „Daily Express".

din 25 septembrie 1943, această „fantezie" fusese inventată de

l

Goebbels pentru a încuraja trupele germane din Răsărit şi pentru a nu se produce dezordini. Cotidianul britanic informa că o astfel de propagandă avusese ecou în România, dar strategia germană avea ca principal obiectiv menţinerea unor guverne fidele în ţările

Axei: „De fapt, propaganda germană recurge la acest pretext pentru a justifica înfrângerile din Rusia şi a amâna prăbuşirea guvernelor progermane din România şi Ungaria” 1399: „Trecerea Niprului de către trupele sovietice a produs un nou val de îngrijorare printre aliaţii Germaniei. După ultimele ştiri sosite de la Londra, în

România predomină teama de invazia rusă. În faţa tensiunii politice, politica germană a pierdut chiar şi aparenţele de unitate.

Germanii sunt gata a făgădui ajutor. România este lăsată să înţeleagă că noile contribuţii vor fi recompensate cu Transilvania.

Sateliţii nu se lasă însă păcăliţi de această politică de duplicitate.

Românii sunt preocupaţi să vadă întoarse în ţară trupele din

Rusia” 1400. – Corespondentul „Times” de la Ankara aprecia, în februarie

1944, că în cazul României, în politica de intimidare, Germania miza pe elementul legionar, iar Horia Sima ar fi plecat de la Varna la Belgrad „pentru a fi mai aproape şi gata la ordinul germanilor.

Această perspectivă umple de frică pe fiecare român” 1401.

Pentru aceeaşi perioadă, propaganda germană în România încerca să convingă opinia publică că războiul nu era dus din perspectiva intereselor germane sau a presiunilor Reichului asupra guvernului de la Bucureşti, ci din perspectiva intereselor naţionale ale României. Interesele germane coincideau printr-un complex de împrejurări cu cele ale României: „Nu România luptă pentru interesele lui Hitler, ci Germania şi România luptă în comun pentru viaţa şi viitorul lor” 1402. Propaganda germană încerca, totodată, să spulbere nemulţumirea tot mai evidentă a românilor faţă de condiţiile participării la operaţiunile din Est: „De aceea nu trebuie să daţi crezare nici zvonurilor că trupele române nu vor mai porni la luptă în Est. Dimpotrivă, România va participa într-o măsură mai mare la orice

luptă împotriva inamicului mondial bolşevic.

Armata română reprezintă în Est aliatul cel mai important din punct de vedere numeric şi acţiunea ei în viitor este fixată prin convenţiile încheiate între Führer şi mareşalul Antonescu la

Cartierul General” 1403. Mareşalul Antonescu devenise garantul ordinii şi al încrederii germane. Dacă la începutul anului 194.

presa germană manifestase o serie de rezerve faţă de România, în a doua parte a războiului, în special după capitularea Italiei, ştirile despre România şi despre participarea acesteia la război erau tot mai numeroase. Ziarele germane subliniau că mareşalul Ion

Antonescu „a pus capăt inexplicabilului proces de dezagregare, spre uimirea străinătăţii, dând neamului încrederea în sine însuşi” 1404.

Propaganda britanică susţinuse în nenumărate rânduri că existau informaţii referitoare la decizia guvernului ca, în eventualitatea unor atacuri aeriene, să mute sediile ministerelor în zone mai sigure. Presa germană a preluat aceste teme şi, în noiembrie 1943, un articol din „Lemberger Zeitung”, intitulat *Atmosfera din România*, sublinia că „în Capitala României au fost primite cu zâmbete ştirile ziarelor străine asupra unei pretinse mutări a sediului guvernului din Bucureşti la Braşov, care s-ar impune în urma evoluţiei situaţiei de pe front” 1405. Potrivit articolului, propaganda britanică utiliza

„Mijloace ieftine”, care puneau în evidenţă „sărăcia spiritului” şi lipsa de informaţii despre „adevărata” stare de spirit din România.

Nu se putea vorbi despre descurajare şi panică. Acestea nu erau decât produse ale imaginaţiei propagandei inamice. Fără îndoială că exista o anumită nelinişte, dar „despre o descurajare a populaţiei nici nu poate fi vorba. Viaţa îşi urmează cursul normal. Autorităţile funcţionează ca şi mai înainte. Poporul român munceşte. [...]

Sfârşitul Conferinţei de la Moscova a făcut ca România să vadă din nou ce soartă o aşteaptă dacă duşmanii Germaniei, care sunt şi duşmanii României, ar învinge în acest război dus pentru destinul

Europei” 1406.

La începutul anului 1944, campaniile propagandistice germane asupra României s-au intensificat. Von Killinger ţinea să-i mulţumească lui Mihai Antonescu, în februarie 1944, pentru atitudinea calmă a poporului român, precum şi pentru „unitatea şi liniştea din România”. Germania mulţumea pentru serviciile aduse cauzei comune. Pentru ca situaţia să se menţină în aceeaşi notă de încredere, von Killinger transmitea că Berlinul hotărâse intensificarea propagandei anticomuniste, dată fiind existenţa a tot mai multe zvonuri referitoare la posibilitatea încheierii unei păci separate sovieto-germane: „Nicio pace nu poate fi între Germania şi

Rusia. Treptat, treptat trebuie intensificată acţiunea de lămurire a primejdiei ruse şi comuniste pentru întreaga Europă, lucru care cere concursul pentru o acţiune de propagandă românească, cât

şi pentru difuzarea la Berlin a unor manifestări de propagandă, care s-ar adresa în special americanilor” 1407. O lună mai târziu, ambasadorul german la Bucureşti cerea informaţii asupra misiunii lui Barbu Ştirbey la Cairo, ceea ce în opinia sa nu putea duce decât la „frământări şi interpretări”. Mihai Antonescu nu a oferit detalii asupra misiunii Ştirbey, dar a cerut oficialului german să înţeleagă că „ţara românească se găseşte grav expusă” din cauza situaţiei militare: „I-am arătat răspunderea ce o purtăm, cerându-i să înţeleagă poziţia noastră şi să ni se vorbească deschis pentru ca la rândul nostru să putem lua toate măsurile pentru salvarea ţării şi asigurarea continuităţii ei” 1408. Dar potrivit organismelor informative, misiunea Ştirbey crease nervozitate în rândul cercurilor germane din Capitală, care considerau „echivocă” atitudinea guvernului de la Bucureşti, prin alimentarea propagandei străine cu zvonuri referitoare la o posibilă ieşire a României din război:

„Faptul că Barbu Ştirbey, după ce a fost la Ankara, unde fără îndoială a avut întrevederi cu ambasadorii Angliei şi Statelor Unite, se află acum la Cairo, demonstrează că el se află într-un adevărat turneu diplomatic, având o misiune specială din partea guvernului român”

1409.

Prăbuşirea frontului de Est, înaintarea trupelor sovietice, bombardamentele anglo-americane au sporit tensiunile dintre România şi Germania. Mihai Antonescu cerea „precizări" din partea lui von

Killinger faţă de abundenţa informaţiilor care subliniau că

„Germania nu mai este interesată de frontul din Răsărit şi de la

Sud-Est şi că nimic nu-i va tulbura hotărârea sa de a aştepta cu maximum de forţe invazia din Occident" 1410. Totodată, dorea să i se confirme în ce măsură Germania îşi putea respecta garanţiile faţă de România. Mihai Antonescu preciza că dorea o declaraţie clară şi explicită, „garanţii efective", din partea ministrului de

Externe german, von Ribbentrop, prin care să se afirme hotărârea de a se apăra graniţele de Est ale României. În cazul în care

România nu primea asigurări „o stare de spirit gravă se putea crea împotriva Germaniei, dacă românii vedeau că sacrificarea forţelor dincolo de Nistru pentru cauza germană fusese mutila.

Propaganda germană vorbea de necesitatea menţinerii Crimen şi reluarea Ucrainei, în timp ce problema apărării graniţelor romaneşti nu era menţionată. Intrarea trupelor germane pe teritoriul românesc a creat noi dificultăţi. Mihai Antonescu acuza compor

tamentul soldaţilor germani care erau în „debandadă" şi care devastau şi jefuiau populaţia: „Se dedau la acte de sălbăticie, violând fetele din sate, pe lângă devastarea bunurilor, ceea ce va ridica un fel de ură şi va crea o stare dintre cele mai grave" 1411.

Generalul-colonel Schörner a reuşit prin măsuri foarte dure să restabilească disciplina unităţilor germane aflate în retragere pe teritoriul românesc1412. În aceeaşi notă tensionată au continuat şi următoarele întrevederi, Mihai Antonescu insistând ca partea germană să-şi precizeze poziţia faţă de România: „Dacă însă Germania nu mai este în măsură să apere pământul României sau nu mai poate să-şi respecte garanţia sa atunci trebuie să ne-o spună lămurit" 1413.

Ambasadorul german la Bucureşti nu putea să-i ofere lui Mihai Antonescu un răspuns oficial, dar, în opinia sa, intrarea trupelor ruseşti pe teritoriul românesc echivala cu pierderea războiului pentru Germania1414. Informaţiile tot mai numeroase referitoare la abuzurile trupelor germane l-au determinat pe C.I.C.

Brătianu să adreseze, în aprilie 1944, o nouă scrisoare mareşalului

Ion Antonescu unde arăta că: „Populaţia ţării este demoralizată şi în sânul ei a intrat o panică care o împiedică de a dezvolta o activitate normală [...]. Exemplul debandadei trupelor germane de pe teritoriul românesc este contagios şi va da naştere la slăbiciuni în armata noastră. Dar, mai presus de toate, nimeni în România nu mai are încredere că am putea printr-o acţiune militară câştiga ceva din ce-am pierdut şi toţi sunt convinşi că dacă, cât mai este timp, nu facem o înţelegere cu cele trei puteri aliate, România va suferi mari daune şi bombardări, iar la încheierea păcii se va găsi într-o situaţie tragică1410.

Apropierea frontului de România, precum şi evoluţia celorlalte teatre de luptă, dovedeau că victoria germană se transforma tot mai mult într-o iluzie. Conform serviciului de presă de la Berlin, ziarele germane subliniau că în România apropierea frontului era privită cu linişte şi încredere", populaţia înţelegând să rămână

„Credincioasă onoarei şi demnităţii naţionale" 1416. „Voelkischer

Beobachter" avertiza că „simultan cu participarea masivă a trupelor

româneşti la război, inamicul şi-a intensificat războiul nervilor contra ţării. Conducerea statului nu s-a lăsat influenţată, iar răspunsul dat a fost de strălucita performanţă a trupelor româneşti de pe front. Aceasta este expresia voinţei de rezistenţă a României care va întrebuinţa toate mijloacele spre a împrăştia speran

tele inamicului” 1417. Retragerea din Basarabia şi Bucovina era un pas strategic, dar Reichul promitea că cele două provincii vor fi recuperate, însă „Times” avertiza că „sentimentele antiruseşti” ale românilor nu puteau determina România să sprijine activ Germania1418. Dacă în Germania, propaganda era motorul războiului, în

România şansele ca aceasta să obţină rezultate comparabile erau extrem de reduse, în textele germane se recunoaşterea eşecul campaniei din Est, dar se îndemna la rezistenţă. Rezultatul războiului nu putea fi judecat doar din prisma unor înfrângeri nesemnificative.

Dar propaganda germană nu mai convingea pe nimeni: „Întrucât mulţi din cei ce citesc aceste manifeste nu au pregătirea necesară pentru a putea privi obiectiv anumite situaţii s-ar impune poate ca pe viitor manifestele germane de contra-propagandă adresate poporului român să fie redactate cu mai mare prudenţă şi să nu mai cuprindă redări de fapte care sunt defavorabile puterilor

Axei” 1419. Unul dintre membrii grupului „Autonomous” consemna în jurnalul său că ostilitatea poporului român atinsese un punct maxim: „Dacă regele, Antonescu sau Maniu ar fi apelat la popor să se întoarcă împotriva Germaniei, este neîndoielnic că ar fi obţinut un succes deplin. De fapt, începând de la această dată

România era oricând în situaţia potrivită pentru o schimbare de politică. Relaţiile dintre populaţia civilă românească şi germani fuseseră reci” 1420. În ciuda evoluţiilor dezastruoase, sursele germane apreciau că starea de spirit din România nu era în măsură să producă îngrijorare. Colonelul Poleck, trimisul Marelui Stat al

Wehrmachtului, asigura la 4 aprilie, după o călătorie la Bucureşti, că „România nu va capitula, ci va lupta în continuare cu energie sporită” 1421.

Temele centrale ale propagandei germane pentru această perioadă erau: continuarea luptei, chiar dacă aceasta se desfăşura pe pământ românesc; potenţialul militar german; glorificarea eroismului aliatului român; combaterea propagandei britanice;

Încrederea soldaţilor în victorie; sacrificiul soldatului german

pentru apărarea pământului românesc; noile arme secrete cu un mare potenţial distructiv: „Nu daţi crezare postului de radio Londra care se face astăzi megafonul Armatei Roşii [...] şi nu credeţi zvonurile şoptite şi vorbele jidanilor, partizanii de propagandă ai bolşevicilor. Păstraţi-vă cumpătul şi judecaţi cu chibzuinţă evenimentele de război. [...] Un lucru este sigur: puhoiul roşu va

Îi oprit [*subl. doc*] [...] Germania nu doarme! Germania lucrează! (termania nu cunoaşte panica! Germania luptă!”1422 Din perspectiva propagandei germane, legile războiului presupuneau jertfe supreme, deoarece numai prin ele se obţinea victoria. Eroismul şi rezistenţa erau cele două dimensiuni fundamentale ale discursului propagandistic german. A lupta înseamnă a rezista, a rezista înseamnă a obţine victoria, iar a fi victorios înseamnă a fi un erou:

„Războiul cere jertfe de la soldat de la patrie. Niciodată n-a fost altfel şi totdeauna va fi aşa. Dar victoria cere atitudine de fier, hotărâre, nervi tari. Iar această atitudine şi hotărâre o au numai aliaţii voştri germani şi cei mai buni fii ai poporului vostru care luptă astăzi pe front” 1423.

1424

Scurtele succese ale Germaniei – bombardarea Marii Britanii cu avioanele de luptă V2 – au fost însoţite de o amplă propagandă, în România, atacată de anglo-americani, folosirea unor noi arme de luptă, păreau să insufle noi speranţe. Faptul că Germania nu procedase în România la fel ca în Iugoslavia sau Ungaria era comentat în mod favorabil, zvonurile unei posibile intervenţii fiind puse pe seama propagandei britanice. Dar oboseala celor trei ani de război era mai puternică decât propaganda germană, care insista asupra potenţialului distructiv al noilor arme. Comentariile înregistrate de SSI subliniau dorinţa celei mai mari părţi a populaţiei ca războiul să înceteze: „În general situaţia creează serioase îngrijorări, opinia publică gândindu-se că aceste evenimente prelungesc războiul, obligând la noi contribuţii, privaţiuni şi sacrificii umane

ILAIAV.

Şansele ca propaganda germană să obţină rezultate pozitive în prima jumătate a anului 1944 erau foarte reduse. Opinia publică, asaltată de propaganda aliată, era convinsă că Germania nu-şi putea îndeplini obiectivele. Importantă era ieşirea României din război şi evitarea unei ocupaţii ruseşti. În ceea ce privea armata, posibilitatea ca o astfel de propagandă să dea rezultate erau minime. Proastele relaţii de comandament, comportamentul ofiţerilor germani, dar şi al soldaţilor pe parcursul Campaniei din

Răsărit creaseră puternice sentimente ostile. Lupta putea fi continuată doar dacă aceasta servea intereselor naţionale. Tot mai multe voci acuzau faptul că situaţia pe front era dezastruoasă pentru armata română deoarece „armata germană se eschivează pe front şi lasă în prima linie să lupte soldatul român” 1423. Dar

nici soldaţii germani nu mai credeau în propria lor propagandă.

La 31 mai 1944, erau înregistrate reacţii ale soldaţilor germani prezenţi în Garnizoana Brăila. BBC-ul era socotită ca singura sursă credibilă de informare. Soldaţii germani erau convinşi Anglia nu va permite ca problemele postbelice să fie rezolvate în favoarea

URSS. O astfel de situaţie nu era benefică pentru viitorul Germaniei1426. Totodată, subşeful Marelui Stat Major al Wehrmachtului era informat la 20 mai 1944 că „din partea guvernului român nu se constată dorinţa de a contribui cu cota ce-i revine la lupta împotriva bolşevismului şi nici cu cea din cheltuielile de război – exceptând participarea la război a unităţilor române aflate pe front;

guvernul român foloseşte mai curând «metoda rezistenţei pasive» ”1427.

Tensiunile existente în urma evoluţiei operaţiunilor militare erau semnalate şi la nivelul rapoartelor de presă. În 1944, în ciuda

„Aprehensiunilor manifestate de cercurile oficiale germane” nu se putea omite faptul că „poziţia Germaniei nu era nicăieri mai bună ca în România” 1428. Starea de spirit a opiniei publice era atent monitorizată de către serviciile germane. În ciuda unei atitudini de

nelinişte şi nervozitate, explicabilă în acele momente, se observa că „opinia publică din România este unită şi ordinea internă este de neclintit”. Aprecierile aparţineau corespondentului „Berliner

Boersenzeitung”, care preciza că subteran nu activa niciun partid politic, iar ideile comuniste nu-şi găsiseră ecou în societatea românească. Observaţiile corespondentului german trebuie interpretate din perspectiva caracterului oficial al intervenţiei sale. Cu siguranţă că serviciile speciale germane aveau suficiente informaţii atât despre activitatea subterană a partidelor istorice, cât şi despre eforturile extremei stângi de a se organiza.

La începutul lui 1944, nervozitatea domina raporturile dintre

România şi Germania. Potrivit unui studiu al SSI, dincolo de contextul nefavorabil, sursa nemulţumirilor era atât de natură economică – discuţiile aprinse din timpul semnării noului acord economic –, cât şi politică rezultată ca urmare a „intrigilor legionare”. În ansamblu, se ştia că România asigurase susţinerea intereselor de război mai mult decât oricare alt stat participant la alianţă: „[...] Socoteşte [soci*etatea românească, n.* n] *că* orice nemulţumire sau aprehensiune germană ca o nedreptate şi o neînţeleasă gratitudine faţă de poporul român” 1429. Aceasta în condi

ţiile în care se conştientiza faptul că poziţia Germaniei în România nu se compara cu niciuna din ţările Axei, în special Finlanda şi

Ungaria, al căror sprijin era apreciat ca fiind „precar”.

În ciuda presiunilor chiar şi în cercurile oficiale germane, mai ales cele militare, se conştientiza faptul că războiul nu mai putea fi câştigat de către Reich. Potrivit unor estimări ale fostului ataşat militar german al Aerului la Sofia, generalul Schoenebeck, se spera într-o „unică şi fulgerătoare ofensivă” care să fi dus la eliminarea

Armatei Roşii. Generalul Schoenebeck credea că abia atunci

Germania va fi liberă să respire şi va căuta „o împăcare cinstită şi sinceră cu Londra” 1430, în eventualitatea unui eşec, Reichul va încerca crearea unei noi Axe, Berlin-Moscova-Tokyo. În ceea ce privea

România, Germania nu putea fi decât mulţumită de contribuţia remarcabilă adusă în „serviciul umanităţii”, ceea ce fără îndoială că îi va aduce recunoştinţa întregii Europe. În virtutea acestei remarcabile contribuţii, România putea să spere, în ciuda faptului că nu avea deloc o situaţie de invidiat, la găsirea unor soluţii convenabile: „Turcia, veche prietenă, o va sprijini puternic în măsura în care cuvântul ei va putea determina anumite soluţii;

Anglia şi SUA nu pot să nu aprecieze – şi au probat-o întrucâtva

— Rectitudinea politică a unei ţări, a singurei ţări, care nu a vrut să profite de niciun în^{2} din teritoriul vecinilor săi, foşti aliaţi, care s-au prăbuşit în urma unor certe greşeli politice şi care n-au avut întotdeauna faţă de români o atitudine leală” 1431. Mai gravă ar fi fost situaţia României în ipoteza în care Reichul ar fi pierdut războiul, iar Rusia şi-ar fi exercitat autoritatea în regiune: „O ţară strangulată politiceşte şi economiceşte până la ivirea unui aşa-zis guvern autohton care să o reîntregească, însă în cadrul Republicilor

Sovietice Socialiste” 1432.

Declaraţia lui Ribbentrop după bombardarea Bucureştiului, din aprilie 1944, potrivit căreia „soldatul german va apăra România la fel ca pe propria-i ţară” nu mai putea convinge pe nimeni. Propaganda britanică a demontat de altfel declaraţia ministrului de

Externe german. În directiva săptămânală a BBC pentru Serviciul

România din 10 august 1944 se indica: „Analizaţi declaraţia lui

Ribbentrop «în acelaşi mod în care noi apărăm Berlinul, noi vom apăra România». Întrebaţi-i pe români cum pot ei, în mod cinstit, să creadă asta, cunoscând faptul: a Forţele Germane Aeriene din

România au fost considerabil reduse pentru a întări sectorul

polonez şi Estul Prusiei. Sugeraţi că retragerea sigură a escadrilelor Luftwaffe va fi urmată de retragerea tuturor formaţiunilor militare germane care sunt reclamate urgent în alte sectoare de pe teritoriul Reichului care este acum ameninţat. Este posibil ca

România să nu poată vedea ceea ce este deja evident pentru

întreaga lume, că Germania este neliniştită că nimic nu o mai poate apăra”[1433], în opinia lui Andreas Hillgruber, afirmaţiile lui Ribbentrop conţineau „prea puţine fapte concrete şi multe banalităţi”[1434]

V. D. Vine Armata Roşie!

Cei trei ani de război, dar mai ales consecinţele propagandei oficiale, care a insistat obsesiv asupra pericolului bolşevic, au creat atât la nivelul opiniei publice, cât şi al elitelor politice şi intelectuale o adevărată psihoză a ameninţării ruseşti. Dar aşa cum remarca unul dintre jurnaliştii britanici, consecinţele celor trei ani de război reprezentau doar o mică a parte a unui proces complex care îşi avea originile într-o tradiţie istorică a imaginii negative a celuilalt.

Sfârşitul primului război mondial, dificultăţile create în administrarea Basarabiei (cazul Tatar Bunar, din 1924), dar mai ales evenimentele din vara lui 1940 au sporit şi au amplificat neîncrederea societăţii româneşti faţă de scopurile politicii sovietice.

Guvernele interbelice au dezvoltat şi au menţinut spaima faţă de

Rusia. Acesta a fost unul dintre principalele motive pentru care stânga în variantă să comunistă nu a putut să evolueze niciodată în România. Scoaterea PCdR în afara legii a reprezentat măsura prin care statul român s-a apărat faţă de un pericol distructiv.

Războiul nu a făcut altceva decât să amplifice imaginea negativă a celuilalt, iar pătrunderea, trupelor sovietice a fost interpretată ca o adevărată calamitate. Elitele intelectuale româneşti orientate îndeosebi către dreapta au cultivat imaginea unei Rusii ameninţătoare. Cei care au aderat la ideea comunistă au fost puţini şi au sfârşit prin a se dezice nu de ideal, ci de forma în care acesta era aplicat. Cazul lui Panait Istrati este ilustrativ din această perspectivă. Călătoria sa în Uniunea Sovietică a dus la apariţia *Spovedaniei pentru cei învinşi*, lucrare care a avut un puternic ecou în epocă, dar care a compromis pentru totdeauna relaţia sa cu Moscova.

Într-una din scrisorile adresate lui Gherson, secretar al GPU, la

21 decembrie 1928, sublinia că „mă veţi înţelege mai uşor, când

vă voi spune că pentru mine problema sovietică este o dramă intimă. Sunt un revoltat înnăscut şi un vechi revoluţionar. N-am venit în Uniune, ca să caut subiecte pentru cărţi, ci ca să pot vedea şi să fiu folositor cauzei proletare” 1435.

Rusofobia transformată în stereotip a devenit una dintre trăsăturile definitorii ale societăţii româneşti de la mijlocul anilor

1940. Simpatiile pentru Uniunea Sovietică se situau în cercurile restrânse ale unei stângi care încerca să supravieţuiască. Prin urmare, din acest scurt excurs istoric putem afirma că pătrunderea

Armatei Roşii pe teritoriul românesc nu a reprezentat un eveniment care să producă entuziasm sau bucurie.

Uniunea Sovietică a folosit pentru propaganda asupra României două canale: 1. intern – prin activitatea celulelor comuniste, active în regiunile din estul ţării (zona Dobrogei şi localităţile portuare) 1436 şi în centrele industriale – şi 2. extern: emisiunile posturilor radiofonice, Radio Moscova şi „România Liberă”, Agenţia Tass, manifestele şi grupele de partizani, care pe lângă distrugere şi sabotaj, aveau şi misiuni de propagandă. Metodele sovietice nu erau necunoscute MStM. Într-o analiză realizată, în martie

1941, de Secţia a 5-a intitulată „Doctrina şi caracteristicile conducerii războiului în armata sovietică” se specifica că forţa de atac era dată de grupele de paraşutişti sau de partizani lansate în spatele frontului cu misiunea de a sprijini în mod efectiv armata operativă cu detaşamente instruite pentru atacul grupurilor răzleţite sau pentru a influenţa moralul populaţiei şi al trupelor combatante” 1437.

La începutul Campaniei din Est, aviaţia sovietică a lansat, în cursul unor raiduri aeriene, manifeste care îndemnau la sabotarea maşinii de război germane, la răscoală împotriva autorităţilor statului şi la subminarea economiei de război. Serviciul Jandarmeriei raporta, în iunie 1941, că propaganda sovietelor se desfăşura prin „răspândirea de manifeste cu caracter defetist”, dar efectele asupra populaţiei erau reduse: „[...] Propaganda comunistă a căutat să provoace o slăbire a puterii de rezistenţă naţională în interior

[...]. Deşi, această literatură a fost foarte abundent răspândită, totuşi nici în rândurile populaţiei civile, nici în rândul muncitorilor şi

nici în rândul armatei nu s-a înregistrat niciun caz care să înfăţişeze că scopul urmărit de inamic a putut înregistra vreun

rezultat pozitiv” 1438. La începutul războiului au fost difuzate „Cuvântarea vicepreşedintelui Comisarilor Poporului al Uniunii Sovietice Socialiste şi comisar al Poporului pentru Afacerile Externe, tovarăşul V.M. Molotov, ţinută la radio în ziua de 22 iunie 1941”, în limba română şi germană, „Către întreaga populaţie muncitoare din România”; „Către poporul român”; „Vocea poporului” „Deutsche Soldaten”.

În „Vocea poporului” difuzat, la 25 iunie 1941, se îndemna la renunţarea la lupta împotriva Uniunii Sovietice: „Ostaşi români nu luptaţi împotriva Armatei Roşii! întregul popor sovietic s-a ridicat la luptă pentru apărarea patriei sale. Biruinţa va fi a lui!

Fascismul german va fi învins!”1439, în primele luni ale Campaniei din Est, SSI informa că s-au difuzat pe teritoriul ţării 47 de tipuri de manifeste, în limbile germană, română şi ucraineană, în marea lor majoritate în Bucovina, Moldova (densitatea maximă în teritoriul dintre Siret şi Prut), Muntenia (apropierea zonei petroliere)

şi Dobrogea1440. În decembrie 1941, se semnala că agenţii sovietici din Europa, membrii ai Cominternului, au primit ordinul de a declanşa acţiuni de propagandă axate pe lipsa hranei din ţările ocupate sau aliate Germaniei1441.

Un alt manifest distribuit în ajunul atacului asupra Odessei avertiza că răspunsul la încercarea de a intra în oraş va fi unul extrem de dur: „În răspuns la acţiunea barbară a bandiţilor fascişti germani vom răspunde cu o lovitură întreită. Aşa vom face totdeauna dacă câinii fascişti nu vor înceta bombardamentul asupra populaţiei paşnice a ţării sovietice. Alungaţi şi bateţi pe ocupanţii fascişti germani, în aceasta stă mântuirea voastră!” 1442. Materialul propagandistic a cuprins informaţii de natură militară (pierderile germane şi române, umane şi materiale, dezertările din cele două armate), precum şi p gamă variată de informaţii de natură economică şi socială, în 1942, sovieticii au difuzat, sub formă de manifeste, fluturaşi sau prin radio,

apeluri ale prizonierilor români, care îndemnau la dezertare şi la încetarea războiului împotriva

Uniunii Sovietice, insistând asupra condiţiilor bune din prizonierat.

Propaganda sovietică a urmărit constant trei obiective principale: crearea de disensiuni între armata germană şi cea română

(prin folosirea informaţiilor obţinute de la prizonieri, dezertori sau proprii agenţi trimişi în misiuni în regiunile ocupate); sporirea ostilităţii populaţiei din zonele ocupate şi destabilizarea internă

prin agitarea unor teme sociale (şomaj, sărăcie, salarii mici).

Existau foarte multe informaţii referitoare la încercările de a determina o revigorare a stângii pe fondul nemulţumirilor sociale. În ianuarie 1942, se semnala că Internaţionala Comunistă a transmis Asociaţiei Proletarilor din România să „înceapă o puternică propagandă, exploatând lipsa de alimente şi în special a pâinii, în contrast cu situaţia din URSS unde populaţia ar avea suficiente alimente” 1443. Succesul unei propagande este dat în primul rând de insistenţă, iar activităţile sovietice asupra României din prima parte a războiului au fost nesemnificative, ceea ce s-a datorat, pe de o parte, succesului operaţiilor româno-germane care prefigurau înfrângerea Uniunii Sovietice, iar pe de altă parte, sentimentului antistav şi neîncrederii pe care populaţia o avea faţă de Rusia.

În Basarabia şi Bucovina de Nord existau numeroase reţele de spionaj şi de sabotaj lăsate în urmă de către autorităţile sovietice.

Identificarea şi anihilarea lor a fost una dintre misiunile complexe ale organismelor româneşti (SSI, MStM, Jandarmeria). Echipele de paraşutişti. instruite pentru misiuni de spionaj şi sabotaj, interveneau acolo unde eşuaseră, din diferite motive, reţelele din teritoriu. Fie erau arestate, iar misiunea era definitiv compromisă, fie nu puteau să activeze din cauza lipsei legăturilor cu centrul de comandă. Primele informaţii despre existenţa „echipelor de sacrificiu şi de distrugere” au apărut încă din primele zile ale

Campaniei din Est. La 27 iunie 1941, era trimisă, de la Tiraspol,

o primă echipă formată din 15 paraşutişti, pentru a fi lansată în spatele trupelor româno-germane, cu misiunea de a „produce panică în spatele frontului şi de a distruge aeroporturile din Bucureşti.

Bacău şi Iaşi” 1444. Misiunea a eşuat, paraşutiştii fiind capturaţi în momentul lansării.

Basarabia a reprezentat una dintre cele mai importante zone pentru reactivarea şi organizarea echipelor de partizani. SSI deţinea informaţii care confirmau faptul că sovieticii au lăsat în momentul retragerii în Basarabia agenţi speciali, investiţi cu misiunea de a organiza sabotaje şi dezordini în teritoriile din spatele trupelor inamice. În momentul intrării în Basarabia, pe baza rapoartelor anterioare, se cunoşteau zonele cu potenţial de risc ridicat. Mare parte dintre agenţi au fost descoperiţi şi arestaţi.

Aceştia erau fie membrii ai partidului comunist, fie agenţi ai serviciilor speciale sovietice. O parte dintre ei au urmat Armata

Roşie în retragere, fiind trimişi ulterior în misiuni de distrugere şi sabotaj în Basarabia. Potrivit serviciilor speciale româneşti anihilarea echipelor de sabotaj întâmpina greutăţi, deoarece populaţia locală (terorizată sau voluntar) refuza să le denunţe. Colaborarea cu echipele de partizani poate fi interpretată ca o măsură de siguranţă1445. O notă a SSI din 24 iulie 1941 semnala că Uniunea

Sovietică a decis să folosească echipe mici de paraşutişti care să fie lansate în spatele liniilor cu misiuni de sabotaj, spionaj şi terorism1446.

Din anchetarea membrilor primelor echipe de paraşutişti a reieşit că misiunile lor vizau: spionajul (culegerea de informaţii referitoare la mişcările trupelor germane şi române, identificarea aerodromurilor), sabotajul şi terorismul (distrugerea căilor ferate, a podurilor şi şoselelor, tăierea liniilor telefonice, incendierea depozitelor şi a conductelor petroliere, producerea de panică în rândul populaţiei civile prin distrugerea instalaţiilor de utilitate publică, asasinarea militarilor izolaţi) 1447. Membrii acestor echipe erau recrutaţi din rândul cadrelor de încredere ale partidului comunist,

fiind instruiţi în strângerea informaţiilor cu caracter militar. În componenţa lor intrau: un radiotelegrafist, un interpret, cunoscător al limbii române, specialişti în explozibili[1448]. La finalul anchetei.

MStM-ul concluziona: „Consecvenţi doctrinei – în special celei comuniste – sovieticii înţeleg să utilizeze pe scară întinsă agenţi de spionaj, sabotaj şi terorism lansaţi cu paraşutele în spatele frontului inamic, scopul fiind vădit acela de a produce acte de sabotaj şi terorism şi concomitent panică în rândurile populaţiei, prin bombardarea zilnică cu tot felul de manifeste, cu conţinut comunist, lansate şi acestea tot din avion” [1449]. Autorităţile constatau că membrii echipelor erau devotaţi regimului comunist, că nu se putea vorbi de „misiuni forţate”, iar nivelul de instrucţie era unul foarte ridicat. Marele Cartier General considera, din perspectiva operaţiunilor care urmau să se desfăşoare pe teritoriul sovietic, că toate Marile Unităţi trebuiau informate asupra metodelor de acţiune ale grupurilor de partizani în teritoriile din spatele frontului. Ca şi în cazul paraşutiştilor, misiunile partizanilor erau de a provoca acte de sabotaj (distrugerea obiectivelor militare, a liniilor de comunicaţie, depozite etc.), de terorism (asasinarea ofiţerilor şi personalului administrativ din zonele ocupate, şi producerea de panică în sânul populaţiei, pentru a o determina să nu

accepte noile autorităţile), spionaj (strângerea de informaţii), propagandă comunistă (autorităţile sovietice se vor întoarce). Studiul

„Doctrina şi caracteristicile conducerii războiului în armata sovietică” avertiza marile unităţi asupra principalelor mijloace de acţiune ale sovieticilor: paraşutişti lansaţi în spatele frontului; trupe de sabotaj şi partizanii[1450].

La 14 iulie 1942, Legiunea de Jandarmi Balta obţinea informaţii deosebit de importante asupra misiunilor echipelor sovietice de paraşutişti. În urma unei încercări eşuate de a se infiltra pe teritoriul românesc, Constantin Aftenie a schiţat calendarul şi componenţa echipelor sovietice: „De la Voroşilograd pleacă în fiecare zi câte o grupă. Sunt trimise mai multe în Ucraina, iar în Basarabia nu sunt

trimise trupe, căci avionul nu are timp să se ducă şi să se întoarcă în aceeaşi noapte" 1451. Potrivit prizonierului, o astfel de misiune presupunea acţiuni de sabotaj, culegerea de informaţii referitoare la starea de spirit a populaţiei din zonă, comportamentul autorităţilor administrative româneşti în teritoriile ocupate, condiţiile economice. Din interogarea celorlalţi membri ai echipei s-au obţinut informaţii suplimentare: urmau să pregătească teritoriul pentru Armata Roşie; în cea mai mare parte, membrii echipelor proveneau din Brigada de Misiuni Speciale de la Moscova ale cărei efective cuprindea două regimente, la care se adăugau şi 300 de absolvenţi ai unei şcoli NKVD, care beneficiaseră de un program de instrucţie separat1452. Potrivit unei sinteze de la mijlocul anului 1942, de la începutul războiului fuseseră trimişi în Basarabia şi Transnistria 397 de partizani şi 11 paraşutişti1403.

Din 1942, propaganda radiofonică sovietică asupra României s-a intensificat. Principalele canale au fost: radio Moscova, „România Liberă", ştirile difuzate prin Agenţia Tass. La 16 iulie 1942, radio Moscova îndemna populaţia din România să „izgonească pe

Ion şi Mihai Antonescu, deoarece ei n-au patrie şi sacrifică totul pentru Germania lui Hitler. Toate actele sunt dictate de baronul

Killinger. Guvernarea de azi a mareşalului Antonescu este plata atitudinii sale din trecut, când se afla în serviciul lui Hitler, pentru a-i procura ştiri secrete" 1404.

La 23 iunie 1942, „România Liberă" transmitea că promisiunile guvernamentale referitoare la un război de scurtă durată nu erau îndeplinite, iar pierderile umane ale României nu compensau ambiţiile mareşalului Ion Antonescu. Erau lansate îndemnuri la

nesupunere faţă de măsurile guvernului, la nerespectarea legilor impuse de război, la organizarea de sabotaje în industrie. Totodată.

„România Liberă” insista asupra războiului drept de apărare al

Uniunii Sovietice, precum şi asupra caracterului armatei sovietice.

O armată disciplinată, pusă în slujba idealurilor naţionale: „[...]

Ofiţerii ruşi sunt toţi feciori de ţărani din societatea nobilă. Ei luptă pentru dreptate şi nicidecum pentru cotropirea popoarelor mici, iar soldatul rus ştie pentru ce luptă. El luptă pentru apărarea patriei şi a pământului strămoşesc” 1455.

În a doua parte a războiului, interesul sovietic pentru spaţiul românesc a devenit predominant. Un raport al SSI din 17 aprilie

1943 sesiza că „presa sovietică se ocupă intens de stările de lucruri din ţările cu care se află deja în conflict şi mai ales din ţările vecine.

Printre acestea România ocupă locul de «onoare» în atenţia propagandei sovietice care-i înregistrează cu deosebită grijă şi atenţi la toate manifestările, pe care apoi le reia sub o formă denaturată, defavorabilă României” 1456. Spre deosebire de perioada precedentă, temele propagandei sovietice indicau o mai bună cunoaştere a situaţiei din România.

Pentru a stopa acţiunile partizanilor, Inspectoratul General al

Jandarmeriei a emis, în 1943, un set de instrucţiuni referitoare la lupta şi apărarea împotriva paraşutiştilor. Jandarmeriile de pe întreg teritoriul ţării erau obligate să raporteze măsurile luate pentru prinderea paraşutiştilor. În opinia factorilor militari, apropierea frontului de graniţele naţionale determina intensificarea activităţii grupelor de partizani care aveau misiunea de a distruge punctele sensibile din spatele frontului (centrele industriale, de comunicaţie, terenuri de aviaţie, poduri de cale ferată) 1407.

unele state

Sursele externe, rapoartele legaţiilor şi ambasadelor româneşti din străinătate avertizau forurile oficiale asupra importanţei

Uniunii Sovietice în viitoarea ecuaţie a păcii şi a războiului, fiindu-le sugerată abordarea unei atitudini flexibile faţă de vecinul de la răsărit. Amintim în acest context o interesantă notă remisa de Vespasian Pella, reprezentantul României la Berna, prin care informa

forurile oficiale de la Bucureşti că într-una din discuţii e

„Pline de subînţelesuri” purtate în cercurile oficiale ale Societăţi

sui pl iiialu-i v-l* – i – „vecine Rusiei se subestimează încă forţa morală şi mă *e*n jeze sovietelor, în locul unor inutile speranţe şi acţiuni în sfere e

Naţiunilor s-ar fi afirmat că: „Este surprinzător că în

w A – >

şi americane, adică a unor puteri ce nu sunt chemate să decidă asupra frontierelor europene ale unei URSS învingătoare, ar fi de dorit ca factorii politici din statele învecinate Rusiei să caute să câştige în primul rând bunăvoinţa şi apoi încrederea aceleia pe care realităţile geografice şi ale forţei o arată ca singura indicată să asigure propăşirea şi chiar a existenţei acestor state” 1458.

Propaganda sovietică asupra României, în special cea radiofonică, a devenit tot mai elaborată în partea a doua a războiului.

„România Liberă” îndemna la rezistenţă împotriva germanilor şi la nesupunere faţă de guvernul Ion Antonescu. La începutul anului

1943, „România liberă” a difuzat tot mai multe apeluri pentru organizarea unor reţele de sabotaj în industria petroliferă şi mobilizarea pentru distrugerea „maşinii de război române” 14”9. Dar mult mai importantă era abandonarea luptei de către ofiţerii şi soldaţii români care „se organizau în comitete secrete pentru alcătuirea unei armate revoluţionare, care să întrerupă luptele de pe frontul din răsărit şi să pornească o campanie împotriva Ungariei” 1460.

Rapoartele SSI-ului avertizau, în februarie 1943, că temele propagandei sovietice erau vehiculate de către lucrătorii CFR, care fie erau întorşi de pe front, fie preluaseră informaţiile de la prizonierii sovietici cu care intraseră în contact: „Deşi Inspecţia

Atelierelor a interzis lucrătorilor să discute cu prizonierii, numai în cadrul strict al explicaţiilor pentru lucru, totuşi lucrătorii pun diferite întrebări despre situaţia din URSS, pe care prizonierii le-o

prezintă sub aspecte optime, afirmând că acolo se găsesc de toate şi în cantităţi suficiente, iar bisericile s-au desfiinţat numai în localităţile unde locuitorii au refuzat să întreţină pe cheltuiala lor sfintele locaşuri” 1461.

Existau tot mai multe zvonuri referitoare la intenţiile Uniunii

Sovietice asupra României. Unul dintre ele, lansat prin intermediul prizonierilor ruşi, prezenţi în România, se referea la o posibilă abandonare a luptei de către Uniunea Sovietică şi încheierea unei păci separate cu Germania. Odată cu apropierea liniei frontului a crescut şi numărul echipelor de paraşutişti lansate pe teritoriul

României. Conform planului, acestea urmau să pregătească terenul pentru intrarea Armatei Roşii pe teritoriul românesc. Componenţa echipelor era adaptată noilor obiective. Agentura Dobrogea raporta că în marea lor majoritate echipele erau formate din prizonieri români pregătiţi pe teritoriul sovietic. Misiunea lor avea şi un carac

ter politic: o propagandă favorabilă regimului existent în Uniunea

Sovietică. Aceeaşi Agentură avertiza asupra pericolului reprezentat de cei demobilizaţi sau veniţi în concediu şi care, de asemenea, prezentau în mod favorabil situaţia din URSS: „[...] Aceştia arată în culori favorabile tot ce au văzut în URSS, comparându-le cu cele din România” 1462. Echipele de partizani urmau linia frontului, însoţind trupele sovietice care se deplasau între nordul Bucovinei şi Marea Neagră. Misiunile lor au constat în distrugerea căilor de comunicaţie care asigurau retragerea trupelor germane şi române.

În cursul lunii martie, organismele informative au înregistrat 18

lansări, în timp ce în luna aprilie, odată cu stabilizarea frontului, numărul acestora s-a redus la 131463.

Activitatea echipelor s-a concentrat în patru regiuni: Neamţ

Bacău, Nisporeni-Tighina-Cimislia, Ismail-Cetatea Albă, Sud

Bolgrad-Sărata (Chilia) 1464. Echipele aveau misiunea de a culege informaţii din regiunile petroliere şi din punctele strategice

(oraşele de la Dunăre şi Marea Neagră, precum şi din localităţile dispuse de-a lungul liniei fortificate Oneşti-Adjud-Bârlad). Componenţa echipelor se păstrase în aceleaşi coordonate cu a celor din 1941, ele fiind dotate cu materiale de luptă, acte false şi importante sume de bani. Uniformele folosite erau germane, părând a fi ofiţeri sau soldaţi germani rătăciţi, situaţie normală în condiţiile retragerii masive a trupelor germane pe teritoriul românesc. Activitatea lor s-a concentrat în regiunea centrală a Basarabiei, unde s-au înregistrat atacuri asupra satelor, sabotarea liniilor de comunicaţie, atacuri împotriva soldaţilor izolaţi şi a posturilor de jandarmi, tăierea reţelelor de transmisiuni1465. Odată cu înaintarea liniei frontului pe teritoriul românesc, în componenţa grupelor de partizani au fost introduşi şi prizonieri români. Misiunea lor cuprindea:

spionaj (strângerea de informaţii referitoare la potenţialul de luptă, efective, urmărirea deplasării unităţilor spre şi dinspre front);

terorism (distrugerea căilor de comunicaţie, poduri, şosele, căi ferate, a maşinilor militare), propagandă (să convingă populaţia locală să nu respecte ordinele de evacuare, să ascundă proviziile şi să convingă că în teritoriile ocupate de sovietici viaţa îşi urma cursul obişnuit) 1466, recrutarea de noi partizani din rândul prizonierilor sovietici evadaţi din lagărele româneşti sau din rândul dezertorilor români1467. Manifestele sovietice, în limbile germană şi română, aruncate din avioane în mai 1944. Îndemnau la răstur

narea guvernului şi încetarea războiului: „Români, ţara noastră mai poate fi salvată, încetaţi de a mai face politica struţului. Priviţi realitatea în faţă. Scuturaţi-vă de hegemonia germană. Treceţi la rezistenţa activă” 1468. Erau difuzate apeluri ale preoţilor sau primarilor din localităţile intrate sub ocupaţie sovietică unde se insista asupra atitudinii corecte a trupelor sovietice: „Din teritoriile româneşti ocupate de Armata Roşie vă aducem la cunoştinţă următoarele, rugându-vă cu sfinţenie a avea toată încrederea că nu vă comunicăm decât adevărul adevărului şi ceea ce noi care am rămas la gospodăriile noastre le vedem cu ochii. Armata Roşie nu se amestecă în trebuirile

noastre interne. Toate instituţiile şi organele administrative funcţionează normal ca până la venirea Armatei

Roşii [...]. Ruşii îşi caută de treburile lor. Scopul lor este să-i izgonească pe nemţi din România. Faţă de noi nu au nicio pretenţie. Atunci, dragii noştri pentru ce mai luptaţi alături de germani? 1469

Intensificarea activităţii echipelor de partizani, dar şi mutarea operaţiunilor militare pe teritoriul românesc au obligat MStM şi

SSI să elaboreze o serie de instrucţiuni referitoare la modalităţile de recrutare şi de instruire a persoanelor care erau pentru trimiterea în misiuni speciale la inamic. În preambulul instrucţiunilor se sublinia că „războiul actual a evidenţiat amploarea deosebită pe care beligeranţii au daţ-o acţiunilor secrete, în special acţiunilor de informare, propagandă, sabotaj, terorism etc. Pentru reuşita acestor acţiuni şi pentru a le spori eficacitatea, s-au folosit de o parte şi de alta, sub o diversitate de forme nebănuite, totalitatea mijloacelor şi resurselor de care au putut dispune, fără nicio restricţie sau consideraţie" 1470. Orice persoană putea fi folosită pentru astfel de misiuni, nefiind impuse restricţii de ordin social, sexual sau de vârstă. Puteau fi recrutaţi inclusiv cei care suferiseră diverse condamnări, beneficiind de o reducere a pedepsei. În componenţa trupelor auxiliare destinate luptei împotriva paraşutiştilor intrau ofiţerii şi subofiţerii rezervişti, cei scutiţi de mobilizare, funcţionarii comunali, premilitarii1471. Din perspectiva lui 23

august 1944, considerăm că constituirea unor astfel de echipe nu s-a putut finaliza. Tot mai multe informaţii conduc către ideea că

Uniunea Sovietică dorea să-şi construiască în România o imagine pozitivă. Canalele diplomatice transmiteau informaţii care subliniau că Uniunea Sovietică, în eventualitatea încheierii păcii, nu

va exercita presiuni asupra formei de guvernământ şi nu va opera modificări teritoriale.

Perspectiva mutării războiului pe teritoriul românesc nu părea foarte departe, iar bombele şi manifestele aveau efecte asemănătoare: scăderea moralului şi îngrozirea populaţiei civile: „Noi, ruşii, nu v-am

ameninţat ţara şi nici nu v-am atacat. Noi n-am vrut şi nici nu vrem pământul vostru, noi n-am atentat la independenţa ţării voastre. [...] V-am prevenit că alianţa cu nemţii vă va aduce multe nenorociri. Dar voi l-aţi crezut pe Hitler, banditul fascist. [...]. Împotriva lui Hitler luptă coaliţia puternică a popoarelor iubitoare de libertate, coaliţia între Rusia, Anglia, America. [...]

Cereţi imediata încetare a războiului. Rupeţi-o cu nemţii, goniţi-i din România! [...] ”1472. Populaţia nu se făcea vinovată de starea de război, ci numai guvernul, iar faţă de acesta nu exista nicio milă. Dar cu toate acestea URSS nu avea în România o imagine pozitivă. Propaganda sovietică îşi propunea să atenueze perspectivele deloc îmbucurătoare: ocupaţia şi comunizarea. Dar nu putea spera la crearea unui curent de opinie defavorabil autorităţii centrale şi pozitiv din perspectiva intereselor sovietice. În ciuda înfrângerilor, la nivelul opiniei publice româneşti nu au fost înregistrate acţiuni de protest sau organizarea unei rezistenţe împotriva guvernului Antonescu.

Intrarea trupelor sovietice pe teritoriul românesc, ca urmare a prăbuşirii capacităţii de rezistenţă a trupelor germane şi române, aducea o bună parte a Moldovei sub ocupaţie sovietică. Secţia a

II-a a realizat o primă analiză a comportamentului trupelor sovietice în teritoriul naţional, cu următoarele secţiuni: tratamentul aplicat populaţiei româneşti; organizarea politico-socială; chestiuni de ordin religios; folosirea populaţiei civile; propaganda sovietică;

reacţia populaţiei; concluzii1473, în privinţa propagandei, se aprecia că aceasta urmărea să convingă populaţia că lupta României era inutilă, iar duşmanii trebuiau căutaţi în tabăra germană şi nu în cea rusească. Temele cele mai frecvente erau: alungarea trupelor germane de pe teritoriul României; predarea tuturor torţelor armatei sovietice; răsturnarea guvernului Antonescu, încheierea imediată a păcii cu Uniunea Sovietică1474.

Potrivit unui raport al OSS, zvonul apropierii trupelor sovietice a determinat refugierea masivă a populaţiei din regi

Botoşanilor: „În urma puternicei propagande antiruse, intensi i

PROPAGANDĂ ŞI RĂZBOI

În ultimele zile, panica a pus stăpânire pe populaţia din judeţul

Botoşani. S-a ajuns la o psihoză de masă şi, într-o zi, a atins asemenea cote, încât marea majoritate a populaţiei neevreieşti a fugit în răstimp de câteva ore, abandonându-şi toate bunurile, întreaga populaţie evreiască de 20 – 25.000 de persoane a rămas pe loc împreună cu circa 4.000 de neevrei. [...] Timp de 12 zile, înainte de sosirea ruşilor, nu a existat, practic, niciun fel de administraţie în judeţ.

[...] Evreii au organizat un fel de forţă primitivă de poliţie pentru a menţine ordinea, dar erau prea timizi pentru a face mai mult".

Acelaşi raport insista asupra faptului că ofiţerii sovietici întăreau termenii declaraţiei lui Molotov din aprilie 1944, intervenţiile lor rezumându-se la instalarea unei noi administraţii şi reactivarea elementelor de stânga: „Ofiţerii politici din armată dădeau sfaturi şi consultaţii liderilor comunişti. Scurt timp după eliberarea

Botoşanilor Ana Pauker şi alţi comunişti români importanţi care erau în Rusia, şi-au făcut apariţia în teritoriu, şi unii au rămas aici". Lilly Marcou consemna în *Jurnalul unui om de stânga* că speranţele celei mai mari părţi a populaţiei evreieşti erau legate de sosirea Armatei Roşii: „În braţele pline de căldură ale unui căpitan rus a avut loc prima mea întâlnire cu Armata Roşie, cu

Stalin şi comunismul [...]. Realitate şi mit, trăite în acelaşi timp;

nu le mai puteam distinge, nici despărţi" 1470.

Presa sovietică din zona Moldovei a vehiculat numele fostului rege Carol al II-lea ca alternativă la guvernarea Antonescu: „Guvernul sovietic va lua contact cu ex-regele Carol al II-lea cu care va duce tratative de pace, trupele sovietice, urmând a se retrage apoi la Est de Prut" 1476. Manifestele insistau asupra intrării

Armatei Roşii pe teritoriul românesc ca armată eliberatoare, fiind oferite numeroase exemple: păstrarea aparatului administrativ, a libertăţilor religioase, cooptarea în administraţie a elementelor româneşti etc. Vehicularea lui Carol al II-lea ca posibil succesor a fost interpretată de către J. Boxshall ca parte a strategiei sovietice de a face

presiuni asupra României, ceea ce explica refuzul ruşilor de a răspunde planului Lui Iuliu Maniu, referitor la o schimbare de regim din România, în scrisoarea adresată oficialului Foreign Office, J. Reed, J. Boxshall arăta că sovieticii îl acuzau pe Iuliu Maniu că refuză răsturnarea regimului Antonescu şi scoaterea România din război: „Este dificil, desigur, să judecăm lucrurile de aici şi să credem că radiourile nu sunt informate, în condiţiile în

care Maniu aşteaptă un răspuns din partea Moscovei. Dar dacă Rusia va insista în tentativele ei de a încerca să-l readucă pe Carol în România, aceasta va duce cu siguranţă, mai devreme sau mai târziu, la izbucnirea unui război civil, şi prin urmare la slăbirea ei, ceea ce poate reprezenta ultimul scop al Rusiei Sovietice” 1477.

Unul dintre cele mai elaborate materiale de propagandă sovietică difuzat odată cu intrarea trupelor sovietice pe teritoriul românesc a fost broşura intitulată *Armata Roșie vine*! În realizarea ei, se pare s-a implicat unul dintre cei mai importanţi scriitori ai vremii, Mihail Sebastian. Din consultarea *Jurnalului* reiese situaţia extrem de dificilă pe care scriitorul a avut-o în anii războiului, trăind în permanenţă, din cauza originii sale evreieşti, cu ameninţarea deportării sau a închisorii. Sebastian nu-şi precizează opţiunile politice, dar intrarea trupelor Armatei Roşii pe teritoriul românesc ar fi putut însemna pentru scriitor întoarcerea la o normalitate pe care nu o mai credea posibilă.

În cuprinsul ei se disting două planuri: pe de o parte evidenţierea politicii greşite a guvernului Ion Antonescu de a colabora cu Germania şi de a participa la războiul de agresiune împotriva Uniunii Sovietice, iar pe de altă parte indicarea partidului comunist ca potenţială forţă politică. Planurile germane de a organiza o rezistenţă pe linia Carpaţilor erau o „aventură” în urma căreia teritoriul românesc urma să fie complet distrus. Retragerea germană urma să transforme România „într-un pământ ars”, iar experienţa primului război era un exemplu grăitor. „Mulţimile tragice” ale refugiaţilor întregeau imaginea unei ţări aflată în plină dezorganizare.

Prezenţa Armatei Roşii pe teritoriul Românesc nu reprezenta un pericol. Zonele ocupate îşi păstrau administraţia şi organizarea, fără ca oficialii sovietici să intervină: „Opinia publică românească, căreia 20 de ani i s-a vorbit despre «ororile bolşevice», despre «perfidia asiatică a bolşevicilor», stă cu ochiul şi urechea aţintite către Nordul Moldovei. Ar vrea să audă, să vadă, să ştie ce se întâmplă «dincolo»” 1478. Armata Roşie nu era o armată invadatoare care să distrugă şi să intervină în ordinea statului român, iar prezenţa ei pe teritoriul românesc nu avea un caracter politic: „Destinul nostru politic ne priveşte pe noi românii şi numai pe noi”. Totodată, guvernul era responsabil pentru demonizarea ideii comuniste, iar populaţia avea ocazia, odată cu intrarea trupelor Armatei Roşii şi organizarea teritoriilor ocupate, să se

convingă de falsitatea propagandei oficiale: „Comunismul este o mare operă omenească de creaţie şi construcţie, nu de distrugere.

Partidul comunist român vrea să îndrepte toate forţele va ale neamului, toate resursele economice ale ţării spre viaţă şi libertate

[...] Partidul comunist român nu înţelege să oprime credinţa şi de aici să distrugă bisericile. Libertatea religioasă va fi asigurată.

Broşura încearcă să demonteze temele propagandei oficiale referitoare la pericolul comunist şi caracterul distructiv al Armatei Roşu.

Ordinele stricte privind comportamentul trupelor sovietice, sancţiunile aspre demonstrau că autorităţile militare nu doreau sporirea sentimentelor antisovietice ale unei populaţii obişnuită să vadă în Rusia duşmanul etern al României. Abuzurileconfiscări de bunuri, asasinate, rechiziţii forţate – dădeau câştig de cauză propagandei oficiale. Din perspectiva planurilor sovietice o astfel de situaţie nu era de dorit. S-ar fi riscat organizarea unor mişcări de rezistenţă1479, ceea ce ar fi îngreunat situaţia din spatele frontului, şi

ar fi încurajat, totodată, activitatea reţelelor anglo-americane...

Potrivit OSS, la accentuarea imaginii negative a contribuit şi

„Natura impetuoasă" a soldaţilor ruşi care i-a înspăimântat pe români. Rusofobia românilor se afla într-o oarecare măsură la originea violenţelor trupelor sovietice: „Noi, ruşii, suntem pe deplin conştienţi de faptul că suntem temuţi de fiecare şi nu găsim simpatii nicăieri. Diferenţa dintre primirea trupelor ruse, care au venit să ajute şi să-i elibereze pe români, şi cea a piloţilor americani, care au ucis 10.000 de oameni prin bombardamentele lor şi au distrus atât de multe case, ne-a spus suficient". Ostilităţii i s-a răspuns prin ostilitate, desconsiderare şi violenţă. De cealaltă parte, imaginea României se situa în aceleaşi coordonate negative, încercarea de a câştiga încrederea populaţiei poate fi interpretată din perspectiva a cel puţin două considerente: a intereselor de perspectivă – instaurarea unui regim comunist şi crearea brâului de securitate –, dar şi imediate, din dorinţa de evita pierderile în rândul trupelor intrate într-un teritoriu ostil.

CONCLUZII

Războiul: naţional, sfânt, de dezrobire, pentru distrugerea iudeo-comunismului, a bolşevismului, pentru apărarea continentului şi a valorilor civilizaţiei europene, pentru... Acestea au fost câteva dintre temele principale ale propagandei războiului României în timpul Campaniei din Răsărit. Dar ce anume s-a aflat în spatele acestor formule propagandistice? Ordinea europeană de la începutul deceniului cinci era doar o amintire a celei statuate la

Paris, în 1919. Şi deşi România militase în întreaga perioadă interbelică pentru respectarea deciziilor Conferinţei Păcii, se vedea, prin forţa împrejurărilor, obligată să colaboreze cu statele revizioniste şi să-şi adapteze discursul la noile realităţi. Actele guvernării Ion Antonescu trebuie analizate în contextul complex al epocii care le-a generat.

Destrămarea României Mari în vara anului 1940 a reprezentat o primă consecinţă a influenţei germane în zona Balcanică, însă interesele Reichului au intrat, în scurtă vreme, în conflict cu cele ale

Uniunii Sovietice. Aşa cum am arătat în ultimul capitol.

Balcanii au reprezentat piatra de încercare pentru diplomaţiile marilor puteri. Colaborarea cu Germania şi participarea la războiul împotriva Uniunii Sovietice nu a fost urmarea germanofiliei guvernului de la Bucureşti, şi în special a generalului Ion Antonescu, ci a imposibilităţii de a găsi o altă soluţie care să îndeplinească obiectivele pe termen scurt, dar şi de perspectivă ale statului român, ordinea internă şi refacerea graniţelor naţionale. Actele mareşalului Ion Antonescu, dincolo de finalitatea lor tragică, au avut profunde motivaţii patriotice, începutul a fost unul promiţător.

Venirea sa la conducerea statului a fost interpretată ca semn al instaurării ordinii în viaţa internă a statului român. Incertitudinea s-a prelungit în timpul guvernării naţional-legionare. Încă din ianuarie 1941, generalul Ion Antonescu şi-a propus îndeplinirea priorităţilor programului său de guvernare: refacerea graniţelor

naţionale, chiar şi printr-o colaborare cu Germania, dezvoltarea economiei, instaurarea ordinii şi a moralităţii în viaţa publică.

Stenogramele Consiliului de Miniştri (editate până la sfârşitul anului 1942) pun în lumină problemele deosebit de complexe atât de ordin intern, cât mai ales de ordin extern ale epocii. Însă, aşa cum avea să recunoască într-unul din răspunsurile adresate lui

C.I.C. Brătianu, în octombrie 1941, misiunea sa era de-a dreptul imposibilă, şi nu putea fi socotit singur responsabil de situaţia dramatică a ţării. Clasa politică în ansamblu ar fi trebuit să-şi asume rezultatele unei politici falimentare atât în plan intern, cât şi extern: „Aţi avut România Mare, încredinţată dv. spre păstrare de fratele dv. şi cei 800 de mii de morţi şi invalizi ai Marelui Război.

Ce aţi făcut cu ea? Cum îndrăzniţi dv. şi domnul-Maniu să mă acuzaţi pentru faptul că nu am reuşit să întregesc în doi ani ceea ce aţi sfărâmat dv. în 20 de ani şi să mă condamnaţi că nu am primit

asigurări că se va reconstitui ceea ce aţi mutilat atât de groaznic?”1480
Propaganda războiului României a insistat de la început şi până la sfârşit asupra necesităţii îndeplinirii idealului naţional. Dimensiunea naţională şi patriotică a dominat în economia discursului oficial. „Cruciada sfântă” împotriva bolşevismului nu presupunea anexarea unor teritorii în Est, iar guvernul de la

București a insistat în nenumărate rânduri asupra acestui aspect.

Aşa cum am văzut, societatea românească de la sfârşitul anilor

30, anglofilă şi francofilă, a acceptat cu greu ideea asocierii cu o

Germanie care arbitrase cedările teritoriale şi dăduse câştig de cauză Ungariei. Percepţia generală a fost aceea că Reichul, în ciuda asigurărilor, va folosi România pentru îndeplinirea scopurilor sale.

Convingere care s-a adâncit atât la nivelul guvernului, cât şi al opiniei publice. Ambiguitatea în chestiunea transilvană a sporit neîncrederea populaţiei asupra scopurilor germane. Răspândirea zvonului că România urma să primească compensaţii teritoriale în Est a produs neliniştea guvernului de la Bucureşti şi bucuria celui de la Budapesta. Energiile consumate în timpul celor patru ani de război au vlăguit deopotrivă cele două Românii: cea a propagandei, mitică şi eroică, şi cea a realităţii imediate, măcinată de spaima bombardamentelor aliate şi, totodată, îngrozită de

spectrul unei ocupaţii sovietice. Mihail Sebastian nota în jurnalul său, în noiembrie 1943, că propaganda oficială era învinsă de evidenţe, iar îngrijorarea populaţiei creştea cu fiecare zi:

„Pretutindeni de-a lungul frontului ofensiva rusească se menţine cu momente schimbătoare de intensitate şi violenţă, când într-un punct, când într-altul. Nicio formulă propagandistică nu mai ţine.

Nicio explicaţie nu mai rămâne în picioare. Distanţele se scurtează de la zi la zi, obstacolele cad unul după altul 1481. Liderii opoziţiei au încercat să salveze această a doua Românie, într-o lume în care ordinea europeană era schimbată în mod fundamental. Şi pentru

a doua oară în mai puţin de zece ani, clasa politică tradiţională s-a văzut abandonată la masa tratativelor internaţionale. Idealul naţional a guvernat atât acţiunile subterane ale opoziţiei, cât şi deciziile mareşalului Antonescu, chiar dacă punctele lor de vedere nu au coincis întotdeauna.

Rolul Ministerului Propagandei a fost extrem de dificil din cel puţin două considerente: pe de o parte lipsa unei tradiţii într-un domeniu în care România a excelat prin absenţă, mai ales în cazul propagandei internaţionale, şi lipsa fondurilor. Nu au existat programe care să pregătească societatea românească pentru un nou război. Strategiile ministerului au devenit vizibile abia din iunie

1941 şi s-au redus la controlul mijloacelor de informare în masă prin elaborarea de normativef. Una dintre carenţele propagandei româneşti a fost caracterul abuziv al temelor privind rolul şi importanţa României în cadrul noii ordini europene. Tezele vehiculate cu atât de multă uşurinţă de Mihai Antonescu stârneau ilaritatea cunoscuţilor şi a colaboratorilor săi. Nu am reuşit să descifrăm care au fost resorturile imaginii negative a ministrului de Externe. Sursele memorialistice fără niciun fel de excepţie (de la personalităţile româneşti până la diplomaţii străini, descriu un

Mihai Antonescu prizonier al propriei sale propagande şi nicidecum ancorat în realitatea timpului. René de Weck, ministrul Elveţiei la Bucureşti, în perioada războiului nota în jurnalul său impresia pe care i-a produs-o Mihai Antonescu în cursul uneia dintre primele întrevederi: „Profesorul Mihai Antonescu este un om micaei şi, asemenea generalului, are părul puţin castaniu şi P.

Civilul are un aer mai şmecher, mai «sforar» decât

Odinioară apăra politica lui Titulescu, lăuda în ope

«spiritul de la Geneva» şi instituţiile Societăţii îne. Hiţ] ei îl vedem mai zelos decât generalul să lingă ciz

Mussolini” 1482.

Opinia publică, trebuia mai întâi informată, şi mai apoi formată asupra deciziilor guvernului. Succesul unei propagande este garantat

de două coordonate: mobilitate şi tactică. Toate programele – pentru spaţiul intern, front, extern – s-au desfăşurat sub semnul improvizaţiei, grabei şi a lipsei de fonduri. Contemporanii se arătau surprinşi de zgârcenia cu care erau difuzate informaţiile referitoare la operaţiunile militare din primele luni ale războiului. Comunicatele germane suplineau excesul de discreţie al autorităţilor de la Bucureşti. Factorii care au influenţat discursul propagandistic au fost: partidele politice tradiţionale, extremele, grupurile minoritare. Partidele politice şi-au manifestat sprijinul faţă de actul din 22 iunie 1941, iar scrisoarea lui Iuliu Maniu este reprezentativă pentru acest moment: „Astăzi când armata română îşi varsă cu atâta abundenţă sângele ei românesc pentru întregirea patriei şi gloria naţiunii române, nu pot să intru în polemică cu acela care este chemat să ducă oştirea noastră la izbândă. [...] Orice păreri am, ele sunt puse în slujba celui mai desăvârşit patriotism” 1483.

Pentru fiecare categorie în parte, guvernul a intervenit fie prin măsuri generale – elaborarea legii din februarie 1941 – fie prin măsuri speciale (arestări, condamnări, trimiteri pe front). Amintim în acest context, nota circulară de instrucţiuni referitoare la urmărirea activităţii membrii partide politice dizolvate din iunie

1943, prin care erau supravegheate nu numai opoziţia, ci cadrele armatei care înţelegeau că după Stalingrad, şansele României erau tot mai reduse. SSI-ul a înaintat lista cu ofiţerii superiori care frecventau şi aveau legături cu cercurile politice tradiţionale sau extremiste (legionare). Pe această listă se regăseau: generalii Aurel

Aldea, Paul Angelescu, Boeru Traian, Bogdan Aurel, Henry Cihoski.

Cornicoiu Grigore, Pap Dănilă, Dombrovski Victor, Drăgănescu
Gheorghe, Virgil Economu, Alexandru Ghica, Iosif Iacobici1484.
Constantin llasievici, Ioan Ilcus, Mihai Ionescu, Gh. Manu, Ioan
Marcovici, Gheorghe Mihail, Gabriel Negrei, Nicolae Opran, Gh.
Petrescu, C. Rădescu1485, Vasile Rudeanu etc. în cazul generalului

Corneliu Dragalina se sublinia că era suspectat de simpatii legionare, iar relaţiile cu Iuliu Maniu erau ţinute prin intermediul unui

om de legătură1486. Armata a reprezentat una dintre primele instituţii care s-a confruntat cu deciziile arbitrare ale comandamentului german. Propaganda pentru armată, pe lângă deficienţele de organizare, a fost subminată atât de comportamentul german.

cât şi de violenţa sovietică (atacurile trupelor de partizani). Pe de altă parte, lupta dincolo de graniţele naţionale nu a întrunit acordul unanim al armatei. Guvernul s-a confruntat în prima parte a anului

1944 cu o situaţie pe care a încercat să o evite în toată perioada războiului. Propaganda sovietică îşi găsea ecou în rândul populaţiei defavorizate, atrasă de promisiunile populiste. Unul dintre observatorii externi, membru al grupului „Autonomous”, prizonier la Bucureşti, nota în jurnalul său că „în cursul convorbirilor noastre cu românii, în timpul celor opt luni de detenţie am fost impresionaţi de influenţa pe care cei trei ani de propagandă bolşevică o avusese asupra majorităţii opiniei publice româneşti. Unii dintre ofiţeri, totuşi, care fuseseră în Rusia aveau multe cuvinte de laudă pentru anumite aspecte ale sistemului şi vieţii sovietice, printre ei fiind şi generalul Tobescu, care fusese în favoarea acceptării condiţiilor de armistiţiu” 1487.

În ceea ce priveşte grupurile minoritate a existat o distincţie între tratamentul aplicat maghiarilor şi evreilor şi cel al germanilor, în primul caz, guvernul de la Bucureşti a răspuns prin măsuri de retorsiune faţa de politica de deznaţionalizare aplicată de guvernul de la Budapesta românilor din teritoriile cedate. Existenţa a numeroase reţele de spionaj şi propagandă maghiară au sporit măsurile de control şi de supraveghere, în partea a doua a războiului, zvonurile referitoare la preluarea în întregime a Ardealului îşi aveau corespondentul în atitudinea ungară în cadrul Axei.

În cazul unui conflict, forţele ungare s-ar fi opus unei armate române slăbite şi demoralizate în luptele din Est. În cazul minorităţii evreieşti, politica statului român trebuie judecată în contextul epocii. Colaborarea cu Germania nu putea duce decât la o politică discriminatorie faţă de această minoritate. Dar, prin comparaţie cu alte

state, România a ales calea emigrării, iar politica statului român a pornit de la considerente tactice şi comerciale[1488]. Singura minoritate cu un regim special a fost cea germană, fiind-i permis să se organizeze sub toate aspectele. Manifestările politice ale acesteia au depăşit adeseori cadrul legal al statului român (prin existenţa organizaţiilor paramilitare, tendinţele de autonomie teritorială, refuzul de a respecta obligaţiile faţă de statul român etc.), ceea ce a produs nemulţumirea populaţiei majoritare.

Pentru mediile internaţionale Mihai Antonescu a dorit în egală măsură acţiuni de propagandă şi informare. Se dorea obţinerea

unor rezultate spectaculoase într-o perioadă foarte scurtă. Parcurgerea documentelor vremii pun în lumină un Mihai Antonescu, preocupat de crearea unei imagini cât mai corecte a României în cadrul relaţiilor internaţionale. Impedimentele majore au fost în număr de două: preponderenţa ungară şi micşorarea capitalului de imagine odată cu alăturarea la actele agresive ale Germaniei.

Dacă motivaţiile războiului pentru recuperarea celor două provincii istorice puteau fi înţelese (atât de Marea Britanie, cât şi de SUA), trecerea Nistrului a fost interpretată, aşa cum avertizase Iuliu

Maniu, ca un act de agresiune împotriva Rusiei Sovietice. Prelungirea ieşirii din război au limitat şi mai mult şansele României.

Nu insistăm asupra motivaţiilor militare şi strategice care l-au determinat pe mareşalul Antonescu să continue colaborarea cu

Germania, însă în plan propagandistic, dificultăţile de a explica necesitatea înfrângerii iudeo-comunismului s-a lovit de scepticismul celor mulţi că Rusia nu putea fi învinsă. Asistenţa acordată de

Marea Britanie şi SUA Uniunii Sovietice a convins asupra probabilităţii reduse a Axei de a câştiga războiul. Negocierile dintre

Londra şi Moscova au indicat interesul constat al lui Stalin de a menţine graniţele din 1941. În opinia lui Ivor Porter temerea lui

Churchill de a fi pus în faţa unei păci separate a stat la baza satisfacerii pretenţiilor Moscovei asupra vecinătăţilor apropiate.

După dezastrul de la Stalingrad, atât populaţia, cât şi factorii militari au înţeles că rezultatele Campaniei de Est erau dezastruoase pentru România. Propaganda britanică a insistat în nenumărate rânduri asupra consecinţelor politice şi militare ale participării şi prelungirii războiului împotriva Uniunii Sovietice.

Statutul său în viitoarea ordine internaţională era nesigur. Totodată, indicarea părţii sovietice ca factor principal în demararea negocierilor de pace a fost un prim semnal că Moscova era singura putere care decidea în zonă. Cererile sovietice pentru recunoaşterea anexiunilor teritoriale au fost reluate pe fondul implicaţiilor dizolvării Cominternului1489 şi a preluării iniţiativei strategice după victoria de la Kursk din vara lui 1943. Divergenţele dintre cei trei s-au concentrat asupra a două probleme majore: deschiderea celui de-al doilea front şi reaşezarea postbelică. Victor Cădere, ministrul

României în Portugalia, sesiza că deschiderea celui de-al doilea front dincolo de aspectele tehnice ale operaţiunii avea profunde implicaţii politice: „Ei socotesc că au motive să fie prudenţi atâta

l

vreme cât nu se lămureşte legătura retragerii germane la Răsărit şi înainte ca Rusia să dea dovezi concrete despre hotărârea ei de a colabora leal cu Aliaţii până la sfârşitul războiului şi apoi la reaşezarea păcii. [...] Criza ivită în raporturile aliaţilor cu URSS

are ca principală cauză neîncrederea reciprocă”. Stalin nu ar fi agreat prezenţa unei mari puteri în imediata sa vecinătate, iar prin debarcarea pe frontul occidental Moscova rămânea singurul factor de decizie în estul continentului. Din această perspectivă, era improbabilă o reaşezare a ordinii *în* cadrul unui sistem bazat pe garanţia mutuală a puterilor1490, în opinia ataşatului militar român la Berlin, Ion Gheorghe, hegemonia sovietică urma să fie consecinţa directă a lipsei de fermitate a aliaţilor anglo-americani1491.

Conferinţa miniştrilor de Externe de la Moscova, din decembrie

1943, a evidenţiat modurile diferite în care cei trei aliaţi vedeau ordinea mondială după sfârşitul războiului.

Eşecul misiunii „Autonomous” a precipitat negocierile pentru regiunea balcanică. Respingerea planurilor unei debarcări de către administraţia americană la începutul lunii aprilie 1944 a determinat abordarea unei noi căi: împărţirea în zone de influenţă militară, limitate în timp. La 5 mai 1944, ministrul britanic de

Externe propunea ambasadorului sovietic la Londra, F. Gusev, un acord pe trei luni. La 18 mai 1944, Eden primea un răspuns favorabil la propunerea britanică astfel ca „URSS-ul să privească temporar problemele româneşti ca fiind, în principal, de competenţa sa, lăsându-ni-le nouă, în acelaşi timp pe cele ale Greciei” 1492.

Departamentul de Stat a respins iniţial astfel de propuneri care

„Puteau să pară în favoarea creierii sau acceptării ideii sferelor de influenţă” 1493, însă Churchill a dat asigurări că asemenea acorduri au un caracter provizoriu. Răspunsul lui Roosevelt din

11 iunie sugera stabilirea unui „mecanism consultativ pentru eliminarea neînţelegerilor şi stăvilirea tendinţei de creare de a ere exclusive”. S-a acceptat formula unui acord provizoriu de trei.

Departamentul de Stat înaintând o clauză adiţională unse sublinia că „interesele americane în Balcani nu vor n niciun fel de înţelegerea respectivă”... te în ceţe

Planurile sovietice asupra Balcanilor au fost evia. sovietice trei memorandumuri realizate de vârfurile diploma ianuarie

— Ivan Maiski, Litivinov şi Gromîko – în Pn ondra, Ivan

1944-vara lui 19451494. Ambasadorul sovietic la

Maiski, sublinia la 10 februarie 1944 statutul vital al Turciei ca

„Santinelă a Strâmtorilor”. Potrivit oficialului sovietic rolul acesteia trebuia diminuat odată cu întărirea controlului sovietic printr-un sistem de pacte cu România, Bulgaria şi Iugoslavia.

Context în care interesele Angliei în Grecia puteau fi garantate prin încheierea unui pact între URSS, SU şi Grecia1495. Ofensiva sud a

armatei sovietice în vara lui 1944, prezenţa militară masivă în Tracia Occidentală par să confirme linia tradiţională a politicii ruse pentru Bosfor şi Dardanele1496.

Dar momentul 23 august 1944 a modificat esenţial calculele pentru zona central est-europeană. Prezenţa armatelor sovietice şi înaintarea lor rapidă către centrul Europei, precum şi preluarea controlului Bulgariei, puneau din nou în pericol interesele britanice în Grecia. Acordul de procentaj, văzut ca o consecinţă a lui

23 august, nu a făcut altceva decât să salveze Grecia de un regim comunist. Conferinţa de la Québec din septembrie 1944 aducea în discuţie problema balcanică, Churchill insistând pentru o implicare americană în această regiune. Dar din nou demersul britanic nu s-a bucurat de succes, considerându-se că „nu este o chestiune actuală, ci de un viitor mai îndepărtat” 1497: „Aliaţii sunt îngrijoraţi de independenţa tot mai mare a acţiunilor lui Stalin, care nu se lasă cu nimic angajat de către aliaţi, înţelegând să-şi păstreze libera hotărâre în spaţiile în care luptă” 1498. Prezenţa trupelor sovietice precum şi expirarea acordului de trei luni determina o rezolvare a situaţiei. Vizita lui Churchill la Moscova, în octombrie 1944, a transformat o stare de provizorat într-una permanentă. Acordurile de procentaj consacrau principiul sferelor de influenţă ca principală modalitate de rezolvare a problemelor postbelice1499.

Demersul nostru, chiar dacă unul parţial, a urmărit reconstituirea acelei părţi a României profunde cu spaimele, dorinţele şi aşteptările sale. În egală măsură, cea de-a doua Românie a aşteptat şi a detestat războiul. Motivaţiile au fost diferite şi au variat în funcţie de context. Conţinutul şi mesajul propagandei guvernului

Ion Antonescu a fost unul profund patriotic. Autorităţile au dorit în egală măsură ca atât spaţiul intern, cât şi opinia publică internaţională să fie edificate asupra scopurilor prezenţei româneşti alături de Germania. Dacă în cel de-al doilea caz, intenţia era una informativă şi lămuritoare, pentru spaţiul intern, guvernul de la Bucureşti a depus eforturi intense pentru educarea şi

formarea populaţiei în ideea naţională. Toate materialele de propagandă s-au construit pornindu-se de la elementele definitorii de cultură şi istorie ale neamului românesc. Mihai Antonescu a înţeles că devenise prioritară pentru guvern nu numai reîntregirea teritorială, dar şi cea spirituală. Programele culturale destinate Basarabiei şi Bucovinei reprezintă poate una dintre cele mai îndrăzneţe şi complete strategii de reînviere a ideii naţionale promovată vreodată de un guvern român, înzestrarea bibliotecilor, înfiinţarea de cămine culturale, trimiterea de caravane cinematografice şi a echipelor de teatru, cooptarea Bisericii Ortodoxe, toate acestea au reprezentat principalele coordonate ale planului de refacere spirituală a provinciei1500. Aşa cum am arătat elitele intelectuale ale vremii au fost mobilizate şi şi-au adus contribuţia la susţinerea

„Războiului sfânt". Istorici, scriitori, filosofi au realizat lucrări remarcabile, menite să reziste, prin valoarea lor, probei timpului.

Documentarele realizate în cadrul Biroului Păcii de diplomaţi şi istorici au fost folosite de noile autorităţi pentru lucrările Conferinţei Păcii. Dar, la scurtă vreme, împotriva acestora s-a declanşat un altfel de război. Un război purtat în egală măsură atât împotriva cărţilor şi a ideii naţionale – sortite distrugerii –, cât şi împotriva autorilor, care, drept recompensă pentru serviciile aduse ţării, au fost „răsplătiţi" cu umilinţe şi ani grei de închisoare. Ministerul

Propagandei, reorganizat, la 23 martie 1945, şi-a păstrat titulatura până la 5 martie 1946, când a devenit Ministerul Informaţiilor, fiind condus de doi miniştri: Petre Constantinescu-Iaşi (6 martie

1945 – 19 august 1946) şi de Octav Livezeanu (29 noiembrie 1946 – 30

decembrie 1947). Epurările din presă, universitate, teatru.

Societatea Scriitorilor Români (SSR) etc. au reprezentat începutul procesului de „curăţare" de elementele „cosmopolite, reacţionare.

Potrivit noului statut al Academiei Române, adoptat în august

1948, nu puteau fi membre „persoane care, prin activitatea lor, s-au pus în slujba fascismului şi a reacţiunii, dăunând prin aceasta

intereselor ţării şi poporului”. Cu această ocazie au fost excluse din Academie aproape 100 de personalităţi, dintre care amintim pe Lucian Blaga, P.P. Negulescu, Ştefan Ciobanu, Ion Petr?”

Constantin Rădulescu-Motru, Onisifor Ghibu, Nicolae. fa”! dru

Gheorghe I. Brătianu, Silviu Dragomir, Dimitrie Guşti, Alex

Lapedatu, Simion Mehedinţi. Activitatea de realizare publicaţiilor interzise a început din 1946, su

Ministerului Propagandei. Primul catalog cuprindea 1.800 de titluri

(în cea mai mare parte broşuri de propagandă din timpul războiului), iar cel de-al doilea catalog, editat în 1948, conţinea în jur de 10.000 de titluri de această dată ale unor opere clasice ale culturii române1501. Războiul regimului instaurat după 6 martie

1945 a fost îndreptat în primul rând împotriva elitelor politice şi culturale, ca simboluri ale unei Românii, care încercase să supravieţuiască într-un context istoric potrivnic.

Introducere

1 înainte de 1989 au fost publicate doar două lucrări: un volum de studii – rezultat al unui congres desfăşurat la Bucureşti, la 11 – 12 august 1980 – *La propagande pendant la Deuxième Guerre mondiale. Méthodes, objet, rezultats*.

Bucureşti, 1980, şi lucrarea lui Mihail E. Ionescu, *Puterea cuvântului. Propaganda mişcării de rezistenţă din România (1940 – 1944)*, Bucureşti, 1984.

2 Wolfgang Kraus, *Urmele paradisului. Despre idealuri*, Bucureşti, Editura

Fundaţiei Culturale Române, 1997, p. 98; Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, Bucureşti, Humanitas, 1993, p. 167.

3 Cazurile lui Ernest Bernea, I. Popescu-Spineni, Raoul Bossy,

Mircea Eliade.

Ilie Şteflea, Constantin Pantazi şi, nu în ultimul rând, mareşalul Ion Antonescu şi Mihai Antonescu.

4 Mareşal Ion Antonescu, *Epistolarul infernului*, ed. Mihai Pelin, Bucureşti.

Editura Viitorul Românesc, p. 185.

5 Mircea Eliade, *Memorii*, vol. II, Bucureşti, Humanitas, 1991, p 67.

6 Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935 – 1944*, Bucureşti, Humanitas, p. 360.

7 Pentru mai multe informaţii a se vedea Dorel Bancoş, *Social şi naţional în politica guvernului Ion Antonescu*, Bucureşti, 2000; Dumitru Şandru, *Mişcări de populaţie în România* (*1940 – 1948*), Bucureşti, 2003.

8 Paul D. Quinlan, *Ciocnire deasupra României*. *Politica anglo-americană faţă de România, 1938 – 1947*, Iaşi, 1995; Elizabeth Hazard, *Cold War Crucible*. *United*

States Foreign Policy and the Conflict în România, 1943 – 1953, New York, 1996;

Elizabeth Barker, *British Policy în South-East Europe in the Second World War*.

London, 1976.

Capitolul I. Revoluţia unui secol: propaganda

9Jose Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, Bucureşti, Editura Humanitas, p. 49.

A se vedea în acelaşi context al dezvoltării societăţii de masă în anii care au urmat primului război mondial şi Ralph Schor, *Crises et dictatures dans l'Europe de l'entre-deux-guerres*. *1919 – 1939*, Paris, Editions Nathan, 1993.

10 Nicolae Iorga, *Propaganda în străinătate*, în *Politica externă a României*.

19 prelegeri publice, Bucureşti, 1926, p. 35.

11 Vezi Charles U. Larson, *Persuasiune*. *Receptarea şi responsabilitatea*, Iaşi.

Polirom, 2003, p. 394.

12 François Châtelet, Evelyne Pisier, *Concepţiile politice ale secolului XX*.

Bucureşti, Humanitas, 1994, p. 493; Tvetan Todorov, *Memoria răului, ispita binelui*. *O analiză a secolului*, Bucureşti, Curtea Veche, 2002, pp. 22 – 25; Eric

Hobsbawn, *Secolul extremelor*, Bucureşti, Editura Lider, 1994.

13 A se vedea lucrările de referinţă ale lui Alan Bullock *Adolf Hitler*, Bucureşti.

Elit, 2001 şi *Hitler and Stalin*. *Paralel lives*, Fontana Press, 1998; William L.

Shirer, *The rise and Făli of the Third Reich*. *A History of the Nazi Germany*, New

York, 1960; Ian Kershaw, *The Hitler Myth*: *Image and Reality in the Third Reich*.

Oxford Paperbacks, 2001; idem, *The Nazi Dictatorship*. *Problems and Perspectives of Interpretation*, Edward Arnold Ltd, 1985; Idem, *Hitler între trecut* şi *viitor*.

Filipeştii de Pădure, Prahova, Antet, f.a.

14 B.S. Murty, *The International Law of Propaganda*. *The Ideologicul*

Instrument and World Public Order, New Haven Press, 1989, p. 14; David L.

Altheide, John M. Johnson, *Bureaucratic Propaganda*, Boston, 1980, pp. 16 – 17.

15 Serge Moscovici, Epoca *maselor*. *Tratat* istoric *asupra psihologiei maselor*.

Institutul European, Iaşi, 2001, p. 93 şi urm.

16 H.D. Lasswell, *Propaganda Technique in the World War*, London, 1927, p. 34.

17Jean-Marie Domenach, *Propaganda politică*, Iaşi Institutul

European, 2004.

Conform analizei lui Domenach, propaganda este în asemenea măsură legată de război încât se confundă cu acesta. După 1947, ea a hrănit războiul rece la fel cum hrănise în 1939 „războiul nervilor”, pp. 20, 33; Mihai Milca, *Propaganda politică (concept şi realitate în capitalismul contemporan)*, Bucureşti, Editura

Politică, 1981, pp.111 – 112; Philip M. Taylor, *British Propaganda in the 20th*

Century: *Selling Democracy*, Edinburgh University Press, 1999, pp. 10 – 11.

18 Louis L. Snyder, *Historical Guide to World War* II, Greenwood Press.

London, 1982, pp. 36 – 37.

19 Wilhelm von Kries, *Strategia şi tactica propagandei de război engleze*.

Bucureşti, 1941, p. 15.

20 D-rul Gustave Le Bon, *învăţăminte psihologice din războiul european*.

Cauzele economice, afective şi mistice ale războiului. *Puterile psichologice care au lucrat în bătălii*. *Variaţiunile personalităţii*. *Urile de rasă*. *Necunoscutele războiului*. *Problemele păcii*. *Viitorul*, Bucureşti, Editura „Librăriei Stănculescu”, f.a; Idem, *Psihologia mulţimilor*, Bucureşti, Editura Anima, 1991.

21 Idem, *învăţăminte psihologice din războiul european*... p. 4.

22 Cei care s-au evidenţiat în utilizarea „metodei tăcerii” au fost britanicii şi francezii, în timp ce germanii au preferat să distorsioneze informaţiile – „comunicatele germane au abuzat aţâţ de mult de lipsa de adevăr, încât neutrii nu le mai dau nicio încredere” –, iar ruşii au testat ambele metode. Combatanţii primului război mondial s-au ferit să spună adevărul”, [*bidem*, p. 274.

23 Serge Tehakhotine, *Le viol des foules par la propaganda politique*, Paris.

1952, p. 33.

NOTE

351

24 Vladimir Volkoff, *Dezinformarea, armă de război*, Bucureşti, Editura
Incitatus, 2000, pp. 43 – 44.
25 Materialele difuzate trebuie să pară ca vin din surse diferite, dar informează asupra aceluiaşi eveniment. Jean Marie Domenach, op. cit., pp. 71 – 83.
26 Daniel Lerner, *Psychological Warfare against Germany*. *The Skywar*
Campaign. *From D-Day to VE-Day*, The MIT Press, Cambrige, 1971, p. 6.
27 Vladimir Volkoff, *Dezinformarea*... p. 44.
28 Vezi şi Jean-Noël Kapferer, *Căile persuasiunii*. *Modul de influenţare a comportamentelor prin comunicare şi publicitate*, Bucureşti, Editura I.N.I., 1999, p. 35.
29 Bogdan Ficeac, *Tehnici de manipulare*, Bucureşti, Editura Nemira, 1997, p. 31.
30 Elizabeth Barker, *Britain an the Propaganda of Subversion*, în *la propagande pendant la Deuxième Guerre mondiale*. *Méthodes, obiect, rezultats*.
Bucureşti, 11 – 12 august 1980, pp. 257.
31 *Ibidem*, p. 268.
32 *Ibidem*, pp. 253 – 279. A se vedea şi Maria Gabriella Pasqualini, *The*
Psychological Impact of Radio Londra (*BBC Program for Italy*) *on the Făli of Facism ani the Victory of the Allies* (*1940 – 1945*), în *Acta*. *War*, *Military and Media from*
Gutenberg to Today, International Commision of Military History, The XXIXth
International Congress of Military History, Bucharest-România, 10 – 15 august
2003, pp. 341 – 351. Studiul analizează efectele propagandei britanice asupra Italiei şi reprezintă un model în ceea ce priveşte

metodele şi temele tratate. Autoarea apreciază că succesul programelor BBC s-a datorat nevoii italienilor de a şti adevărul, ştirile fiind difuzate fără niciun comentariu astfel ca auditoriul să aprecieze singur proporţiile realităţii războiului. Programele BBC pentru Italia au fost organizate în jurul a patru mari teme: stimularea atitudinii anti-regim;

antinazismul şi antigermanismul; propaganda în favoarea Marii Britanii şi a

Aliaţilor; valorificarea relaţiei dintre statele europene şi Vatican.

33 Ernest Volkman, *Spionaj*, Bucureşti, Editura Rao, 1998, p. 20.

34 Antony Cave Brown, *The Secret War Report of the OSS*, Berkely, 1976, p. 525. Secţia de sabotare morală („Morale Operation", MO) ca divizie a Departamentul Războiului Psihologic („Psychological Warfare Executive") a fost înfiinţată pentru a crea disensiuni şi dezordini în ţările inamice sau aflate sub ocupaţie, pentru a încuraja rezistenţa şi revoltele, pentru a sprijini forţele de opoziţie din ţările ocupate. MO a perfectat tehnicile propagandei negre, canalele utilizate fiind radioul, zvonurile, ziarele false, scrisorile, proclamaţiile oficiale.

38 *Ibidem*, p. 526.

36 în 1940, responsabilitatea aparţinea Electra House, transformată, în vara lui 1940, într-un departament special numit Special Operaţiont, pentru ca un an mai târziu să se numească „Politica! Warfare Executive", al cărui nume acoperit a fost „Political Intelligence Department of the Foreign Office" (PID). Cf. Elizabeth

Barker, *Britain an the Propaganda of Subversion*... p. 259.

37 în opinia primului ministru britanic, misiunea SOE era de a „da foc Europei".

Gheorghe Buzatu, *Războiul mondial al spionilor (1939 – 1989)*, Iaşi, Editura BAI.

1991, pp.7 – 9.

38 Sefton Delmer, *Black Propaganda în World War 2*. *The Top Secret British*
Psychological Warfare Operation against the Nazis. Precizăm că lucrarea a fost consultată de noi la adresa www.seftondelmer.co.uk. Ziarist şi bun cunoscător al limbii germane, Sefton Delmer a fost direct implicat în organizarea propagandei negre radiofonice către Germania, prima emisiune fiind difuzată la 23 mai 1941.
39J. Barnes, *Sociologia minciunii*, Iaşi, Institutul European, 1998, p. 145.
40 Charles Cruickshank, *The Fourth Arm*. *Psychological Warfare*. *1938 – 1945*.
Oxford University Press, 1981; Y.M. Streatfield, *The Major Developments în*
Politicul Warfare throughout the War, Cab 101/131, p. 1.
41 Henri-Pierre Cathala, *Epoca dezinformării*, Bucureşti, Editura Militară.
1991, p. 20.
42 Apud Vladimir Volkoff, *Tratat de dezinformare*. *De la Calul Troian la*
Internet, Bucureşti, Ed. Antet, 1999, p. 64; Helmut Heiber, *Goebbles*, Hawthorn
Books, Inc. New York, 1987, p. 255.
43 Hugh Trevor-Roper, *Ultimele zile ale lui Hitler*, Bucureşti, Humanitas, 1993, p. 91.
44 Apud Ernest Volkman, op. cit., p. 59.
46 *International Military and Defence Encyclopedia*, vol. 5, P-S, ed. col. Trevor
N. Dupuy USA, New York, 1993, pp.2213 – 2216.
46 *Ibidem*.
47Maurice Megret, *Laguerrepsychologique*, Paris, Presses Universitaires de
France, 1956, pp. 34 – 37; J.A. Barnes, op. cit., p.138.
48 Hannah Arendt, op. cit., p. 425.
49 *Die Arbeit der Partei-Propaganda im Krieg*, în „Unser Wille und Weg”, nr.

11/1941, pp. l-12.

50 B.H. Liddell Hart, *Istoria celui de-al doilea război mondial*, vol. I, Bucureşti.

Editura Orizonturi, Editura Lider, 1998, p. 53.

51 *Die Arbeit der Partei-Propaganda im Kriege*… p. 12.

52 A se vedea seria de articole publicate în presa germană sub semnătura lui

Goebbels la adresa primului ministru britanic. Goebbels considera imorală practica ridicării minciunii la rang de virtute. Discursurile liderului nazist pot fi consultate la adresa: http://www.calvin. edu/academic/caz/gpa. Menţionăm doar două din numeroasele materiale care se regăsesc pe acest site: *Churchill's Lie Factory* publicat în ianuarie 1941 şi *Winston Churchill* din februarie acelaşi an. Churchill era acuzat că-şi sacrifica poporul pentru un război pe care Marea Britanie îl pierduse deja: „Anglia va plăti un preţ foarte ridicat pentru politica dusă de primul său ministru, iar atunci când marea catastrofă se va abate asupra insulei, poporul britanic va avea de ce să-i mulţumească”. Ulterior, Goebbels a fost nevoit să recunoască că discursul lui Churchill, din mai 1940, „Sânge, Lacrimi, Muncă şi

Sudoare” îl făcuse pe acesta invulnerabil.

53 B.H. Liddell Hart, op. cit., p. 55.

54 Gordon Wright, *The Ordeal of the Total War, 1939 – 1945*, Harper Torchbooks.

1968, p. 68. În urma acestor campanii, un jurnalist englez l-a numit pe Joyce, realizatorul emisiunilor „Vocii Scoţiei”, Lordul Haw-Haw. Pentru a para zvonurile lansate de Joyce un tabloid londonez a organizat o campanie „anti Haw-Haw”.

Postul a avut audienţă numai până în 1940. Cf. M.R. Doherty, *Nazi Wireless*

Propaganda: *Lord Haw-Haw and British Public Opinion in the Second World War*.

Edinburgh University Press, 2000; Helmut Heider, op. cit., p. 256; Louis L. Snyder.

Historical Guide to World War II, Greenwood Press, London, 1982, p. 233.

56 R. Cloet, *Les directives de Goebbels*; EI. Levy, *L'organ*isation *de la propagande allemande en France* în „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale", nr.

64, octombrie 1966, pp.3 – 6

56 P. Mermet, *Les themes de propagande après le 22 juin 1941*, în loc. cit., p. 40.

510 mer Bartov, *German Soldiers and Holocaust*. *Historigraphy, Research and*

Implications, în „Diplomatic History", nr. 3/2002, pp. 162 – 186.

68 Franz Halder, *Jurnal*, *1939 – 1942*, Editura Elit, 1998, p. 399.

59 Apud Albert Speer, op. cit., p. 259.

60 Mihai Antonescu a fost, probabil, influenţat de discuţia purtată cu Hitler la 27 noiembrie 1941. Potrivit liderului nazist problema slavă era o problemă biologică şi nu ideologică, iar luptei împotriva slavilor trebuia să i se alăture de toţi europenii. Ion Calafeteanu, *Români la Hitler*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

1999, p.100.

61 Titlu original *Deutsche Soldaten sehen die Sowjet-union*. *Feldpostbriefe aus dem Osten*, Berlin, Wilhelm Limpert-Verlag, 1941. Lucrarea cuprinde nouă capitole: *Soldaţii germani, martori împotriva bolşevismului*; *Paradisul muncitorilor*.

Case şi *drumuri*; *Controlul evreilor*; *Atrocităţile bolşevice*; *De ce se plâng soldaţii*;

Scopurile conducerii comuniste; *Germania*: *cea mai frumoasă ţară*; *Mulţumiri către*

Führer. Sergentul Kurt Hummel scria în august 1941: „Condiţiile bolşevice sunt

de nedescris [...]. Nu mi-am imaginat niciodată că poate fi posibilă o asemenea mizerie. Oamenii nu ştiu absolut nimic despre lumina electrică, radio sau ziare.

Nici nu pot să spun cum locuiesc în casele lor sordide cu acoperişurile putrezite.

[...] Nu am descoperit încă nici măcar un mic magazin. Aceasta

este ceea ce oamenii numesc a fi paradisul sovietic. Mizeria este peste tot. Văzând toate acestea am realizat cât de minunată este Germania".

Broşura poate fi consultata la adresa: http://www.calvin.edu/academic/caz/gpa/feldpost.htm.

62 *Ibidem*.

63 P. Mermet, op. cit., p. 48.

64 *Ibidem*, p. 50.

65 Henry Steele Commager, *The Story of the Second World War*, Brassey's INC, 1991, p. 100.

66 În Ucraina şi Bielorusia trupele germane au fost întâmpinate ca forţe eliberatoare. În Ucraina, speranţa refacerii statului a determinat formarea unităţilor de voluntari, animate de ideea de a lupta împotriva Uniunii Sovietice.

61 La începutul anului 1943, comandamentul german a iniţiat un plan de combatere a activităţii partizanilor, prin înfiinţarea unor „poliţii săteşti" (în care intrau „elementele ostile partidului şi regimului comunist"), a unei miliţii secrete militare, subordonată direct autorităţii de ocupaţie, care să informeze asupra mişcărilor populaţiei, fiind avansate promisiuni pentru un bun tratament pentru cei care voiau să se predea, sau încurajate denunţurile prin acordarea unor recompense materiale (premii, bani, hrană, scutirea de rechiziţii, de muncă obligatorie etc.). Cf. „Buletin informativ din 4 ianuarie 1943. Informaţii militare externe. URSS", în ANIC, Fond PCM-Cabinet, dosar 269/1943, fila 54.

68 *Deutsche Soldaten sehen die Sowjet-union*...

69 „Date informative privitoare la armata şi potenţialul de război sovietic".

ANIC, Fond PCM-Cabinetul Militar, dosar 383/1942, fila 3. Reichul nu a putut obţine informaţii despre potenţialul sovietic deoarece „agenţii serviciului de informaţii german nu au putut pătrunde pe teritoriul URSS pentru a culege informaţii într-o zonă mai

adâncă de 100 – 150 de km de la frontieră. În toată această zonă s-au putut obţine date precise de ordin informativ, însă nu s-a putut şti ce se petrece în interiorul URSS”. Pentru mai multe informaţii referitoare la starea de spirit din Germania pentru această perioadă a se vedea buletinul informativ al ataşatului militar român la Berlin, Ion Gheorghe, în *Ataşaţii militari transmit*

(*1938 – 1944*), Bucureşti, 2002, pp. 147 – 182.

™ ANIC, Fond PCM-Cabinetul Militar, dosar 383/1942, fila 7”.

71 Alan Bullock, *Hitler and Stalin*... p. 812.

72 Gordon Wright, op. cit., p.138.

™*Ibidem*, p. 139; P. Mermet, op. cit., p.48.

14 Într-o scrisoare deschisă Vlasov a expus motivele defecţiunii sale şi a realizat o impresionantă critică a sistemului sovietic: „Am văzut cum muncitorii ruşi duc o viaţă foarte grea, cum ţăranii sunt împinşi cu forţa în colhozuri, cum milioane de oameni dispar după ce sunt arestaţi fără să fie judecaţi sau anchetaţi... Sistemul comisarilor a erodat Armata Roşie. Iresponsabilitatea şi suspiciunea au făcut din comandanţii militari jucării în mâinile funcţionarilor de partid civili, îmbrăcaţi în uniforme militare. Peste o mie din cei mai buni comandanţi, inclusiv mareşali, au fost arestaţi, împuşcaţi sau trimişi în lagărele de concentrare. Mulţi dintre ei nu s-au întors niciodată. [...] Am văzut că războiul era pierdut din două motive:

repulsia poporului rus de a lupta pentru apărarea regimului bolşevic şi sistemul violent care a dus la apariţia unei conduceri iresponsabile în fruntea armatei. [...]

Noi trebuie să construim o nouă Rusie fără bolşevism sau capitalism”. *Vlasov and*

Vlasovites, în „New Times”, nr. 44 (1990), pp. 36 – 40. La sfârşitul războiului, Vlasov a fost predat autorităţilor sovietice. În opinia lui Hruşciov, defectarea lui Vlasov a fost posibilă pentru că nu era motivat din punct de vedere ideologic. Un adevărat comunist nu ar fi trădat niciodată cauza. Vlasov era vinovat pentru trădare, ceea

ce era complet diferit de comiterea altor crime. Khruschev,

Remembers, eds. Edward

Crankshaw, London, André Deutch, 1971, p. 182.

75 ANIC, Fond PCM-Cabinet, dosar 297/1943, fila 260.

76 Helmut Heiber, op. cit., p. 267.

77 Gordon Wright, op. cit., p. 71.

78 Aluzie la unul dintre celebrele discursuri pronunţate de primul ministru britanic în faţa Camerei Comunelor la 13 mai 1940. Titlul original: „Blood, Toţi.

Tears and Sweat".

79 Albert Speer, *în umbra lui Hitler*, vol. I, Bucureşti, Nemira, 1997, p. 299.

80 La 23 martie 1943, Gherasim Pântea, unul dintre reprezentanţii României la Berlin, transmitea că după Stalingrad, presa germană s-a mobilizat pentru susţinerea moralului opiniei publice: „S-au căutat formulele cele mai impresionante şi s-au utilizat toate resursele psihologice ale fanatismului naţional-socialist pentru restabilirea încrederii în conducerea războiului şi în victoria finală a cauzei pentru care luptă. [...] Campania aceasta dusă cu un spirit de reală combativitate ziaristică a reuşit să schimbe atmosfera atât de întunecată în urma situaţiei de pe front, de la sfârşitul lunii ianuarie. Situaţia s-a schimbat, încrederea s-a refăcut simţitor, fără să se poată vorbi însă de un optimism prea exagerat, îndeosebi datorită faptului că războiul are lungi perspective". ANIC, MPN-Presa externă, dosar

1329/1941 – 1944, fila 36.

81 Igor M. Popov, *Soviet Special Propaganda to the Werhmacht*, p. 16.

82 Apud Helmut Heiber, op. cit., p. 270.

K „Euerything for Victory, Only Victory Important!". Propaganda Plan for the

Corning Months; *Guidelines for Propaganda în Gau Weser-Ems*, august 1942, în http://www.calvin. edu/academic/caz/gpa.

84 Apud Albert Speer, op. cit., vol. I, p. 353. Potrivit memorialistului, Goebbels a încercat fără succes să adapteze stilul de viaţă al demnitarilor celui de-al Treilea

Reich la condiţiile războiului. Titlul original *Nun*, *Volk Steh auf*,

und Sturm Brich Ios! *Rede im Berliner Sporptalat* http://www.calvin. edu/academic/caz/gpa.

85 *Ibidem*, p. 3.

86 *Ibidem*. Potrivit lui Speer, succesul lui Goebbles a fost impresionant.

Ministrul Propagandei a demontat tezele BBC-ului referitoare la faptul că germanii şi-au pierdut încrederea în victorie, că au obosit să lupte, că nu vor accepta cererile pentru războiul total, că se vor opune măsurilor guvernamentale şi că şi-au pierdut încrederea în Hitler.

87 Apud Louis L. Snyder, op. cit., 124.

88 M.L.G. Balfour, *Information and Propaganda în Britain 1939 – 1945*, în *La*

Propagande pendant la Deuxième Guerre mondiale. *Méthodes, objet, results*.

Bucureşti 11 – 12 august 1980, p. 239.

89 *Ibidem*, p. 240.

mOur Hitler. *Goebbels 1944*. *Speech on Hitler's 55th Birthday*, în http://www.calvin. edu/academic/caz/gpa/.

91 Apud Daniel Lerner, op. cit., pp. 350 – 364.

92 *Ibidem*.

93 Igor V. Popov, op. cit., p. 27.

94 După atacul din 22 iunie 1941, Otto Dietrich, şeful Presei în cel de-al Treilea

Reich, a proclamat în octombrie sfârşitul iminent al Uniunii Sovietice. Goebbels a contestat intervenţia lui Dietrich, manifestând rezerve în a prezice ca războiul va fi de scurtă durata.

95 Helmut Heiber, op. cit., p. 254 – 255, 264.

96 Cordon Wright, op. cit., p. 70.

97 Martin Ebon, *The Soviet Propaganda Machine*, New York, McGraw-Hill

Book Company, 1987, p. 18. Din momentul semnării Pactului Ribbentrop-Molotov, propaganda sovietică a acuzat statele occidentale că intenţionează să distrugă

Germania, în editorialul din „Pravda”, din 26 ianuarie 1946, se sublinia că

„Imperialiştii anglo-francezi vor să transforme acest război într-un război mondial.

Ei vor să azvârle întreaga omenire într-un ocean de suferinţe şi lipsuri”. Apud

Boris Souvarine, *Stalin*. *Studiu istoric al bolşevismului*, Bucureşti, Humanitas.

1999, p. 544. Vezi şi Victor Suvorov, *Spărgătorul de gheaţă*. *Cine a declanşat al doilea război mondial*?, Iaşi, Polirom, 1995.

98 Arieh J. Kochavi, *From Cautiousness to Decisiveness*: *Changes în Soviet*

Negotiation Tactics Toward the British during World War, în „East European

Quaterly”, Winter 2002, p. 481.

99 Geoffrey Roberts, *Litvinov's Lost Peace, 1941 – 1946*, în „Journal of Cold War

Studies”, vol. 4, nr. 2, 2002, p. 26 şi urm.

100 IA. S. Drabkin, *„Hitler's War” or „Stalin's War”* în „Journal of Russiaand

East European Psychology”, vol. 40, nr. 5, septembrie-octombrie 2002, p. 7 şi urm.

101 Nikolay Tolstoy, *Stalins Secret War*, London, Jonathan Cape, 1981, p. 233.

Manifestele aruncate de aviaţia germană trimiteau la o realitate pe care ruşii nu îndrăzniseră niciodată să o conteste, într-unul din miile de manifeste distribuite de Luftwaffe intitulat „Stalin, trişor neruşinat!” se arăta că garanţiile constituţionale erau valabile doar pe hârtie. Nu se putea vorbi în Uniunea Sovietică de libertatea cuvântului, a conştiinţei sau de inviolabilitatea persoanei. Toate aceste promisiuni nu erau decât minciuni.

102 Se cunoaşte astăzi că oficialii sovietici au fost avertizaţi asupra datei declanşării operaţiunii „Barbarossa”, dar toate avertismentele au fost ignorate de liderul de la Kremlin. Socul elitei politice şi militare este cu atât mai greu de explicat de vreme ce existau

numeroase informaţii care conduceau către iminenţa unui atac german. *Stalin and His Generale. Soviet Military Mémoires of World*

War II, ed. Seweryn Bialer, London, Souvenir Press, 1970, p. 219. În 1956, Hruşciov incrimina în raportul secret decizia lui Stalin de a ignora toate avertismentele referitoare la un posibil atac german. Pentru acelaşi subiect a se vedea Victor

Suvorov, *Spărgătorul de gheaţă*... p. 265; Gh. Buzatu, Din *istoria secretă a celui de-al* do*ilea război* mo*ndial,* vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, p. 79 şi urm.”:.:. >.: >”.

NOTE l 357

1031.V. Stalin, Despre *Marele Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea*

Patriei, Bucureşti, Editura Partidului Comunist Român, 1945, pp. 5 – 6.

104 Victor Suvorov, *Epurarea. De ce a decapitat Stalin armata*?, Iaşi, Polirom.

2000. Suvorov contestă opinia general răspândită că distrugerea elitei militare sovietice a fost rezultatul acţiunilor lui Stalin, aceasta fiind în opinia sa parte a strategiei lui Hruşciov de a demola cultul liderului de la Kremlin, pp. 23 – 27; general

NKVD Pavel Sudoplatov, acad. Anatoli Sudoplatov, Jerold L. şi Leona P. Scheckter.

Misiuni speciale. Arhitectura terorii, Editura Elit Comentator, Editura Eleusis, p. 89 şi urm.

100 *Mareşalul Jukov. Între legendă şi adevăr*, vol. I, Bucureşti, Editura Militară.

1991, pp. 43, 125; Weeks, Albert L., *Was Hitler Forced into Attacking Russia*?

New Evidence and Analysis by Revisionist Historians Indicate such a Possibility în „World War II”, noiembrie 1998, Voi. 13; Alan Bullock, *Hitler and Stalin. Paralel lives*... p. 756 şi urm.

106 Khruschev, op. cit., p. 167.

107 Dezorganizarea a fost atât de profundă, încât Hruşciov consemna ca „până şi ţarul când a pornit războiul împotriva

Germaniei, în 1914, a avut mult mai multe puşti decât am avut noi în prima zi după invazia lui Hitler”. *Ibidem*, p. 169.

1081.V. Stalin, op. cit., pp.12 – 13.

109 Simon Sebag Montefiore, *The Court of the Red Tsar*, London, Phoenix, 2004, p. 407.

110 Alexandre Zinoviev, *Le confessions d’un home en trop*, Paris, Olivier Orban.

1990, p. 164.

111 Potrivit statisticilor oficiale, în primele opt luni de război numărul prizonierilor sovietici se ridica la aproape 3 milioane. Alan Bullock, op. cit., p. 813.

112 Adamulam, *Expansion and Coexistence*. *The History* of the *Soviet Foreign*

Policy, *1917 – 1967*, New York, 1968, p. 315. În opinia istoricului american, războiul a reprezentat proba perpetuării puterii staliniste. Stalingradul a oferit liderului de la Kremlin dovada puterii şi supravieţuirii sale: „Numai după triumful de la

Stalingrad, regimul a fost sigur că războiul poate să aibă o finalitatea victorioasă şi că Stalin putea să devină simbolul unei naţiuni care distrusese pe invadator”.

113 Alan Bullock, *Hitler and Stalin*… p. 769 şi urm.

114 Apud Nikolay Tolstoy, op. cit., p. 232. În alt context, mareşalul Jukov afirma că deşi avea îndoieli în privinţa deciziilor liderului de la Kremlin „încrederea în

Stalin, şi în faptul că, la urma urmei, totul va fi exact aşa cum preconiza el, era mai puternică”, *Mareşalul Jukov*… p. 53.

115 *Stalin and His Generate*… p. 313.

116 Amy Knight, *Beria*. *O mitologie a crimei*, Editura Elit, 1993, p. 170.

111 „Misiunea lor a fost de a preveni sau în ultima instanţă de a elimina acele elemente ostile care puteau slăbi puterea Sovietelor. Ei supravegheau orice şi pe oricine, de la comandanţii de fronturi şi mareşali până la cei din urmă soldaţi care însoţeau convoaiele de transport. De asemenea, ei controlau toate celulele de partid din cadrul armatei. Nimeni nu era exceptat. O permanentă reţea de

Informatori, recrutată în secret, era menţinută în cadrul armatei”. Nikolay Tolstoy.

Stalins Secret War... p. 240.

118 Victor Suvorov, *Spărgătorul deghiaţă*... pp. 62 – 63. Potrivit autorului, în componenţa NKVD intrau regimente operative de escortă şi de securitate, misiunea lor fiind „nimicirea elementelor duşmane” şi „curăţirea teritoriului”.

119 *Ibidem*, p.153.

120 Alan Bullock, *Hitler and Stalin*... p. 760.

121 Pavel Sudoplatov, op. cit., p. 129.

122 „Date informative privitoare la armata şi potenţialul de război sovietic”, în AMIC, Fond PCM-Cabinetul Militar, dosar 383/1942, fila 2.

123 Decizia constituirii primelor unităţi de partizani a fost luată în iulie 1941, iar ele urmau schema de organizare a partidului din teritoriu. Amy Knight, op. cit., p. 176. Conform unei sinteze a Marelui Cartier General Român, membrii echipelor de partizani erau instruiţi în cadrul unei secţii speciale a Armatei Roşii, numită

„Secţia Specială nr. 10”. Concluzia MCG era că „acţiunea de partizani, din spatele frontului este organizată în cele mai mici amănunte. Formaţiunile de partizani, formate din devotaţii regimului, organizate, dotate şi instruite adecvat misiunilor ce li se încredinţează, sunt capabile a produce neajunsuri în spatele trupelor inamice. De relevat că misiunile date partizanilor se pot executa – în teritoriul propriu – în condiţii mult mai bune decât prin agenţii lansaţi prin paraşute în teritorii străine, cum a fost cazul în Moldova”. AMR, Fond Microfilme, rola Pil

1824, cadrul 38.

124 Primele măsuri de reorganizare s-au luat încă din 23 iunie 1941, prin crearea Cartierului General al înaltului Comandament

Sovietic (Stavka) în componenţa căruia intrau Stalin şi o serie de comandanţi militari conduşi de mareşalul Timoşenko. La 30 iunie era înfiinţat Comitetul Apărării Statului (GKO), compus din cinci membri: Stalin, Molotov, Voroşilov, Malenkov, Beria. Amy Knight, op. cit., pp.160 – 191. Pentru informaţii referitoare la Stavka a se vedea şi Robert Service, *Stalin. A Biography*, London, Pan Books, 2005, p. 420 şi urm.

125 Gordon Wright, op. cit., p. 160; Cristian Troncotă, Alin Spânu, *Documente SSI privind spaţiul sovietic, 22 august 1939 – 23 august 1944*, Bucureşti, INST. 2004, pp. 211 – 212. Pavel Sudoplatov apreciază că numărul total al detaşamentelor şi unităţilor de gherila s-a ridicat la 212, cuprinzând 7 316 oameni care au activat în spatele liniilor inamice. Au fost instruiţi pentru misiuni de sabotaj 3.500 de agenţi, iar unitatea de paraşutişti a lansat în spatele liniilor inamice 3.000 de luptători de gherilă. Pavel Sudoplatov, op. cit., p. 132.

126 François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 366.

127 *Raport făcut la şedinţa solemnă a Sovietului de Deputaţi a celor ce muncesc din Moscova* şi *a organizaţiilor de partid* şi *sociale din Moscova, 6 noiembrie 1941*, în LV. Stalin, op. cit., pp. 28 – 29.

128 Martin Ebon, op. cit., p.45; Lauren Paine, op. cit., pp.151 – 160.

129 ANIC, Fond PCM, dosar 45/1942, fila 176.

,». H

130 Nikolay Tolstoy, op. cit., p. 258.

131 „Buletin informativ din 8 ianuarie 1943”, în PCM-Cabinetul Militar, dosar

269/1943, fila 115.

133 Alexandre Soljenitsyne, *L'Erreur de l'Occident*, Paris, Grasset, p. 84.

134 La 18 aprilie 1942, se informa că NKVD-ul a dispus organizarea în

Transnistria a nucleelor de spionaj şi terorism. Misiunile acestora erau: agitaţia şi propaganda pentru menţinerea spiritului şi ideologiei comuniste în teritoriile ocupate de forţele Axei; acte de terorism şi sabotaj pentru a produce defetismul în rândul trupelor, dar şi pentru a afirma puterea regimului; atentate împotriva soldaţilor şi şefilor militari; culegerea de informaţii referitoare la poziţiile Axei.

„Nota informativă din 18 aprilie 1942”, în AMIC, Fond IGJ, dosar 121/1941, fila 120.

136 Nikolay Tolstoy, op. cit., p. 261.

136 Alexandre Zinoviev, op. cit., p. 169.

137 *Ibidem*, p. 177.

138 Erich von Manstein, *Victorii pierdute. Memoriile de război ale celui mai strălucit general al lui Hitler*, Iaşi, Editura Elit, 2002, p. 167.

mibidem, p. 171.

140 Franz Halder, op. cit., p. 384.

141 A se vedea discursurile lui Stalin din perioada 1941 – 1944. În decembrie

1942, el afirma că programul de acţiune al coaliţiei anglo-sovieto-americane era:

„Nimicirea exclusivităţii de rasă; egalitatea naţiunilor şi intangibilitatea teritoriilor; dezrobirea popoarelor robite şi restabilirea drepturilor lor suverane;

dreptul fiecărei naţiuni de a se orândui după dorinţa ei; ajutor economic naţiunilor care au avut de suferit [...], restabilirea libertăţilor democratice; nimicirea regimului hitlerist”, în LV. Stalin, op. cit., *7*3.

142 *Raport făcut de preşedintele Comitetului de Stat al Apărării, tovarăşul I. V.*

Stalin, în ziua de 6 noiembrie 1943, la şedinţa solemnă comună a Sovietului de deputaţi ai celor ce muncesc din Moscova şi a organizaţilor de partid şi sociale din Moscova, în LV. Stalin, op. cit., p. 131.

143 „Buletin informativ din 8 ianuarie 1943", în ANIC, Fond PCM-Cabinetul

Militar, dosar 269/1943, fila 114.

144 Adamulam, op. cit., p. 349.

146 Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, vol.

II, pp. 35 – 39.

146 Idem, *Istoria secretă a Cominternului. 1919 – 1943. Eşecul unei speranţe*.

Bucureşti, Editura Venus, 1993, p. 155.

147 Igor M. Popov, op. cit. Departamentul a fost organizat în 1940, în cadrul

Armatei Roşii cu misiunea de a se asigura conducerea activităţilor politice printre trupele inamice şi populaţia civilă în caz de război, în cadrul Secţiei intrau ofiţeri politici, propagandişti, scriitori, jurnalişti, poeţi, pictori, translatori şi interpreţi, istorici, analişti, psihologi, personal tehnic şi nu în cele din urmă străini cu

puternice sentimente prosovietice, membri ai partidelor comuniste, mămici defectori şi luptători care manifestau sentimente antifasciste.

I «Lozincile pentru cazul german: „Opriţi-vă! Acesta este pământul muncitorilor şi ţăranilor" sau „Nu trageţi în fraţii voştri, muncitorii şi ţăranii ruşi!

Pentru cazul românesc: „Ostaşi! Nu luptaţi împotriva Armatei Roşu, a muncitorilor şi ţăranilor!; „Către întreaga populaţie muncitoare din România.

Tovarăşi muncitori, ţărani şi intelectuali", iunie 1941, în ANIC,

Fond PUvi

Cabinetul Militar, dosar 120/1941, filele 2, 5.

I «Activitatea Secţiei a fost organizată pe trei nivele: strategic (fronturile şi grupurile de armate); operaţional (armatele şi corpurile de armată) şi tactic

(diviziile şi unităţile mici).

«o *Dimitrov and Stalin. 1934 – 1943. Letters from the Soviet Archwes*, edited by Alexander Dallin şi F.I. Firsov, Yale University Press, New Haven and London.

2000, pp. 226, 229.

«i Eduard Mark, *Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for*

Europe, 1941 – 1947, în „Working Paper", no. 31, february 2001, Cold War

International Project...

«2 Geoffrey Roberts, *Stalin, the Pact with Nazy Germany, and the Ongins of Postwar Soviet Diplomatic Historiography*, în „Journal of Cold War Studies", vol. 4, nr. 4, 2002, pp. 93 – 103.

«s John Lewis Gaddis, *We Now Know. Rethinkmg Cold War History*, Oxford.

1998, pp. 15 – 25.

154 Adamulam, op. cit. p. 322.

155 Pentru mai multe informaţii privind sursele naţionalismului sovietic a se vedea Frederick C. Barghoorn, *Soviet Russia Naţionalism*, Oxford University Press.

1956, p. 127 şi urm.

156 M.L.G. Balfour, op. cit., p. 234.S

157 *Ibidem*, pp. 241 – 242.

158 Y.M. Streatfield, *The Major Developments în Politicei Warfare thmughout the War*, Cab 101/131, p. 11.

169 *Ibidem*, p. 12; Lee Richards, *The Day is Corning! British Aerial Propaganda to Germany, 1940 – 1944*, în www.psywar.org, p. 1. La sfârşitul lui iulie 1940, SOE

Îi era încredinţată coordonarea propagandei către inamic şi ţările ocupate de acesta.

160 M.L.G. Balfour, op. cit., p. 236.

I" Winston Churchill, *Al doilea război mondial*, Bucureşti, Editura Saeculum

I.O., 1996, p. 200.

162 Y.M. Streatfield, op. cit., p. 1.

163 *Ibidem*, p. 31.

164 M.L.G. Balfour, op. cit., p. 248.

165 *Ibidem*, p. 248"!

166 Y.M. Streatfield, op. cit., 12.

167 în SUA strângerea informaţiilor secrete, pregătirea şi conducerea operaţiunilor speciale, îndrumarea propagandei subversive intrau sub directa

supraveghere a Biroului pentru Coordonarea Informaţiilor (COI), la a cărui direcţie a fost numit William Donovan. Frank Prosser, Herbert A. Friedman, *Organization of the United States Propaganda Effort During World War* II, în www.psywar.org/uşa. php.

168 Lee Richards, op. cit., p. 3; Elizabeth Barker, *The British between the*

Superpowers, 1945 – 1950, London, 1980, pp. 3 – 12.

169 Y.M. Streatfâeld, op. cit., p. 24.

170 Richard Polenberg, *American Propaganda în World War* îi *the „Strategy of Truth". Reconsidered*, în *La Propagande pendant la Deuxième Guerre mondiale*... p. 430. Convins de importanţa războiului psihologic Eisenhower a declarat că „acesta merită cu prisosinţă un loc în arsenalul nostru militar".

171 La fel ca şi în cazul britanic, disputa dintre serviciile americane a consumat multă energie. Principalele competitoare au fost OWI, condus de către Elmer Davis şi OSS (Biroul Serviciilor Strategice). Abia în iunie 1944, Davis şi Donovan au încheiat un acord prin care propaganda albă urma să rămână în responsabilitatea lui Davis, iar cea neagră revenea lui Donovan. Unul dintre cele mai active departamente a fost Secţia de sabotare morală („Morale Operation", MO), care din mai 1943, a operat sub controlul direct al forţelor aliate

– Departamentul
Războiului Psihologic şi Statul Major Suprem al Corpului Expediţionar Aliat
(PWD/SHAEF). Unităţile MO au activat la Berna (biroul fiind condus de Alan
Dulles, nume de cod „dl. Burns”), Geneva, Ascona, Zürich, Lugano, Basel. În
1943 – 1944, OSS şi-a stabilit baze în Italia, Anglia, Franţa, Suedia, Iran, Egipt.
China, Turcia, Elveţia, Spania, Alger, Italia (Caserta). Frank Prosser, Herbert
A. Friedman, op. cit., Gh. Buzatu, *Războiul mondial*... p. 17 şi urm.

172 Pentru detalii referitoare la pregătirea şi desfăşurarea operaţiunilor militare a se vedea Leonida Loghin, *Al doilea război mondial*. *Acţiuni militare*, *politice* şi *diplomatice*. *Cronologie*, Bucureşti, Editura Politică, 1984, pp. 255 – 265.

173 Y.M. Streatfâeld, op. cit., p. 26.

174 Elizabeth Barker, op. cit., loc. cât, p. 260. A se vedea şi una dintre analizele recente ale activităţii PWE în perioada războiului, bazată pe documente declasificate. David Garnett, *The Secret History of PWE*: *the Politicul Warfare Executive*.
1939 – 1945, London, 2002. Lucrarea oferă detalii extrem de interesante asupra activităţii unor membri ai PWE, implicaţi în organizarea propagandei negre, precum Sefton Delmer, Leonard Ingrams şi Richard Crossman, Valentine Williams.
De asemenea, cartea dezvăluie şi conflictele dintre BBC, SE ŞI SIS.

175 Maria Gabriella Pasqualini, op. cit., loc. cit., p. 349; Y.M. Streatfâeld, op.
cât., p. 29.

176 William Casey, *The Secret War against Hitler*, Washington, 1988, p.28;
Antony Cave Brown, op. cit., p. 526; Christopher Andrew, C şi Casa *Albă*.
Serviciul secret şi *preşedinţia americană de la George*

Washington la George Bush.

Bucureşti, ALL, 1998, pp. 111 – 134.

177 Y.M. Streatfâeld, op. cit., p. 22. Dintre cele patru ţinte, PWE a considerat că Italia oferea condiţiile cele mai bune pentru a se acţiona. În principal, scopurile

PWE erau să afecteze moralul italian astfel încât să se reducă la minimum sprijinul pe care Italia îl acorda aliatului german. Alte scopuri subsidiare vizau încercarea de a aduce în război alături de aliaţi Africa franceză, iar ocuparea Libiei şi Tunisiei a reprezentat începutul colaborării generalului de Gaulle cu generalul Weygand.

178 Directiva Centrală pentru România din 22 iunie 1944 sublima că „în timpul acestor ani, trupele române, atât în înaintare, cât şi în retragere, au cauzat distrugeri imense pe teritoriul rusesc şi au produs pierderi grele trupelor Armatei

Roşii. Românilor trebuie să li se reamintească ca dacă eşuează în a respecta termenii oferiţi de cele trei mari puteri, atunci ei trebuie să se aştepte la toate consecinţele care decurg din vina de fi dus un război împotriva Rusiei Sovietice”.

ANIC, Fond microfilme Anglia, rola 403, cadrul 667.

179 Obiectiv îndeplinit de PWE, dar numai peste un an, când Turcia a rupt relaţiile diplomatice cu Germania.

180 Y.M. Streatfield, op. cit., p. 29.

181 Dacă în 1940, RAF a aruncat deasupra Germaniei 47 de milioane de manifeste, în 1943, cifra a depăşit 253 de milioane. Pentru ţările balcanice, în ultimele nouă luni ale războiului, avioanele care plecau de la Bari au aruncat peste

982 milioane de manifeste. *Ibidem*, p. 38.

182 Directiva PWE pentru România din 31 decembrie avertiza că muncitorii români, deşi în număr mic, din Berlin, Hanovra, Hamburg şi Viena se aflau în pericol deoarece aceste oraşe urmau să fie ţinta

atacurilor aeriene aliate. Li se sugera părăsirea oraşelor. ANIC, Fond microfilme Anglia, rola 403, cadrul 416.

183 Aceeaşi directivă sublinia că „pot fi făcute publice cererile de întoarcere a tuturor trupelor române din Rusia; 2. românii pot cere liderilor să înceteze ostilităţile cu Naţiunile Unite prin capitularea necondiţionată; 3. româniii pot cere limitarea aprovizionării Germaniei cu petrol şi alimente; ei pot să creeze dificultăţi germanilor în a folosi liniile ferate, drumurile şi râurile pentru transport”. *Ibidem*, cadrul 408.

184 La Casablanca, în ianuarie 1943, a fost înaintată formula capitulării necondiţionate.

185 J. Rotchild, *întoarcerea la diversitate*. *Istoria politică a Europei Centrale şi de Est după al doilea război mondial*, Antet, Bucureşti, 1997, p. 114.

186 Y.M. Streatfield, op. cit., p. 37.

187 Daniel Lerner, op. cit., pp. 347 – 349.

188 Vezi „Politica şi metodele propagandei negre către Germania”, în Antony

Cave Brown, op. cit., p. 530.

189 Y.M. Streatfield, op. cit., p. 43.

190 Elizabeth Barker, *Britain and the Propaganda of Subversion*, în loc. cit., p. 262.

191 *Ibidem*, p. 263.

192 Sefton Delmer, op. cit. Delmer apreciază că această primă emisiune a reprezentant „începutul fantastic” al propagandei negre prin radio. În opinia sa încercarea de a-i convinge pe germani să se răscoale împotriva lui Hitler, înainte

ca ei să fie convinşi de fapte, nu era altceva decât risipă de curent electric. Dar aceasta se putea întâmpla dacă ei erau înşelaţi şi decepţionaţi. Acestea au fost două din scopurile principale ale misiunii sale. *Ibidem*, p. 19.

193 wiuiam Casey, op. cit., 1988, p. 28; Antony Cave Brown, op. cit., pp.527 – 528.

194 Elizabeth Barker, *Britain and Propaganda ofăubversion*... în loc. cit., p.

253; Ellie Howe, *The Black Game*: *British Subversive Oper*ations *against Germans during the Second World War*, 1982.

196 în Directiva săptămânală a BBC pentru România din 24 – 31 martie 1944

se indica evitarea oricărei referinţe la graniţele româneşti de dinainte de 1940, sau la frontierele din 1940 – 1941. În privinţa relaţiei dintre România şi Ungaria se indica la 30 martie 1944 ca „problema Transilvaniei să fie lăsată pentru moment deoparte”. De asemenea, la 20 aprilie se sublinia ca „românii să nu fie incitaţi împotriva Ungariei şi nu discutaţi chestiunea transilvană”. ANIC, Fond Microfilme Anglia, rola 403, cadrele 513, 520.

196 Daniel Lerner, op. cit., p.20.

197 *Ibidem*, p. 334.

198 *Ibidem*, p. 335

199 Elizabeth Barker, *Britain and Propaganda ofăubversion*... în loc. cât, p.

256. A se vedea directiva centrală pentru România, din 9 iunie 1944, unde se preciza că „dacă românii nu aruncă acum jugul german şi nu se alătură forţelor celor trei mari puteri aliate în lupta comună împotriva Germaniei, foarte curând va fi prea târziu pentru ca ei să-şi netezească drumul spre propria lor reabilitare.

Aliaţii nu vor mulţumi românilor pentru faptul că li se vor alătura în această fază finală a războiului din Europa; România va fi creditată numai pentru contribuţia ei la victoria comună”. ANIC, Fond microfilme Anglia, rola 403, cadrul 660.

200 Hans Speier, *Warăims în Political Warfare*, „Social Research”, May 1945, vol. XXI, p. 173.

Capitolul II. „Aventura” unui minister

201 Deşi la Conferinţa Păcii activitatea de propagandă a reprezentanţilor români a fost deosebit de energică, după 1919 aproape că a fost abandonată. Nicolae

Dascălu, *Propaganda externă a României Mari* (*1918 – 1940*), Bucureşti, Editura

Alternative, pp. 16 – 17.

202 În comparaţie cu Ungaria – care a investit sume considerabile pentru a-şi susţine cauza –, România s-a situat la un nivel foarte scăzut.

203 „Noi am plătit totuşi şi din cauza unei conduceri nenorocite a statului, dar şi pentru că propaganda noastră nu a fost organizată". *Stenogramele şedinţelor*

Consiliului de Miniştri. *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I,(*septembrie-decembrie*

1940), Arhivele Naţionale ale României, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian

Teodorescu, Bogdan Florin Popovici. Bucureşti, 1997, p. 160.

204 Nicolae Iorga, op. cit., p. 45.

205 ANIC, Fond PCM-SSI, dosar 390/1939, fila 3.

206 *Ibidem*, fila 61.

207Potrivit memorialistului, sumele primite de British Council pentru susţinerea unor acţiuni de propagandă erau infime în comparaţie cu cele ale francezilor sau ale italienilor. Ivor Porter, *Operaţiunea, utonomous"*. *În România în vreme de război*, Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 15.

208 „Date asupra propagandei britanice", în AMAE, Fond 71, volum 196/1939, fila 38.

209 ANIC, Fond MPN-Presă Internă, dosar 6/1926, fila. 3.

210 De precizat că între 1919 şi 1940 nu a existat o lege a presei care să reglementeze toate problemele legate de reprezentarea aspectelor interne şi externe ale statului român. Controlul presei s-a exercitat prin intermediul decretelor regale.

ANIC, Fond MPN-Presă Internă, dosar 16/1926, fila 1; Marian Petcu, *Puterea şi cultura*. *O istorie a cenzurii*, Iaşi, Polirom, 1999, p. 130.

211 ANIC, Fond MPN-Presă Internă, dosar 16/1926, fila. 1.

212 *Ibidem*.

213 *Ibidem*, fila 9.

214 *Ibidem*, fila, 19.

215 Anterior, Direcţia fusese condusă de N. Dianu. Eugen Filotti a rămas în fruntea direcţiei până în 1935. În componenţa ei intrau Z. Pâclişanu, O.W. Cisek.

Alexandru Busuioceanu, St. Nenitescu, Radu Vulpe, VI. Dumitrescu, M. Libros.

AI Philippide, Gib Mihăiescu, Zaharia Stancu, L. Dunăreanu, M. Ldvadaru, D. Popa.

I. Gherghely, Ilarie Voronca, Apriliana Medianu, Florin Codrescu. Nicolae Dascălu, op. cit., p. 31.

216 Apud Nicoale Dascălu, op. cit., p. 27.

217 în perioada dictaturii regale s-a elaborat Decretul Regal din 13 aprilie 1938

prin care întreaga presă era supusă controlului statului.

218 ANIC, Fond PCMSSI, dosar 321/1938, filele 62 – 63.

219 R.G. Waldek, *Athénée Palace*, Bucureşti, Editura Humanitas 1999, p.16.

220 ANIC, Fond MPN-Presă Internă, dosar 385/1938, fila 128.

221 în august 1940, Direcţiei Propagandei i-a fost ataşat şi serviciul expediţiei, care se ocupa de difuzarea materialelor de propagandă.

222ANIC, Fond MPN-Presă Internă, dosar 117/1939, fila 125.

223 *Ibidem*, fila 126.

224 Nichifor Crainic argumenta retragerea din fruntea ministerului ca urmare a imposibilităţii de a lucra cu legionarii. La recomandarea sa a fost numit la conducerea ministerului Alexandru Constant, fost colaborator al „Calendarului”.

Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre*. *Memorii*, Bucureşti, Casa editorială „Gândirea”, 1991, pp. 322 – 326.

225 Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Partidele politice din România (1862 – 1944)*. *Enciclopedie*, Bucureşti, Editura Mediaprint, 1995, p

275; Aceiaşi, *Enciclopedia de istorie a României*, Bucureşti, Editura Meronia, 2002, pp. 141 – 143.

226 ANIC, Fond MPN-Propaganda, dosar 2 537/1940, filele 6 – 7.

227 *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri*... voi. l, 1997, p. 57.

K'H: Ai </ – moţe l 365

228 „Monitorul Oficial", nr. 101 bis, din 2 mai 1941. Decretul nr. 1207, din 30

aprilie 1941.

229 ANIC, Fond MPN-Contabilitate, dosar 204/1941 – 1942, fila 3. Cele două provincii au fost organizate ca unităţi administrative autonome, fiind conduse direct de Ion Antonescu, prin reprezentanţii săi personali. Pentru Basarabia a fost desemnat Alexandru Roşianu, înlocuit la scurtă vreme cu Corneliu Calotescu. La

5 septembrie 1941, generalii C. Gh. Voiculescu şi C. Calotescu erau numiţi, prin decret lege, guvernatori ai Basarabiei, respectiv ai Nordului Bucovinei. Pentru mai multe informaţii vezi Pavel Moraru, *Reinstalarea autorităţilor române în*

Nordul Bucovinei (1941), în *România în al doilea război mondial*, coord. Gh.

Buzatu, VI. FI. Dobrinescu, Horia Dumitrescu, Muzeul Vrancei, Focşani, 2000, pp. 208 – 215.

230 Valeriu-Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial (1939 – 1947)*, Iaşi, Institutul European, 1995, p. 217.

231 Se aprecia că pentru marile oraşe din Basarabia erau necesare 15 biblioteci publice, care să cuprindă între 2000 – 2.500 de titluri din toate domeniile. Pentru zona rurală, numărul acestora era estimat la 600 cu câte 350 – 400 de cărţi. ANIC.

Fond MPN-Contabilitate, dosar 204/1941 – 1942, fila 3.

232 Intrau în această categorie broşurile, afişele, manifestele, cărţile în format de buzunar. Pentru probleme administrative a se vedea Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996, pp.

293 – 299.

233 Potrivit recensământului din 1930, componenţa etnică a Basarabiei se prezenta astfel: 56, 2 % români, 12, 3% ruşi, 10, 9%

ucraineni, 7, 2 % evrei. După revenirea administraţiei româneşti, componenţa etnică a Basarabiei s-a schimbat, însă populaţia de origine română a rămas majoritară, în timp ce numărul ruşilor şi ucrainenilor, concentraţi în nord şi sud, precum şi în oraşele provinciei se ridica la 700.000. VI. FI. Dobrinescu, I. Constantin, op. cit., p. 255; Dumitru Şandru.

Mişcări de populaţie în România (*1940 – 1948*), Bucureşti, Editura Enciclopedică.

2003, p. 17 şi urm.; Dorel Bancoş, *Social şi naţional în politica guvernului Ion*

Antonescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 2000, pp. 63 – 70.

234 Pentru aceste misiuni erau pregătite cadre care se bucurau de încrederea populaţiei (doctori, profesori, avocaţi, preoţi). O atenţie specială era acordată neutralizării activităţii echipelor de partizani. Dacă în Basarabia, activitatea elementelor subversive putea fi monitorizată, în Transnistria situaţia era total diferită, Sovietele lăsând „oameni bine organizaţi şi dotaţi”. Pericolul creştea pe măsură ce tot mai mulţi transnistreni treceau în Basarabia, motivele, fiind din perspectiva SSI, sabotajele şi organizarea curentelor diversioniste. Partidul comunist şi Mişcarea Legionară au rămas în centrul supravegherii informative, fiind considerate principalele surse de destabilizare a noii administraţii. Cf.

«Rezidenţa Basarabia. Buletin contrainformativ, nr. 402, 1 – 30 aprilie 1942”, în

ANIC, Fond PCM-SSI, dosar 60/1942, fila 2; a se vedea şi grupajul de biografii realizat de Viorel Gheorghe, în *Acţiuni sovietice de spionaj în România în anii*